

TESAM AKADEMİ DERGİSİ
Turkish Journal of TESAM Academy
CİLT VOLUME: 6 SAYI ISSUE: 1 OCAK JANUARY 2019
ISSN: 2148 - 2462 E-ISSN: 2458 - 9217 DOI: 10.30626/tjbe

TESAM (Ekonomik Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi)
Adına İmtiyaz Sahibi Owner
Yıldırım DENİZ

Yazı İşleri Müdürü Chief Executive Officer
Yıldırım DENİZ

Editör Editor
Muhammet AYDOĞAN

Yardımcı Editör Associate Editor
Utku KARAAĞAÇ

Alan Editörleri Section Editors*
Dr. Öğr. Üyesi Burak Hamza ERYİĞİT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ferhat PİRİNÇCİ (Uludağ Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Filiz ERYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ERYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Metin ÖZDEMİR (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Sema AY (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)
*İsme göre alfabetik sırada **In alphabetical order by name**

Çeviri Editörleri Translation Editors
Neslihan KILIÇ - Neslihan TÜRKKAN

Yayın Kurulu Editorial Board*
Prof. Dr. Barış ÖZDAL (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir PARLAK (Uludağ Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Fikri PALA (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan KÖNİ (İstanbul Kültür Üniversitesi)
Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat ŞENTÜRK (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Önder KUTLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
*İsme göre alfabetik sırada **In alphabetical order by name**

Yayın Türü Publication Type
Yerel Süreli Yayın

Yayın Periyodu Publication Period
Altı ayda bir Ocak (Kış) ve Temmuz (Yaz) aylarında yayımlanır.
Biannual (Winter & Summer)

TESAM Akademi Dergisi uluslararası katılımlı ve hakemli bir dergidir.
Yayınlanan makalelerin sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.
Turkish Journal of Tesam Academy is the official per-reviewed, international journal of the Turkey TESAM. Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Hakem ve Danışma Kurulu Board of Reviewing Editors*

- Doç. Dr. Adem ÇAYLAK (Ank. Yıldırım Beyazıt Üni.)
Prof. Dr. Ahmet GÜÇ (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet KOYUNCU (N. Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU (İstanbul Medeniyet Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Z. SAĞIROĞLU (A. Yıldırım Beyazıt Üni.)
Prof. Dr. Alparslan CEYLAN (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Atasay ÖZDEMİR (COE-DAT)
Dr. Öğr. Üyesi Aynur ERDOĞAN (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. A. Yasemin YALTA (Hacettepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Barış ADIBELLI (Dumlupınar Üniv.)
Prof. Dr. Canan ATEŞ (Gazi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt ÖZŞAHİN (N. Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Çiğdem AYDIN KOYUNCU (Uludağ Üni.)
Doç. Dr. Deniz Şenol SERT (Özyeğin Üniversitesi)
Doç. Dr. Emel TOPÇU (Ankara Sosyal Bilimler Üni.)
Dr. Ekaterina CLİMENKO (Stanford University)
Dr. Öğr. Üyesi Erdal BAYRAKÇI (N. Erbakan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emine AKÇADAĞ ALAGÖZ (Gelişim Üni.)
Doç. Dr. Fatih MANGIR (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma TAŞDEMİR (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat PİRİNÇÇİ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun YILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Fırat Purtaş (Gazi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat TEKİN (N. Erbakan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fikrettin YAVUZ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma Neval GENÇ (Adnan Menderes Üni.)
Dr. Giovanni ERCOLANI (Murcia University)
Prof. Dr. Hamza ATEŞ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Helin S. ERTEM (İstanbul Medeniyet Üni.)
Prof. Dr. Hüseyin ÖZGÜR (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU (Mimar Sinan G. S. Üni.)
Doç. Dr. İmam Bakır KANLI (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail ERMAĞAN (İstanbul Medeniyet Üni.)
Prof. Dr. Jibril Hamman YOLA (Bayero University)
Prof. Dr. Kamuran REÇBER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Kutluk Kağan SÜMER (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Levent Ersin ORALLI (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mefail HIZLI (Uludağ Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet A. AYDEMİR (Selçuk Üni.)
Doç. Dr. Mehmet ERYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet S. DİLEK (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet YÜCE (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Meral SERARSLAN (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Metin ÖZDEMİR (Uludağ Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt YÜKSEL (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Muammer DEMİREL (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa LAMBA (Mehmet Akif Ersoy Üniv.)
Doç. Dr. Mustafa Nail ALKAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Muzaffer Ercan YILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Murat ERDOĞAN (Hacettepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi M. Nazan ARSLANEL (G.Osmanpaşa Üni.)
Doç. Dr. M. Ozan BAŞKOL (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat SABİR (Batı Kazakistan İnovasyon ve Teknoloji Üniversitesi)
Prof. Dr. Nejat DOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Öner AKGÜL (Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. Özlem OĞUZHAN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA (Gelişim Üniversitesi)
Doç. Dr. Rüveyda KIZILBOĞA ÖZASLAN (Marmara Üni.)
Prof. Dr. Sami BAYBAL (N. Erbakan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sertaç SERDAR (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Sevinç RUİNTAN (Bakü Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Siddık KORKMAZ (N. Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Tayyar ARI (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Turgay UZUN (Muğla Üniversitesi)
Prof. Dr. Ulvi KESER (Girne Amerikan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Umut KEDİKLİ (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Veysel KURT (İstanbul Medeniyet Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz GÜNAŞDI (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf ADIGÜZEL (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Zehra ODYAKMAZ (Gazi Üniversitesi)

*İsme göre alfabetik sırada In alphabetical order by name

Bu sayıda Görev Alan Hakemler*

Prof. Dr. Abulfaz SÜLEYMANOV - Üsküdar Üniversitesi	Arş. Gör. Dr. Laçın İdil ÖZTİĞ - Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Hamdi AYDIN - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	Arş. Gör. Dr. Mehmet CIRANOĞLU - Uludağ Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Nurullah ÖZDAL - Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet ERYILMAZ - Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Zeki ÜNAL - Bursa Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet Emin ERÇAKAR - Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bayram Arif KÖSE - Artvin Çoruh Üniversitesi	Doç. Dr. Metin ÖZDEMİR - Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir PARLAK - Uludağ Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇİFTÇİ - Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Burak DARICILI - Uludağ Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Munise Tuba AKTAŞ - Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Cemil HAKYEMEZ - Hitit Üniversitesi	Prof. Dr. Musa GÖK - Balıkesir Onyedi Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Erdem KIRKBEŞOĞLU - Başkent Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa HATTAPOĞLU - Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Emin ATASOY - Uludağ Üniversitesi	Doç. Dr. Nuri KORKMAZ - Bursa Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra GÜLER - Uludağ Üniversitesi	Doç. Dr. Rifat TÜRKEL - Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih KAPLAN - Mersin Üniversitesi	Doç. Dr. Rüveyda KIZILBOĞA ÖZASLAN - Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Salih BATAL - Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Ferhat PİRİNÇÇİ - Uludağ Üniversitesi	Doç. Dr. Sema AY - Uludağ Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Filiz ERYILMAZ - Uludağ Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Serap BARIŞ - Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gamze ŞEREN KURULAR - Namık Kemal Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Sezgin MERCAN - Başkent Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan YAYLI - Kırıkkale Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Turgay MÜNYAS - Okan Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza ATEŞ - Medeniyet Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Vahit GÜNTAY - Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hulusi Cenk SÖZEN - Başkent Üniversitesi	Dr. Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU - Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. İmam Bakır KANLI - Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Veysel BOZKURT - İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU - Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi	Öğr. Gör. Dr. Vildane DİNÇ - Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL - İstanbul Üniversitesi	Doç. Dr. Zerrin FIRAT - Uludağ Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İpek CEBECİ - Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Zerrin TOPRAK KARAMAN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kutluk Kağan SÜMER - İstanbul Üniversitesi	

*İsme göre alfabetik sırada in alphabetical order by name

Indexing-Abstracting

ULAKBİM	ASOS	INFOBASE INDEX	Open AIRE
Academic Keys	CiteFactor	INDEX COPERNICUS	SOBİAD
Acar Index	DRJI	I2OR	TEI
Araştırmax	ESJI	Journal Factor	

ile indekslenmekte ve / veya özetlerine yer verilmektedir.

Tasarım ve Uygulama Graphic Design Revizyon Medya

Baskı ve Cilt Publisher

Adres: Anadolu Mahallesi Karlıdağ Caddesi No:32 Yıldırım/BURSA
Tel: 0 224 251 04 14

İletişim Correspondence

Adres: Üçevler Mah. Ertuğrul Cad. No:6/3 Revizyon Plaza Nilüfer/BURSA
Tel 0 224 256 72 00 Fax 0 224 252 86 40

E-Posta tesamakademi@gmail.com
www.tesamakademi.com / www.tesam.org.tr

İÇİNDEKİLER Table of Contents

6 Editörden / *Editorial*

9 MAKALELER / *ARTICLES*

11 **Ulusların Rekabetçi Avantajı: Elmas Model Çerçevesi ve Türk Turizm Sektörünün Rekabet Gücü**

Competitive Advantage of Nations: Diamond Model Framework and Competitiveness of Turkish Tourism Industry

Adnan ÖZDEMİR

43 **Susunluk Sarmalı 2.0: Türkiye’de Facebook Kullanımı Üzerine Bir Araştırma**

Spiral of Silence 2.0: A Study of Facebook Use in Turkey

Asuman KUTLU

77 **Bir Kamu Hizmeti ve Politikası Alanı Olarak Eğitimde Teknolojik Gelişimin İzlerini Sürmek ve Dijital Eğitim**

Perception of Technological Development in Education as a Public Service and Policy Area and Digital Education

Bekir PARLAK

97 **Racism in Russia and its Effects on the Caucasian Region and Peoples**

Rusya’da Irkçılık ve Irkçılığın Kafkasya Bölgesi ve İnsanlarına Etkisi

Can KAKIŞIM

123 **İntiharlar Coğrafyası Perspektifinden Dünya, Türkiye ve Bursa İli**

The World, Turkey and the Province of Bursa from the Perspective of Suicide Geography

Emin ATASOY - Mustafa KÖSLE

167 **Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Üretim Karşıtı İş Davranışları Üzerindeki Etkileri**

The Effects of Corporate Social Responsibility on Counterproductive Work Behaviour

Gönül KAYA ÖZBAĞ

187 Military Expenditures and Economic Growth in Middle East and North African Countries

Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme

Işın ÇETİN - Simla GÜZEL

213 E-Government and Cyber Terrorism: Conceptual Framework, Theoretical Discussions and Possible Solutions

E-Devlet ve Siber Terörizm: Kavramsal Çerçeve, Teorik Tartışmalar ve Olası Çözümler

Mahir TERZİ

249 Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan'daki Faaliyetleri

Tablighi Jamaat and Activities in Kyrgyzstan

Mehmet ÇELENK - Ulukbek KALANDAROV

283 Gelişen Piyasalarda Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı, Ekonomik Özgürlük ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

The Relationship Between Direct Foreign Capital Investment, Economic Freedom and Economic Growth in Emerging Markets

Murat AKKAYA

305 İstatistik Veriler Işığında Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sinop'ta Üretim Sektörleri (1927-1935)

Production Sectors in Sinop in the Early Years of Republic in the Light of Statistical Data (1927-1935)

Nursal KUMAŞ

341 Anadolu Selçuklu Dönemi Yerli ve Yabancı Kaynaklarında Anadolu'da Gıda ve Gıda Üretimi Üzerine Bir Değerlendirme

On the Food and Food Production in Anatolia in the Anatolian Seljuk Period Local and Foreign Resources

Sezai SEVİM - Yusuf Alper GÜLLÜ

360 Yayın İlkeleri

Editorial Policy

EDİTÖRÜN NOTU

Değerli Okurlar,

TESAM AKADEMİ Dergisi olarak 2014 yılından bugüne bilime katkı sağlamayı prensip edinerek başlattığımız yayın hayatımızda, bu sayı ile birlikte dergimizin 11. sayısını yayınlamanın gururunu yaşamaktayız. Bilgi ve değer üretilmesine katkı vermek ve akademik yayıncılıkta nitelikli bir referans kaynağı olmak dergimizin hep öncelikli hedefi olmuştur. Bu hedefleri gerçekleştirirken ifade özgürlüğüne saygı, bilim ve araştırma yöntemlerine bağlılık ve etik (ahlak) ilkelerini öncelemeyi yayın politikası olarak belirledik.

Elinizdeki Ocak 2019 sayısı ile birlikte en saygın endekslerde yer almak hedefimiz doğrultusunda dergimizin editör kurulunda değişikliğe gidilerek alan editörlüğü sistemine geçilmiştir. Alan editörü olarak işletme, iktisat, kamu yönetimi ve sosyoloji alanlarında ülkemizin seçkin üniversitelerinde görev yapan hocalarımız görev almışlardır. Hepsine ayrı ayrı teşekkür ederiz.

Ocak sayımızın makale sürecine baktığımızda dergimize 26 makale gelmiş; bunlardan 12 tanesi kabul edilmiş, 14 tanesi de hakemlerimiz ve yayın kurulumuz tarafından yayınlanması uygun bulunmamıştır.

Bu sayımızda, Sosyal Bilimler alanında oniki makale yer almaktadır. Adnan Özdemir'in makalesinde ulusların rekabetçi avantajı çerçevesinde Türk turizm sektörünün rekabet gücü incelenmiş, Asuman Kutlu'nun makalesinde suskunluk sarmalı teorisi üzerinden Türkiye'de Facebook kullanıcılarının Facebook davranışlarını ve Facebook'a yönelik tutumları araştırılmıştır. Bekir Parlak'ın makalesinde kamu hizmeti ve politikası alanı olan eğitimde teknolojik gelişmeler irdelenerek bu gelişmelerin odağını oluşturan dijital eğitim ve e-öğrenmeye yönelik kamu politikası analiz edilmiştir. Can Kakışım'ın makalesinde Rusya'da ırkçılık ve ırkçılığın Kafkasya bölgesi ve insanlarına etkisi araştırılmıştır. Emin Atasoy'un Mustafa Köse ile yazdığı makale, Türkiye'de ve Bursa ilinde cinsiyete, yaşa ve eğitim durumuna göre intihar davranışları irdelenmiştir. Gönül Kaya Özbağ'ın makalesinde kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin üretim karşıtı iş davranışları üzerindeki etkileri ve Işın Çetin'in Simla Güzel ile yazdığı makale, 1990-2017 dönemi için Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. Mahir Terzi makalesinde, katılımcı demokrasi için bir model ve genel çerçeve sunan aktör ağ kuramı çerçevesinde, e-devlet ve

siber terörizm arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Mehmet Çelenk'in Ulukbek Kalandarov ile yazdığı makalede tebliğ cemaati ve Kırgızistan'daki faaliyetleri üzerine yapılan araştırmalara yer verilmiştir. Murat Akkaya'nın makalesinde 1995-2016 yılları arasında gelişmekte olan piyasa olarak tanımlanan 12 ülkede doğrudan yabancı sermaye yatırımı, ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme ilişkisinin analizi yapılmıştır. Nursal Kumaş'ın makalesinde 1927 yılı sanayi sayımıyla, 1927 ve 1935 yılı nüfus sayımından elde edilen veriler ışığında, Sinop vilayetinin Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarındaki mevcut ekonomik potansiyelinin ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Sezai Sevim'in Yusuf Alper Güllü'lü ile birlikte yazdığı makalede ise Anadolu Selçuklu döneminin önde gelen ana kaynaklarında tespit edilen gıda ve üretimi bilgileri değerlendirilmiştir.

Son olarak gerek yayınladığımız -veya yayınlamadığımız- makaleleriyle, gerek bilimsel hakemlikleri ve danışmanlıkları ile bizlere destek olan akademisyenlerimize, bu sayının hazırlanmasında ve elinize ulaşmasında katkıları bulunan BURSA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ'ne ve OSMANGAZİ BELEDİYESİ'ne dergimiz Yayın Kurulu ve TESAM çalışanları adına teşekkürü bir borç biliriz.

Muhammet AYDOĞAN

Editör

MAKALELER
ARTICLES

ULUSLARIN REKABETÇİ AVANTAJI: ELMAS MODEL ÇERÇEVESİ VE TÜRK TURİZM SEKTÖRÜNÜN REKABET GÜCÜ¹

Adnan ÖZDEMİR²

Öz

İletişim, ulaşım ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler; işletmelerin uluslararası rekabetten bağımsız kalma imkanını sınırlandırmıştır. Ülkeler uluslararası piyasada endüstriyel bazda rekabet gücü avantajı elde edebilmek için farklı yöntemlere başvurumaktadırlar. Turizm sektörünün ulusal ve uluslararası ölçekteki önemi ve büyüme kapasitesi ulusların bu sektöre yönelik atılımlar yapmasını sağlamıştır. Turizm endüstrisinin gelişmekte olan ülkelerin ekonomisine sağladığı istihdam, döviz girdisi, milli gelir ve dış ticaretine olumlu yansımaları ayrıca önem arz etmektedir. Porter, tarafından geliştirilen Elmas Modeli, sektörel düzeyde ülkelerin rekabet gücünü ortaya koymak için geliştirilmiş bir modeldir. Elmas modelinin dört ana faktörü olan; faktör koşulları, talep koşulları, ilgili destekleyici endüstriler, kurumsal yapı ve strateji ve beraberinde Porter'ın dışsal olarak kabul ettiği Devlet ve Şans faktörlerinden oluşmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye Turizm Endüstrisinin uluslararası arenada rekabet gücü avantajlarının Porter'ın geliştirdiği Elmas Modeli ile ölçülmesidir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Elmas Modeli, Rekabet Üstünlüğü, Rekabet Gücü, Rekabet Teorisi

1 Makalenin Geliş Tarihi: 25.11.2018
2 Dr., e-mail: abozooglu@gmail.com

Makalenin Kabul Tarihi: 15.01.2019

Atıf: Özdemir A. (2019). Ulusların rekabetçi avantajı: elmas model çerçevesi ve Türk turizm sektörünün rekabet gücü, *Tesam Akademi Dergisi*, 6(1), 11-41. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.527990>

Competitive Advantage of Nations: Diamond Model Framework and Competitiveness of Turkish Tourism Industry

Abstract

With the developments in communication, transportation and information technologies, enterprises have limited the opportunity to remain independent of international competition. Countries apply different methods in order to gain competitive advantage in the international market. The importance of the tourism industry on national and international scale and the capacity of growth ensured that the nations made the necessary steps towards this industry. The positive effects of the tourism industry on employment, foreign exchange inflow, national income and foreign trade are also important. The diamond model developed by Porter is a model developed to reveal the competitive power of countries at sectoral level. The four main factors of the Diamond model are factor conditions, demand conditions, related and supporting industries, firms strategy and rivalry, as well as State and Chance factors that Porter deems to be external. The aim of this study is to measure the competitive advantage of the Turkish tourism industry in the international arena with the Diamond model developed by Porter.

Keywords: Tourism, Diamond Model, Competitive Advantage, Competition Theory, Competitiveness

Giriş

II. Dünya savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletlerin Marshall Planı çerçevesinde Avrupa ülkelerine yaptığı yardımlar sayesinde, Avrupa ülkelerinin ekonomik kalkınmaları başlanmıştır. Avrupa ülkelerinin ekonomik kalkınmalarının sağlanması, teknoloji ve ulaşım da yaşanan gelişmelerle birlikte turizm sektörü canlanmaya başlanmıştır. Ekonomik kalkınma ile birlikte ekonomik refahta yaşanan yükseliş beraberinde sosyo-kültürel değişimler, yaşam kalitesi ve standardının artması, insanların daha sağlıklı ve uzun ömürlü olma istekleri gibi, ulaşım ve iletişimdeki teknolojik gelişmeler, konaklama sektörlerinin yaygınlaşması, pazarlama ve halkla ilişkiler faaliyetlerinin etkinliği ile beraber kitle turizminin ortaya çıkması, toplumlarda tatil düşüncesinin yaygınlaşması, teknoloji ve sonucunda kitle haberleşmesinin gelişimi ve sınır formalitelerinin azaltılması dünya turizm hareketlerinin hızlı gelişmesinin nedenleri olarak ifade edilebilir (Özer, 2012, s.1).

Turizm sektörü ulusal ve uluslararası milli gelir, istihdam, dış ticaret payının önemli bölümünü oluşturması ve büyüme kapasitesi ile dünyada en hızlı gelişen endüstrilerin başında yer almaktadır. Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerine göre, 1950'de uluslararası ziyaretçi sayısı 25 milyon iken bu rakam 2016 yılında 1 milyar 235 milyon kişiye ulaşmıştır. Bu bağlamda uluslararası turizm hareketleri %4000 oranında muazzam bir gelişmenin göstergesi olarak ifade edilmektedir. Turizm endüstrisinin Türkiye Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içindeki payı 1980'da % 0,6 ve toplam ihracat oranına %11,2 iken 2017 yılı itibarıyla bu oran GSMH içindeki payı % 3,1'e çıkmış ve toplam ihracat oranına %16,7'ye yükselmiştir. Buna ek olarak, turizm endüstrisi Türkiye genelinde çalışan nüfusun yaklaşık %8'ine tekabül eden 1,3 milyonu aşkın bir istihdam yaratmış bulunmaktadır ve dolaylı istihdam ile birlikte bu sayı 3 milyonu geçmektedir.

Porter, bir ülkenin belirli endüstrilerde uluslararası rekabet gücünü elde edebilmesini 10 gelişmiş ülke endüstrisi üzerine yaptığı 4-yıllık çalışması sonunda Elmas Modeli (Diamond Model) ile ülkelerin nasıl rekabet üstünlüğü sağladığını açıklamıştır. Elmas modeline göre, bir ülkenin rekabet gücü ülkenin içinde faaliyet gösteren endüstriler ile sağlanmaktadır. Elmas Modeline göre bir ülkenin ulusal rekabet gücü; faktör koşulları, talep koşulları, ilgili ve destekleyici sektörler ve firma stratejisi yapısı ve rekabet unsurların yalnız veya birbirleri ile ilişkili ve birbirleriyle karşılıklı bir etkileşim içerisinde olduğunun ve bunun sonucunda ulusların rekabet gücünün arttığını öngörmektedir. Porter

Elmas Modelindeki 4 temel faktörün yanında iki ek değişken olarak, şans ve devlet faktörlerini eklemiş ve bu iki değişkenin diğer temel faktörler üzerinde etkili değişkenler olarak açıklamıştır. Porter, Elmas modelini oluşturan değişkenleri mal ve hizmet sektörlerine yönelik ayrı ayrı açıklamıştır. Turizm endüstrisinin hizmet sektörü içinde yer almasından dolayı elmas modelinin faktör açıklamaları hizmet sektörü esas alınarak yapılmıştır.

Bu çalışmada, Porter Elmas Modelinin rekabet gücü faktörleri Türk Turizm Endüstrisi açısından değerlendirilecektir. Elmas Modeline yönelik eleştiriler ayrıca ele alınmıştır.

Dünya Genelinde Turizm Sektörünün Durumu

Turizmin sektörü büyümeye elverişli muazzam yapısı ile dünyanın en hızlı büyüyen faaliyetlerinin başında gelmektedir. UNWTO'un raporuna göre, dünya genelinde uluslararası turist ziyaretçi sayısı 1950'lerde 25 milyon iken 1980 yılında 278 milyona, 2000 yılında 674 milyona ve 2016 itibariyle bu sayı 1,235 milyona ulaşmıştır. Aynı şekilde, 1950'lerde 2 milyar dolar olan turizm gelirleri, 1980 yılında 104, 2000 yılında 495 ve 2016 itibariyle bu rakam 1,220 milyar dolara çıkmıştır. 2016 yılı toplam turizm ihracatı 1,4 trilyon dolar ile dünya mal ve hizmeti ihracatının %7'sine tekabül etmektedir.

Dünya turizmde başı 616 milyon ziyaretçi ile ülkemizin de yer aldığı Avrupa Bölgesi çekmektedir. Avrupa'yı sırasıyla 308 milyon ziyaretçiyle Asya-Pasifik bölgesi ve 199 milyon ile Amerika bölgesi takip etmektedir. Afrika bölgesi 58 milyon ziyaretçiyle dördüncü bölge olurken Ortadoğu bölgesinin çektiği 54 milyon turist ziyaretçi ile en sonda yer almaktadır (UNWTO, 2016, s.2).

Tablo 1

Bölgeler ve Dünya Turizminden Aldığı Paylar (milyon kişi)

UNWTO Bölge-leri	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016
Avrupa Bölgesi	261.5	303.5	386.6	453.2	489.0	603.7	616.2
Asya Pasifik Bölgesi	55.9	82.1	110.4	154.1	208.1	284.0	308.4
Amerika Bölgesi	92.8	108.9	128.2	133.3	150.1	192.7	199.3
Afrika Bölgesi	14.8	18.7	26.2	34.8	50.4	53.4	57.8
Ortadoğu Bölgesi	9.6	12.7	22.4	33.7	55.4	55.6	53.6

Kaynak: Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerinden derlenmiştir.

UNWTO 2016 yılı verilerine göre, dünyada en fazla turizm gelirini 206 milyar dolar ile ABD elde etmektedir. ABD'yi turizm gelirleri açısından 60 milyar dolarla İspanya takip etmektedir. Tayland 50 ve Çin de 44,4 milyar dolarla üçüncü ve dördüncü sırayı paylaşmaktadırlar. Dünya turizminde en fazla turist çeken Fransa 42,5 milyar dolar ile beşinci sıraya gerilemiştir. İtalya'nın 40,2 milyar dolar turizm geliri ile 6'ncı sırada yer alırken, sırasıyla İngiltere, Almanya, Hong Kong ve Avusturalya izlemektedir.

Tablo 2

Dünya Turizm Gelirlerine Sahip İlk On Ülke (milyar dolar)

Sıralama	2015	2016
ABD	205.4	205.9
İspanya	56.5	60.3
Tayland	44.9	49.9
Çin	45.0	44.1
Fransa	44.9	42.5
İtalya	39.4	40.2
İngiltere	45.5	39.6
Almanya	36.9	37.4
Hong Kong (Çin)	36.2	32.9
Avusturalya	28.9	32.4

Kaynak: Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerinden derlenmiştir.

Türkiye Turizm Endüstrisinin Ekonomideki Yeri

Dünyada turizm hareketleri hızla gelişme gösterirken, Türkiye de gerek ekonomik kalkınma stratejileri kapsamında gerekse de yerel ölçekte turizm sektöründe çok hızlı bir büyüme göstermiştir. Turizm sektörüne yönelik çeşitli yatırımlardaki artış, milli gelir içinde turizmin payının yükselişi, hizmet sektöründe öncelikli istihdam alanı haline dönüşmesi, ödemeler dengesine ve dış ticarete olumlu katkısı ve yabancı sermayeyi ülkeye çekmesi sektörün önemini açıkça göstermektedir (Dilber, 2007, s.209).

Gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alan Türkiye'nin, sanayi ve tarım sektörlerindeki ihracat ile ülkeye gerekli döviz girdisini sağlaması kısa ve orta vadede gerçekleşmesi zor bir ihtimal olarak önümüzde durmaktadır. Turizm endüstrisine yönelik geliştirilecek stratejik ekonomik politikalar ülkenin ihtiyacını karşılayacak gerekli döviz girdisini sağlayabileceği dünya turizm istatistiklerine göre mümkündür. Ülkenin turizm sektöründe sürdürülebilir rekabet avantajı sağlaması halinde ülkenin sadece dış ticaret açığına olumlu etki ile sınırlı kalmayıp, milli gelir, istihdam ve ülkenin tanıtımına yönelik önemli bir etki yaratacaktır. Türkiye'nin ödemeler dengesi tablosuna bakıldığında Hizmetler Sektörünün sürekli fazla verdiği görülmektedir. Türkiye Merkez Bankasının verilerine göre 2015 dış ödemeler bilançosunda Hizmet Sektörünün tüm alt sektörlerinin toplam payı 24.208 milyon dolar ve bunun 21.248 milyonu turizm sektörüne aittir. Turizm endüstrisinin, Türkiye'nin dış ticaret açığına kapatma da olumlu etkisi sunmaktadır.

Turistik aktiviteler için 2003-2017 yılları arasında ülkemize ziyaret eden turist sayısı ve elde edilen turizm gelirleri Tablo 3'de belirtilmiştir. Bu veriler ışığında 2003 yılında itibaren ülkeye gelen turist sayısının ve gelirinin, 2015'de Rusya yaşana kriz dışında, düzenli bir artış gösterdiği görülmektedir. Ancak, 2014 ve sonraki yıllar esas alındığında ziyaretçi sayısının artışına rağmen turizm gelirlerinde ciddi düşüşlerin olduğu görülmektedir. Bunun belirli başlı nedenlerinden biri, ülke de yaşanan ekonomik sıkıntıların Türk Lirasının yabancı para birimlerine karşı değer kaybı ve son yıllarda sektör tarafında geliştirilen Her Şey Dahil sistemidir. Her-Şey-Dahil sistemi ile, turistlerin tüm ihtiyaçlarının otel içinde karşılanması sebebiyle otel dışına çıkma gereksinimi duymamaktadır. Buda, turistlerin otele verdiği ücret dışında herhangi bir harcama yapmamasına sebep olmaktadır. Ayrıca, dünyada en çok turist ziyaretçi ülke sıralamasında 41.617 ziyaretçi ile İtalya'dan sonra 6'ncı sırada yer alan Türkiye, toplam turizm gelirleri alanında ise mevcut yerini

koruyamamakta ve 10'uncu sıralamaya gerilemektedir.

Tablo 3

Turizm Gelirleri ve Turist Sayısı (bin dolar)

Yıl	Turizm Geliri	Ziyaretçi Sayısı
2003	13.854.866	16.302.053
2005	20.322.112	24.124.501
2010	24.930.997	33.027.943
2011	28.115.692	36.151.328
2012	29.007.003	36.463.921
2013	32.310.424	39.226.226
2014	34.305.904	41.415.070
2015	31.464.777	41.617.530
2016	22.107.440	31.365.330
2017	26.283.656	38.620.346

Kaynak: TURSAB verilerinden derlenmiştir.

Türk Turizm Sektörünün, ülkenin GSMH içindeki payı (Tablo 4) incelendiğinde 1980'da %0,6 olan oranın 1995'te %2,9'a yükselmiştir. 1995 ile 2000 yılına kadar olan dönemde duraksadığı ve 2005 yılında bu oranın %4,2'e yükselmiş ve 2010 yılında bu oranın 3,4'e düştüğü görülmektedir. Turizm sektörünün toplam gelirlerin 2015 yılında %6,2'e çıkarak en yüksek oranı görmüştür. 2015 yılında Rusya yaşanan kriz sonucunda 2016 yılında ciddi bir düşüş yaşanması beraber 2017 tekrar yükselişe geçmiştir. Turizm sektörünün ihracat içindeki payına bakıldığında GSMH'yle aynı düzende ilerlediği görülmektedir.

Tablo 4

Turizm Gelirlerin GSMH ve İhracatına Oranları

Yıllar	Turizm Gelirlerin GSMH'ye Oranı	Turizm Gelirlerin İhracata Oranı
1980	0,6	11,2
1990	2,1	24,9
1995	2,9	22,9
2000	2,9	27,5
2005	4,2	24,7
2010	3,4	18,3
2015	6,2	21,9
2016	2,6	15,5
2017	3,1	16,7

Kaynak: TURSAB verilerinden derlenmiştir.

Türkiye'nin en çok yüzleşmek zorunda kaldığı problemlerinin başında işsizlik gelmektedir. Gelişmekte olan ülke konumunda bulunan Türkiye'nin sanayi ve tarım sektörlerinde yeteri miktarda istihdam sağlayamamış işsizlik oranını artırmaktadır. Turizm endüstrisinin teknolojik gelişmelere rağmen, doğası gereği sürekli hizmet zorunluluğunun olması, emek-yoğun bir yapıda faaliyet göstermesinden kaynaklı, sektörün gelişimi ile beraber istihdam edecek kişi sayısı artmaktadır. Dolayısıyla ülkede turizm sektöründe yaşanan olumlu gelişmeler işsizlik problemini pozitif yönde etkileyecektir. Ülkemizin turizm endüstrisinde ki rekabet gücünün artması işsizliğin azalmasına yol açmaktadır. Nitekim tablo 5'de görüldüğü üzere, ülke turizm sektörünün gelişim ile birlikte eşzamanlı sektörün toplam istihdam oranı içindeki payı artmaktadır. 1990 yılından beri, 2010 ve 2012 yıllarındaki az sayıdaki düşüşler haricinde, turizm sektörünün ülkenin istihdamı katkısı istikrarlı bir şekilde artmıştır. Turizm sektörünün 2015 yılında ülkedeki toplam istihdamın içindeki payı %8,3, yani ülkenin tümünde çalışan işçiler her 12'inden 1'i turizm sektöründe istihdam edilmektedir.

Tablo 5

Turizm Sektöründe İstihdam (bin)

Yıllar	Doğrudan İstihdam	Doğrudan ve Dolaylı İstihdam	Toplam İstihdam İçindeki Payı %
1990	283	1.244	6.9
2000	531	1.535	7.3
2005	473	1.732	8.8
2010	466	1.700	7.8
2011	506	1.990	8.6
2012	530	1.949	8.0
2013	548	2.049	8.1
2014	579	2.130	8.2
2015	600	2.192	8.3

Kaynak: TÜİK, WTTC, Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerinden derlenmiştir.

Elmas Modeli

Neden bir ülke belli bir endüstride uluslararası başarı elde eder? (Porter, 1998, s. 71). Bu soruya cevap bulmak için 1990 yılında Michael Porter, farklı karakteristik özelliklere sahip ve öncü sektörlerin bulunduğu 10 önemli ticaret ülkesinde (ABD, Almanya, Japonya, Danimarka, İtalya, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık, Güney Kore ve Singapur) ve 100'den fazla örnek endüstri üzerinde 4 yıllık bir araştırma yapmıştır. Bazı ulusların neden diğerlerine göre belirli sektörlerde daha rekabetçidirler? Neden başarılı firmalar sürekli yenilik yeteneğine sahip ülkelerdedir? Neden bu firmalar gelişmelerini durak vermeden sürdürmekte ve rekabetçi avantajın daha sofistike kaynaklarını aramaktadırlar? Bu soruların cevapları ülkelerin sahip oldukları 4 temel faktörün bölünmez bir sistem olarak nasıl ilişkilendiği ve etkileşim içerisinde olduğunu açıklayan Elmas Modelinde yatmaktadır (Özer, 2012, s. 41).

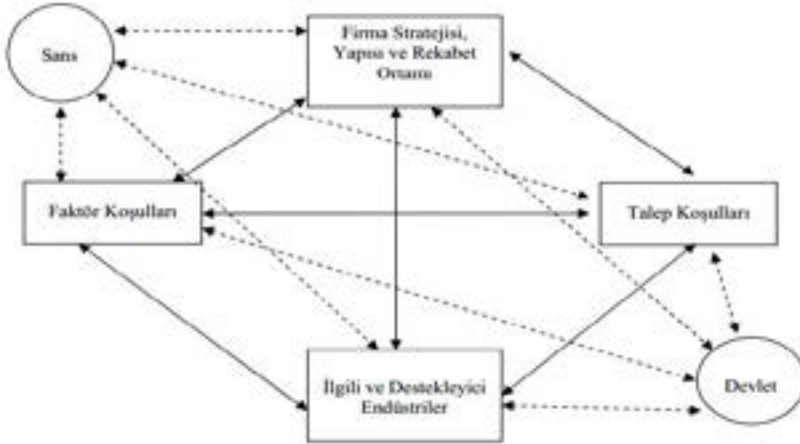
Porter'ın Elmas Modeline göre bir ülkenin ulusal rekabet gücü; faktör koşulları, talep koşulları, ilgili ve destekleyici sektörler ve firma stratejisi yapısı ve rekabet unsurların yalnız veya birbirleri ile ilişkili ve birbirleriyle karşılıklı bir etkileşim içerisinde olduğunun ve bunun sonucunda ulusların rekabet gücünün arttığını öngörmektedir. Porter Elmas Modelindeki 4 temel faktörün yanında iki ek değişken olarak, şans ve devlet faktörlerini eklemiş ve bu iki değişkenin diğer temel faktörler

üzerinde etkili değişkenler olarak açıklamıştır.

Uluslararası arenada öncü olan endüstrileri ve bu endüstrileri oluşturan firmaların stratejilerini inceleyen Porter, söz konusu firmaların değişmez tek ortak yönlerinin “yenilik yapabilme ve kalite yükseltebilme yeteneği (Porter, 1998, s. 27)” olduğu sonucuna varmıştır. Rekabetçi avantaj elde etmeyi sağlayan bu yeteneği sürdürmek, sahip olabilmek kadar önemlidir; bu da ancak sürekli gelişim ve iyileştirme ile mümkün olabilir çünkü hemen her yenilik başkaları tarafından kolaylıkla kopya edilebilmektedir. Porter, rekabetçi avantaja sahip endüstrilerin ve firmaların sahip olduğu bu yeteneklerin kaynağını ise “Elmas Modeli” adını verdiği ve Şekil-2’ de gösterilen ulusun dört temel özelliğine bağlamaktadır.

Şekil 1

Porter’in Elmas Modeli

Kaynak: Porter, 1998, s.127

Faktör Koşulları

Bir ülkenin, uluslararası ticarete rekabet avantajına sahip olması için, o ülkenin sahip olduğu faktör şartlarına göre uygun ekonomik kalkınma planını gerçekleştirmesinden geçmektedir. Porter söz konusu faktör koşullarını belli kategoriler üzerinden incelemektedir bu faktörler şu şekilde sınıflandırılarak açıklanmaktadır (Porter, 1998, ss. 74-75);

- İnsan Kaynaklar; İşgücü nicelik ve niteliği, maliyetleri ve iş ahlakının düzeyi ile ifade edilmektedir.

- Fiziksel Kaynaklar; Ülkedeki arazi, su, mineraller, iklim, hammadde, enerji gücü kaynaklarının durumu, miktarı, maliyeti ve kalitesi ile ifade edilmektedir.
- Bilgi Kaynakları; Ülkelerin mal ve hizmetlere ilişkin pazar, bilimsel ve teknik bilgisi, araştırma ve istatistik enstitülerinin ve üniversitelerin varlığı ile ifade edilmektedir.
- Sermaye Kaynakları; Finansal sermayenin miktar ve maliyetleri ile tanımlanmaktadır. Ülkelerin güvende olan ve olmayan borçları, tahvil ve hisse senetleri, risk sermayesi kullanımı şeklinde farklı biçimlerde olabilir.
- Altyapı; Taşıma sistemleri, iletişim ve haberleşme ağı ile fon aktarım kolaylıkları, sağlık hizmetleri ve benzeri unsurlar olmakla birlikte aynı zamanda ülkeyi yatırım için cazip kılan niteliklerdir.

Porter'ın temel aldığı faktör kategorileri her farklı sektörün ihtiyacına göre farklılıklar gösterebilmektedir. Her ne kadar bu faktörlerin rekabet avantajı sağlaması açısından önkoşul olarak görülse de, miktar ve belirli bir endüstride derecesini vurgulamak nispeten önemsizdir. Bir ulusun rekabet avantajı sağlaması sahip olduğu faktör şartlarını düşük-maliyet, yüksek-kalite, verimlilik ve etkin kullanmasıyla paralellik göstermektedir.

Porter, çalışmasında faktör koşullarını, temel faktörler ve gelişmiş faktörler olarak ikiye ayırmıştır. Temel faktörler basit teknolojiye dayanan ve tarım ya da geleneksel sektörlerde kullanılırken, gelişmiş faktörler ileri teknolojiye dayanan ve kalifiye işgücü, modern altyapı, üniversite araştırma enstitülerini gibi unsurları kapsamaktadır. Bu bağlamda rekabet avantajı yaratmada temel faktörler yerine gelişmiş faktörlerin kullanılması önem taşımaktadır (Arslan ve Şahin, 2016, s. 4).

Hizmet sektöründe, ülkelerin sahip olduğu faktör donanımı belirli sektörde sahip olduğu rekabet avantajı ile direkt ilişkilendirilmektedir. Örneğin, turizm ağırlıklı olarak iklim ve coğrafyaya bağlıdır. Sıcak iklim şartları ve deniz kıyısına sınırı olan ülkeler coğrafi konumlarından dolayı turizm sektöründe diğer ülkelere göre daha avantajlı bir konuma sahip olmaktadır. Aynı şekilde, eğitim ve sağlık hizmetleri kalifiyeli eleman ve beceriye bağlıdır. Ülkelerin bulunduğu coğrafi bölge belirli bazı hizmet endüstrilerinde önemli rol oynamaktadır. Singapur'un gemi onarımındaki rekabet gücü, bulunduğu konumun Ortadoğu ülkeleri ile Japonya'yı birbirine bağlayan önemli deniz yolu üzerinde olmasından kaynaklanmaktadır (Porter, 1998, s. 256). Benzer şekilde, Türkiye'nin,

Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan coğrafi konumu lojistik sektöründe avantaj sağlamasına vesile olmuştur.

Porter'a göre, ulusların konuştuğu dil ve farklı dillere olan yatkınlıkları birçok hizmet sektöründe önemli bir rol oynayabilmektedir. Hizmet sektörün doğası gereği yoğun bir iletişim gerektirmekle beraber aynı firmanın ofisleri arasındaki iletişim ihtiyacı ayrıca önem arz etmektedir. Anadili İngilizce olan ülkeler hizmet sektöründe önemli bir avantaj elde etmektedirler çünkü İngilizce dünyanın çoğu yerinde konuşulmakta ve diğer tüm yerlerde de ikinci dil olarak öğretilmektedir. Günümüzde hizmet sektörlerinde öncü uluslararası firmaların çoğu İngilizcenin anadil ya da çoğunlukta konuşulduğu ülkelerden olması dilin önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca, ulusların farklı kültürlerle olan etkileşim derecesi hizmet sektöründe önem arz etmektedir. Uluslararası rekabette öncü olan hizmet sektörü işletmelerin birçoğunun kültürel farklılıklara aşina olan uluslardan geliyor olması bunun en somut kaynağıdır.

Talep Koşulları

Talep koşulları, sunulan hizmetlere olan talep şekil ve çeşitliliğini ifade etmektedir. Talep koşulları, günümüz hizmet endüstrisinin uluslararası rekabet gücü açısından en güçlü tek belirleyicisi konumundadır. Küreselleşmenin ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmelerden dolayı hizmet sektörü hızlı bir büyüme ve ilerleme dönemindedir. Pek çok yeni hizmet sektörleri ortaya çıkmakta ve mevcut hizmet sektörleri yeniden yapılandırılmaktadırlar. Talep koşulları bu sürecin ana yönlendirici faktörü durumundadır (Porter, 1998, s. 258). İç piyasadaki tüketicilerin talep kar olmaları uluslararası ticaret yönünden destekleyici bir unsurdur. Bilinçli ve nitelikli iç müşteri talepleri uluslararası piyasaya açılmakta olan ülke firmalarına rekabet avantajı oluşturmaktadır. Porter, özellikle iç talebin gelecekte oluşacak talep yapısı hakkında firmalara doğru sinyaller verebilmesi halinde ulusların veya ulusal firmaların bu sinyali yabancı şirketlerden önce algılayarak rekabet avantajı sağlayacaklarını belirtmektedir (Bulu vd., 2006, s. 25).

Talep kompozisyonu: Bir ürüne iç pazardaki talep, dışarıdaki pazarlardaki talepten daha yüksek olduğu zamanlarda, yerel firmalar bu ürüne daha önem çok vermeleriyle beraber uluslararası piyasada rekabet avantajını elde etmektedirler (Porter, 1998, s. 259). Çoğu hizmet sektör firmaları, tüketicilerin bulunduğu yerlerde ofis veya şube açmak mecburiyetindedirler. Nüfusunun çoğunun birden fazla bölgede toplanmış ülkelerin hizmet sektöründe faaliyet gösteren yerel firmaların birden

fazla ofis ve şube açmasını gerektirmektedir. Yerel tüketici ihtiyaçlarını birden fazla şube veya ofis ile gideren yerel firmalar edindikleri tecrübeyle uluslararası piyasada rekabet avantajı elde etmektedirler. Birden fazla yurt içi ofise sahip olan yerel firmalar uluslararasılaşmada yerelde sahip oldukları kontrol mekanizmasıyla yurtdışında çok daha rahat ve kontrollü hareket etme kabiliyetine sahip olmaktadır. Otel zinciri, araç kiralama, finansal danışmanlık v.b. çoğu hizmet sektöründe Amerikan firmalarının rekabet avantajı kendi iç piyasalarda edindikleri tecrübeden kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde, yerel tüketici kitlesinin bilinçli talep niteliği yerel işletmelerin uluslararası rekabet gücüne pozitif etki etmektedir.

Talep büyüklüğü ve ilerleme düzeyi: Yurtiçi talebin büyük olması ülke firmalarının büyük ölçekli faaliyetlere, teknoloji geliştirmeye değişmeye verimliliği artırmaya yönelik alanlarda yatırım yapmaya teşvik eder (Porter, 1998, s. 93). Yerel pazarda herhangi bir hizmet sektörüne yönelik oluşan yüksek talep, yerel firmanın kalite ve verimliliğini artırmaya yönelik değişimlere sebep olmakla beraber uluslararasılaşma sürecinde işletmelere rekabet avantajı sağlamaktadır.

Hizmet sektöründe bilinçli tüketicilere sahip ülkelerdeki erken iç talep yerel firmaların uluslararası piyasada daha etkin rol oynamalarını sağlamaktadır. Örneğin, ABD'nin çoğu hizmet sektöründe, fastfood, hastane yönetimi, özel sağlık hizmetleri, danışmanlık hizmetleri gibi, uluslararası piyasada öncü olmasının temel nedeni tüketici kitlesinin bilinçli ve talep kar olmasından kaynaklı bu sektörlerdeki erken iç talebi fark edip yoğunlaşmalarından kaynaklanmaktadır.

Yurtiçi talebin uluslararasılaşması: Yoğun talepten kaynaklanan yerel talebin uluslararasılaşmada avantajlı hale gelebilmesi için yerel firmanın uluslararası piyasadaki hareketlenmeleri takip etme konusunda tetiklemektedir. Nüfusunun önemli oranı sık sık diğer ülkelere seyahat eden ülkelerin vatandaşları, kendi ulusların hizmet firmalarına ciddi rekabet avantajı sağlamaktadırlar. Yabancı ülkelere seyahat eden herhangi bir ülkenin vatandaşın önceliği bildiği, güvendiği ve aşına olduğu firmalar olmaktadır. Yerel firmaların diğer ülkelerde sadık bir tüketici kitlesine sahip olmaları, yerel firmaların hızlı bir şekilde uluslararası piyasaya güçlü bir şekilde açılmalarını sağlamaktadır (Porter, 1998, s. 262). Ulusların kendi kültür, standart ve uygulamalarını ihraç etmeleri yerel hizmet sektörüne uluslararası piyasada rekabet avantajı sağlamaktadır. ABD'nin uluslararası hizmet piyasasındaki gücü sık sık yurtdışı seyahatleri yapan vatandaşlarının etkisinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, ABD'nin,

özellikle de seyahatle ilgili sektörlerde, otel zincirleri, kredi kart firmaları ve araç kiralama şirketleri gibi, yurtdışında sahip olduğu sadık tüketici kitlesinden dolayı ciddi rekabet avantajı sağlamaktadır.

İlgili ve Destekleyici Endüstriler

Porter'a göre, ulusların rekabet üstünlüğünü sağlayan üçüncü faktör ilgili ve destekleyici ama aynı zamanda rekabet gücü olan endüstrilerin varlığıdır. Yerel işletmelerin rekabet gücü içinde bulunduğu endüstrideki ilgili ve destekleyici işletmelerin varlığı ile paralellik göstermektedir. Uluslararası piyasada rekabet avantajına sahip sektörler kendi sektörleriyle ilişkili diğer sektörler nazaran uluslararası rekabet avantajı sağlayabilmektedir.

Bu rekabet avantajı birkaç yolla olabilmektedir. Birincisi, rekabet gücü yüksek tedarikçiler maliyet etkin girdileri, hızlı, zamanında, verimli ve tercih edilen biçimde sağlayabilmektedir. Bir ülkede rekabet avantajına sahip sektörlerin varlığının yeni rekabetçi sektörler öncülük ettiği ve avantaj sağladığı ifade edilmektedir. Bu durumda bir destek sektörün varlığı ilgili diğer sektör ve içerisinde faaliyet gösteren firmalara etkinlik, yenilikleri ilk uygulayan olma ve maliyet avantajı gibi önemli üstünlükler sunmaktadır. Özellikle sahip olunan etkin bir haberleşme ağı bu sektörler faaliyetlerini gerçekleştirme konusunda hız sağlayacaktır (Porter, 1998, ss. 104-106).

İkincisi, ilgili ve destekleyici endüstrilerdeki yenilikçi (innovation) ve gelişme faaliyetleri, destekledikleri endüstrilere rekabet gücü kazandırmaktadır. Ar-Ge'ye (araştırma ve geliştirme) yönelik ciddi yatırım yapan ilgili ve destekleyici endüstrilerin varlığı hizmet sektöründe faaliyet gösteren yerel firmalara rekabet gücü sağlamaktadır. İsviçre'nin ilaç sektöründeki rekabetçi gücü boya sanayisinde geçmişte elde ettiği uluslararası başarı ile ilgiliyken, Japonya fotokopi makinası üretiminde uluslararası başarıya elektronik ile ilgili sahip olduğu diğer güçlü sektörlerin yardımı ile rekabetçi avantaj elde etmiştir (Porter, 1998, s.101). Benzer şekilde, rekabet gücü yüksek bilgisayar yazılım ve bilgi teknolojileri firmalarına ev sahipliği yapan Amerika'nın, hizmet sektöründeki faaliyet gösteren kendi ülke firmalarına bilgi işlem teknolojisi desteğiyle girdi maliyetlerinin azaltılması ve operasyon süreçlerini iyileştirilmeleri yönünden rekabet gücü sağlamaktadır.

Firma Stratejileri, Yapı ve Rekabet

Porter'a göre uluslararası rekabet üstünlüğü sağlayan dördüncü faktör,

firma faaliyetinin gerçekleştirildiği sektörün yapısal özellikleri ile yerel rekabet durumu ve buna uygun olarak firmanın belirleyeceği stratejiye bağlıdır.

Evensel olarak uygun kabul edilen ve rekabet gücünü temin edecek tek bir idare biçimi bulunmamaktadır. Rekabet gücü elde edebilmek için önemli olan, ülkede kabul gören yönetim ve organizasyon biçimleri ile sektördeki rekabet avantajı unsurlarını bütünleştirmektir. Örneğin İtalyan şirketlerinin dünya lideri olduğu sektörlerde bakıldığında (ışıklandırma, mobilya, ayakkabı, kumaş ve paketleme makineleri gibi), daha odaklanmış, kişiye özel, hızlı değişim ve esneklik gerektiren şirket stratejilerinin, bu sektörlerin dinamik yapısı ve aynı zamanda İtalyan yönetim alışkanlıklarıyla uyumlu olduğu görülmektedir. Buna karşın, Almanya'daki şirket idare sistemi, hassasiyet ve yüksek idari disiplin gerektiren üretim yapısındaki teknik ve mühendislik odaklı sanayi biçimi ile uyumludur (Uzunkaya, 2013, s. 16).

Uluslararası rekabet avantajı sağlayan diğer önemli faktör iç piyasadaki rekabetin oranıdır. Bir ülke içindeki yerel işletmeler arasındaki rekabetin şiddeti işletmelerin yenilik ve gelişmeye yönelik zorlamaktadır. Yerel rekabetin yoğun ve güçlü olduğu ülkelerde, firmalar mevcut rekabet avantajlarını koruyabilmek için farklı alternatiflere yönelmektedirler. Bu alternatifler, yeni inovasyon teknikleri, düşük fiyat, daha kaliteli ve verimli hizmetler, yeni ürünler veya hizmet sunuş biçimleridir. Güçlü yerel rekabet şartlarından dolayı şirketlerin uluslararasılaşmaları hızlandırmakla beraber rekabet güçlerinin daha da pekişmesine katkı sağlayabilmektedir.

Porter, yerel rekabetin olumlu etkileri, kümelenme(cluster)³ yani coğrafi yoğunlaşma ile arttığını, çünkü sektör üretimi veya hizmeti belirli bir coğrafi alanda yoğunlaştıkça rekabet de yoğunlaşmakta, dolayısıyla yerel rekabet etkisi güçlenmektedir. Belirli bir coğrafi bölgede yoğunlaşan firmaların tedarikçilerle aynı veya yakın bölgede yer alıyor olması, firmalara maliyet avantajı ve yeni teknolojilere daha hızlı ulaşmasına etki ettiğinden kümelenmelerin rekabet gücü üzerinde pozitif bir etki yaratmaktadır.

3 Benzer iş kolunda faaliyet gösteren, aralarında ilişkiler olan ama aynı zamanda rekabet de bulunan çok sayıda işletmenin, onlara mal satan tedarikçilerin ve hizmet satanların, ilgili kurumların (üniversiteler, meslek kuruluşları, iş koluyla ilgili standartları belirleyen ve kontrol eden kurumlar, vb.) aynı coğrafi bölgede yoğunlaşmalarıdır.

Şans Faktörü

Uluslararası piyasada bugüne dek uluslararası rekabet gücüne sahip firmaların başarılı veya başarısız olmalarında şans faktörü rolü de olabilmektedir. Herhangi bir ülkedeki işletmeler kontrolü dışında gelişen olaylar işletmelerin rekabet gücüne olumsuz etkiler veya yeni fırsatlar sunabilmektedir.

Örneğin, OPEC'in (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) 1970'li yıllarda petrol fiyatlarında tekelleşmeye gitmesiyle elde ettikleri gelirleri altyapı yatırımlarına yönlendirmesi ve bu ülkelerin çoğunun din ve kültür olarak Türkiye'ye yakın olmaları neticesinde Türk inşaat sektörünün dışa açılım sürecine bu ülkelerde başlaması bakımından bir şans faktörü olarak değerlendirilebilir. Aynı şekilde, 2010'lu yılların başından beri başlayan Libya'daki iç savaş ve Afrika ve Arap ülkelerin bir kısmında "Arap Baharı"⁴ olarak adlandırılan halk hareketlerinin ortaya çıkmasıyla ve ülke ekonomilerin istikrarsızlaşmasıyla Türk inşaat sektörünün uluslararası inşaat sektöründeki rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir.

Devletin Rolü

Devlet'in modeldeki rolü, iç piyasada geliştirilmiş standartlar ile işletmeleri performanslarını yükseltmek için cesaretlendirmek, talep görece ürünleri önceden tespit edip modellemek, özelleştirilmiş girdi üretimine odaklamak, bölgesel rekabeti engelleyecek doğrudan birliktelikleri (tekelleşme) kısıtlandırmaktır. Bu çerçevede, devletin rolünün Elmas Model'inin dört ana bileşenini destekler nitelikte olması gereklidir (Koç ve Özbozkurt, 2014, s. 89). Hükümetlerin yürürlüğe koyduğu kanun ve düzenlemeler bazı hizmetlere olan talebi doğrudan etkileyebilmekte ve yeni hizmet sektörleri ortaya çıkarabilmektedir. Yüksek çevre standartlarına sahip ülkelerde, temizleme, atık boşaltma ve benzeri hizmet sektörlerine olan yerel talep artmaktadır. Aynı şekilde, ulaşım sektöründe yüksek vergilerin varlığı araç kiralama ve leasing yöntemlerini olan talebi artırmaktadır.

Porter'e göre ulusal rekabetçiliğin arttırabilmesi için devletin, eğitim ile ilgili gelişmiş stajyerlik uygulamalarını ve sanayi-üniversite işbirliği ile yapılmış araştırma projelerini destekleyerek uzmanlaşmış işgücü oluşturmaya odaklanması gerekmektedir (Gökmenoğlu, vd. 2012, s.15). Hükümetlerin eğitim, bilim ve teknoloji politikaları ulusların rekabet

4 Birçok ülke, kuruluş ve alanda uzman kimseler, hareketlerin farklılığı ve sürekli sancılı, çalkantılı değişimi bahar olarak benimsemişlerdir ve bu halk hareketine Arap Baharı demişlerdir.

gücüne direkt etki etmektedir. Nitekim günümüz dünyasına bakıldığında küresel pazarda öncü firmaların hemen hemen hepsinin gelişmiş ülkelerden çıkıyor olması bu ülkelerin nitelikli ve planlı eğitim, bilim ve teknolojik politikalarının etkisi görülmektedir.

Elmas Modeli İle İlgili Eleştiriler

Porter'ın 1990'da yayınladığı, "Ulusların Rekabet Üstünlüğü" adlı eserinde ortaya koyduğu ve ulusal rekabet gücünü belirlemek için geliştirdiği Elmas Modeli ile akademik dünyada olumlu ve olumsuz yeni tartışmalara yol açmıştır. Elmas modelinin uygulanabilirliği, ampirik çalışmadan yoksun olması ve rekabetçi endüstrilerin belirlenmesinde kullanılan faktörlere yönelik ciddi eleştiriler dile getirilmiştir.

Porter'ın geliştirdiği elmas modeli ile farklı ülkelerdeki farklı endüstrilerin neden diğer ülke endüstrilerine göre daha rekabetçi olduklarını açıklamak üzere geliştirmiştir. Porter, elmas modeli sonucunda ulaştığı bulgular ülke ekonomik verileri ve incelemeleri sonucunda ulaşılmıştır. Herhangi bir ampiriksel geçerlilik sınamasına başvurmaması modeli eleştirilere açık hale getirmiştir. Porter'ın geliştirdiği elmas modeli ulusal rekabet gücünü açıklamada önemli bir model olmakla beraber elmas modeline yönelik çeşitli eleştiriler getirilmiştir.

Porter, uluslararası rekabette başarılı olmanın temel şartının elmas modelinin bir endüstride dört faktörünün eşzamanlı olarak güçlü olması gerekliliğini savunmuştur. Elmas modelinin dört faktörünü güçlü bir şekilde bünyesinde bulunduran ülke endüstrilerin rekabet açısından en güçlü endüstriye sahip olmaları beklenmektedir. Amerika ve Hindistan ülkelerinin yazılım endüstrisindeki rekabet şartlarına bakıldığında Hintlilerin yazılım endüstrisinde rekabet gücü kazandıracak herhangi bir elmas faktörüne sahip olmadıkları görünmektedir. Güçlü ve sofistike yerel talepten yoksun, ilgili ve destekleyici endüstriler zayıf ve faktör şartları bakımından gelişmiş faktörlerden yoksun ama basit faktörlerden ucuz işgücü (Smit, 2010, s. 121) dışında herhangi bir faktör avantajına sahip olmamalarına rağmen uluslararası piyasada yazılım endüstrisinin adeta lideri konumundadırlar. Hindistan'ın yazılım sektöründeki uluslararası başarısını elmas modeli çerçevesinde bakıldığında modelin zayıflığını açıkça ortaya koymaktadır.

Porter'a göre basit faktör koşullarına (doğal kaynaklar, kalifiye olmayan işgücü vb.) sahip ekonomilerin rekabet güçleri sürdürülebilir değildir ancak gelişmiş faktörler koşullarına (kalifiye işgücü, Ar-ge

dayalı endüstriler, vb.) sahip ekonomilerin rekabet gücü sürdürülebilir olmaktadır. Cooper (1991)'a göre ise, ülke ekonomiler sadece basit faktör koşullarına sahip olmakla gayet rahat şekilde sürdürülebilir ekonomiye sahip olabilmektedirler. Örneğin, Yeni Zelanda'nın coğrafi konumundan dolayı sahip olduğu güzel doğa manzaralarını iyi pazarlama stratejisiyle sınırsız sayıda turist ziyaretçi kazanabilir ve rahat bir yaşam sürdürebilmelerini sağlar. Benzer şekilde, Suudi Arabistan'ın sahip olduğu yüksek derecedeki petrol rezervleri sayesinde sürdürülebilir rekabet avantajının sahip olduğunu belirtmektedir (Grant, 1991, s. 541). Bunların yanında, Cartwright (1993), Rugman and D'Cruz, (1993) ve Hodgetts (1993) ekonomistlerde basit faktörlere sahip ülkelerin rekabet avantajı sürdürülebilir olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir (Konsolas, 2002, s. 22).

Porter, uluslararası rekabeti etkileyen farklı talep koşullarını rekabet gücü üzerinde önemli etkileri olduğunu belirtmiştir. Ülke içindeki yerel talep boyutunun ve çeşitliliğinin rekabet gücüne olumlu etki edeceğini belirten Porter'a, bazı ekonomistler karşı çıkmıştır. Yerel talebin boyutunun uluslararası rekabet gücüne etkisi ile ilgili çeşitli argümanlar ortaya atılmıştır. İlk argümana göre, iç talebin yüksek olduğu yerel pazarda yerel firmalar ihracat veya dış piyasalara açılma yerine mevcut pazarlarına odaklanmayı tercih edebilirler. Öte yandan, iç talebin az olduğu ülkelerdeki yerel firmalar, uluslararası piyasalarda daha aktif olmak durumundadırlar. Diğer bir argümanda, yerel talebin yüksek olduğu pazarlarda, yerel firmalar mevcut pazarlarına odaklanarak ölçek ekonomilerden faydalanarak mevcut pozisyonunu sağlamlaştırma ve geliştirmeyi uluslararası piyasaya açılmaya tercih edebilmektedirler (Öz, 1999, s. 17).

Porter'ın devlet rolünü elmas modelinde dışsal bir faktör ve firmaların rekabet gücü üzerine etkilerini dolaylı olarak kabul etmiştir lakin devletin faktörünün rekabet gücü üzerinde direkt rolü olduğunu kabul etmemiştir. Stopford ile Strange ve Van den Bosch ile De Man, Porter'dan farklı olarak devlet faktörünün rekabet gücü üzerinde direkt etkisi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Stopford ile Strange'e göre, elmas modelinin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler uygulanabilirliğinin "küçük ve fakir ülkelerin piyasa şartlarını mevcut firmaların belirlemesine izin verme lükslerinin olmadığı(Stopford ve Strange, 1991, s. 8)" ndan kaynaklı devlet rolünün beşinci faktör olarak baz alınmasının zorunlu olduğunu belirtmişlerdir. Benzer şekilde, Van den Bosch ile De Man (Bosch, 1994, s. 54), Porter'ın devlet rolünü endüstri üzerindeki rolünü makro düzeyde incelediğini ve devlet faktörünün endüstri üzerinde olumlu ve olumsuz etkilerinin

zamanla yok olduğu tezine karşı çıkmışlardır ve devlet rolünün modelinin beşinci temel faktörü olması gerektiğini savunmuşlardır.

Elmas modeline yönelik diğer bir eleştiride, Van Den Bosch ve Van Prooijen tarafından dile getirilen ve Porter'ın modelinin ulusların rekabetçi avantajı üzerinde ulusal kültürün etkisine çok az değinildiğini ve önem verilmediğine yöneliktir. Bu iki akademisyene göre "elmas modelinin tüm faktörleri ulusal kültür üzerinden inşa edilmektedir" (Bosch ve Prooijen, 1992, s. 175).

Türk Turizm Sektörünün Elmas Modeli Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Faktör Koşulları

Porter, faktör koşullarını kendi içinde temel ve gelişmiş faktörler olarak iki gruba ayırmaktadır. Temel faktörler, fiziksel yani doğada doğal olarak bulunan, ülkedeki arazi, su, mineraller, iklim, tarihsel ve kültürel ve doğal kaynaklarının köklerine sahip faktörlerdir. Gelişmiş faktörler ise, bilgi, altyapı ve sermaye kaynakları olarak adlandırılmıştır.

Turistlerin gözüyle değerlendirildiğinde, faktör koşulları, turisti o bölgeye veya hedefe iten fiziksel, tarihi, kültürel kaynaklardır. Yani, o bölgenin veya varış yerinin çekiciliği, turistin seyahat etme kararında en önemli faktördür. O ülkede zaten var olan bu kaynaklar, çaba harcamaya gerek kalmadan bölgenin veya istenen hedefin rekabet gücü üzerinde doğrudan etki yaratan unsurlardır(Esen ve Uyar, 2012, s. 624).

Türkiye'nin coğrafi konumundan kaynaklı sahip olduğu iklim şartları turizm endüstrisinin başlıca temel faktör avantajıdır. Ülkenin, Akdeniz ve Ege Bölgesinde hakim olan ılıman Akdeniz iklimi sayesinde bu bölgelerde nispeten kısa kışlar ile uzun ve güneşli yaz günleri etkisini göstermektedir. Bu da özellikle 6 aydan fazla süren yaz aylarının "deniz, kum, güneş" isteyen turistler için cazip hale getirmektedir. Türkiye'nin diğer tarafında yer alan Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde hakim olan Karadeniz ve Karasal iklim sayesinde kış turizmi için popüler bir destinasyon olarak görülmektedir. Ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklar uzun güneşli gün sayısı, uzun sahil kıyı şeritleri ve birbirinden farklı turizm rekreasyon kaynaklarına elverişli akarsu, göl ve kayak sporuna müsait dağlık bölgeleri faktör koşulları için önemli bir yön olarak kabul edilmektedir.

Türkiye'nin, tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış olması diğer önemli bir temel faktör avantajına sahip olmasını sağlamıştır.

Bilinen tarihin ilk günlerinden kalma şehir, anıt, mağara, vb. yüzlerce kültürel mirasa ev sahipliği yapmaktadır. UNESCO'nun Dünya Kültürel ve Doğal Mirası Listesinde 2018 yılı itibariyle tüm dünyada 1092 miras yer almaktadır. Türkiye'nin söz konusu listede toplam da 18 miras alanı bulunmaktadır. Türkiye'deki bölgeler arası gelişmişlik ve farklı etnik kökene sahip millet çeşitliliği farklılıklarından kaynaklı, ülkenin her bir bölgesinde o bölgeye özgü birçok farklı gelenek ve göreneklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Küreselleşme, göç ve teknolojinin etkisiyle kaybolmaya yüz tutmaya başlanan bu gelenek ve görenekler, turizmin ilgisiyle beraber gelenek ve göreneklerin tekrar canlanmasına yol açmıştır. Bölgelere özgü özel geleneksel kıyafet ve yiyecekler, oyun ve merasimler bir bütün olarak kültür turizmin tamamlayıcı faktörleri arasında yer almaktadır.

Ülkenin derin geçmişinden dolayı sahip olduğu kültürel mirasların keşfedilmesinde yaşanan sıkıntılar, koruma ve tanıtımı açısından ortaya çıkan aksaklıklar turizm sektörüne yönelik olumsuz intibaya yol açmaktadır. Turizm talebin yüksek olduğu bölgelerde devlet ve özel kurumlar tarafından koruma altına alınıp işletmeye açılması ile beraber turizm talebinin az olduğu bölgelerde keşfedilmeye veya koruma altına alınmayı bekleyen bir sürü kültürel miras bulunmaktadır. Bu durum Türkiye açısından geliştirilmesi gerekli zayıf bir yön olarak tespit edilmiştir.

Türkiye'nin kara sınır komşuları olan İran, Suriye, Irak, Ermenistan, Gürcistan, Yunanistan ve Bulgaristan'ın dünyanın turizm gelir istatistiklerine göre sadece küçük bir bölümünü oluşturan düşük gelirli ülkelerden olmaları ve bu ülkelerdeki savaş, ekonomik ve siyasi belirsizlikler ülke turizm rekabet gücü açısından olumsuz faktör koşulu yaratmaktadır. İran'da siyasi ve ekonomik belirsizlikler ile Suriye ve Irak'ta devam eden iç savaştan kaynaklı Türkiye'ye göç edenlerin sayısı gün gün artmakta ve bu göçler ülke turizmine ciddi zarar verebilmektedir.

Bilgi ve haberleşme kaynakları açısından ülkenin sahip olduğu, ulusal ve uluslararası gazete, dergi, televizyon kanallarının sayısı, fiber internet ağının gelişmişliği ve kolay ulaşılabilirliği ve farklı iletişim kaynaklarının çeşitliliği turizm endüstrinin güçlü yönleri olarak kabul edilmektedir. Ülkenin tümünde erişilebilir internet altyapısının varlığı, birden fazla sabit ve cep hat operatörlerinin faaliyet gösteriyor olmaları önemli bir faktör olarak kabul görmektedir. Turizm endüstrisindeki bilgi teknolojilerinin yazılımlarının yabancı kaynaklı olması turizm endüstrisinin bilgi teknolojileri açısından zayıflığını göstermektedir.

Turizm endüstrisi açısından gelişmiş ulaşım altyapısının varlığı güçlü bir yön olarak değerlendirilmiştir. Türkiye, özellikle 2000’li yıllardan sonra deniz, hava, ulaşım ve altyapı çalışmaları için önemli gelişmeler katletmiştir. T.C. Ulaştırma Bakanlığı verilerine göre, 2017 yılı itibariyle 67,620 km karayolu, 12,608 km demir ray sistemi ve 55 tane havalimanı ve hala yapım aşamasında olan ve Ekim 2018 yılında açılması planlanan 3. Havalimanı, dünyanın en büyük 10 havalimanından biri olacak, ciddi gelişmelere yol açacaktır. Özel havayolu şirketlerin kurulması, hızlı tren seferlerin başlanması, otoban ve duble(çift yönlü gidiş-geliş) karayollarının yapılması gibi gelişmeler ülkenin turizm endüstrisine pozitif katkılar sunmaktadır.

Türkiye’de ağırlıklı olarak kitle turizm talebi ile karşı karşıya olan ve son yıllarda hızla yükselen turizm endüstrisi gerek asıl faaliyet alanı sanayi olan firmaların sıcak para akışı sağlama amacı gütmesi gerekse yap işlet devret modelinin inşaat firmaları tarafından ilgi çekici görülmesi ile yerli ve yabancı sermaye tarafından ilgi görmektedir (Özer vd., 2012, s. 1067) Yap-işlet-devret modeli ile turizme yönelik yaşanan sermaye akışının önündeki engel kalkmış olmaktadır. Bu durum güçlü bir yön olarak ifade edilmiştir. Aynı zamanda, uluslararası piyasada marka haline gelmiş zincir otellerin ve seyahat firmalarının gerek direk gerekse de ortak girişimle ülkede yatırım yapmaları ülke turizmin uluslararası rekabet gücü için olumlu katkı sağlamaktadır. Ancak, uluslararası tur operatörlerinin ağırlıklı olarak yabancı sermaye elinde bulunması olumsuz bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Tur operatörlerinin yabancı olması döviz girişinin dolaylı yollardan yurt dışına geri dönmesi ve yurt dışından gelecek olan turizm talebinde kaliteli talebin Türkiye’ye yöneliminde sürdürülebilirliği olumsuz etkilemektedir (Özer, 2012, ss. 89-90).

Nitelikli işgücüne sahip işletmeler, yüksek hizmet kalitesine sahip olmakla işletmeye gelen turistlerin sürekliliğini sağlamakta ve ülke rekabet gücüne olumlu katkılar sağlamaktadır. Türkiye’de eğitilmiş nitelikli işgücü açısından, turizm meslek liseleri ile üniversitelerin turizm eğitimi veren bölümlerinde eğitim almış yüksek rakamlardaki insan kaynağı her yıl mezun olmaktadır. Mezun olan öğrencilerin turizm endüstrisi için gereksinim duyulan nitelikli işgücü boşluğunu doldurmaktadır. Bu durum turizm rekabet gücü açısından güçlü bir yön olarak kabul edilmektedir. Ancak turizm tesislerinde ucuz işgücüne yönelmeler, İngilizce eğitiminin yeterli düzeyde olmadığı ve diğer yabancı dillerin (Rusça, Almanca, Japonca, İspanyolca vb.) pek fazla önem verilmemesi bu pazarlara yönelik bağlantılarında eksikliklere yol açmaktadır. Bu eksikler turizm rekabet edilebilirliği açısından zayıf bir yön olarak kabul edilmektedir.

Ülkenin sahip olduğu temel faktör koşulları, Türkiye'nin turizm endüstrisi için beraberinde çok önemli avantajlar getirmektedir. Ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklar uzun güneşli gün sayısı, sahiller, arkeolojik ve kültürel cazibe merkezleri yanı sıra farklı turizm rekreasyon aktiviteleri açısından elverişli akarsu, göl ve kış sporlarına müsait iklim ve dağlık bölgeleri varlığı turizm endüstrisinin gelişimini etkileyen önemli faktörler arasındadır. Gelişmiş faktörlerden olan sermaye kaynakları ve ulaşım ve altyapının gelişmişliği ülkenin rekabet gücüne olumlu etki etmektedir. Diğer gelişmiş faktörler deki, nitelikli işgücü, kültürel mirasların korunma ve yönetimi, bilgi teknolojileri gibi, eksiklikler ülke turizmin rekabet gücüne olumsuz etki etmekle beraber bu eksikliklerin giderilmesi noktasında yapılan çalışmaların bitirilmesi ile beraber ülke turizm rekabet gücüne ek avantaj sağlayacaktır.

Talep Koşulları

Türkiye'deki turizm faaliyetlerine iç talebin yüksek olması uluslararası piyasada ülke turizminin rekabet gücünü pozitif yönde etkilemektedir. Türk turistler de, yabancı turistler gibi, "deniz kum güneş" kombinasyonun bulunduğu ılıman Akdeniz iklimine sahip yerleri tercih etmeleri sezon da doğal boşlukları doldurmaları talebi artırmaktadır.

Türkiye paket tur ve her şey dahil sistem dahilinde kitle turizm talebinin yoğun olduğu bir destinasyon olarak tanımlanmaktadır. Bu durum yüksek işlem hacmine sahip yurtiçi tur operatörleri tarafından olumlu görülse de her şey dahil konseptlerde deniz kum güneş standardından ziyade durumdaki iç bölgelere yönelik turizm hareketini zayıflatmakta ve turizm hareketinin ülke geneline yayılması açısından olumsuz bir durum ortaya çıkarmaktadır. Tur paketlerinin yaz aylarına odaklanmış olmasından dolayı deniz kum güneş turizmi ve Kapadokya gibi marka haline gelmiş birkaç turizm bölgesi dışında kalan diğer bölgeleri olumsuz etkileyen bir durum çıkmaktadır(Özer, 2012, s.101). Ülkenin tarihi geçmişe sahip, aynı zamanda turizm kentleri olan, İstanbul ve İzmir gibi şehirlerin sağlık ve sanayi gelişmişlikle beraber ülkeye sağladığı iş seyahatleri, kongre ve fuarlara yönelik turist talepleri de ülke turizm için güçlü bir yön olarak kabul edilmektedir.

Türk turizm endüstrisinin uluslararası arenada rekabet gücünü zayıflatan en önemli faktörlerin başında, ülkenin turizm faaliyetlerini kendi dil, kültür ve gelenekler yerine dış talebin beklentilerine göre şekillendirmesidir. Porter, elmas modelinde, ulusların kendi kültür, standart ve uygulamalarını ihraç etmeleri yerel hizmet sektörüne uluslararası piyasada rekabet

avantajı sağladığını belirtmiştir. Türkiye’de, özellikle sezonluk kitle turizm sektöründe bulunan işletmeler, Türkçe yerine yabancı dil kullanımı, geleneksel mutfak ve servis yerine yabancı mutfak ürünleri ve servis şekilleri, geleneksel müzik ve eğlence organizasyonları yerine yabancı müzik ve eğlence tarzları benimsenmiştir. Bu da ülkenin kendi kültürel ve geleneksel ürünlerinin tanıtılmasında ve bilinirliğinin artmasına ciddi bir engel oluşturmaktadır. Yabancı turistlerin kendi kültür ve geleneklerine uygun hizmet görmesi ülke turizminin uluslararasılaşmasında zayıf bir yön olarak kabul edilmektedir.

İlgili ve Destekleyici Endüstriler

Turizm endüstrisinin genel yapısı itibariyle içerisinde yer alan firmalar birbirine iç içe geçmiş seyahat, konaklama, eğlence, yiyecek içecek sektörlerinin birbirleriyle hem tedarikçi ve alıcı rollerinde oldukları bir yapıda hem de model de yer alan bağlantılı endüstriler kapsamında birbirleriyle ilişki içinde bulunmaktadır (Özer vd., 2012, s. 1072). Türk turizm sektörünün sahip olduğu yiyecek ve içecek sektörünün uluslararası rekabet gücü turizm endüstrisine avantajlı hale getirmiştir. Ülkedeki işletmelerin belirli lokasyonlarda kümelenmelerin ve yeterli sayıda tedarikçinin varlığı güçlü bir yön olarak tanımlanmıştır. Turizm işletmelerin tedarikçi konumunda bulunan inşaat, mobilya, gıda üretimi, tekstil ve iletişim sektörlerin sayıca çok olması ve turizm kümelenmelerin olduğu lokasyonlara yakınlığı, turizm işletmelerine maliyet avantajı sağlamaktadır.

Ar-Ge’ye(araştırma ve geliştirme) yönelik ciddi yatırım yapan ilgili ve destekleyici endüstrilerin varlığı hizmet sektöründe faaliyet gösteren yerel firmalara rekabet gücü sağlamaktadır. Turizm sektörünün yapısı gereği faaliyet gösteren işletmeler hem tedarikçi hem de rakip konumunda bulunmaktadır. Bu durum işletmeler arasında sürekli bir rekabete yol açmaktadır. Firmalar arasındaki rekabetin etkisiyle sürdürülebilir ve yenilik yapma eğiliminin yükselmesi sebebiyle tedarikçi firmaların gelişmişlik düzeyi ilerledikçe rekabet gücüne olumlu katkı yapmaktadır. Ayrıca, tekstil sektörü tarafından üretilen geleneksel ve modern kumaş ve giysiler ile geleneksel el sanat ürünleri ülke turizmin rekabet gücüne pozitif etki yaratmaktadır.

Kurumsal Yapı ve Strateji

Küresel ölçekte turizm sektöründe, firmanın rekabet gücünü artırıcı etkiye sahip standart bir yönetim organizasyon biçimi yoktur. Ülkedeki

turizm firmalarının genelinde, iç piyasa da kabul gören yönetim ve organizasyon biçimlerinin dış piyasa yönetim ve organizasyon şekillerinin rekabet avantajı unsurlarını bütünleştirici bir organizasyon biçiminde yürütülmektedir. Turizm sektöründe faaliyet gösteren yerli firmalar, işletme yönetim ve strateji becerilerini sektörel değişimleri temel alarak sürekli olarak yenilemektedirler. Uluslararası turizm sektörünün öncü firmaların yönetim tarzların kendi yönetim biçimlerine uygulayarak veya belirli derecede kendi organizasyon sistemlerine kopyalama yöntemi ile ekleyerek uluslararası rekabette avantaj elde etmektedirler. Bununla beraber, yerli turizm işletmelerinin teknolojik gelişmeler ve yenilikleri adapte etmekteki becerileri rekabet gücü açısından pozitif bir etki yaratmaktadır. Uluslararası turizm endüstrisinde ortaya çıkan yeni pazarlama, tanıtım veya rezervasyon yöntemlerinin uygulamaya alınması yerli turizm işletmelerinin küresel çapta rekabet edilebilirliğine olumlu katkı sağlamaktadır.

Turizm sektöründeki iç rekabetin seviyesi uluslararası arenada rekabet edilebilirliğin güçlü olmasına neden olmaktadır. Ülkenin turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmeler arasında ki rekabet oranının yoğunluğu özellikle de kümelenmelerin olduğu bölgelerde çok yüksektir. Yerel işletmeler arasında rekabetten kaynaklı, işletmeler, mevcut rekabet avantajlarını koruyabilmek için farklı alternatifler geliştirmek zorunda kalmaktadırlar. Bu alternatifler firmanın yönetim bazlı, daha iyi ve kaliteli hizmetin daha ucuza sunulması veya farklı inovasyonlar geliştirmeleri gibi yenilikler olabileceği gibi, farklı yöntemlere de başvurulabilmektedirler. Ülkedeki turizm işletmelerinin, uluslararası piyasada bilinirliği olan veya lider konumunda olan zincir otellerle markalaşma yoluna gitmekte veya kendi yerli markasını yaratma yolunda adımlar atmaktadırlar. Türkiye’de uluslararası turizm sektörünün öncü tüm zincir otellerin, Hilton, Hyatt, Four Season vb. faaliyet gösteriyor olması, ülke turizm sektörüne rekabet gücü katmaktadır. Benzer şekilde, yerel işletmelerin markalaşmaya başlaması, Rixos, Divan, Titanic gibi, ve kendi markasıyla uluslararası piyasa açılması ülke turizmin uluslararası arenada rekabet gücünü artırmaktadır.

Yerel turizm endüstrisinin özel işletmeler tarafında serbest piyasa şartları altında hareket etmesiyle birlikte ulusal çapta kurulan kuruluş veya derneklerin rekabetçilik üzerine az da olsa olumsuz yönde etkileyebilmektedir. TÜRSAB, TÜROFED, TTYD, TÜROB, TUREB gibi kuruluşların biraz da devletin desteğiyle turizm sektöründeki rekabetçilik ortamına negatif etki etmektedir. Örneğin, dünyanın en büyük online rezervasyon sitesi olan booking.com’un yurt içi müşterilerine kapatılması,

yerel rekabetin oranının düşmesine ve fiyatların artmasına sebep olmuştur.

Devlet Faktörü

1963 yılında Turizm ve Tanıtma Bakanlığının kurulmasıyla turizm sektörü resmi olarak hükümet tarafından desteklenmeye başlanılmıştır (kültür.gov.tr). Türkiye’de turizm sektörünü farklı devlet teşvikleri ile desteklenmeye çalışılmıştır. Hükümet tarafından yerel işletmelere yatırım teşvikleri destekleri ile beraber mevcut işletmelerin faaliyetlerinde de faiz, nitelikli işgücü ve vergi destekleri sunmaktadır. Örneğin, turizm sektöründe yüzde 18 olan K.D.V. oranlarını 2008 yılında yüzde 8 oranına düşürmüştür. Ülke ayrıca turizm sektörünü ulaşım imkanlarını geliştirilmesi bağlamında da ciddi yatırımlar gerçekleştirmiştir. Turizm potansiyeli olan bölgelerde bulunan havaalanları sayısını artırmak, havayolu sektöründe markalaşmaya gitmek, mevcut yolların geliştirilmesi veya yeni duble yolların yapılması ve yabancı turizm firmaların ülkeye girişleri için kolaylaştırıcı önlemler almıştır. Bu tür devlet desteklerin sektöre uluslararası alanda rekabet gücüne olumlu yönde etkilemektedir.

Turizm sektörünün kırılgan yapısından dolayı, ulusal ve uluslararası ilişkilerde ülke ilgili gelişmeler sektöre ciddi zararlar verebilmektedir.24 Kasım 2015’de düşürülen Rus uçağı, ülkenin sahip olduğu en büyük turist kitlesi olan Rusların, Türkiye’ye gelmemelerine neden olmuştur. Türkiye ziyaret eden Rus turist sayısı 2015’te 3.649 bin iken uçak olayından sonra bu sayı 866 bine düşmüştür (TURSAB, 2017). Türkiye’nin diğer ülkelerle olan ilişkileri, turizm rekabet avantajı açısından, direkt olumlu veya olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Benzer şekilde, ülkede yaşanan veya yaşanabilecek terör olayları da turizm sektörü açısından negatif sonuçlara vesile olmaktadır.

Şans Faktörü

Türkiye turizm sektörü için şans faktörlerinin daha çok uluslararası piyasada rakip olan ülkelerde yaşanan siyasi istikrarsızlık ve iç karışıklıktan dolayı talep kaymasının yaşanmasıdır. Şans faktöründen kaynaklı olaylar uluslararası arenada rekabet gücüne sahip uluslararası firmaların sahip olduğu avantajların kaybolmasına sebep olabilmekte ve ülkenin yerel firmaların uluslararası piyasada ortaya çıkan fırsatları değerlendirerek rekabet avantajı elde edebilmesine fırsat tanıyabilmektedir. Bu tür talep kaymaları, ülke turizmüne güç katmaktadır.

Sonuç

Türkiye, dünya turizm sektöründe en çok ziyaret çeken ilk 10 destinasyon arasında bulunmaktadır. Turizm sektörü ülke ekonomisine çok önemli olumlu katkılar sağlamaktadır. 2017 yılında, Türkiye ekonomisinin GSMH 'sının yüzde 3,1'ni turizm endüstrisi oluşturmuştur. Ülkenin dış ticaret açığına döviz girdisiyle destek sağlamakta ve ülke istihdamın yüzde 8'ini istihdam etmektedir. Bu bağlamda, turizm sektöründe ülkeye rekabet avantajı sağlayan temel belirleyicilerin tespit edilmesi ve bu avantajların turizm sektöründe sürdürülebilir bir rekabet gücünün kazandırılmasına yönelik doğru ve yerinde uygulanabilir programlarla desteklenmelidir.

Türkiye'nin coğrafik konumundan kaynaklı sahip olduğu iklim şartları turizm endüstrisi için başlıca temel faktör avantajlarının başında gelmektedir. Ülkenin uluslararası turizm sektöründeki ana rekabet avantajları sahip olduğu temel faktör koşullarından gelmektedir. Ilıman Akdeniz iklimi, Ege ve Akdeniz kıyılarına olan uzun sahil kıyıları, kültürel zenginlikler ve birbirinden farklı turizm rekreasyonel kaynaklarına elverişli akarsu, göl ve kış sporlarına uygun dağlık bölgeleri Türkiye'nin sürdürülebilir rekabet avantajı yaratmaktadır. Türk turizm sektörüne rekabet gücüne pozitif yönde etki eden diğer temel koşullar; iletişim sistemlerindeki ilerlemeler, nitelikli iş gücü, doğal kaynaklar, modern ulaşım ve altyapı kaynakları ve üniversite ve araştırma kurumlarıdır. Kültürel mirasların korunma ve yönetimindeki aksaklıklar, bilgi teknolojileri yazılım programlarındaki dışa bağımlılık, sahil kıyılarından uzak olan turizm noktalarındaki ulaşım altyapısındaki sıkıntılar ülkenin turizm sektörünün rekabet gücüne negatif etki etmektedir. Ayrıca, ülkenin bulunduğu konum itibarıyla çevresinin düşük gelirli ülkelerle çevrilmiş olması ve bu ülkelerdeki siyasi ve ekonomik krizler ile savaş gibi faktörlerin yoğun olmasından kaynaklı ülkenin turizm sektörünün rekabet gücünü olumsuz etkileyebilmektedir.

Türkiye'deki iç talep koşulları yapısı bakımından turizm sektörüne olumlu katkı sunmaktadır. Yoğun iç talep yapısının yerel pazarda ki talepkar yapısı sektörde faaliyet gösteren işletmelerin sürekli bir gelişim göstermelerini sağlamaktadır. Ülke 'deki turizm sektörüne yönelik iç talebin yüksek olması uluslararası piyasada ülke turizminin rekabet gücünü pozitif yönde etkilemektedir. Turizme yönelik iç talebin, yabancı turistlerin yoğun talepte bulunduğu yaz aylarında olması ayrıca güç sağlamaktadır. Ülkenin turizm endüstrisine yönelik iç talebin yoğunluğunun nitelik yönünden aynı derecede talepkar olmamaları rekabet gücüne olumsuz etki etmektedir. Benzer şekilde, ülkedeki iç talep yapısının kültürel zenginliklerini yansıtmaya yerine uluslararası taleplerin tercih edilmesi

sektörünün rekabet gücüne negatif etki etmektedir.

Türk turizm sektörünün sahip olduğu yiyecek ve içecek sektörünün uluslararası rekabet gücü turizm endüstrisine avantajlı hale getirmiştir. Tedarikçi konumunda bulunan firmaların gelişmişlik seviyesi, bağlantılı sektörlerin desteği, fiyat efektif girdilere hızlı erişim düzeyinin yüksek olması ve ilgili ve destekleyici kuruluşların varlığı ülkenin turizm sektörünün rekabetçi bir yapıda olduğunun göstergesi olarak tespit edilmiştir. Turizm işletmelerin tedarikçi konumunda bulunan inşaat, mobilya, gıda üretimi, tekstil ve iletişim sektörlerin sayıca çok olması ve turizm kümelenmelerin olduğu lokasyonlara yakınlığı, turizm işletmelerine maliyet avantajı sağlamaktadır.

Ülke turizm endüstrisindeki işletmelerin çoğunluğunun kümelenmelerin olduğu lokasyonlarda faaliyet gösteriyor olması firmaların devamlı rekabet içinde olmalarına neden olmaktadır. Sektördeki işletmelerin sürekli bir rekabet yapısı içinde bulunmaları ülkenin turizm sektörüne olumlu lanse edilmektedir, çünkü yerel rekabetin yüksek olduğu piyasalarda, yerel firmaların uluslararası piyasada rekabet şansını artırmaktadır. Türk turizmin sürekli rekabetçi yapısı uluslararası rekabet edilebilirliğine güç katmaktadır. Aynı şekilde, ülkedeki turizm işletmelerinin, uluslararası piyasada bilinirliği olan veya lider konumunda olan zincir otellerle markalaşma yoluna gitmekte veya kendi yerli markasını yaratma yolunda ilerlemeleri turizm sektörüne pozitif etki etmektedir.

Devletin turizm sektörüne yönelik yatırım ve faaliyet teşvikleri, endüstriyi olumlu yönde etkilemiştir. Ulaşım ve altyapıya yönelik yatırımların devam etmesi ve ülkenin turizm kümelenmeleri olan lokasyonlara yönelik güvenlik tedbirleri turizm sektörünü olumlu yönde etkilemektedir. Ancak, kırılğan bir yapıya sahip turizm endüstrisinin, ülkenin bulunduğu coğrafik şartların olumsuzluklar yüzünden ve sık yaşanan terör olayları ve ülkeler arası ilişkilerden doğan anlaşmazlıklar sektörü olumsuz yönde etkilemektedir.

Türk turizm endüstrisinin gelişmesinin başlıca sebebi ülkenin sahip olduğu temel faktör koşullarıdır. Talep koşulları, ilgili ve destekleyici endüstriler, işletmelerin kurumsal yapı ve stratejileri, kümelenme, devlet destekleri ve şans faktörleri de ülke turizm endüstrisinin rekabet gücünün gelişmesinde rol oynamıştır. Elmas modeline göre, bazı faktörlerinde zayıf yanların olması ile birlikte, Türkiye'nin turizm alanında uluslararası ölçekte rekabet gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Türkiye sahip olduğu temel faktör koşullarının verimli ve etkili bir biçimde kullanması

halinde uluslararası dünya turizm endüstrisini en rekabetçi ülkesi haline gelecektir. Ülkenin bulunduğu konum, sahip olduğu kültürel zenginlik ve güzellikler, doğal kaynaklar, hem deniz hem de kış turizmine elverişli olması gibi temel faktörlerin, nitelikli iş gücü, gelişmiş ulaşım ve altyapı, bilgi teknolojileri gibi ürünlerin verimli ve etkin kullanılması ile tamamlanabilmesi Türkiye'nin rekabet gücünü maksimum düzeyde artıracaktır.

Kaynakça / References

Arslan, İ. K. ve Şahin. Ş. (2016). Kümelenmenin Kobi'lerin İhracat Performasına Etkisi: Kuyumcukent'te Bir Uygulama. Dış Ticaret Enstitüsü Working Paper Series.

Bulu, M., Eraslan, İ.H. ve Kaya, H. (2006). Türk elektronik sektörünün rekabetçilik analizi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(9), 49-66.

Van Den Bosch, F. A. and Van Prooijen, A. A. (1992). European management: an emerging competitive advantage of European nations. European Management Journal, 10(4), 445-448.

Dilber, İ. (2007). Turizm Sektörünün Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisinin girdi-çıkıtı tablosu yardımıyla değerlendirilmesi. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 14(2), 205-220.

Esen, S. and Uyar, H. (2012). Examining the competitive structure of Turkish tourism industry in comparison with diamond model. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 62, 620-627.

Gökmenoğlu, S. M., Akal, M. ve Altunışık, R. (2012). Ulusal rekabet gücünü belirleyen faktörler üzerine değerlendirmeler. Competition Journal/Rekabet Dergisi, 13(4), 3-44.

Murat, K. O. C. ve Ozbozkurt, O. B. (2014). Ulusların rekabet üstünlüğü ve elmas modeli üzerine bir değerlendirme. İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 2(3), 85-91.

Konsolas, I. (2002). The Competitive Advantage of Greece : An Application of Porter's Diamond, Aldershot [u.a.] : Ashgate.

Öz, Ö. (1999). The comparative advantage of nations--the case of Turkey, assessing Porter's framework for national advantage. Aldershot [ua]: Ashgate.

Özer, K. O., Latif, H., Sarıışık, M. and Ergün, Ö. (2012). International competitive advantage of Turkish tourism industry: a comparative analyse of Turkey and Spain by using the diamond model of M. Porter. Procedia-Social and Behavioral

Sciences, 58, 1064-1076.

Özer, K.O. (2012). Türk turizm endüstrisinin uluslararası rekabet gücünün değerlendirilmesi: elmas modeli ile Türkiye İspanya karşılaştırması (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm işletmeciliği Anabilim Dalı, Sakarya)

Smit, A. J. (2010). The competitive advantage of nations: is Porter's diamond framework a new theory that explains the international competitiveness of countries?. Southern African Business Review, 14(1), 105-130.

Stopford, J. M., Strange, S. and Henley, J. S. (1991). Rival states, rival firms: Competition for world market shares (Vol. 18). UK: Cambridge University Press.

Porter, M. E. (1998). Competitive advantage of nations: Creating and sustaining superior performance (Vol. 2). Simon and Schuster.

Uzunkaya, M. (2013). Uluslararası Rekabet Edebilirlik Çerçevesinde Türk İnşaat Sektörünün Yapısal Analizi, TC Kalkınma Bankası.

T.C. Ulaştırma Bakanlığı

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)

WTTC (Dünya Turizm ve Seyahat Konseyi)

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı)

TURSAB (Türkiye Seyahat Acentaları Birliği)

UNWTO (Dünya Turizm Örgütü)

Summary

Turkey is among the top 10 destinations in the world tourism industry. Tourism industry provides very important positive contributions to the country's economy. In 2017, 3.1 percent of the GDP of the Turkish economy constituted from the tourism industry. The tourism industry supports country's foreign trade deficit by bringing in foreign exchange inflows and employs 8 percent of the country's employment. In this context, it is necessary to identify the basic determinants of the competitiveness of the country in the tourism industry and to support these advantages

with the correct and on the spot practical programs aimed at promoting sustainable competitiveness in the tourism sector.

The climate conditions of Turkey originating from its geographical location are one of the main factor advantages for the tourism industry. The main competitive advantages of the country in the international tourism sector come from the basic factor conditions. The Mediterranean climate, the long coastline on the Aegean and Mediterranean coasts, the cultural wealth and the mountainous regions suitable for the lakes and winter sports are creating a competitive advantage for Turkey. Other basic conditions affecting competitiveness in the Turkish tourism sector are developments in communication systems, qualified workforce, natural resources, modern transportation and infrastructure resources and university and research institutions. Problems in the protection and management of cultural heritage, dependence on information technologies software programmes, difficulties in the transportation infrastructure in tourism destinations away from the coast have a negative impact on the competitiveness of the country's tourism sector. In addition, due to its location, its environment is surrounded by low-income countries and its political and economic crisis in these countries and factors such as war can adversely affect the competitiveness of the country's tourism sector.

It contributes positively to the tourism industry in terms of the structure of domestic demand conditions in Turkey. The demand structure of the intensive domestic demand structure in the local market enables enterprises operating in the sector to develop continuously. The high domestic demand for tourism sector in the country has a positive impact on the competitiveness of the country tourism in the international market. Domestic demand for tourism is also strong in the summer when foreign tourists make intense demands. The fact that the domestic demand intensity of the country's tourism industry is not equally demanding in terms of quality has a negative impact on competitiveness. Similarly, the choice of international demands rather than reflecting the cultural wealth of domestic demand structure in the country has a negative impact on the competitiveness of the sector.

The fact that the majority of the enterprises in the country tourism industry operate in places where clusters are located causes companies to be constantly competitive. The fact that enterprises in the sector have a continuous competitive structure is positively launched in the tourism sector of the country, because in the markets where local competition is high, the chances of local firms competing in the international market

increase. The continuous competitive structure of Turkish tourism adds strength to international competitiveness. In the same way, tourism enterprises in the country, which are known in the international market or the leading position in the chain hotels go to the path of branding or their progress towards creating their own local brand has a positive impact on the tourism sector.

The government's investment and activity incentives for the tourism sector have positively affected the industry. The continued investments in transportation and infrastructure and the security measures for the tourism clusters of the country have a positive impact on the tourism sector. However, the tourism industry with a fragile structure, the geographical conditions of the country due to the negative and frequent terrorist incidents and conflicts arising from relations between countries adversely affect the sector.

The main reason for the development of the Turkish tourism industry is the basic factor that the country has. Demand conditions, related and supporting industries, enterprise structure and strategies of enterprises, clustering, government support and factors of Chance played a role in the development of competitiveness of the country tourism industry. According to the diamond model, Turkey has an international competitiveness in the field of tourism, with weaknesses in some factors. Turkey will become the most competitive country in the international world tourism industry if it uses the basic factor conditions efficiently and effectively. The country's location, its cultural wealth and beauty, natural resources, the basic factors such as being suitable for both sea and winter tourism, qualified labor force, advanced transportation and infrastructure, information technologies, such as products efficiently and effectively will increase the competitiveness of Turkey at the maximum level.

SUSKUNLUK SARMALI 2.0: TÜRKİYE'DE FACEBOOK KULLANIMI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA¹

Asuman KUTLU²

Öz

Bu çalışma Facebook kullanıcılarının siyasi görüşlerinin azınlıkta olduğunu düşündüklerinde Facebook davranışlarını ve Facebook'a yönelik tutumlarını, Elisabeth Noelle-Neumann tarafından geliştirilen suskunluk sarmalı teorisi çerçevesinde incelemektedir. Kartopu örnekleme yöntemiyle belirlenen 404 Facebook kullanıcısıyla gerçekleştirilen anket uygulamasından elde edilen verilerin araştırmanın amaçları doğrultusunda çözüm ve yorumlanması için, frekans ve yüzde, Pearson korelasyon, faktör analizi ve bağımlı örneklemler için T testi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda siyasi görüşlerinin azınlıkta olduğunu düşünme ile Facebook'ta gizlilik ayarlarını değiştirme sıklığı, yorum yapmaktan çekinme ve siyasi düşüncelerin gerçek hayatta olduğundan daha rahat ifade edebildiğini düşünme arasında pozitif yönlü ilişkiler saptanmıştır. Buna ek olarak diğer değişken siyasal bilgi düzeyinin yüksek olduğunu düşünme ile Facebook'ta siyasal bilgilenme ve katılma düzeyi ve Facebook'u siyasi düşüncenin aktarılmasında faydalı bulma arasında da pozitif yönlü ilişkiler bulunmaktadır. Sonuç olarak elde edilen veriler, demokrasiyi ve sivil toplumu zenginleştirdiği düşünülen sosyal medyanın Türkiye'deki en çok kullanılan platformu Facebook'ta suskunluk sarmalının oluştuğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Suskunluk sarmalı, Facebook, Türkiye, Siyasal bilgilenme, Siyasal katılım

1 Makalenin Geliş Tarihi: 11.10.2018 Makalenin Kabul Tarihi: 20.12.2018
2 Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Bölümü
Öğretim Üyesi. e-mail:asumank@beykent.edu.tr

Atıf: Kutlu A. (2019). Suskunluk sarmalı 2.0: Türkiye'de facebook kullanımı üzerine bir araştırma. *Tesam Akademi Dergisi*, 6(1), 43-75. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.528027>

Spiral of Silence 2.0: a Study of Facebook Use in Turkey

Abstract

This study investigates behaviour and attitude of Facebook users when they feel their political views are in opposition to the majority within the framework of spiral of silence theory proposed by Elisabeth Noelle-Neumann. Data was obtained through questionnaires done by 404 Facebook users sampled by snowball technique. Frequency, Pearson correlation, factor analysis and dependent samples T test were done in order to resolve and interpret data. As a result, the study found out positive correlations among feeling minority, frequency to change privacy settings, fear to comment, and expressing political views better than offline. In addition, there are positive correlations among feeling to have high level of political information, level of political information and participation and finding Facebook useful to express political views. As a consequence, data obtained demonstrates that there is spiral of silence on facebook considered to enrich democracy and civic society.

Keywords: Spiral of silence, Facebook, Turkey, Political information, Political participation

Giriş

Kitle iletişim araçlarının ortaya çıktığı günden bu yana, iletişim araştırmaları medyanın bireyler ve toplum üzerindeki etkilerine yoğunlaşmış ve yapılan çalışmalar çoğunlukla etkinin derecesine odaklanmıştır. Bu araştırmalarda etki, bireyi gerçek bir özne olarak göz ardı ederek kitle iletişim araçlarıyla iletilen mesajların kitlenin inanç, tutum, davranış ve duyguları üzerinde yarattığı değişiklikler olarak ele alınmıştır. Medyanın toplum üzerindeki etkilerine ilişkin olarak yapılan bu araştırmalar genellikle ana akım iletişim araştırmaları içerisinde yer almakta ve tarihsel bakış açısından üç farklı dönemde incelenmektedir. Yirminci yüzyılın başından 1930’ların sonlarına kadar iki büyük dünya savaşı arasındaki süreci kapsayan birinci dönemde yapılan araştırmalar medyanın toplumsal değerler ve normlar üzerinde çok güçlü ve ikna edici bir etkisi olduğunu vurgulamıştır. Bu evrede toplum kitle olarak ve kitle iletişimi de pasif ve atomize bireylere düşünce, tutum ve davranışları enjekte eden doğrusal bir süreçte ele alınmıştır. 1940-1960 yıllarını kapsayan ikinci dönemde yapılan araştırmalarda, medyanın bireylerin yaşantısı üzerinde etkisi kabul edilmekle birlikte etkinin sınırlı olduğu sonucuna varılmış dolayısıyla kitle iletişim araştırmalarındaki güçlü etki paradigması yerini sınırlı etki paradigmasına bırakmıştır. 1940 yılında ABD’de başkanlık seçimleri sırasında gerçekleştirilen Halkın Tercihi araştırmasında elde edilen bulgularla farkına varılan bireysel farklılıklar, kanaat önderi, grup ilişkileri gibi etmenler ikinci dönem medya çalışmalarının temel kuramsal ve kavramsal dayanağını oluşturmuştur. Bu dönemde iletişimin doğrusal bir süreç olarak değil iki aşamalı akış biçiminde gerçekleştiği, bireylerin kitle iletişim araçlarına sürekli değil, seçmeli açık kaldıkları ve medyada sunulan her bilgiyi almak yerine, onları çevreleriyle tartıştıktan ve değerlendirme süzgecinden geçirdikten sonra alımladıkları ya da yok saydıkları gibi saptamalarda bulunulmuştur. 1960 ve sonrası yılları kapsayan üçüncü dönemde kitle iletişim araştırmalarının kısa dönem etkilerini saptamaya çalışan nicel analizlere dayalı deneysel araştırmaların yerini, toplumsal gerçeğin uzun dönemde tanımlanmasına yönelik eleştirel araştırma geleneği yaygınlık kazanmıştır. Bu evrede tekrar güçlü etkiler üzerine yoğunlaşıldığı görülmektedir ancak; doğrudan ve kısa vadeli etkiler, yerini düşünce ve değer yargılarında zaman içerisinde bir takım değişimlere neden olan dolaylı ve uzun vadeli etkilere bırakmıştır. Güçlü etkilere dönüş döneminde gerçekleştirilen dolaylı ve uzun dönem etki araştırmalarında geliştirilen önemli modellerden biri de bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturan suskunluk sarmalıdır.

Elisabeth Noelle-Neumann tarafından 1970’li yılların başında geliştirilen

ve literatüre kazandırılan teori temelde toplumun üzerinde uzlaşmış olduğu düşünce ve değerlerin dışına çıkan bireyin dışlanma ve ihraç edilme korkusuyla düşüncelerini dile getirememesi ve suskunluğa gömülmesi varsayımına dayanır. Kurama göre, düşüncelerinin kamuoyu tarafından kabul gördüğünü düşünerek çoğunlukta olduğunu hisseden bireyler, düşüncelerini çekinmeden ifade ederken, azınlıkta olduğunu düşünenler toplum tarafından kabul görmek için düşüncelerini çoğunluk yönünde değiştirir ya da ifade etmek yerine suskunluk sarmalına girerler. Modern toplumlarda birey düşüncelerinin kamuoyunda kabul görüp görmediğini çoğunlukla kamuoyunu oluşturan medyadan öğrenir ancak bu süreçte medya toplumunda yükselmekte olan ideolojiler ve düşünceleri kendi perspektifi doğrultusunda sunduğu için güçlü olan görüşleri daha da pekiştirir. Dışlanma korkusu güdüsüyle güvenli bir konum almaya çalışan birey, içinde bulunduğu düşünce iklimini sağlıklı bir şekilde değerlendiremez ve içinde bulunduğu koşullara suskun ve tepkisiz kalır.

Günümüzde internet teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte sadece bilgi veren Web 1 ve konvansiyonel medya hizmetlerinin yerini alan Web 2 teknolojisinin karşılıklı iletişim ve bilgi aktarımı sağlaması nedeniyle suskunluk sarmalı teorisinin teyit edilmesine ilişkin araştırmalar yeni medya alanında gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Çalışmaların konvansiyonel medyadan yeni iletişim mecralarına geçmesinin en önemli nedenlerinden biri konvansiyonel medyada yer almayan muhalif ve eleştirel bakış açılarının, yeni medya ile dile getirilerek paylaşılması olarak değerlendirilmektedir. Siyasi düşüncelerinin toplumun diğer üyeleri tarafından paylaşıldığını gören bireyin, yeni medyada düşüncelerini dışlanma korkusu olmadan ifade edebileceği ve suskunluk sarmalının içinden çıkacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla kuramın, bireylerin medya içeriğini kullandığı, paylaştığı ve ürettiği ve günümüzde kamuoyu oluşumuna katkı sağlayan en önemli mecralardan biri olarak kabul edilen sosyal medyada da araştırılması gereklidir. Türkiye’de en çok kullanılan sosyal medya platformu Facebook, bireyin siyasal bilgilenme ve katılımı çerçevesinde iletişim ve siyaset biliminin dikkatini çeken güncel çalışma alanlarından birini oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, bireylerin gündelik hayatlarında siyasa bilgilenme ve katılma için sıklıkla kullandığı Facebook’ta, kullanıcıların kamuoyu kanaatinin dışında kaldıklarını düşündüklerinde sessiz kalmayı tercih ederek suskunluk sarmalını oluşturup oluşturmadıklarını keşfetmektir. Bu doğrultuda çalışmanın ilk bölümünde suskunluk sarmalı kavramı açıklanarak, kavram yeni medya ve siyasal katılım çerçevesinde incelenmiştir. İkinci ve üçüncü bölümler, İstanbul’da yaşayan Facebook kullanıcılarıyla yapılan alan araştırmasının bulgularına ve değerlendirmesine ayrılmıştır.

Literatür Taraması

Kavramsal Çerçeve

Medya etkilerinin daha geniş bir toplumsal bağlam içerisinde ele alındığı üçüncü dönem kitle iletişim araştırmaları sürecinde Elisabeth Noelle-Neumann tarafından geliştirilen suskunluk sarmalı kuramı sosyoloji temelli iletişim modellerinden biridir. Kamuoyunun oluşmasında iletişimin rolüne odaklanan kuram temelde kişisel düşüncenin başkalarının ne düşündüğüne bağlı olduğu varsayımına dayanmakta ve kuramın gelişmesinde II. Dünya Savaşı sonrasında sosyal psikoloji alanında gerçekleştirilen etki araştırmalarının önemli yeri vardır.³ Modern toplumlarda, medya kamuoyu oluşturmada güçlü bir araçtır ve medyanın toplumdaki egemen görüşü yansıttığı varsayılmaktadır. Atabek’e (2002, s. 224) göre, kamuoyu olgusunu anlayabilmek için öncelikle kamu kavramının incelenmesi gerekir. Kamu, sorunla birlikte ortaya çıkan ve sorunla birlikte kaybolan, bazen az sayıda katılımı bazen de toplumun genelini ilgilendiren konular etrafında geniş katılımı oluşan gruptur. Gruba ait kanaatin, kamuoyu olarak değerlendirilebilmesi için de bir sorunun varlığı, gruptaki kişilerin iletişim içinde olması, grubun ortaklaşa görüşü olması ve görüşün dile getirilerek toplumdaki karar mekanizmalarını bir amaç doğrultusunda harekete geçirme arzusu gereklidir. Ortalama fikirde az çok bir birliğin olması gereklidir, aksi halde kamuoyunda bölünmeler oluşur. Kamuoyundaki bölünme derin sosyopolitik tabakalaşmayı yansıttığı takdirde ortada gerçek bir kamuoyu

3 1950’li yılların başında ABD’li sosyal psikolog Solomon Asch tarafından pek çok kez tekrarlanan laboratuvar deneylerinde deneklere değişik boydaki çizgilerin uzunluğuna ilişkin sorular sorulmuş ve denekler doğru cevabı bildikleri halde diğer deneklerin verdikleri yanlış cevaplardan etkilenerek çoğunluğa uyum göstererek yanlış olduğunu bile bile diğerlerinin kararlarına uymuştur. Bu deneyden sonra yine ABD’li bir sosyal psikolog olan Stanley Milgram da insanların sosyal etkiye ne dereceye kadar itaat edeceğini test eden bir deney gerçekleştirmiş ve tanımadığı birine zarar verme emri alan bireyin bu emre uyup uymayacağını incelemiştir. Araştırmada öğretmen görevinin verildiği deneklere öğrencinin yanlış yaptığı zaman ceza olarak elektrik şoku vermeleri söylenmiştir. Çeşitli yaş ve meslek gruplarından 40 katılımcının olduğu deneyde deneklerin %65’i deneyin sonuna kadar devam ederek 450 voltluk şoku öğrenciye vermiştir. Bu sosyal etki ve uyma araştırmalarının yanında Leon Festinger’in Bilişsel Çelişki Kuramının da suskunluk sarmalı teorisinin oluşumunda önemli etkileri bulunmaktadır. Festinger’e göre bireyin sahip olduğu inanç, bilgi ya da tutum yine o bireyin sahip olduğu başka inanç, bilgi ya da tutumla çelişirse bunlar arasında bilişsel çelişki oluşur ve bireyde bu çelişkidenden kurtulmak için güdülenme meydana gelecektir (Kağıtçıbaşı, 2017, ss. 71-168).

yoktur çünkü bölünmüş gruplardan biri zamanla sesini yükseltiyor, öbürü kısıyorsa kamuoyunun değil çeşitli fikir akımlarının varlığı söz konusudur (Daver, 1969, s. 251).

Kamuoyunu oluşturan kişisel kanaatler, çeşitli sosyal ve psikolojik etkenler tarafından biçimlenmektedir. Öncelikle bireyin iç dünyasını yaratan ve davranışlarını etkileyen unsurlar arasında rasyonel olmayan bilinçaltı faktörlerin bulunduğu (özellikle Freud'un çalışmalarından sonra) açıkça ortaya çıkmıştır. Kanaatlerin oluşumunda aile, eğitim ve iş yaşamını da içine alan sosyal çevre de önemli bir yer tutar. Dar çevrelerde yüz yüze kurulan iletişimin, kanaat oluşturmadaki önemi büyüktür. Özellikle kamuoyu literatüründe "kanaat önderi"⁴ olarak nitelenen kişiler, medyadan edindikleri bilgiyi genellikle kendi yorumlarını da katarak çevreleriyle girdikleri iletişimde belli görüşlerin benimsenmesine katkı sağlamaktadır. Günümüzde kamuoyunun oluşmasında en etkili unsurun kitle haberleşme araçları olduğu genellikle kabul edilmektedir (Kapani, 2007, s. 163).

İnsanlar hangi düşüncelerin desteklendiğini, toplumda çoğulculuğu oluşturduğunu ve kamuoyunun nasıl dağıldığını medya aracılığıyla öğrenirler ve kamuoyunun oluşmaya başlaması, medyanın olayları kamuya iletmesi ile başlar. Kişiler, kanaatlerinin kamuoyunda paylaşıldığını inanırlarsa düşüncelerini dışlanma korkusu olmadan açıklama eğilimindedirler. Dışlanma korkusu suskunluk sarmalı sürecini harekete geçiren temel güçtür çünkü kurama göre insanlar çevrelerini dikkatlice gözlemlemekte, diğer insanların düşüncelerini, eğilimlerinin ne olduğunu, hangi görüşlerin yaygınlaşıp hangilerinin kabul gördüğünü algılamakta, toplumda azınlıkta kaldıklarına inanıyorlarsa düşüncelerini açıklamak yerine suskun kalmayı tercih etmektedir. Bu da toplumdaki çoğunluk kanaatlerinin güçlenmesine neden olmaktadır (Noelle-Neumann, 1998, s. 32).

İnsanlar kanaat ortamını gözlemlerken, doğrudan gözlem yapabildiği çevre ve kamuoyunu dolaylı olarak algıladığı medya olmak üzere iki kaynaktan yararlanırlar. Bireyin kanaat ortamına ilişkin izlenimlerinin büyük bir kısmını edindiği medyadaki tek seslilik ve tek boyutluluk bireye sunulan mesajlar arasında seçim yapma şansı tanımamakta,

4 Çevrelerindeki bazı bireyleri bilgi, deneyim ve entelektüel düzey açısından kendilerinden daha üstün gören kişiler çeşitli konulardaki karar verme süreçlerini ve medyayla ilişkilerini onların etkisi altında biçimlendirmektedir. Çevrelerindeki insanlar üzerinde yönlendirici etkiye sahip bu bireyler kanaat önderi olarak tanımlanmaktadır (Güngör, 2017, s. 230).

belirli kanaat ve konuları ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle belirli bir kanaatin yandaşları ve karşıtları medyada eşit biçimde temsil edilmemektedir. Medyada baskın olarak kanaat kendini daha kolay kabul ettirmektedir çünkü yandaşlarına gereken argümanlar medya tarafından sunulmaktadır. Birçok durumda medyadan başka bilgi kaynağı olmayan bireyin görüşleri az ya da hiç temsil edilmiyorsa, kamu içinde konuşmak oldukça zordur çünkü medyanın söylemi dışlanma tehdidi saçmaktadır (Noelle-Neumann, 1998, ss. 275-276).

İnsanlar kendi kanaatlerinin önemli bir bölümünü toplumdaki genel kanaat iklimini gözlemleyerek ona göre oluşturmaktadır. 1976 yılında dışlanma tehdidinin ilk kez araştırıldığı sigara içmeyenlerin yanında sigara içilmesi konusuna ilişkin bir alan çalışmasında insanların düşüncelerini açıklamaktan kaçındıkları ve egemen kanaat yönünde görüş bildirdikleri saptanmıştır. Tren kompartımanında gerçekleştirilen deneyde insanlara sigaranın sağlığa zararlı olup olmadığı sorulmuş ama kompartımandaki insanların çoğunun sigara bağımlısı olduğu ve sorulan soruya da sigaranın sağlığa zararlı olmadığı cevabını verdikleri bilgisi verilmiştir. Alınan cevaplar insanların çoğunluktan yana görüş bildirdiklerini kanıtlamıştır. Sigara içmeyenlerden bazıları sigaranın sağlığa zararlı olduğunu alçak bir sesle ifade ederken, çoğu deneğin soruyu cevaplamak yerine sessiz kaldığı görülmüştür (Noelle-Neumann, 1998, ss. 68-72).

Toplumun ortak uzlaşmanın dışına çıkan bireyleri dışlamak ve toplumdan ihraç etmekle tehdit ettiği, diğer taraftan bireylerin de bilinçsiz bir dışlanma korkusuna sahip oldukları görüşünden hareket eden kuram dört temel varsayıma ve bunları birbirine bağlayarak kamuoyunun oluşumu, korunması ve değişimine dair çıkarımlarda bulunan beşinci varsayıma dayanır:

1. Toplum genel uzlaşmanın dışına çıkan bireyleri dışlanmakla tehdit eder.
2. Bireyler sürekli dışlanma korkusu içindedir.
3. Toplum tarafından dışlanma korkusu, bireyin sürekli toplumdaki kanaat ortamını gözlemleyip değerlendirmeler yapmaya iter.
4. Toplumdaki kanaat ortamına yönelik yaptığı değerlendirmeler, bireyin davranışlarını, özellikle de düşünceleri ifade etme ya da saklama konusunda etkiler (Noelle-Neumann, 1998, s. 234).

Suskunluk sarmalı, medyanın belirli konu ve sorunları toplumun

görmesini engelleme kapasitesi üzerinde yoğunlaşan gündem belirleme modelinin negatif ayna imajı olarak da değerlendirilmektedir. Medya etkilerinin çoğu kamuoyunun ve fikir ikliminin şekillendirilmesine ilişkindir; kişilere başkalarının ne düşündüğü hakkında kısıtlı ve belirlenmiş görüş sunarak, bireylerin oy verme kararları da dahil olmak üzere düşünceleri ve davranışlarını etkiler (Erdoğan ve Alemdar, 2005, s. 203). Medyanın toplumda suskunluk sarmalı oluşumuna etkileri bağlamında gerçekleştirilen görgül araştırmaların sonuçları şu şekilde sıralanmaktadır;

-Tartışmalı bir konu hakkında çoğunluk ve azınlığın gücü kitle tarafından çarpıtılmış biçimde, egemen medya bakış açısıyla görülür.

-Toplumdaki çoğunluk medya tarafından desteklenirse konuşmak için azınlığa göre daha isteklidir.

-Medya azınlığı desteklerse çoğunlukta olanlar sessiz çoğunluk haline gelir.

-Azınlıkta olanlar medyanın düşmanca tutumuyla karşılaşır sessizliğe bürünür.

Azınlıkta olanlar medyadan destek görürlerse, çoğunluktan daha fazla konuşma arzusu duyar çünkü etkili medyanın kamusal otoritesinden güç alır. Toplumdaki düşünce iklimini kendi yararına yorumlar ve kamusal konular hakkında kendi düşüncelerini açıklarken medya tarafından sağlanan açıklama ve tartışmaları kullanır (Noelle-Neumann, 2002, s. 387).

Sonuç olarak kuram, toplumda genel kabul gören düşüncelerden ayrılan bireylerin dışlanma korkusuyla çevresine uyum sağlamak zorunda kaldığı varsayımına dayanır. Bu bilinçaltı dışlanma korkusuyla birey kendisini toplumda hangi düşüncelerin yükselişe geçtiğini ya da reddedildiğini düzenli olarak kontrol etmek zorunda hisseder ve bunun için de kamuoyunu oluşturan kitle iletişim araçlarına yönelir. Dolayısıyla bireyin yaşadığı dışlanma tehdidi öncelikle medya tarafından biçimlenmektedir. Medya bazı görüşleri çoğunluğa ait olarak sunarak, bu görüşlerin egemenliğini güçlendirir ya da bazılarının toplum tarafından benimsenmesine rağmen azınlık olarak algılanmasını sağlayabilir. Bu da toplumdaki sessiz azınlığın daha da suskunlaşmasına neden olarak, suskunluk sarmalını genişletir ve çoğulcu düşünce ikliminin oluşmasını engeller ancak bugün kamuoyunun oluşumunda önemli bir araç olan konvansiyonel araçların yerini bireyin çevresinde ortaya çıkan sosyal,

ekonomik, politik ve kültürel gelişmeler hakkında bilgi edinebildiği, düşüncelerini ifade edebildiği ve toplumun diğer üyeleriyle görüş alış veriş yapabildiği yeni iletişim ortamlarının almasıyla birlikte suskunluk sarmalının kırılabileceği düşünülmektedir.

Bilgisayar ve internet teknolojilerinin gelişimi ve hızla yayılması, bütün veri paylaşımlarının tek bir bilgisayardan diğer kullanıcılara ulaştığı Web 1.0 döneminden, kullanıcıların içerik geliştirebildiği ve bilgi ve düşüncelerini paylaşabildiği Web 2.0 dönemine geçişi sağlamıştır. İkinci kuşak web platformu olarak da tanımlanan Web 2.0 teknolojisi başta sosyal ağlar olmak üzere, fotoğraf ve video paylaşımı, vikiler, karma web siteleri gibi pek çok yeniliği gündelik hayat pratiklerimize katmıştır. Yeni medyanın en önemli özellikleri arasında etkileşim, kitlesizleştirme ve eşzamansız olma gösterilmektedir. Etkileşim unsuru alıcının verici konumuna gelerek mesaj üzerindeki denetimini attırırken, kitlesizleştirme birden çok kişiye ya da bunlardan sadece birine mesaj göndermeyi sağlamaktadır. Eşzamansızlık özelliğinde kullanıcıların mesajları farklı zamanlarda alması söz konusudur (Rogers, 1995). Teknolojik altyapısı, fonksiyonları ve içeriğine göre alanyazında farklı şekillerde tanımlanan sosyal medya genellikle kullanıcılar tarafından üretilen her türlü içeriğin yayınlandığı ve diğer kullanıcılarla paylaşıldığı etkileşimli çevrimiçi ortamlar olarak değerlendirilir. Konvansiyonel medya tek yönlü, dolaylı ve kamusal iletişimdir ve insanın en doğal iletişim biçimi olan konuşmaya üç yönden tezat oluşturur ve bireyin kendisini medya karşısında aciz hissetmesinin nedeni de budur. Bu acizlik iki şekilde yaşanır. Birincisi, medyanın toplumun dikkatini çekmek isteyen birine, bir görüşe vb. haber seçim sürecinde yer vermemesi, onu dikkate alması halinde ortaya çıkar. Acizliğin ikinci nedeni medyanın teşhir direği olarak kullanılmasıdır. Medyada olumsuz bir biçimde teşhir edilen birey kendini savunamaz ve koruyamaz (Noelle-Neumann, 1998, s. 179). Konvansiyonel iletişim araçlarında hiyerarşik bir şekilde tek yönlü gerçekleşen bilgi akışının, bugün sosyal medyayla birlikte yatay ve çapraz çok yönlü bir akışa dönüşmesi, karşılıklı tartışma ortamını oluşturma, sosyal ve siyasal gruplar kurma ve kişilerin katılım sağlaması kamuoyu oluşturma ve siyasal alandaki rolünü güçlendirdiği düşünülmektedir. Etkileşimli iletişim kurulabilmesi ve siyasal aktörlerin kısa sürede büyük bir kitleye ulaşabilmesi ve seçmen kitlesinin önemli bir bölümünü oluşturan gençlerin siyasal gündemi daha çok internet üzerinden takip etmesi sosyal medyayı önemli bir politik araç haline getiren diğer sebeplerdir.

Dünya’da olduğu gibi Türkiye’de de başta Facebook ve Twitter olmak üzere sosyal ağlar, kullanıcıların siyasal gündemi takip ettikleri ve görüş

alışverişinde buldukları siyasal paylaşım ortamları haline gelmiştir. 2004 yılında Harvard Üniversitesi öğrencisi Mark Zuckerberg ve arkadaşları tarafından öncelikle Harvard öğrencileri için kurulan Facebook, diğer sosyal medya ağlarının ortaya çıkmasına rağmen hala Türkiye’de en çok kullanılan sosyal medya platformu olma özelliğini koruyor. Son yıllarda özellikle Facebook’tan uzaklaşarak diğer platformlara yönelen genç kullanıcıları tekrar kazanabilmek için WhatsApp, Instagram ve son olarak kullanıcıların kimliklerini gizleyerek birbirlerine soru sormalarına imkan veren ve gençler arasında çok popüler olan TBH uygulamasını da satın alan Facebook bugün dev bir teknoloji şirketi haline geldi. İlk çıkış amacı sosyalleşmek olan Facebook’ta kullanıcılar çevreleriyle iletişim kurmanın yanı sıra farklı gruplar ve sayfalar üzerinden siyasi gündemi takip etme, siyasi içerikli video, fotoğraf, haber paylaşımı yapma ve yapılan paylaşımlara yorum yapma gibi siyasal katılım davranışları gerçekleştirmektedir. Steinberg (2014, s. 162), sosyal ağlar vasıtasıyla gerçekleştirilen siyasal katılımı, geleneksel katılımdan ziyade siyasal bilgilendirme olarak açıklamaktadır ve bunları kampanya veya seçimler hakkında güncel bilgiler almak için çevrimiçi sitelere üye olma, kamu görevi için seçimlerde aday olmuş kişilere para bağışı yapma, siyasi gelişmelere ilişkin adayların tutumlarını öğrenme, aday, ajans veya medya tarafından hazırlanmış çevrimiçi video izleme, bir ajans ya da medya tarafından hazırlanmayan seçim ya da kampanyaya ilişkin video izleme ve son olarak kampanyayla ilgili gönüllü faaliyetlere çevrimiçi üye olma olarak açıklamaktadır.

İlgili Çalışmalar

Literatürde sosyal medya ve siyaset ekseninde yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak siyasal katılım, kamusal alan, politik hareketler ve siyasal iletişim konularına odaklandığı ve daha çok kullanımlar ve doyumlar ve gündem belirleme kuramlarını referans aldığı görülmektedir. Suskunluk sarmalı ve sosyal medya çerçevesinde yapılan çalışmalar da bulunmakta ancak doğrudan kuram çerçevesinde yapılmış deneysel verilere dayanan araştırmalar oldukça azdır. Uluslararası literatür incelendiğinde konuya ilişkin en geniş kapsamlı çalışmanın 2014 yılında 1801 katılımcı ile PEW Araştırma Merkezi tarafından yapıldığı görülmektedir. 2013 yılında kamuoyunu ikiye bölen Edward Snowden’ın NSA belgelerini medyaya sızdırması olayını sosyal medya ve suskunluk sarmalı bağlamında araştıran bu çalışmada katılımcıların sadece %42’si Facebook ya da Twitter hesaplarından konuya ilişkin paylaşım yapabileceğini belirtmiştir. Konu hakkındaki görüşlerinin yakın çevresi tarafından paylaşıldığını düşünen kişilerin görüşlerini diğer kişilerle paylaşmaya

daha eğilimli olduğu saptanırken, bu durumun sosyal medya için de geçerli olduğu görülmüştür. Diğer taraftan sosyal medya arkadaşlarının ve takipçilerinin Snowden olayına ilişkin görüşlerini paylaşmadığını düşünen katılımcılar hem gerçek hayatta, hem de sosyal medyada daha fazla otosansür uygulama eğilimindedir. Dolayısıyla araştırma sosyal medyanın, Snowden-NSA olayını tartışmak istemeyenler için alternatif bir tartışma platformu sunmadığını, literatürde suskunluk sarmalına ilişkin yapılan çalışmaların bulgularının sosyal medya kullanıcıları için de geçerli olduğunu göstermektedir (Hampton ve arkadaşları, 2014). Benzer şekilde ABD’de Facebook özelinde yapılan bir çalışma (Lang, 2014), suskunluk sarmalının sadece yüzyüze iletişimde değil, yeni medyada oluşan iletişim ortamlarında da oluştuğunu gösterirken, dışlanma tehdidi ve kamuoyunda oluşan düşünce ikliminin dışında kalma algısının sosyal ağlarda düşüncelerin ifade edilmesinin önemli bir belirleyicisi olduğu görülmüştür. Araştırmaya göre düşüncelerinin kamuoyu tarafından paylaşıldığını düşünen kişiler daha az dışlanma tehdidi hissederek düşüncelerini Facebook’ta daha fazla ifade etme eğilimindedir.

Suskunluk sarmalı ve sosyal medya çerçevesinde yapılan çalışmaların çoğunlukla kamuoyunu ikiye bölen tartışmalı konulara ilişkin ya da toplumun kutuplaştığı seçim süreçlerinde yapıldığı görülmektedir. Örneğin Mısır başkanlık seçimleri sürecinde gerçekleştirilen ve anket ve yarı yapılandırılmış görüşme aracılığıyla kişilerin sosyal medyada politik görüşlerini ifade etmeye yönelik düşüncelerini ortaya çıkarmayı amaçlayan bir araştırmaya göre (Elshahed, 2014) olumsuz değerlendirme ve kullanıcıların başkanlık seçimleriyle ilgili sosyal medyada siyasi görüşlerini ifade etme eğilimleri arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Siyasal bilgi düzeyi yüksek olan kişilerin seçimlere ilişkin görüşlerini ifade etme eğilimi daha yüksek bulunurken, kamuoyu kanaatinin dışında kalma durumunun kişiler üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla gerçekleştirilen çalışma suskunluk sarmalı konusundaki literatürün tersine zorlayıcı toplumsal faktörleri açıklamamaktadır. İtalya’da 2013 seçimleri sürecinde yapılan bir diğer çalışmada da (Malaspina, 2013) internetin sunduğu olanakların, kişilerin siyasi görüşlerini daha rahat ifade etmesini sağlarken, dışlanma korkusunu azalttığını göstermiştir. Elde edilen bulgular çevrimiçi oluşan düşünce ikliminin siyasete inançsızlık ve politik liderlere karşı olumsuz ve agresif bir düşünce ortamı yarattığını ve bu durumun da yeni iletişim ortamlarında suskunluk sarmalının dolayimli doğasını göstermektedir.

Kadınların eşitsizliği, baskı altında tutulması ve sömürülmesine neden olarak gösterilen gelenekler, kültür ve eğitim gibi unsurların hala baskın

olduğu Arap ülkelerinden Kuveyt'te Twitter kullanıcısı kadınların siyasal katılımına odaklanan bir araştırmaya göre de suskunluk sarmalı teorisinin kadınların gerçek hayatta ya da yeni iletişim ortamlarındaki davranışlarını açıklamadığını göstermiştir. Twitter kadınların dışlanma korkusunu azaltarak çevrimiçi politik tartışmalarda yer almasını kolaylaştırırken, araştırmaya katılan kadınlar siyasi düşüncelerinin kabul görmediğini düşünseler de gerçek hayatta paylaşabileceklerini belirtmişlerdir. Ancak cinsiyet ve iletişim kurulan kişilerin tanınmadıkları, çoğunluğun karşısında siyasal görüşlere sahip olan kadınları sessiz kılmaktadır. Yabancı erkeklerle girilen iletişimde kadınlar sessiz kalmayı tercih ederken, kadınlarla girilen iletişimde suskunluk sarmalından çıkmaktadırlar (Dashti, Al-Abdullah ve Johar, 2015). Cinsiyetin önemli bir değişken olduğunu gösteren ve genç yetişkinlerin politik amaçlı sosyal ağ kullanımlarına odaklanan başka bir çalışmada da (Chen, 2011) suskunluk sarmalının sosyal medyada da oluştuğu görülmüştür. Kadınlar gibi baskı altında tutulmaya çalışılan bir diğer grup olan LGBT bireylere ait sosyal ağ sitelerini ve blogları suskunluk sarmalı çerçevesinde inceleyen çalışmada ise (Neill, 2009) sosyal medyanın bu gruplardaki suskunluk sarmalı etkisini ve dışlanmışlık korkularını azalttığı sonucuna varılmıştır.

Türkiye'de yapılan çalışmalar incelendiğinde konuya ilişkin az sayıda lisansüstü tez ve makalelerin bulunduğu görülmektedir. Sosyal medya üzerinde yürütülen tartışmalarda kamuoyunun oluşum süreci ve sürece etki eden unsurları suskunluk sarmalı kuramı çerçevesinde inceleyen ilk çalışmada (Dik, 2015) araştırmanın yapıldığı dönemin iki tartışmalı konu başlığı çözüm süreci ve nükleer enerji seçilerek Twitter ortamında içeriginde "çözüm süreci" ve "nükleer enerji" anahtar kelimeleri geçen tweetler incelemeye alınmıştır. Elde edilen sonuçlar betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilerek, savunulan görüşler, "destek", "karşıt" ve "nötr" biçiminde üç kategoriye ayrılmış ve Twitter üzerinden yürütülen her iki tartışmada da suskunluk yönünde oluşan herhangi bir sarmallaşma gözlenmemiştir. Benzer şekilde sosyal medyada otosansür eğilimlerini ortaya koymayı amaçlayan, gözetim ve suskunluk sarmalı bağlamında Facebook kullanıcılarının otosansür davranışlarını inceleyen başka bir araştırmada da (Tosunay ve Çolak, 2016) insanların bazı şeylerden çekinerek kendilerini kısıtladıklarını belirtmeyi tercih etmedikleri, gözetimle ilgili korkular ve kimlik sunumu kaygılarının yaygın olduğu görülmüştür. Son olarak sosyal medya kuşağı olarak tanımlanan Y kuşağının demokratik ortamlardan biri olarak kabul edilen sosyal medyada ne kadar özgür olduğunun ve fikirlerinde dışlanma kaygısı yaşayıp yaşamadıklarının analiz edildiği çalışmada (Mahmutoğlu, 2016) Y kuşağının kendisinden farklı düşünen bireylerin oluşturduğu toplulukların

içinde sessizliğe girebildiği sonucuna ulaşmıştır. İş hayatında ağırlığını hissettirmeye başlayan Y kuşağı için toplumsal özelliklerle birlikte, siyasi hava, ekonomik koşullar, coğrafi etkenler ve teknolojik gelişmeler önemli etmenler olup Y kuşağı bireylerini suskunluğa iten sürecin parçalarıdır.

Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Bu araştırma Facebook kullanıcılarının siyasi görüşlerinin azınlıkta olduğunu düşündüklerinde Facebook davranışlarını ve Facebook’a yönelik tutumlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Genel tarama modelinde desenlenen araştırmanın verilerinin toplanmasında bilimsel araştırmalarda genel bir çıkarım sağlamak için sıkça başvurulan yöntemlerden birisi olan anket yöntemi uygulanarak veri toplaması gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla öncelikle suskunluk sarmalı teorisi ve sosyal medya ile ilgili alanyazın taraması gerçekleştirilerek (Chen, 2011; Elshahed, 2014; Lang, 2014) 33 sorudan oluşan bir anket deneme formu hazırlanmıştır. Üç bölümden oluşan anket formundaki 5 soru katılımcıların demografik dağılımlarını belirleme amaçlı olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde sosyo-demografik değişkenler olarak yaş, cinsiyet, eğitim durumuna ek olarak haftalık Facebook kullanımı ve Facebook’taki arkadaş sayısına yönelik iki soru daha eklenmiştir. İkinci bölümde katılımcıların Facebook’ta siyasal bilgilenme ve katılma davranışları 5’li likert ölçeğinde, üçüncü bölümde suskunluk sarmalına ilişkin sorular sıralama ve nominal ölçekte hazırlanmıştır. Bu bölümde ayrıca siyasal görüş paylaşımı ve siyasal bilgilenme düzeyini öğrenme amaçlı Evet/Hayır seçeneikli sorular kullanılmıştır.

Geliştirilen deneme formu öncelikle 02.12.2017-16.12.2017 tarihleri arasında pilot bir çalışma ile asıl örnekleme dahil edilmeyen Facebook kullanıcılarından oluşan bir gruba uygulanmıştır. Anket formunun geçerliliğini ölçmek için katılımcılardan alınan geribildirimlerde anketteki soruların anlaşılabilirliği konusunda herhangi bir sorun olmadığı anlaşılmıştır. Pilot uygulamada toplanan verilerin güvenilirliği test edildiğinde tüm örneklemin iç tutarlılık güvenirlik katsayı (Cronbach Alpha) değeri 0,98 olarak saptanmıştır. Alfa katsayısı 0,80 ile 1 arasında ise ölçek yüksek güvenirliğe sahiptir (Tavşancıl, 2002). Bu durumda anketin yeterli güvenirlik düzeyinde olduğuna karar verilerek uygulama aşamasına geçilmiştir.

Araştırmanın evrenini, İstanbul’da yaşayan Facebook kullanıcıları oluşturmaktadır. Örneklemin belirlenmesinde kartopu örnekleme yöntemi tercih edilmiş ve örneklemin evrendeki cinsiyet, yaş ve eğitim

dağılımını yansıtmasına dikkat edilmiştir. Araştırma sorularının yer aldığı anket formu çevrimiçi veri toplama sitelerinden biri olan surveymonkey.com aracılığı ile 13.01.2018-01.03.2018 tarihleri arasında dijital anket linki Facebook sosyal paylaşım sitesi aracılığıyla katılımcılara ulaştırılmıştır. Gönderilen anket linkinin her katılımcı için sadece bir kere yanıtlanması seçeneği işaretlenerek (Unique ID), anketin birden fazla yanıtlanması engellenmiştir. Veri toplama aracında çalışmanın akademik bir araştırma için yapıldığı bilgisi verilmiş ve verilerin sadece araştırma için kullanılacağı ve gizli kalacağı aktarılmıştır. Bu nedenle katılımcılardan isim bilgisi alınmamıştır ancak yine de bazı katılımcılar siyasi görüşlerinin başkalarıyla paylaşmanın kendileri için sakınca oluşturabileceğini belirterek ankete katılmayı reddetmiştir. Dolayısıyla araştırmanın örneklem sınırlı tutulmak zorunda kalmış, geri dönüşler yine aynı çevrimiçi veri toplama sitesinden takip edilmiştir. Yeterli katılımcı sayısına ulaşıldığı düşünüldüğünde⁵ sistem kapatılmıştır. Toplam 428 kişiden gelen yanıtlar araştırma ölçütleri çerçevesinde değerlendirilmiş, eksik olanlar ayrıldıktan sonra kalan 404 kişinin yanıtları analiz kapsamına alınmıştır. Uygulama sonucunda anketlerden elde edilen puanlar, bilgisayar ortamına aktarılmış ve SPSS 20.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Veriler üzerinde frekans ve yüzde Pearson korelasyon, faktör analizi ve bağımlı örneklem T testi uygulanmıştır.

Araştırma Soruları ve Hipotezler

Bu çalışmada egemen ideolojinin doğrultusunda yayın yapan konvansiyonel medyaya alternatif olarak sunulan sosyal medyanın en popüler platformlarından Facebook kullanıcılarının siyasi görüşlerinin azınlıkta olduğunu düşündüklerinde sessiz kalmayı tercih ederek “suskunluk sarmalını” oluşturuyorlar mı temel sorusundan hareket edilerek aşağıdaki sorular ve hipotezler geliştirilmiştir.

Soru 1: Kullanıcılar, siyasi görüşlerinin azınlıkta olduğunu düşündüklerinde Facebook'ta nasıl davranmaktadır?

H1: Siyasi görüşlerin azınlıkta olduğunu düşünme ve Facebook'ta gizlilik ayarlarını değiştirme sıklığı arasında olumlu bir ilişki vardır.

H2: Siyasi görüşlerin azınlıkta olduğunu düşünme ve Facebook'ta siyasal
5 Homojen bir yapıda olmayan bu evren için % 95 güven aralığında, \pm % 5 örnekleme hatası ile gerekli örneklem büyüklüğü $n = 384$ olarak hesaplanmıştır. Bu nedenle araştırma örnekleminin 384 ve üzerinde katılımcıdan oluşmasının yeterli olacağı düşünülmüştür.

paylaşım yapmaya yönelik kaygı arasında olumlu bir ilişki vardır.

H3: Siyasi görüşlerin azınlıkta olduğunu düşünme ve Facebook’ta siyasal yorum yapmaktan çekinme arasında olumlu bir ilişki vardır.

Soru 2: Kullanıcıların siyasi görüşlerinin azınlıkta olduğunu düşündüklerinde Facebook’a yönelik tutumları nasıldır?

H4: Siyasi görüşlerin azınlıkta olduğunu düşünme ve Facebook’ta siyasi görüşlerini gerçek hayatta daha rahat ifade etme arasında olumlu bir ilişki vardır.

H5: Siyasi görüşlerin azınlıkta olduğunu düşünme ve Facebook’u yararlı bulma arasında olumlu bir ilişki vardır.

Soru 3: Kullanıcıların Facebook’ta siyasal bilgilenme ve katılma davranışları nelerdir?

H6: Kullanıcıların gündeme ilişkin siyasal bilgisinin yüksek olduğunu düşünmesi ve Facebook’u yararlı bulması arasında olumlu bir ilişki vardır.

H7: Kullanıcıların gündeme ilişkin siyasal bilgisinin yüksek olduğunu düşünmesi ve Facebook’ta siyasal bilgilenme ve katılma düzeyi arasında olumlu bir ilişki vardır.

Soru 4: Kullanıcıların yakın ve uzak çevrelerini oluşturan kişilerin siyasi görüşlerini öğrenmeye ilişkin verdikleri önem farklılaşmakta mıdır?

H8: Yakın ve uzak çevrenin siyasal düşüncelerini öğrenme arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Bulgular

Bu bölümde araştırma amacını gerçekleştirmek amacıyla elde edilen veriler istatistiksel olarak çözümlenmemiş ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Araştırma Örneğine İlişkin Veriler

Araştırmaya katılan Facebook kullanıcılarının (n=404) 207’si (%51,24) kadın, 197’si (%48,76) erkektir. Katılımcıların 92’si (%22,77) 18-24, 90’ı (%22,28) 25-30, 177’si (%43,81) 31-49 ve 45’i (%11,14) 50 ve üstü yaş aralığındadır. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde 10’unun (%2,48) ilköğretim, 88’inin (%21,78) lise, 165’inin (%40,84) üniversite

ve 141'inin (%34,90) yüksek lisans veya doktora düzeyinde eğitime sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların 132'si (%32,67) 1-2 gün, 56'sı (%13,86) 3-4 gün, 34'ü (%8,42) 5-6 gün, 182'si (%45,05) her gün düzenli olarak Facebook kullanmaktadır ve 182'si (%45,05) 400'den fazla, 126'sı (%31,19) 201-400, 47'si (%11,63) 101-200 ve 49'unun (%12,13) 100'den az Facebook arkadaşı vardır.

Tablo 1

Araştırma Örneklemine İlişkin Veriler

	Gruplar	Frekans(n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	207	51,24
	Erkek	197	48,76
	Toplam	404	100
Yaş	18-24	92	22,77
	25-30	90	22,28
	31-49	177	43,81
	50 ve üstü	45	11,14
	Toplam	404	100
Eğitim Seviyesi	İlköğretim Mezunu	10	2,48
	Lise Mezunu	88	21,78
	Üniversite Mezunu	165	40,84
	Yüksek Lisans/ Doktora	141	34,90
	Toplam	404	100
Haftalık Facebook Kullanma Süresi	1-2 Gün	132	32,67
	3-4 Gün	56	13,86
	5-6 Gün	34	8,42
	Her Gün Düzenli	182	45,05
	Toplam	404	100
Facebook Arkadaş Sayısı	100'den az	49	12,13
	101-200	47	11,63
	201-400	126	31,19
	400'den fazla	182	45,05
	Toplam	404	100

Tablo 1 incelendiğinde, örnekleme oluşturan katılımcıların cinsiyete göre dağılımlarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğunu 31-49 yaş kategorisindeki kullanıcılar oluştururken, 50 yaşın üstündeki katılımcıların oranı diğerlerine göre düşüktür. Öte yandan katılımcıların büyük bir çoğunluğunun lisans ya da lisansüstü eğitime sahip olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanların Facebook kullanım sıklığı incelendiğinde, katılımcıların Facebook’ta fazla zaman geçirmediğini söylemek mümkündür. Son yıllarda özellikle genç sosyal medya kullanıcılarının Facebook’a alternatif Instagram ve SnapChat uygulamalarına yönelmesi elde edilen sonuçları desteklemektedir.

Katılımcıların Siyasi Görüşlerini İfade Etmede Tercih Ettikleri Yöntemler

Çalışmada katılımcılara yöneltilen siyasal görüşün aktarılmasında tercih edilen Facebook, geleneksel yöntemler (parti rozeti takmak, araca parti bayrağı asmak vs.) ve kişilerarası iletişime (yüzyüze iletişim, cep telefonundan mesaj göndermek vs.) ilişkin tutumlarını belirlemek üzere sorulan sorulara verilen cevapların frekans ve yüzde değerleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 2

Katılımcıların Siyasi Görüşlerini İfade Etmede Tercih Ettikleri Yöntemler İlişkin Frekans (f) ve Yüzde (%) Değerleri

	Facebook		Geleneksel Yöntemler		Kişilerarası İletişim	
	f	%	f	%	f	%
Hiç yararlı değil	171	42,33	295	73,02	175	43,32
Biraz	108	26,73	55	13,61	96	23,76
Orta	71	17,57	33	8,17	61	15,10
Yararlı	43	10,64	16	3,96	54	13,37
Çok yararlı	11	2,72	5	1,24	18	4,46

Facebook kullanıcılarının 171’i (%42,33) siyasi görüşlerini ifade etmek için Facebook’u hiç yararlı bulmazken, 108’i (26,73) biraz yararlı, 71’i (%17,57) orta derecede yararlı, 43’ü (10,64) yararlı ve 11’i (2,72) çok yararlı cevabını vermiştir. Geleneksel yöntemlere ilişkin verilen cevaplar incelendiğinde katılımcıların 295’i (73,02) parti rozeti takmak gibi geleneksel yöntemleri hiç yararlı bulmadığını belirtirken, 55’i (%13,61)

biraz yararlı, 33'ü (%8,17) orta derecede yararlı, 16'sı (%3,96) yararlı ve 5'i (%3,24) çok yararlı olduğunu düşünmektedir. Diğer taraftan kullanıcıların 175'i (%43,32) siyasi görüşlerin ifadesinde kişilerarası iletişimi hiç yararlı bulmazken, 96'sı (%23,76) biraz yararlı, 61'i (%15,10) orta derecede yararlı, 54'ü yararlı (%13,37) ve 18'i (%4,46) çok yararlı olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda katılımcılara siyasi görüşlerini aktarmak için sunulan üç yöntemin de hiç yararlı değil basamağında yoğunlaştığı görülmektedir.

Katılımcıların Siyasi Görüşlerinin Yakın Çevresi Tarafından Paylaşılmadığını Düşündüğünde Gerçekleştirdikleri Facebook Davranışları

Yakın arkadaşlarınızın çoğunun siyasal görüşlerinin sizinkinden çok farklı olduğunu varsayarak Facebook'ta hangi davranışı gerçekleştirirsiniz sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde katılımcıların büyük bir çoğunluğunun siyasal görüşünü açıklamaktan kaçınmak ya da ancak katılımcıların siyasi görüşleri sorulduğunda ifade etmek yönünde cevap verdiği görülmektedir.

Tablo 3

Katılımcıların Siyasi Görüşlerinin Yakın Çevresi Tarafından Paylaşılmadığını Düşündüğünde Gerçekleştirdikleri Facebook Davranışlarına İlişkin Frekans (f) ve Yüzde (%) Değerleri

	f	%
Siyasi görüşümü açıklamaktan kaçınıyorum.	142	35,15
Ancak sorduklarında onlarla aynı siyasi görüşte olmadığımı söylerim.	139	34,41
Arkadaşlarımın siyasi görüşlerinin karşısında paylaşımlar yaparım.	30	7,43
Arkadaşlarımın siyasi görüşlerine paralel paylaşımlar yaparım.	1	0,25
Onlarla aynı siyasi görüşte olmadığımı söylerim.	92	22,77

Facebook kullanıcılarının 142'si (%35,15) siyasal görüşümü açıklamaktan kaçınıyorum, 139'u (%34,41) ancak sorduklarında onlarla aynı siyasal görüşte olmadığımı söylerim, 30'u (%7,43) arkadaşlarımın siyasal görüşlerinin karşısında paylaşımlar yaparım, 1'i (%0,25) arkadaşlarımın siyasal görüşlerine paralel paylaşımlar yaparım ve 92'si (%22,77) onlarla

aynı siyasal görüşte olmadığımı söylerim yanıtını vermiştir.

Katılımcıların Siyasi Görüşlerinin Yakın Çevresi Tarafından Paylaşıldığını Düşündüğünde Gerçekleştirdikleri Facebook Davranışları

Araştırmada ayrıca katılımcılara siyasi görüşlerinin yakın çevresi tarafından paylaşıldığını düşündüklerinde gerçekleştirecekleri Facebook davranışa ilişkin bir soru da sorulmuştur.

Tablo 4

Katılımcıların Siyasi Görüşlerinin Yakın Çevresi Tarafından Paylaşıldığını Düşündüğünde Gerçekleştirdikleri Facebook Davranışlarına İlişkin Frekans (f) ve Yüzde (%) Değerleri

	f	%
Siyasi görüşümü açıklamaktan kaçınıyorum.	132	32,67
Ancak sorduklarında onlarla aynı siyasal görüşte olduğumu söylerim.	150	37,13
Arkadaşlarımla siyasal görüşlerime paylaşımlar yaparım.	49	12,13
Onlarla aynı siyasal görüşte olduğumu söylerim.	73	18,07

Tablo 4’te görüldüğü gibi katılımcıların 132’si (%32,67) siyasal görüşümü açıklamaktan kaçınıyorum yanıtını verirken, 150’si (%37,13) ancak sorduklarında onlarla aynı siyasal görüşte olduğumu söylerim, 49’u (%12,13) arkadaşlarımla siyasal görüşlerime paylaşımlar yaparım ve 73’ü (%18,07) onlarla aynı siyasal görüşte olduğumu söylerim olarak ilgili soruyu cevaplamıştır. Elde edilen verilerden Facebook kullanıcılarının siyasal görüşleri yakın çevresi tarafından paylaşılsın ya da paylaşılsın, siyasal görüşlerini ifade etmekten kaçındıkları yorumunu yapmak mümkündür.

Katılımcıların Siyasi Görüşleri Kendisinden Farklı Olan Kişilerin Yaptıkları Sohbeteye Katılmaya Yönelik Tutumları

Katılımcılara siyasal görüşü farklı olan kişilerin siyasal konular hakkında yaptıkları sohbeteye katılmaya yönelik verdikleri yanıtlar incelendiğinde verilen cevapların asla ve belki basamağında yoğunlaştığı görülmektedir.

Tablo 5

Katılımcıların Siyasi Görüşleri Kendisinden Farklı Olan Kişilerin Yaptıkları Sohbeta Katılmaya Yönelik Tutumlarına İlişkin Frekans (f) ve Yüzde (%) Değerleri

	Siyasi Görüşü Farklı Olan Kişilerin Yaptıkları Sohbeta Katılma	
	f	%
Asla	92	22,77
Belki	148	36,63
Muhtemelen	83	20,54
Katılırim	51	12,62
Kesinlikle katılırim	30	7,43

Tablo 5'e göre Facebook kullanıcılarının 92'si (%22,77) asla, 148'i (%36,63) belki, 83'ü (%20,54) muhtemelen, 51'i katılırim (%12,62) ve 30'u (%7,43) kesinlikle katılırim yönünde cevap vermiştir.

Siyasi Görüşlerin Azınlıkta Olduğunu Düşünme ve Facebook'ta Gizlilik Ayarlarını Değiştirme Sıklığı Arasındaki İlişki

Araştırmaya katılan Facebook kullanıcılarının 157'si (%38,86) siyasal görüşünün ülkede yaşayan insanların çoğunluğu tarafından paylaşıldığını düşünürken, 247'si (61,14) kamuoyu kanaatinin dışında kaldığını düşündüğünü belirtmiştir. Katılımcıların Facebook'ta yaptıkları paylaşımların bazı arkadaşları tarafından görülmemesi için gizlilik ayarlarını değiştirme sıklığına ilişkin yanıtlar incelendiğinde kullanıcıların çoğunun (%65) yaptıkları bir paylaşımda arkadaş çevrelerinin görmemesi için en az bir kere de olsa gizlilik ayarlarını değiştirdiğini göstermektedir. Katılımcıların 140'ı (%34,65) gizlilik ayarlarını hiç değiştirmedini belirtirken, ilgili soruya 100'ü (%24,75) nadiren, 107'si (%26,49) ara sıra, 21'i (%5,20) genellikle ve 36'sı (%8,91) her zaman cevabını vermiştir.

Tablo 6

Siyasi Görüşlerin Azınlıkta Olduğunu Düşünme ve Facebook’ta Gizlilik Ayarlarını Değiştirme Sıklığı Arasındaki İlişkinin Korelasyon Analizi ile İncelenmesi

Facebook’ta Gizlilik Ayarlarını Değiştirme Sıklığı	Siyasi Görüşlerin Azınlıkta Olduğunu Düşünme	
	Korelasyon Katsayısı	,072
	Anlamlılık(Çift kuyruk) kuyruk)	,151
	N	404

Facebook’ta gizlilik ayarlarını değiştirme sıklığı ve azınlıkta olduğunu düşünme arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda değişkenler arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilememiştir. Facebook’ta yapılan paylaşımların bazı kişiler tarafından görülmemesi için siyasi görüşlerinin azınlıkta olduğunu düşünen kullanıcıların gizlilik ayarlarını değiştirerek suskunluk sarmalı oluştuğunu göstermek araştırmanın önemli sonuçlarından biri olmasına rağmen analiz bulgularına göre iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğunu varsayan çalışmanın bir numaralı hipotezi reddedilmiştir.

Siyasi Görüşlerin Azınlıkta Olduğunu Düşünme ve Facebook’ta Paylaşım Yapmaya Yönelik Kaygı Arasındaki İlişki

Araştırmaya katılanların Facebook paylaşımlarına arkadaş çevrelerinden alabilecekleri tepkilere ilişkin duydukları kaygı incelendiğinde 173’ü (%42,82) yaptıkları paylaşımlardan hiç kaygı duymadığını belirtirken, 127’si (%31,44) nadiren, 77’si (%19,06) ara sıra, 16’sı (%3,96) çok sık ve 11’i (%2,72) her zaman kaygı duyduğunu ifade etmiştir.

Tablo 7

Siyasal Görüşlerin Azınlıkta Olduğunu Düşünme ve Facebook'ta Paylaşım Yapmaya Yönelik Kaygı Arasındaki İlişkinin Korelasyon Analizi ile İncelenmesi

Facebook'ta Paylaşım Yapmaya Yönelik Kaygı	Siyasi Görüşlerin Azınlıkta Olduğunu Düşünme	
	Korelasyon Katsayısı	,095
	Anlamlılık(Çift kuyruk)	,055
	N	404

Tablo 7 incelendiğinde kullanıcıların Facebook'ta paylaşım yapmaya duydukları kaygı ve siyasi düşüncelerinin azınlıkta olduğunu düşünme arasında korelasyon katsayısının 0,95 ve değişkenlerin arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Buna göre H2 hipotezi kabul edilmiştir.

Siyasi Görüşlerin Azınlıkta Olduğunu Düşünme ve Facebook'ta Yorum Yapmaktan Çekinme Arasındaki İlişki

Katılımcıların Facebook'ta yaptıkları yorumlara arkadaş çevrelerinden alabilecekleri tepkilere ilişkin duydukları kaygı için verilen cevaplar incelendiğinde katılımcıların yarısından fazlasının (yaklaşık %70) nadiren de olsa kaygı duyduklarını belirtmiştir. Ankete katılan 123 kişi (%30,45) Facebook'ta yaptıkları yorumlardan hiç kaygı duymadığını ifade ederken, ilgili soruya 144'ü (35,64) nadiren, 97'si (24,01) ara sıra, 30'u (%7,43) genellikle ve 10'u (2,48) her zaman cevabını vermiştir.

Tablo 8

Siyasi Görüşlerin Azınlıkta Olduğunu Düşünme ve Facebook’ta Yorum Yapmaktan Çekinme İlişkinin Korelasyon Analizi ile İncelenmesi

Facebook’ta Yorum Yapmaktan Çekinme	Siyasal Görüşlerin Azınlıkta Olduğunu Düşünme	
	Korelasyon Katsayısı	,029
	Anlamlılık(Çift kuyruk)	,558
	N	404

Facebook’ta gizlilik ayarlarını değiştirme sıklığı ve azınlıkta olduğunu düşünme arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda değişkenler arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilememiştir. Dolayısıyla iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğunu varsayan çalışmanın üç numaralı hipotezi reddedilmiştir.

Siyasi Görüşlerin Azınlıkta Olduğunu Düşünme ve Facebook’ta Siyasal Düşüncelerini Gerçek Hayatta Olduğundan Daha Rahat İfade Etme Arasındaki İlişki

Araştırmaya katılanların 314’ü (%77,72) Facebook’ta siyasal düşüncelerini gerçek hayatta olduğundan daha rahat ifade edemediğini belirtirken, 90’ı (%22,28) ifade edebildiği yönünde yanıt vermiştir.

Tablo 9

Siyasi Görüşlerin Azınlıkta Olduğunu Düşünme ve Facebook’ta Siyasal Düşüncelerini Gerçek Hayatta Olduğundan Daha Rahat İfade Edebilme Arasındaki İlişkinin Korelasyon Analizi ile İncelenmesi

Facebook’ta Siyasal Düşüncelerini Gerçek Hayatta Olduğundan Daha Rahat İfade Edebilme	Siyasi Görüşlerin Azınlıkta Olduğunu Düşünme	
	Korelasyon Katsayısı	,171
	Anlamlılık (Çift kuyruk)	,001
	N	404

Facebook'ta siyasi görüşlerini gerçek hayatta olduğundan daha rahat ifade edebilme ile siyasal düşüncelerin azınlıkta olduğunu düşünme arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. İki değişken arasındaki Pearson korelasyon katsayısı 0,171'dir. Buna göre siyasi görüşlerinin çoğunluk tarafından benimsenmediğini düşünen katılımcılar, Facebook'ta görüşlerini daha rahat ifade edebildiğini düşünmektedir. Dolayısıyla değişkenler arasında ilişki öngören H4 hipotezi kabul edilmiştir.

Siyasi Görüşlerin Azınlıkta Olduğunu Düşünme ve Siyasi Düşüncenin Aktarılmasında Facebook'u Yararlı Bulma Arasındaki İlişki

Araştırmada ayrıca siyasal düşüncelerin azınlıkta olduğunu düşünme ve siyasi düşüncenin aktarılmasında Facebook'u yararlı bulma değişkenleri arasında herhangi bir ilişki olup olmadığını anlamak amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 10

Siyasi Görüşlerin Azınlıkta Olduğunu Düşünme ve Siyasi Görüşlerin Aktarılmasında Facebook'u Yararlı Bulma Arasındaki İlişkinin Korelasyon Analizi ile İncelenmesi

Siyasi Görüşlerin Aktarılmasında Facebook'u Yararlı Bulma	Siyasi Görüşlerin Azınlıkta Olduğunu Düşünme	
	Korelasyon Katsayısı	,006
	Anlamlılık (Çift kuyruk)	,900
	N	404

Tablo 10'da arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Elde edilen sonuçlardan siyasi görüşlerinin azınlıkta olduğunu düşünen katılımcılar her ne kadar siyasi görüşlerini Facebook'ta gerçek hayatta daha rahat ifade edebildiklerini düşünse de bunun etkili olduğunu düşünmemektedir. Katılımcılara siyasi görüşlerin aktarılmasında önemli olduklarını düşündükleri yöntemlerde de Facebook ortalamasının oldukça düşük olması elde edilen bulguyu desteklemektedir. Buna göre H5 hipotezi reddedilmiştir.

Siyasal Bilgi Düzeyinin Yüksek Olduğunu Düşünme ve Siyasi Görüşlerin Aktarılmasında Facebook’u Yararlı Bulma Arasındaki İlişki

Araştırmaya katılanların siyasal gündeme ilişkin bilgi düzeyini gösteren sonuçlar incelendiğinde örneklemin çoğunluğunun orta ve üstü düzeyde siyasal bilgiye sahip olduğunu düşündüğü görülmektedir. Katılımcıların 24’ü (%5,94) siyasal bilgisinin çok düşük olduğunu düşünürken, 29’u (7,18) düşük, 144’ü (35,64) orta, 156’sı (%38,61) yüksek ve 51’i (%12,62) siyasal gündeme ilişkin bilgisinin çok yüksek olduğunu belirtmiştir.

Tablo 11

Siyasi Görüşlerin Aktarılmasında Facebook’u Yararlı Bulma ve Siyasal Bilginin Yüksek Olduğunu Düşünme Arasındaki İlişkinin Korelasyon Analizi ile İncelenmesi

Siyasi Görüşlerin Aktarılmasında Facebook’u Yararlı Bulma	Siyasal Bilgi Düzeyinin Yüksek Olduğunu Düşünme	
	Korelasyon Katsayısı	,278
	Anlamlılık (Çift kuyruk)	,000
	N	404

Siyasi görüşlerin aktarılmasında Facebook’u yararlı bulma ve siyasal bilginin yüksek olduğunu düşünme arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda değişkenler arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Dolayısıyla iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğunu varsayan çalışmanın altı numaralı hipotezi kabul edilmiştir.

Katılımcıların Facebook’ta Siyasal Bilgilenme ve Katılım Davranışlarına İlişkin Faktör Analizi

Facebook’ta siyasal bilgilenme ve katılma davranışlarını yansıtan 10 ifadenin katılımcılar tarafından gerçekleştirilme sıklığı incelendiğinde siyasal tartışma gruplarına katılma (73,76), siyasal kampanya düzenleme (90,84), siyasal gruplara üye olma (74,75), politikacıların sayfalarını takip etme (47,52), siyasal konular hakkında yorum yapma (49,50), siyasal içerikler paylaşma (%45,05) ve siyasal görüşleri yakın olan kişilerle iletişim kurma (%48,02) davranışlarının asla sıklık basamağında

yoğunlaştığı görülmektedir. Diğer yandan siyasal gündeme ilişkin haberleri okuma (%33,17) ve siyasal içerikli videolar izleme (%34,90) davranışları ara sıra sıklık basamağında yoğunlaşmaktadır. Siyasal gündeme ilişkin haberleri okuma (%15,59) her zaman sıklık basamağında en yüksek ortalamaya, siyasal kampanya düzenleme (%0,50) ve siyasal tartışma gruplarına katılma (%0,99) ifadeleri en düşük ortalamaya sahip olan katılım davranışlarıdır.

Facebook'ta siyasal bilgilenme ve katılma ölçeğindeki maddeler değişken sayısını azaltmak için faktör analizine tabi tutulmuş ve yeterli değeri sağlamadığı tespit edilen "Facebook'ta siyasal görüşleri benden farklı olan kişilerle iletişim kurarım" ifadesi çıkarılmış ve siyasal bilgilenme ve katılım değişkenini ölçen sorular tek faktör haline getirilmiştir. Ölçeğin genel güvenilirliği Cronbach Alpha=0.852 olarak çok yüksek bulunmuştur. Ölçeğe ait oluşan faktör yapısı Tablo 12'de görülmektedir.

Tablo 12

Değişken Matrisi

	Değişken
Facebook'ta siyasal konular hakkında yorum yaparım.	,817
Facebook'ta siyasal içerikli haber, video ya da fotoğrafları arkadaşlarımla paylaşıyorum.	,807
Facebook'ta siyasal konular hakkında açılan tartışma gruplarına katılıyorum.	,776
Facebook'ta siyasal içerikli videolar izlerim.	,751
Facebook'ta siyasal gruplara üye olurum.	,741
Facebook'ta politikacıların sayfalarını takip ederim.	,722
Facebook'ta siyasal gündeme ilişkin haberleri okurum.	,697
Facebook'ta siyasal görüşleri bana yakın olan kişilerle iletişim kurarım.	,615
Facebook'ta siyasal kampanyalar düzenlerim.	,566

Facebook’ta Siyasal Bilgilenme ve Katılım ve Siyasal Bilginin Yüksek Olduğunu Düşünme Arasındaki İlişki

Facebook’ta siyasal bilgilenme ve katılım düzeyi ve katılımcıların siyasal bilgilerinin yüksek olduğunu düşünme arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucu Tablo 13’te gösterilmiştir.

Tablo 13

Facebook’ta Siyasal Bilgilenme ve Katılım ve Siyasal Bilgi Düzeyinin Yüksek Olduğunu Düşünme Arasındaki İlişkinin Korelasyon Analizi ile İncelenmesi

Siyasal Bilgilenme ve Katılım	Siyasal Bilgi Düzeyinin Yüksek Olduğunu Düşünme	
	Korelasyon Katsayısı	,462
	Anlamlılık (Çift kuyruk)	,000
	N	404

Tabloda korelasyon katsayısının 0,462 ve değişkenler arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Buna göre Facebook’ta siyasal bilgilenme ve katılım düzeyi yüksek olan kullanıcılar, siyasal bilgi düzeyinin yüksek olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğunu varsayan çalışmanın yedi numaralı hipotezi kabul edilmiştir.

Yakın ve Uzak Çevrenin Siyasi Görüşlerine Önem Verme Arasındaki Farkın Bağımlı Örneklemeler için T Testi ile İncelenmesi

Katılımcıların yakın çevrelerini oluşturan kişilerin siyasal düşüncelerini öğrenmeye ilişkin soruya verdikleri yanıtlar incelendiğinde cevapların 120’si (%29,70) hiç önemli değil, 90’ı (22,28) biraz önemli, 88’i (%21,78) orta derecede önemli, 82’si (%26,49) önemli ve 24’ü (%5,94) çok önemli olarak dağıldığı görülmektedir. Araştırma kapsamında katılımcılara yöneltilen ülkenizde yaşayan insanların siyasal görüşlerini öğrenmenin ne kadar önemli olduğuyla ilgili soruya 90’ı (%22,28) hiç önemli değil, 87’si (%21,53) biraz önemli, 85’i (21,04) orta derecede önemli, 107’si (%26,49) önemli ve 35’i (%8,66) çok önemli yanıtını vermiştir.

Tablo 14

Yakın ve Uzak Çevrenin Siyasal Düşüncelerini Öğrenmenin Önemine İlişkin Bağımlı Gruplar İçin t-Testi Sonuçları

	N	Ort.	S.D.
Yakın Çevre	404	2,50	1,269
Uzak Çevre	404	2,78	1,293

T= -5,521 df= 403 p= ,000

Facebook kullanıcılarının yakın çevrelerinin siyasal görüşünü öğrenmeye verdikleri önem ile ülkede yaşayan diğer bireylerin siyasal görüşünü öğrenmeye verdikleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını anlamak amacıyla bağımlı gruplar için t-testi analizi yapılmıştır. Tablo 28'e göre Facebook kullanıcılarının ilgili değişken puanları arasında %95 güven aralığında, anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($p=,000<0.05$) ancak değişkenler arasındaki ilişki ters yönlüdür. Buna göre kullanıcıların yakın çevrelerinin siyasi görüşlerine verdikleri önem seviyesi arttıkça, tanımadıkları ve uzak çevrelerini oluşturan kişilerin siyasi görüşlerine verdikleri önem azalmaktadır. Araştırmanın son hipotezi de kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Neumann'ın geliştirdiği ve temelde insanların düşüncelerini, diğer insanların nasıl düşündüğünü algılamasına bağlı olarak oluşturduğunu varsayan suskunluk sarmalı teorisi, kişinin görüşlerinin egemen görüşler arasında olmadığına inandığında, görüşlerini ifade etmeye daha az eğilimli olduğunu ve böylece egemen düşüncenin daha da güçlenerek alternatif görüşlerin azaldığını ileri sürer. Böylece toplumdaki bir grup insan konuşurken diğer grup sessiz kalır ve suskunluk sarmalı başlar. Azınlıkta kalan bireyler ya siyasal kanaatlerini belirtmekten kaçınır ya da egemen görüş yönünde düşüncelerini belirtir ancak iktidarın ve egemen ideolojinin taşıyıcısı olan konvansiyonel medya karşısında kendisini aciz hisseden bireyin ifade özgürlüğü alanı, yeni iletişim teknolojileriyle birlikte genişlemiştir. Bu nedenle konvansiyonel medyada yer alan egemen söylemin yerine, seslerini duyuramayan, temsil edilemeyen ya da yanlış temsil edilen grupların sosyal medyada yer bularak suskunluk sarmalının kırılacağı düşünülmektedir.

Yapılan bu araştırma sonucunda kullanıcıların siyasi görüşlerinin azınlıkta olduğunu düşündüklerinde Facebook'taki tutum ve davranışları

ve Facebook'ta siyasal bilgilenme ve katılma davranışlarıyla ilgili bilgi toplanmıştır. Çalışmada öncelikle Facebook kullanıcılarının siyasi görüşlerinin azınlıkta olduğunu düşünme ve Facebook davranışları arasındaki ilişki incelenmiştir ve gerçekleştirilen korelasyon analizlerine göre azınlıkta olduğunu düşünme, Facebook'ta paylaşım yapmaya ilişkin kaygı dışında, gizlilik ayarlarını değiştirme sıklığı ve yorum yapmaktan çekinme değişkenleriyle pozitif ilişkili bulunmamıştır. Dolayısıyla elde edilen sonuçlara göre siyasi görüşlerinin azınlıkta olduğunu düşünen kullanıcılar sadece Facebook'ta siyasi içerikli paylaşım yapmaya yönelik kaygı duymaktadır. Siyasi görüşlerin azınlıkta olduğunu düşünme değişkeni ve Facebook'a yönelik tutumlar arasındaki korelasyon analizi incelendiğinde Facebook'ta siyasi görüşlerin gerçek hayatta olduğundan daha rahat ifade edilebilmesi ve siyasal görüşlerin azınlıkta olduğunu düşünme arasında pozitif bir ilişki tespit edilirken, diğer değişken olan siyasi görüşlerin aktarılmasında Facebook'u yararlı bulma arasında herhangi bir ilişki bulunmamıştır. Bu sonuç kamuoyu kanaatinin dışında kaldığını düşünen bireyin gerçek hayatla karşılaştırıldığında Facebook'ta siyasi görüşlerini daha rahat ifade edebildiğini düşünürken, Facebook'u genel anlamda görüşlerin ifade edilebileceği siyasi bir platform olarak görmediği şeklinde yorumlanabilir. Çalışma grubunun siyasi görüşlerini ifade etmede Facebook'u geleneksel yöntemler ve kişilerarası iletişime göre daha yararlı bulmaları elde edilen sonuçları desteklemektedir.

Katılımcıların çoğunluğu siyasal gündeme ilişkin siyasal bilgi düzeyinin yüksek olduğunu düşünürken, gerçekleştirilen korelasyon analizine göre siyasal bilgi düzeyinin yüksek olduğunu düşünme ve siyasi görüşlerin aktarılmasında Facebook'u yararlı bulma değişkenleri arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Katılımcıların Facebook'ta siyasal bilgilenme ve katılım düzeyi ve siyasal bilgi düzeyinin yüksek olduğunu düşünme arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere gerçekleştirilen korelasyon analizine göre de değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Facebook'ta siyasal bilgilenme ve katılma davranışlarını gerçekleştiren kullanıcılar, siyasal gündeme ilişkin bilgi düzeyinin yüksek olduğunu düşünmekte ve siyasi düşüncelerini aktarmak için Facebook'un yararlı bir platform olduğunu düşünmektedir. Çalışmada son olarak Facebook kullanıcılarının yakın çevrelerinin siyasal görüşlerini öğrenmeye verdikleri önem ile ülkede yaşayan diğer bireylerin siyasi görüşlerini öğrenmeye verdikleri önem arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını anlamak amacıyla bağımlı gruplar için t-testi analizi yapılmış ve değişkenler arasında ters yönlü ilişki olduğu görülmüştür. Katılımcıların yakın çevrelerinin siyasi görüşlerine verdikleri önem seviyesi arttıkça, uzak çevrelerini oluşturan kişilerin siyasi görüşlerine

verdikleri önem azalmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma demokrasiyi ve sivil toplumu güçlendirdiği düşünülen sosyal medyanın Türkiye'deki en çok kullanılan platformu Facebook'ta suskunluk sarmalının oluşmaya başladığını göstermesi bakımından, yeni iletişim ortamları, demokrasi ve siyasal katılım çerçevesinde yapılacak çalışmalar için önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler katılımcıların öznel bildirimlerine dayalıdır ve Facebook kullanıcılarının siyasal içerikli bir araştırmaya katılıma ilişkin tereddüt etmeleri ya da katılmayı reddetmeleri araştırma grubunun sınırlı tutulmasına neden olmuştur. Bu konuda farklı sosyal medya platformları kullanan kişilerle odak grup ya da derinlemesine mülakat gibi nitel analiz yöntemleriyle daha uzun sürelerde gerçekleştirilecek araştırmaların, suskunluk sarmalı ve sosyal medya çerçevesinde gerçekleştirilen çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça /References

Atabek, N. (2002). Kamuoyu, medya ve demokrasi. *Kurgu Dergisi*, 19, 223-238.

Chen, K. (2011). A test of the spiral of silence theory on young adults' use of social networking sites for political purposes. (Yayınlanmamış doktora tezi, Iowa State University, Iowa)

Dashti, A. A., Al-Abdullah, H. H. and Johar, H. A. (2015). Social media and the spiral of silence: The case of Kuwaiti female students' political discourse on twitter. *Journal of International Women's Studies*, 16(3), 42-53.

Daver, B. (1969). *Siyaset bilimine giriş*. Ankara: Doğan Yayınevi.

Dik, U. (2015). Sosyal medyanın suskunluk sarmalı kuramı açısından incelenmesi: Twitter üzerinden "çözüm süreci" ve "nükleer enerji" tartışmaları. (Yayınlanmamış doktora tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya).

Elshahed, H. T. S. (2014). Revisiting the spiral of silence in a social media environment: Egypt's 2014 presidential election as a case study. (Yayınlanmamış doktora tezi, The American University Department of Journalism and Mass Communication, Cairo).

Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2005). *Öteki kuram: Kitle iletişim kuram ve araştırmalarının tarihsel ve eleştirel bir değerlendirmesi*. Ankara: Erk.

Güngör, N. (2013). *İletişim kuramlar yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal.

Hampton, K., Rainie L., Lu, W., Dwyer, M., Shin, I. and Purcell, K. (2014). Social media and the spiral of silence. Erişim Tarihi: 04.01.2018, <http://www.pewinternet.org/2014/08/26/social-media-and-the-spiral-of-silence/>.

Kağıtçıbaşı, Ç. ve Cemalcılar, Z. (2017). *İnsan ve insanlar: Sosyal psikolojiye giriş*. İstanbul: Evrensel.

Kapani, M. (2007). *Politika bilimine giriş*. İstanbul: Bilgi.

Lang, K. (2014). Opinion expression on social networking sites: Testing an adapted spiral of silence model for political discussion on Facebook. (Yayımlanmamış doktora tezi, University of Miami).

Mahmutoğlu, M. (2016). Susunluk sarmalı bağlamında y kuşağının sosyal medya kullanımı. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul).

Malaspina, C. (2013). The spiral of silence and social media: Analysing Noelle-Neumann's phenomenon application on the web during the Italian political elections of 2013. (Yayımlanmamış doktora tezi, London School of Economics and Political Science, Department of Media and Communications, London).

Neill, S. A. (2009). The alternate channel: How social media is changing the spiral of silence theory in GLBT communities of color. (Yayımlanmamış doktora tezi, American University, Washington, D.C.).

Noelle-Neumann, E. (2002). Susunluk sarmalı kuramının medyayı anlamaya katkısı. S. İrvan (Ed.), *Medya kültür siyaset içinde* (ss. 273-281). Ankara: Alp

Noelle-Neumann, E. (1998). *Kamuoyu: Susunluk sarmalının keşfi* (M. Özkök, Çev.). Ankara: Dost.

Rogers, E. (1995). *Diffusion of innovations*. New York: The Free Press.

Steinberg, A. (2014). Genç seçmenler ve web 2.0 ile politik katılım: Facebook genç vatandaşların seçime katılımını artırabilir mi? B. Çoban (Ed.), *Sosyal medya devrimi içinde* (ss. 154-171). İstanbul: Su.

Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi*. Ankara: Nobel.

Tosunay, D. ve Çolak, F. Ü. (2016). Sosyal medyada otosansür: Facebook örneği. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4(2). <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/234630>.

Summary

The spiral of silence theory, proposed by Elisabeth Noelle-Neumann by the early 1970s, relies on the idea that people remain silent when they realize their views are in opposition to the majority view on a subject due to fear of being isolated. According to the theory of spiral of silence, individuals who feel that they are in the majority speak up however, individuals with minority opinions either alter their ideas to conform to the majority's stance or remain silent. This increases the impression of the majority view's dominance in society. Individuals constantly monitor their environment and media to learn the 'majority' side of an issue or opinion.

Previous studies have investigated the extent to which the conventional media were used to assess the climate of opinion however new communication technologies have introduced a better method for assessment as individuals have been given a platform to speak up and voice opposing views. The individual who realizes his political ideas are shared by other members of the society is believed to express his opinions without fear of isolation. Although numerous studies have been conducted on the spiral of silence since Noelle-Neumann formulated the theory, researchers have focused on examining the spiral of silence process on social media in the last decade. Facebook, the most popular social networking site in the world as well as in Turkey has become the centre of interest for much research on engagement in alternative or new forms of political participation. This study aimed to investigate the attitude and behaviour of Facebook users when they feel their political views are in opposition to the majority. The first part of the paper reviews existing literature addressing the spiral of silence theory. Following this, the second and third sections include research findings and the conclusion sums up the evaluation of findings.

Based on theoretical framework (Chen, 2011; Elshahed, 2014; Lang, 2014), a survey consisting of 33 questions was developed related to spiral of silence and Facebook usage. A pilot study was conducted to test the overall quality of the survey. The total number of respondents in the study comprised 404 Facebook users living in Istanbul who were selected via snowball technique. In the initial study, the online questionnaire was lodged on the website of an online survey system and 428 questionnaires were done however, 24 questionnaires were rejected because of missing information. In order to resolve and interpret data Pearson correlation, factor analysis, paired-samples t test were conducted.

Spiral of silence proposes that people’s willingness to speak out about politics depends on their assessment of being in the majority or minority. According to findings, when Facebook users hold the minority opinion, they feel anxious about sharing political posts on Facebook. Although they do not regard Facebook as a political platform, they think they can express their political opinions freely on Facebook in contrast to offline communication. Respondents who are politically active on Facebook and consider themselves well-informed about politics find Facebook useful to express political views. Results of the study show spiral of silence theory still operates in the age of social media and confirm the existing research. Future studies could be carried out by increasing the sample size or conducting qualitative studies allowing in depth understanding of individuals.

BİR KAMU HİZMETİ VE POLİTİKASI ALANI OLARAK EĞİTİMDE TEKNOLOJİK GELİŞİMİN İZLERİNİ SÜRMEK VE DİJİTAL EĞİTİM¹

Bekir PARLAK²

Öz

Bu çalışmada genel anlamda Dünya’da, özel anlamda da Türkiye’de bir kamu hizmeti konusu olarak eğitim alanında yaşanan gelişmeler irdelenerek, bu gelişmelerin odağını oluşturan “dijital eğitim” e ve “e-öğrenme” ye yönelik kamu politikası analiz edilecektir. Çalışma, böylelikle iki ana eksene oturmaktadır: Kamu hizmeti olarak eğitimde teknolojik gelişmeler ile dijital eğitime ilişkin kamu politikası. Bu bilimsel çalışma betimsel ve analitik bir çerçevede gerçekleşmiş olup bu alanlardaki son gelişmeleri içermekte ve güncel çıkarımlarda bulunmaktadır. Ana amaç, söz konusu alanlarda yaşanan gelişme ve ilerlemeleri mercek altına alarak açıklayıcı bir metne ulaşmak suretiyle bir senteze varmaktır. Bir diğer amaç ise bu konuların önemi ile bugün ve bilhassa gelecek için taşıdıkları kritik değere dikkatleri çekmektir. Kuşkusuz eğitim teknolojilerinin gelişimi ve dijital eğitim konuları üzerinde Türkiye’de henüz yeterince akademik araştırma ve çalışma yapılmamış olduğundan, bu alanlardaki literatür henüz yeni oluşmakta ve daha çok ilgiye ve bilimsel araştırmalara gereksinim duyulmaktadır. Dijitalleşmiş eğitim ve e-öğrenme artık günümüzde daha mümkün ve tercih edilir hale gelmektedir. Bu konularda gelecekte öngörülen ve öngörülemeyen ilerlemeler dikkate alındığında, söz konusu alanda reel ve işlevsel kamu politikalarının üretilmesi ve temel bir kamu hizmeti olan eğitimin en işlevsel biçim ve koşullarda dijitalleştirilmesi için geç kalınmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kamu hizmeti, Kamu politikası, Eğitim, Dijitalleşme, E-öğrenme.

1 Makalenin Geliş Tarihi: 01.12.2018

Makalenin Kabul Tarihi: 15.01.2019

2 Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. e-mail: bparlak21@gmail.com.

Atıf: PARLAK, B. (2019). Bir kamu hizmeti ve politikası alanı olarak eğitimde teknolojik gelişimin izlerini sürmek ve dijital eğitim. *Tesam Akademi Dergisi*, 6(1), 77-95. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.528000>

Perception of Technological Development in Education as a Public Service and Policy Area and Digital Education

There are developments in the field of education as a public service issue, generally on earth, specifically in Turkey. In this study, “digital education” and “e-learning” public policies which are the focus of these developments will be analyzed by examining the developments. Thus, the study lies on two main axes: technological developments in education as public service and public policy on digital education. This scientific study has taken place in a descriptive and analytical framework and includes the latest developments in these fields and makes current conclusions. The main aim is to reach a synthesis with reaching an explanatory text by examining the progress and developments in these areas. Another aim is to draw attention to the importance of these issues and to the critical value they carry today and especially for the future. The literature in these areas has been formed recently, and more interest and scientific research have definitely been needed because there haven't been enough research and academic work on the topic of the development of educational technology and digital education yet. Digitalized education and e-learning are now becoming more possible and preferable. When predictable and unpredictable developments in the future are taken into consideration in these matters, it should not be delayed to produce real and functional public policies and to digitize the education, which is a basic public service, in the most functional forms and conditions.

Keywords: Public Service, Public Policy, Education, Digitalization, E-learning.

Giriş

Kamu Hizmeti: Kavramsal Analiz

İdarenin Anayasa ve kanunlarla düzenlenen faaliyetleri, genellikle “kolluk” ve “kamu hizmeti” olmak üzere iki grup altında toplanmakta ve bu başlıklar altında incelenmektedir. Ancak her iki kavram arasında, amaçları ve araçları bakımından çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Bu bağlamda farklılıklar amaç bakımından değerlendirildiğinde, idare, kamu hizmeti ile “kamu yararını sağlamayı” amaçlarken, kolluk faaliyeti ile ise “kamu düzenini korumayı” amaçlamaktadır. Amaçlardaki bu farklılıklar, bu faaliyetlerin yerine getiriliş vasıtaları bakımından da farklılıklar doğurmaktadır. Kolluk faaliyetleri düzenleyici ve bireysel nitelikte olan “emir ve yasaklar” yoluyla yerine getirilen, kamu gücüne dayanan tek taraflı işlemlerken kamu hizmeti, idarenin “hizmet sunması” prensibi üzerinden yürütülmektedir (Gözler ve Kaplan, 2012, s. 526). Bu bağlamda “kamu hizmeti, bir kamu tüzel kişisi tarafından üstlenilen ve doğrudan doğruya onun tarafından veya onun görevlendirmesi ve denetimi altında bir özel kişi tarafından yürütülen kamu yararı amacına yönelik faaliyetlerdir” (Gözler ve Kaplan, 2012, s. 528) şeklinde tanımlanmaktadır. Tanımdan da anlaşılacağı gibi kamu hizmeti kavramı, iki unsurun kullanılması yoluyla tanımlanmaktadır. Bunlardan birincisi, kamu hizmetinin kamu yararına yönelik olmasıdır. İkinci unsur ise kamu hizmetinin bir kamu tüzel kişisi tarafından üstlenilmesi ve onun tarafından veya ondan alınan yetkiyle ve onun denetimi altında bir özel hukuk kişisi tarafından yürütülmesidir (Gözler ve Kaplan, 2012, s. 528).

Örneğin, aslen bir yerel yönetim biriminin görev ve yetkisi altında bulunan “sokakların süpürülmesi” faaliyetini değerlendirelim. Sokakların süpürülmesi faaliyetinde kamu yararı olduğunun iddia edilmesi, gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Bu bağlamda, kamu hizmetinin her iki unsuru da var olduğundan, ilgili faaliyetin bir kamu hizmeti olduğu sonucu çıkarılabilir. Ancak sokakların süpürülmesi faaliyetinin, belediye teşkilatının dışında, bir vatandaşın kendi iradesiyle ve belediyeden yetki almadan gerçekleştirmesi durumunda ise bir kamu hizmetinden bahsedilemeyecektir. Çünkü her ne kadar vatandaşın sokak süpürmesi faaliyetinde bir kamu yararı olduğu düşünülebilirse ve bu faaliyet aslen bir kamu tüzel kişisi tarafından üstlenilmiş olsa bile vatandaş, belediye teşkilatından yetki almadan ve belediye teşkilatının denetimi dışında bu faaliyeti yerine getirmektedir. Bu bağlamda, örnek durumda kamu hizmetinin iki unsuru bir araya gelmediğinden, vatandaşın bireysel faaliyeti bir kamu hizmeti oluşturmayacaktır (Gözler ve Kaplan, 2012, s.

529-532).

Kamu Politikası: Kavramsal Çatı

Kamu politikası, kamu yönetimindeki hizmet programlarının yapılması ve bu programların uygulanmasını ve değerlendirmeler sonucunda alınacak derslerle yeniden oluşturulmasını kapsayan bir kavramdır. Literatürde kamu politikası kavramı çok farklı tanımlarla ifade edilmektedir. Dye (2002: 1), kamu politikalarını “hükümetlerin ve/veya kamu kurumlarının yapmayı ya da yapmamayı tercih ettiği şeyler” olarak tanımlamaktadır. Politika sürecinde farklı tip aktörlerin tercihleri, bu tercihleri hangi fırsat ortamlarında yaptıkları ve bunların hangilerinin daha etkili olduklarına göre politikalar şekillenmektedir. Bu etkileşim ise, farklı zaman ve mekânlarda farklılık gösterebilmekte, dönemin politikaları ise politika aktörlerinin o dönemdeki güçlerine göre değişebilmektedir. Aslında politika, bir nevi eylemler paketidir.

Bazı durumlarda, hükümetlerin hiçbir şey yapmayı sessiz kalması da kamu politikasında tercih edilen yöntemler arasındadır (Dye, 2002: 1; Çevik, 1998, s. 104). Çünkü hükümetlerin ya da ilgili kamu kurumlarının toplumsal sorunlar karşısında hareketsiz kalması ile de kamu politikaları şekillenebilmektedir.

Çevik (1998, s.105) bütün bu tanımları dikkate alarak kamu politikasının şu özellikleri üzerinde durmaktadır;

Aniden ortaya çıkmayan politikalaradır,

Hükümetler ve ilgili kamu kurumlarını tarafından sistemli hareketler ile oluşmaktadır,

Süreç dendiğinde ise; politika kararlarının işlemsel şeklini ifade eden TBMM, uygulanmasını içeren rotanın tamamı olarak düşünülmelidir.

Bir sıra ve sistem içerisinde geliştirilmektedir.

Aşamalar arası kavramsal ilişkiler içinde bulunan siyasal sistem tarafından farklılaşabilir.

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre şekillenebilir.

Demokrasi ve şeffaflık seviyelerine göre şekillenebilir.

Bütüncül bir yaklaşım içerisinde; Hogwood ve Gunn (1984, s. 19-24) kamu politikasını benzer ve/veya farklı yönleriyle kavramak açısından sıralı unsurlar geliştirerek literatüre orijinal bir katkı sağlamışlardır. Bunlar;

Politika, karardan daha geniş ve onu da kapsayan bir süreçtir.

Politika, yönetimden çok fazla ayrılabilen bir şey değildir.

Politika, niyetler (amaçlar) kadar davranışları da kapsamaktadır.

Politika, olumlu bir hareketi içerdiği gibi hareketsiz sessiz durmayı da içerir.

Politika bir süreç içinde işler ve ortaya çıkar.

Kamu politikaları önceden tahmin edilen veya edilemeyen sonuçlara sahiptir.

Kamu politikası amaçlı hareketler bütünü olarak tanımlanmıştır. Ancak bazen amaçlar önceden açıklanmayıp sonraya bırakılabilir.

Kamu politikası kamu kuruluşları için önemli roller içerir. Ancak kamu politikası sürecinde sadece kamu kuruluşları rol oynamaz (Çevik, 1998'den aktarılmıştır).

Eğitim Politikası

İtalyanca bir kelime olan politika “Bir gayeye ulaşmak için takip edilen, usul, sistem.” (MEB Örnekleriyle Türkçe Sözlük, 1996, s. 2318) olarak tanımlanmaktadır. Politika bir örgütün amaçlarının planlanan düzeyde gerçekleştirilmesini yöneten ilkeler ve kurallar anlamına gelmekte olup örgütün işlemesinde kararlılık, tutarlılık, bütünlük ve süreklilik sağlamayı amaçlamaktadır (Özen, Gül ve Gülaçtı, 2007).

Eğitim politikası ise, eğitimle ilgili konulara yönelik ve istendik amaçlara ulaşılmasını hedefleyen ilke ve eylemlerin belirlenmesidir (Trowler, 2003).

Chomsky (1997) eğitim politikasının özelliklerini açıklarken; eğitim politikalarının oluşturulmasında temel ölçütün bilimsellik olması gerektiğine, politikaların kapsamlı, tutarlı ve esnek olmasına; eğitim

politikasıyla ilgili ilke ve değişikliklerin belirlenmesinde tüm iş görenlerin bu kararları alma sürecine katılımlarının sağlanmasına ve eğitim politikalarının oluşturulmasında ulusal ve uluslararası özelliklerin dikkate alınmasına vurgu yapmaktadır.

Türkiye'nin Eğitim Bağlamı (OECD, 2013, s.4)

Öğrenciler

Türkiye PISA kapsamında gerçekleştirilen matematik ve fen değerlendirmelerinde önemli ilerlemeler kaydetmişse de okuma, matematik ve fende OECD ortalamalarının gerisindedir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, çocukların eğitime katılım oranını yükseltmek için çalışmalar gerçekleştirmektedir ancak okulöncesi eğitime ve bakıma katılım oranları OECD ortalamasına kıyasen düşüktür. Türkiye'de beklenenden daha düşük bir performans sergileyen öğrencilerin oranı ortalamanın üzerindedir ve düşük sosyoekonomik altyapıya sahip öğrenciler arasında akademik başarı oranı özellikle düşüktür. Öğrencilerin erken yaşta belirli yollara seçilmeleri ve sınıflandırılmaları için kullanılan akademik seçim gibi sistem düzeyinde uygulanan politikalar eşitliği engellemektedir. Üst, orta ve yüksek öğrenim kurumlarına geçiş süreci de oldukça seçicidir. Hem akademik hem mesleki odaklı programlar bakımından üst orta ve yüksek öğrenim kurumlarında mezuniyet oranları OECD ortalamasının altındadır ancak 2005 yılından bu yana bu oranlarda önemli artış kaydedilmiş ve her iki seviyede de reformlar uygulamaya konulmuştur.

Kurumlar

Okullar ve içinde buldukları öğrenme ortamları pek çok güçlkle karşı karşıya olmasına rağmen Türkiye'deki öğrenciler öğretmenleri ve öğrenim ortamları hakkında olumlu görüşe sahiptirler. Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin okulların ihtiyacına cevap verebilme kapasiteleri, öğretmenlerin mesleki öğrenim ve eğitimlerinin yetersizliği ve deneyim eksikliğinin yanı sıra, denetim yapısı içinde okullara esneklik tanınmaması sebepleriyle sınırlı düzeyde kalabilmektedir. Öğrencilerin kaydettikleri ilerlemeden ziyade merkezi yönetmeliklere uyum açısından kalitenin anlaşılması amacıyla hem sistem hem de okul düzeylerinde ölçme ve değerlendirme araçları kullanılmaktadır. Yakın zaman içinde geliştirilen son stratejilerle iyileşme için daha fazla öğrenci odaklı bir yaklaşım amaçlanmaktadır.

Denetim ve finansman

Türkiye eğitimde oldukça merkezileşmiş bir denetim yapısına sahiptir. Eğitim politikası; Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ve yükseköğrenim seviyesinde Yüksek Öğrenim Kurulu (YÖK) tarafından yönlendirilmektedir. Okullar sınırlı özerkliğe sahiptirler ve ihtiyaçlarına cevap verebilme kapasiteleri sınırlı düzeydedir. Eğitimin finansmanı kamu kaynaklarından sağlanmaktadır ancak okullar, okul aile birlikleri aracılığıyla ebeveynlerden katkı alabilmektedirler. Okulların personel ve mali yönetimi merkezi ve yerel idarelerin sorumluluğundadır. Her ne kadar son on yıl içinde genel finansman düzeyi artmışsa da mevcut veriler ilk ve ortaöğretimin finansmanının diğer OECD ülkelerine kıyasla yetersiz olduğuna işaret etmektedir.

Yükseköğrenim kurumları ihtiyaçlarına cevap verebilme açısından okullardan daha fazla özerkliğe sahiptirler ancak yüksek öğrenim kurumlarında finansman ve öğrenci giriş sınavları merkezi idarelerin denetimindedir.

Politikayla ilgili temel meseleler

Türkiye 15 yaşın altındaki nüfusun genel nüfusa oranı bakımından OECD ülkeleri arasında en yüksek orana sahip ülkelerden biridir. Bu gençlerin eğitimlerini tamamlamalarının ve işgücüne ve ileriki eğitim yaşamlarına iyi şekilde hazırlanmalarının sağlanması önemlidir. Bu alanda ilerlemeler sağlanmıştır ancak hem kalite hem de eşitlik alanında güçlükler devam etmektedir.

Türkiye, bölgeler arası ve kentsel ve kırsal alanlar arası eşitliğin artırılması, dezavantajlı öğrencilerin ihtiyaçlarının çözümlenmesi; nitelikli öğretmen ve okul yöneticiliklerinin eğitimi ve yetiştirilmesi, üst orta öğrenim, mesleki eğitim ve öğretim (VET) ve yüksek öğrenime erişimin ve tamamlama oranlarının yükseltilmesi, işgücü piyasasıyla bağlantıların güçlendirilmesi ve eğitim sistemi için yeterli finansmanın sağlanması dâhil çözümlenmesi gereken çeşitli önceliklere sahiptir.

Politikalarda çözüme yönelik son gelişmeler

Uluslararası kuruluşlarca son yıllarda pek çok reform desteklenmiş ve belirli durumlarda ulusal eğitim politikasının dönüştürülmesi amacıyla pilot projeler başlatılmıştır. Dünya Bankası'nın desteğiyle başlatılan Temel Eğitim Programı (1997) ve Ortaöğretim Projesi (2006-2011) ile sayılan bu farklı seviyelerde eğitim kalitesinin iyileştirilmesi amaçlanmıştır. Eğitim

sisteminde hem eşitliğin hem de kalitenin yükseltilmesi amacıyla 2001-2005 yıllarını kapsayan Esas Uygulama Planı'nda UNICEF tarafından desteklenen çeşitli projelere yer verilmiştir.

Avrupa standartlarıyla uyumun sağlanması amacıyla VET ve yüksek öğrenim faaliyetleri geliştirilmiştir. Ancak, belirli projelerin değerlendirilmesi kapsamında, hedeflerin veya amaçların tamamının gerçekleşmediği ve pilot projelerin ulusal politikaya dönüştürülmesinin güç olduğu belirtilmektedir. Eğitimin kalitesini ve katılım oranlarını yükseltmek amacıyla, zorunlu eğitim yılının sekiz yıldan on iki yıla çıkartılması ve eğitim sisteminin her biri dört yıllık üç seviye (ilk, orta ve üst orta öğrenim) şeklinde yeniden tanımlanması için 2012 yılında kanun çıkartılmıştır (12 yıllık Zorunlu Eğitim [4+4+4]).

Türkiye'de eğitim üç kilit kalkınma planı tarafından yönlendirilmektedir. Bunlar: "Millî Eğitim Bakanlığı Stratejik Planı" (2010-14), mevcut "10. Kalkınma Planı" (2014-18) ve "Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi"dir. Hükümet finansmanı arttırmak amacıyla, özel sektörün eğitime sağlayacağı katkılar için teşvikler getirmiştir.

Eğitimde Dijitalleşme

Eğitimin dijitalleşmesi, bir kamu politikası olarak, eğitim politikalarının başat trendlerinden bir haline çoktan gelmiştir. "Z kuşağı" olarak nitelenen gençliğin yeni halkası, dijital çağın etkin ve yatkın bireyleri olduklarını da ispatlamış durumdadırlar.

Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) uygulaması hızla değişiyor. Bu değişim eğitimin her alanında ve yükseköğreniminin organizasyonunda kendini gösteriyor. Pedagojik ve sosyo-ekonomik güçler her eğitim düzeyi gibi yüksek öğrenim kurumlarını bilgi iletişim teknolojilerini öğretme ve öğrenmeye adapte etmeye ve dahil etmeye itmiştir. Bunun içinde fazla bilgiye erişim dahil; daha fazla iletişim; senkron ve asenkron öğrenme; artan işbirliği ve paylaşım, maliyet etkinliği ve pedagojik gelişme, iyileşme ve ilerleme boyutları yer almaktadır. . Bununla birlikte, BİT'in yükseköğrenimin çoğunda büyük ölçüde nüfuz etmediği söylenebilir. Birçok gelişmekte olan ülkede birçok sosyo-ekonomik ve teknolojik koşullar eğitimde yeni öğrenme ve eğitim teknolojilerini içermeye başlamıştır. Eğitimde bilgi iletişim teknolojilerinin kullanılması başlıca pedagojik konular, maliyetler ve teknik uygulamalara yoğunlaşır. Eğitimin dijitalleşmesi de denebilecek bu uygulamalar aynı zamanda bütün bunları entegre etmenin zorluklarını doğasında taşımaktadır. Alanda her bir

zorluğun üstesinden gelmek için yeni yaklaşımlara gereksinim olduğu da ayrı bir gerçektir (Sife, Lwoga, Sanga; 2007, s. 57).

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecini tamamlayan ulusların dijital devrimi yaşama süreçleri daha doğal ve daha kolay zeminlerde gerçekleşmektedir. Yeni sanayi devrimi de denilen “4. Sanayi Devrimi (Endüstri 4.0)”, “Nesneler İnterneti” (Internet of things), “Büyük Veri”, “Karanlık Fabrika” gibi yeni kavramlar değerlendirildiğinde, gelişmekte olan ülkelerin bu süreçlerde görece geri kaldığı ve henüz yeterli mesafe alamadığı görülür. Yirmi birinci yüzyılın insanını doğuran koşulların sıkı sıkıya dijital gerçekliklerle ilişkili olduğuna tanık olmak hiç te şaşırtıcı değildir.

Dijital çağın bireyleri, özgür kişilikleri, önyargısız düşünceleri, sınırsız hayal güçleri, alabildiğine geniş bakış açıları, gelişmiş estetik duyguları, akla en önde değer vermeleri, bilime olan bağlılıkları, spor ve sanata yatkınlıkları, pratik yaşam tarzları ve gelenekçi yapılardan uzak kalmaları gibi farklı ve çağın gerektirdiği donanımda bir profile sahip olacaklardır. Bu sürecin başladığı ve özellikle gençlerin ve orta yaş altı bireylerin bu gerçeklerle iç içe yaşamaya eğilimli oldukları öne sürülebilir.

Dijitalleşme sürecinin esas aktörleri yeni nesil bireyler, yeni nesil bilgisayarlar ve yeni nesil internet olarak üçlü bir sacayağına oturtulabilir. Bu olgunun toplumun ilerlemesi, kalınmanın hızlandırılması, sürdürülebilir büyümenin gerçekleşmesi ve ortak bir kamusal değere dönüştürülmesinde şüphe yok ki eğitimin apayrı ve vazgeçilmez bir yeri ve önemi bulunmaktadır.

Eğitimin bu eşsiz rolünü üstün bir şekilde yerine getirebilmesi ise bu alanda etkin ve rasyonel kamu politikalarının belirlenip duyarlı ve ısrarlı bir şekilde yaşama geçirilmesine bağlıdır.

Eğitimde dijitalleşme, hem birey hem toplum hem de kamu otoriteleri açılarından birçok kolaylığı, etkinliği, verimliliği ve sonuç alıcı yöntemleri de beraberinde getirmektedir. Örneğin, eğitim sistemlerinde büyük veri uygulamaları öğrenciler üzerinde önemli etkiler yaratabilir.

Programın gerisinde olan öğrenciler için doğru öğrenme yöntemi, uygun öğretmen ve fizik olanaklar belirlenip uygulanmak yoluyla geliştirme programının verimliliğinden emin olunabilir (Big Data).

Eğitimde dijitalleşmenin en etkin yolu, “sistem yaklaşımı” olarak belirmektedir. Bilim insanları geleceğin eğitiminin dijital eğitim, dijital

eğitimin geleceğinin de sistem yaklaşımı olduğunu vurgulamaktadırlar.

Nasıl ki Challenger neden düştü sorusuna yanıt aranmakta kullanılmış olan sistem yaklaşımı, Türkiye'nin son yıllardaki iç ve dış politikalarının (Suriye, milli gelir, isdihdam, göç, çalışma hayatı ve sosyal sorunlar, dış ilişkiler, kentsel dönüşüm, terörle mücadele vb.) kullanılabilir. Bu hedeflerin gerçekleşmesi, her şeyden önce iyi belirlenmiş politikaları ve uygulama araçlarını gerektirir.

Yazılım alt yapısının gelişmiş olması, yeterli ve gerekli donanımın sağlanması, politikaların uyumlaştırılması, dijitalleşmenin yaygınlaştırılması ve süreçlerin iyi izlenip raporlanması, başlıca yerine getirilmesi gereken hususlardandır. O yüzdendir ki büyük ölçekli sorunların ortaya konulup çözümü için kullanılacak en etkili araçlardan biri kuşkusuz sistem yaklaşımıdır (Sezen vd., 2016).

Eğitimin çağın koşullarına uygun ve gelecekteki gereksinimleri karşılayabilecek nitelik ve niceliklerde realize edilmesinde "açıklık", "yaygınlık", "etkinlik", "ekonomiklik", "rasyonellik" ve "bütünsellik" gibi özelliklerin dikkate alınması ve toplum genelinde sağlanması gerekmektedir. Bu bağlamda "açık bilim", "açık erişim" ölçütleri, dijital eğitimin taşıyıcı unsurlarından biri olduğu belirlenebilir. TÜBİTAK'ın bir çalışmasında (tubitak.gov.tr) dile getirildiği gibi "açık bilim ve açık erişim" uygulamaları için gereken politika, strateji, mevzuat, standart ve yazılım alt yapıları, açık bilim için araştırma verilerinin yönetimi ve kütüphaneler ile yeni nesil kurumsal arşivler, bu konuda atılması gereken ilk adımlardır.

'Yenilikçi eğitim uygulamalarının' ülkenin kalkınma planlarında, hükümet programlarında, yasal düzenlemelerinde, eğitim politikalarında ve diğer belirleyici kamusal belgelerde gerektiği şekilde yerini alması ve finansmanının sağlanması, geleceğin toplumunu kurabilme uğraşları içinde en değerli girişimlerden biri olacaktır.

Hedeflerin gerçekleşmesi elbette uygun zeminlerin oluşturulması ve etkin donanımların sağlanmasıyla doğrudan ilintilidir. Bu noktada "geniş bant iletişimi" alt yapısı kritik bir önem taşımaktadır. Türkiye'de geniş bant iletişim ağının kurulması aslında bir doğrudan katma değer yaratma alanı (TFK) değildir. Ancak bilgi ve iletişim teknolojileri, doğası gereği, hemen her sektörün yararlandığı tematik anlama çok yakın bir alandır.

Geniş bant iletişim ağının kurulması, ülkede bu ağ üzerinden verilecek hizmetlerin yol açacağı, katlanarak artan katma değer üretme olanaklarını harekete geçirecektir. Beri yanda, geniş bantlı ağın kurulmasının ülke

kaynaklarından sağlanması, öncelikle bir gider alanının yurt içi kaynaklara yönlendirilmesi, ardından geniş bantlı ağlarını bizden sonra kuracak ülkelere örnek (referans) oluşturarak satış yapma olanağı doğurması açısından ekonomik önem taşımaktadır (TUBİTAK, 2004).

Konunun bir diğer yanı hiç kuşkusuz eğitici ve öğretici aktörlerin durumu ve yetkinliğidir. Dijital çağda tüm öğretmenlerin ve eğitimcilerin sahip olması gereken yirmi birinci yüzyıl becerilerini ve yeterliliklerini gözden geçirmek, çevrimiçi öğrenmenin gücünden yararlanmak ve ileriye gitmek için öğretim programının içine teknolojiyi nasıl bütünleştireceğimizi planlamak artık bir gereklilik olarak görülmelidir. Öğretmenlerin pedagojiden uzaklaşmadan dijital teknolojiye geçişi başarıyla nasıl yönetebileceğine ilişkin yeni bir çerçeveye ihtiyaç olduğu açıktır (eğitimajansi.com).

Yine önem arz eden bir husus da eğitim teknolojileri ve bunların içeriği ile ilgilidir. Gelişmiş ülkelerde yapılan araştırmalar, bu konu üzerinde özellikle durmaktadırlar. Rosenberg ve Koehler'in (2015) araştırmalarında bu konuyu "Teknolojik Pedagojik İçerik Bilgisi (TPACK)" terimiyle belirtmektedirler. TPACK (Technological Pedagogical Content Knowledge), Porras-Hernandez ve Salinas-Amescua tarafından geliştirilen 2013 yılında geliştirilen bir konsepttir. Bu konsept, eğitim teknolojileri için farklı yapıları araştıran ve karşılaştıran bir açıklama gücünü hedeflemiştir.

Türkiye'de Dijital Eğitim³

Ülkemizde "dijital eğitim" adına aşağıda gösterilen projeler uygulanmaktadır:

- a) Doküman Yönetim sistemi (DYS)
- b) E-okul yönetim bilgi sistemi
- c) E-okul Veli Bilgilendirme Sistemi
- d) Mobil Veli Bilgilendirme Sistemi
- e) E-yatırım Projesi
- f) Akademik Becerilerin İzlenmesi ve Değerlendirilmesi (ABİDE) Araştırması
- g) E-personel Modülü
- h) _____ Taşınabilir Öğrenci Modülü

3 Dijital eğitim alanında Hükümet icraatlarının derlenmesiyle oluşturulmuştur.

- i) E-yaygın Sistemi Taşımalı Öğrenci Modülü
- k) E-yurt modülü, E-pansiyon Modülü
- l) E-mesem modülü
- m) E-burs Modülü
- n) E-okul Veri Tabanı
- o) Fatih Projesi

Kaynak: Ünal ÇAKIROĞLU, Mücahit ÖZTÜRK, Seyfullah GÖKOĞLU, E-öğrenmenin kalitesini belirlemeye yönelik çalışmalar üzerine bir değerlendirme, Conference Paper · September 2015.

Dijital öğrenme internet devrimi ile kendini gösterir. İnternetin eğitim ve öğretime ilişkin potansiyeli insanlığın önüne yeni ufuklar açmış ve e-öğrenme ile adlandırılacak farklı ve yeni bir öğrenme yöntemi ve olanağı ortaya çıkmıştır.

İnternet ile ilgili teknoloji, öğrenmeyi ve bunun metotlarını değiştirme kapasitesini gittikçe geliştirmektedir. İnternet bunu üçlü üretim sistemi ile gerçekleştirir. İlk olarak, mevcut toplu işleme sisteminin hareket etme kapasitesini yükselterek öğretme ve öğrenmeyi çok daha kişiselleştirilmiş öğrenme sistemine çevirir. Böylelikle eşleştirebilen öğretim stili ve hız, öğrencinin ihtiyaçlarını daha iyi karşılar. İkincisi, teknoloji öğrenme sistemini akıllı kılma yardımcı olabilir. Uyarlanabilir yazılım, öğrenci etkinliği, seçenekler sağlama, zorluklarla teknik çözümler sunma ve diğer konularda destek sağlayabilir. Ayrıca öğretmenlere geri bildirimde bulunmak, Yapabilir müdahale etmelerine izin vermek ve işlemlerle ilgili ayarlamalar yapabilmeyi mümkün kılar. Üçüncüsü, internet tabanlı teknoloji öğrenmeyi değiştirme kapasitesine sahiptir. Geleneksel üretimden daha açık bir hiyerarşi ağı karşılık gelen internet tabanlı ilişki, bilgi üretimini ve dağıtımını önceden kestirilmesi kolay olmayan bir

içerikte değiştirmiştir (Kerchner, 2013, s. 1).

Millî Eğitim Bakanlığı'nın Belirlediği Eğitime İlişkin Sorun Alanları ve Kapasite Geliştirme

"Eğitim ve Öğretimde Kalite" Alanı

9. No.lu Not: Elektronik ders içerikleri

"Kurumsal Kapasite" Alanı

32. No.lu Not: Elektronik ağ ortamlarının etkinliği

Millî Eğitim Bakanlığı Stratejik Amaçları (MEB, 2015, s. 31)

Millî Eğitim Bakanlığı'nın 2015 yılında yayınladığı MEB 2015-2019 Stratejik Planında 3 stratejik amaç belirlenmiştir. Bu amaçlar ana amaçlar olup bunların altında hedefler yer alır. Bu hedeflerin sayısı da toplamda 7'dir. Amaçlar şu şekilde belirtilebilir.

Stratejik Amaç 1

Bütün bireylerin eğitim ve öğretime adil şartlar altında erişmesini sağlamak.

Stratejik Amaç 2

Bütün bireylere çağın gerektirdiği bilgi, beceri, tutum ve davranışın kazandırılması ile girişimci, yenilikçi, yaratıcı, dil becerileri yüksek, iletişime ve öğrenmeye açık, öz güven ve sorumluluk sahibi, sağlıklı ve mutlu bireylerin yetişmesine imkân sağlamak.

Stratejik Amaç 3

Beşerî, mali, fiziki ve teknolojik yapı ile yönetim ve organizasyon yapısını iyileştirerek eğitime erişimi ve eğitimde kaliteyi artıracak etkin ve verimli işleyen bir kurumsal yapıyı tesis etmek.

OECD Değerlendirmesi (OECD, 2003)

Türkiye PISA kapsamında gerçekleştirilen matematik ve fen değerlendirmelerinde önemli ilerlemeler kaydetmişse de okuma, matematik ve fende OECD ortalamalarının gerisindedir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti çocukların eğitime katılım oranını yükseltmek için çalışmalar gerçekleştirmektedir ancak okulöncesi eğitime ve bakıma

katılım oranları OECD ortalamasına kıyasen düşüktür.

Türkiye’de beklenenden daha düşük bir performans sergileyen öğrencilerin oranı ortalamanın üzerindedir ve düşük sosyoekonomik altyapıya sahip öğrenciler arasında akademik başarı oranı özellikle düşüktür.

Öğrencilerin erken yaşta belirli yollara seçilmeleri ve sınıflandırılmaları için kullanılan akademik seçim gibi sistem düzeyinde uygulanan politikalar eşitliği engellemektedir.

Üst orta ve yüksek öğrenim kurumlarına geçiş süreci de oldukça seçicidir. Hem akademik hem mesleki odaklı programlar bakımından üst orta ve yüksek öğrenim kurumlarında mezuniyet oranları OECD ortalamasının altındadır ancak 2005 yılından bu yana bu oranlarda önemli artış kaydedilmiştir ve her iki seviyede de reformlar uygulamaya konulmuştur.

Türkiye, diğer pek çok ülke gibi bilgi iletişim teknolojilerini eğitim sistemlerine entegre etmek ve eğitimde dijital devrimin gerisinde kalmak istememektedir.

2013 tarihli bir OECD Raporunda da (OECD, 2013, s. 4) belirtildiği gibi; Türkiye 15 yaşın altındaki nüfusun genel nüfusa oranı bakımından OECD ülkeleri arasında en yüksek orana sahip ülkelerden biridir.

Bu gençlerin eğitimlerini tamamlamalarının ve işgücüne ve ileriki eğitim yaşamlarına iyi şekilde hazırlanmalarının sağlanması önemlidir. Bu alanda ilerlemeler sağlanmıştır ancak hem kalite hem de eşitlik alanında güçlükler devam etmektedir.

Yeni Olanaklar ve Fırsatlar Kapsamında Dijital Eğitim Uygulamaları: Seçilmiş Bazı En İyi Uygulamalar

- a) Mendeley
- b) iTunes U
- c) Hopscotch
- d) Duolingo
- e) Photomath
- f) Coursera
- g) Khan Academy

- h) YouTube
- ı) My Study Life
- j) Studious
- k) Learnist
- l) Sololearn
- m) TED Konferansları
- n) Udacity
- o) EdX
- p) Lynda
- r) Kritik Adımlar

Öğrencilerin dijital çağa uyumu, kuşkusuz yetişkinlerin ve yetkililerin uyumunun önüne geçmiş görülüyor. Dijital çağın öğrencileri “kendi kendine öğrenme”, “mobil öğrenme”, “elektronik öğrenme”, “yaşam boyu öğrenme”, “spesifik öğrenme” “eğitici liderlik”, “dönüşümcü eğitim”, “sanal öğrenme” olarak sıralanabilecek öğrenme yol ve yöntemlerini, yukarıda dile getirilen programlar ve diğer program ve portaller aracılığıyla yaşama geçirebileceklerdir. İster ders ister kurs isterse başka bir eğitim ve öğretim zemini olsun, günümüzde öğrenmeyi daha hızlı, daha etkin, daha yaygın ve daha ekonomik kılan düzinelerce fırsat ve olanak mevcuttur. Önemli olan bunlardan kimlerin, nasıl ve ne zaman yararlanacağıdır. Bu işin toplumsal boyutta planlanması ise kamu otoritesinin işidir. Kamu politikalarının devreye girdiği bu aşamada gereksinimlerin, gerekliliklerin ve gerçekliklerin (Kamu Politikasında 3G) en rasyonel bir içerikte belirlenmesi ilk ve en önemli adımdır. Eğitimin her aşamasında dijitalleşme, o katmana hitap eden ciddi olanak ve fırsatlar sunmaktadır. Gerek okul öncesi ve ilköğretim düzeyinde gerekse sonraki aşamalarda ve bilhassa yüksek öğrenimde günümüzde ve yakın gelecekte olağan dışı kolaylaştırıcı, yaygınlaştırıcı ve mali ve fiziki planda erişilebilir olanaklar çocuklarımızı ve gençlerimizi beklemektedir. “Ömür boyu eğitim”, “eğiticilerin eğitimi”, “liderlik eğitimi”, “mesleki eğitim”, “okur-yazarlık eğitimi” ve “spesifik konu odaklı bilinçlendirme eğitimi” gibi eğitimin diğer alanlarında da dijitalleşmenin sunduklarına karşı bir başka argümanın olmadığını söylemek pekâlâ olanaklıdır. Çeşitli e-öğrenme biçimlerini anlamak için, dört e-öğrenme modalitesini görmek gerekir:

“Bireyselleştirilmiş kendi kendine temalı e-öğrenme çevrimdışı”,

“Bireyselleştirilmiş kendiliğinden e-öğrenme çevrimiçi”,

“Grup tabanlı e-öğrenme zaman uyumsuz”,

“Grup tabanlı e-öğrenme senkronize”.

İnternetle beraber ilgi ve iletişim teknolojileri, e-öğrenme ve öğrenme teknolojilerindeki muazzam gelişmeyle eğitimin her katmanına yüksek düzeyde hizmet etmeye eskisinden daha çok hazırdır. Yeni öğrenme ve eğitim teknolojileri belli ki hayatımızı değiştirecek yeni olanaklar ve fırsatlar sunma kapasitesine sahiptir. Konunun pedagojik, teknik, mali, idari ve sosyo-kültürel boyutları iyi çözümlendiği sürece, bunlar realize edilebilir (Sife, Lwoga, Sanga, s. 2007).

E-öğrenme, dünya çapında kitle eğitimi için güçlü bir seçenek olarak görülmektedir. Sonuç olarak, kurumlar bunu, 21. yüzyılın eğitim taleplerini yerine getirmek için genellikle başarıya ya da bu tür bir eğitim biçimini destekleyen öncülleri göz önünde bulundurmaksızın acilen benimsiyorlar. Bu anlaşılabilir bir durum. Ama çalışmalar göstermektedir ki (Gana örneği) kamu otoritelerinin ve eğitim kurumlarının e-öğrenme platformlarını kullanmalarını ve/veya geliştirmelerini geliştirmek için öğretmenleri ve öğrencileri e-öğrenme konusunda eğitmeleri ve hatta eğitilmeleri tavsiye edilmektedir. Ayrıca, uygun şekilde döşenmiş BİT laboratuvarları erişilebilirliği ve e-öğrenmeyi geliştirmede oldukça önemlidir (Nyagorme, Qua-Enoo, Bervell, Arkorful, 2017, s. 3).

Tartışma ve Öneriler

Eğitimde dijitalleşmenin içselleştirilmesinin bir boyutu ‘eğitim kademelerindeki durum’ diğer bir boyutu da ‘ülkeler ve toplumlar arasında bu konudaki farklılıklar’dır. Her ülkede dijital eğitim aynı hız ve yaygınlıkta gelişmemektedir. Bu konu örneklendirildiğinde, açıkça görülür ki ülkelerin kültürü, gelişmişlik düzeyi, genel eğitim seviyeleri, teknolojik birikim ve olanakları, milli gelirleri, sosyal özellikleri ve daha birçok faktör ‘bağımsız bir değişken’ olarak dijital eğitimi etkilemektedir. Bu aşamada sistem kalitesi ve iletişim teknolojilerinin yeterlilik düzeyleri önem kazanmaktadır. Geleceğin etkin eğitim politikası için öğrencilere tam katılım için gereken temel becerileri kazandırmak, onları ‘hiper bağlanmış dijital toplumlar’ için yetiştirmek hedefi gözden kaçırılmamalıdır. Son 25 yılda dünyanın dört bir yanındaki okullar ve aileler, bu yolda eğitim amaçlı kullanılan bilgisayarlar, internet bağlantısı ve yazılım için büyük miktarda para harcamışlardır.

Türkiye, bu yarışta istenen mesafeleri henüz almamış olsa da birtakım projeler ve girişimlerle ilerlemeye çalışmaktadır. Bunların başında

bir kamu politikası uygulaması olarak 'Fırsatları Artırma Teknolojiyi İyileştirme Hareketi (FATİH)' projesi gelmektedir. Yine 'E-okul' dikkatini çeken girişimlendendir. Yazının hacmi uygun olsa elbette başka örnekler de verilebilir. Bu konuda 'Big Data-Büyük Veri' uygulamaları üzerinde çalışılmalı ve gelecek nesli yetiştirirken onların gelecekteki gereksinimleri üzerinde 'futuristik ve interaktif simülasyonlar' yapılmalıdır.

Geleceğin 'Dijital Eğitimi'ni tasarlamamızın vakti gelmiştir. Gelecek geç kalmaz. Yeter ki biz geç kalmayalım.

Sonsöz olarak diyebiliriz ki; "Uçmak istiyorsan, seni aşağı çeken her şeyi bırak."

Kaynakça / References

Akçamete, G., Büyükkarakaya H. S., Bayraklı H. ve Sardohan Yıldırım E. (2012). Eğitim politikalarının yansımaları: Genel ve özel eğitim. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 11(22), 191-208.

Burns -v- Dye NSWADT 32 (2002). Equal opportunities division of the New South Wales administrative decisions tribunal, Australia date of decision: 12 March 2002, <http://www.austlii.edu.au/au/cases/nsw/NSWADT/2002/32.html>.

Chomsky, N. (1997). *Media control: The Spectacular Achievements of propaganda*. USA: A Seven Stories Press.

Çakıroğlu, Ü., Öztürk M. ve Gökoğlu S. (2015). Eğitim yazılımlarında kullanılan eğitsel arayüz ajanlarına yönelik öğrenci tercihlerinin belirlenmesi, *9th International Computer & Instructional Technologies Symposium - ICITS2015* kitabı içinde (s. 50-66). https://www.researchgate.net/publication/290428713_Eogrenmenin_kalitesini_belirlemeye_yonelik_calismalar_uzerine_bir_degerlendirme.

OECD. (2015). Eğitim politikası genel görünümü: Türkiye. http://mtegm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_03/10103823_15024414_eitimpolitikasgenelgrnmtrkiye.pdf.

Gözler, K. ve Kaplan, G. (2012). *İdare hukuku dersleri*. (Onikinci Baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.

Çevik, H. H. ve Demirci S. (2011). Kamu politikası: Aktörler ve modeller. B. Parlak (Ed.), *Kamu Yönetiminde Yeni Vizyonlar* kitabı içinde (s. 17-61). Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.

Hogwood, B. W. and Gunn, L. A. (1984). *Policy analysis for the real world*. U.K.: Oxford University Press.

Kerchner, C. T. (2013). *Education technology policy for a 21st century learning*

system, PACE Policy Brief. <https://www.edpolicyinca.org/publications/education-technology-policy-21st-century-learning-system>.

Milli Eğitim Bakanlığı. (1996). Örnekleriyle Türkçe sözlük. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Nyagorme, P., Qua-Enoo A. A., Bervell B. and Arkorful V. (2017). The awareness and use of electronic learning platforms: a case of a developing country. *World Journal of Computer Application and Technology*, 5(2), 13-23. Retrieved from <http://www.hrpub.org>. Doi: 10.13189/wjcat.2017.050201.

Özen, G., Akçamete, G., Büyükkarakaya, H. S., Bayraklı, H., Sardohan Yıldırım, E. (2007). Eğitim politikalarının yansımaları genel ve özel eğitim. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 11(22), 191-208.

Parlak, B. (2015). *Dijital çağda eğitim: olanaklar ve uygulamalar üzerine bir analiz*. KAYFOR 15'de sunulan bildiri, Isparta.

Sezen, K., Sert Etaman, F., Eren Şenaras, A. ve Arıkan Kargı, S. (2016). *Yöneylem araştırmasına giriş*. Bursa: Dora Yayınevi.

Sife, A. S., Lwoga, E.T. and Sanga, C. (2007). New Technologies for Teaching and Learning: Challenges for Higher Learning Institutions in Developing Countries. *International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology (IJEDICT)*, 3(2), 57-67.

Şahin, A. U. (2014). *Afetyönetimi faaliyetlerinin kamu hizmeti kavramı çerçevesinde değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü, Bursa.)

Trowler, P. (2003). *Education policy*. London: Routledge.

TÜBİTAK (2004). *Ulusal bilim ve teknoloji politikaları 2003-2023 strateji belgesi*. https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/Vizyon2023_Strateji_Belgesi.pdf.

Çakıroğlu, Ü., Öztürk, M. ve Gökoğlu, S. (2015, Eylül). *E-öğrenmenin kalitesini belirlemeye yönelik çalışmalar üzerine bir değerlendirme*. 3rd International Instructional Technologies & Teacher Education Symposium'da sunulan bildiri, Trabzon.

Milli Eğitim Bakanlığı. (2015). Millî eğitim bakanlığı 2015-2019 stratejik planı. http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2015_09/10052958_10.09.2015sp17.15imzasz.pdf.

Rosenberg J. M. and Koehler M. J. (2015). Teaching with technology in the digital age. In J. M. Rosenberg, M. J. Koehler (Eds.), *Handbook of Research on Teacher Education in the Digital Age* (pp. 440-465). Texas: IGI Global.

Summary

It is no surprise to see that the conditions that give birth to the twenty-first century's person are closely related to digital realities. The main actors of the digitization process, new generation of individuals, new generation computers, new generation internet can be placed on a triple sheet.

There is no doubt that education has an important and indispensable place in the advancement of society, the acceleration of development, the realization of sustainable growth and the transformation of digitalization into a common public value. The fact that education fulfills this unique role in a superior manner depends on the determination of effective and rational public policies in this field and realizing them in a sensitive and insistent manner. Digitalization in education brings many ease, efficiency and methods getting result in terms of both the individual and the society and public authorities. For example, big data applications in educational systems can have a significant impact on students.

One dimension of the internalization of digitalization in education is 'the situation in educational levels' and another dimension is 'the differences about this matter between countries and societies. In every country, digital education does not develop at an equal rate rate and prevalence. When this issue is exemplified, it is clear that countries' culture, developmental level, general education levels, technological knowledge and opportunities, national income, social characteristics and many other factors affect digital education as 'an independent variable'. At this stage, system quality and competence levels of communication technologies gain importance. For the future active education policy, the aim is to provide students with the basic skills needed for full participation and to educate them for hyper-connected digital communities. Over the last 25 years, schools and families around the world have spent a great deal of money on computers, internet connections and software for educational purposes.

Even though Turkey has not yet received the required distance in this race, is trying to move forward with a number of projects and initiatives. One of them is the Project of Movement of Enhancing Opportunities and Improving Technology (FATİH) as a public policy application. Furthermore, "E-okul" is one of the striking initiatives. Big Data applications should be studied on this issue and while raising the next generation, futuristic and interactive simulations should be made on their future requirements.

It's time to design the digital education of the future. The future is not late. As long as we do not be late.

RACISM IN RUSSIA AND ITS EFFECTS ON THE CAUCASIAN REGION AND PEOPLES¹

Can KAKIŞIM²

Abstract

Nowadays, Russia is one of those countries which crucially suffer from the racist sentiments and movements. In this country, radical right has an extensive social base and both ruling party and some other political entities can put forward examples of extreme nationalism. Caucasian-origin people have been the most negatively influenced group from these approaches since the beginning. The Caucasian immigrants from Georgia, Armenia and Azerbaijan as well as the Northern Caucasians already holding Russian citizenship have been target of numerous violent attacks especially in the 2000s. At the same time, rising racism in Russia strengthens expectations from the government to follow more active imperialist policies as racist groups more intensely defend and voice the rights of the Russians living in the former Soviet republics. Furthermore, these groups provide an additional fighting power in the clashes between Russia and post-Soviet countries and in this sense, they compose a significant dimension of the interstate relations in this geography.

Keywords: Russia, Racism, Caucasia, Immigration, United Russia

1 Makalenin Geliş Tarihi: 15.04.2018

Makalenin Kabul Tarihi: 22.01.2019

2 Prof. Dr., Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. e-mail: cankakisim@yahoo.com

Atıf: Kakişım C. (2019). Racism in Russia and its effects on the caucasian region and peoples. *Tesam Akademi Dergisi*, 6(1), 97-121. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.528002>

Rusya’da Irkçılık ve Irkçılığın Kafkasya Bölgesi ve İnsanlarına Etkisi

Öz

Günümüzde Rusya, ırkçı duygular ve hareketlerden en çok acı çeken ülkelerden biri. Bu ülkede, radikal hak geniş bir sosyal temele sahiptir ve hem iktidar partisi hem de diğer bazı siyasi varlıklar aşırı milliyetçilik örnekleri ortaya koyabilir. Kafkas kökenli insanlar bu yaklaşımlardan en olumsuz etkilenen grup olmuştur. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile Kafkasyalı göçmenlerin yanı sıra halihazırda Rus vatandaşlığını elinde bulunduran Kuzey Kafkasyalılar, özellikle 2000’li yıllarda sayısız şiddet içeren saldırının hedefi olmuştur. Aynı zamanda, Rusya’da yükselen ırkçılık, hükümetin daha aktif emperyalist politikaları izlemesini, ırkçı grupların eski Sovyet cumhuriyetlerinde yaşayan Rusların haklarını daha yoğun biçimde savunması ve dile getirmesi yönündeki beklentilerini güçlendiriyor. Ayrıca, bu gruplar Rusya ile Sovyet sonrası ülkeler arasındaki çatışmalarda ek bir mücadele gücü sağlıyorlar ve bu anlamda bu coğrafyadaki devletlerarası ilişkilerin önemli bir boyutunu oluşturuyorlar.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Irkçılık, Kafkasya, Göç, Birleşik Rusya

Introduction

During the 1990s ideological conflicts were replaced with identity issues and societies began to identify themselves more intensely in the context of their ethnic, national and religious characteristics than before. In such a period which brought identity differences to the prominence, it was not surprising that socio-economic problems gave rise to xenophobia and anti-immigrant attitudes. Indeed, in the post-Cold War era, ethno-cultural issues became the most common cause of the political violence and racism escalated all over the world. This point necessitates a special focus on the Russian Federation as radical right gained considerable power in this country and accompanied with a heavy wave of violence in the post-Soviet period. Escalation of extreme nationalism and racism in Russia made great influence on the Caucasian people living in the Russian cities and on the Caucasian region as a whole. This development represents the primary cause of severe attacks to the Caucasian immigrants in the country and opened door to new dimensions in the relations between Russia and the Caucasian states.

This study is prepared to answer the basic questions about the emergence and rise of racism in Russia as an acute problem and its main influences on the regional affairs of Caucasia and on the Caucasian people. In the first part of the study, process of “racist movements” growth in Russia is going to be dealt with and principal political bodies which use and empower the radical right and extreme nationalism; and the essences of their ideological orientation will be elaborated within this chapter. In the second part, process of racialization of the Caucasians into hostile elements in the Russian territory is going to be examined. To this end, internal and external factors that strengthened the opposition to the Caucasian-origin people in the country are tried to be made clear. In the third section, eventual consequences of racism in Russia over the Caucasians and the Caucasian region are handled. At this point, firstly, sorts of racist assaults on the minorities and immigrants of Caucasian origin and evolution of these violent actions in the course of time will be told as the most direct effects of racism in Russia on the Caucasian people. This chapter also deals with the impact of rising racism over the Russian foreign policy and use of racist groups within the regional clashes.

Rise of Racism in Russia

In the Soviet era, it was thought that the national question had been resolved in the most ideal way across the Russian territory and it was

assumed that thanks to the understanding of internationalism and “fraternity of peoples”, an ultimate remedy was introduced against racism and racist actions prevailing in other parts of the world. According to this assumption, Soviet people had fought against mighty historical difficulties by putting their ethnic differences aside and established a strong unity under the flag of communism. In this period, there were even some Afro-Americans who choose to live in the Soviet Union based on the allegation that racism was completely externalized there. Soviet leaders did not establish a relationship of inequality against either these foreigners or non-Russian subjects within the country and avoided placing the Russians as the supreme nation. The Russians were rather illustrated as a guiding community or a “big brother” since they were the most historically experienced ethnic group in the Soviet Union. Although they were treated as the “first among equals”, this position had not been based on any assumption of racial superiority (Roman, 2002, pp. 2-6).

However, the approach of patriotism and civic nationalism with regard to the cult of common victory against fascism in Russia has nowadays gained a content based much more on national supremacy and now it largely has an ethnic meaning. In fact, the Constitution of the Russian Federation includes various provisions restricting racism. For example, Article 19 prescribes that the state secures equality of people and citizens' rights and freedom regardless of their gender, ethnicity, nationality, language, origin, possession and rank, residence, religion, conviction or membership of public associations and bans any limitation of peoples' rights on social, ethnic, national, linguistic or religious grounds. Additionally, Article 29 prohibits propaganda and agitation on ethnic, national, religious or linguistic supremacy and strictly condemns all sorts of activities which would allow ethnic, national, religious senses of hate among people (The Constitution of Russian Federation, 1993). Nevertheless, although the constitution contains certain principles along these lines, problems created by the rise of radical-right wing since the 1990s suggested that aforesaid provisions were seriously breached (Asker, 2016, p. 176). Today, a considerable part of the Russians identifies themselves with “what they are not” with respect to “others” rather than “what they are”, and these inclinations depend upon the racial prejudices which are put in practice at both social dimension and official level.

The collapse of the Soviet Union indicates a significant milestone in the development of the radical-right wing in Russia as the disappearance of this state from the stage of history initiated a mental transformation in all

aspects in the country. The trauma caused by the fall of Russia from the great power (*velikoderzhavnost*) status and the establishment of a Western influence across the “natural” Russian zone of influence has triggered the mythicizing of national past from a romantic point of view. In this regard, the ideological vacuum created by the fall of socialism was filled with ethnic Russian nationalism. Indeed, aftermath of the fragmentation of the Soviet Union, the process of self-reinvention experienced in other former Soviet Republics existed for the Russians as well, and the Russian people also began to construct their national identity. In line with this purpose, as it was inspired from the European racist movements, the Russians were portrayed as the purest members of the white race by emphasizing their Aryan origins and Slavs’ natural skills to establish civilization (Laruelle, 2008, pp. 292-293).

In the meantime, the great economic problems which broke out following the collapse of the Soviet Union should be accepted as another principal cause for the development of the racist movement. Economic reforms put in action in the 1990s had not made any positive change on the daily life of the majority of population and deteriorated the distribution of income further in Russia (Leonova, 2009, p. 145). Accordingly, failure of these first-wave liberal reforms enhanced feelings of hopelessness and alienation among the citizens and allowed extremist ideologies to find a foundation. High unemployment rates in the country resulted in the quest for belonging and self-respect and thus, it became an essential factor cultivating nationalism and radicalism. The relevant studies clearly suggest that Russian youths from the lower socio-economic sections are more prone to racist views and tend to join racially motivated violence actions more intensely (Killeen, 2012, p. 41).

Under these circumstances, the precursor skinhead gangs emerged in 1995 as a dangerous subcultural group and committed their first attacks in St. Petersburg (Varga, 2008, p. 566). In this period, the aforesaid groups were mostly isolated from each other and they were acting independently since there was very low coordination among them. However, after the 2000s, owing to the proliferation of computer usage, these gangs set up more intimate relations and eventually racist violence took off across Russia to the highest levels (Zuev, 2010, p. 266). The number of officially registered racist homicides committed in the period of 2004-09 in Russia was 1,5 per week and this rate was very high even when compared with relevant statistics from any other country in the world (Umland, 2010).

In regard to the use of Russian nationalism at the official level, the role of

the president Vladimir Putin and the United Russia, which is the ruling party under his control, should be emphasized, primarily because “men of power” effectively utilize Russian nationalism in order to accomplish their political goals. Especially, the discourse of building the Great Russia once again with reference to the Russians’ historical “world mission” has been beneficial for Putin’s political agenda. Thus, a strong patriotic atmosphere was created in the country and nationalist sentiments have been continuously imposed on the society through the mass media, which was largely submitted to the regime. Such a social condition is highly functional for Putin to legitimize its authoritarian regime because it makes easier to discard of the opponents on the basis of allegation that they have violated these patriotic limits and it provides a psychological satisfaction to the members belonging to the low income groups as their attention could be distracted from the unfair distribution of income to the political and ethnic issues. In this context, the decreasing population rate of Russians is emphasized to provoke xenophobia against the Southerners, and social consolidation is ensured especially by suppressing the minority movements (Laruelle, 2009, p. 25).

The regime, along these objectives, also established a youth organization called Nashi (Ours) in 2005. This organization was founded in the period of “colour revolutions” across the former Soviet territory, which brought pro-Western parties to power in the neighbouring countries. In this sense, it had the aim of preventing similar developments in Russia and succeeded in gathering 60,000 people at its first massive meeting in Moscow. Nashi is successful when it comes to building the domination of regime’s ideology and nationalism on the streets as it successfully applies violence and some revolutionary methods to mobilize pro-regime masses (Horvath, 2013, p. 85-90).

The second political party, which needs to be brought to attention, is the Liberal Democratic Party of Russia (LDPR) whose leader is the radical nationalist politician Vladimir Zhirinovskiy. This party has managed to exist in the Russian Parliament, Duma, since the beginning. While this political party had a liberal image and supported private ownership in the 1990s, in the course of time it repositioned itself as the voice of economically disadvantaged masses which were negatively affected by the policies of privatization (Cichock, 2013, p. 72). In accordance with the provocative personality of Zhirinovskiy, LDPR has always expressed its xenophobic tendencies and even clearly stated that Russia needs to be cleansed from “inassimilable elements” such as immigrants from Caucasia and Central

Asia (Laruelle, 2009, pp. 27-28). In this respect, it can be argued that the policies of LDPR, as a party represented in the parliament, have become quite effective in the rise of racist and anti-immigrant ideas within the country. In line with this approach, the foreign policy orientation of LDPR poses radically nationalist views and it obviously displays an imperialist character. Because the party considers Russia as the centre of the Eastern Christian civilization, it even promotes the target of bringing the former Soviet Union Republics under a single democratic state once again (Shiraev, 2010, p. 165).

At this point, Rodina (Motherland) is another important political party which also has representation in the parliament. Although it was a Kremlin-linked party and included many sects from both nationalist and leftist groups, Rodina significantly grew because of its anti-immigrant and ethno-centric nationalist approach in a short period of time. Then, the party succeeded in becoming the fourth political party in Russia by capturing 9,2% of overall votes in 2003 general election. The youth wing of the party is referred to as “Patriotic Greenpeace”, as it puts forward the aim of cleaning the Moscow market from non-Russian traders who were thought as “garbage”. This party’s ascent can be seen an indicator of the growth of radical nationalism in the country by the 2000s, but its success would induce a sense of threat from the government and thus the party would be banned from joining 2005 elections (Killeen, 2012, p. 42).

The essential actors which should be addressed behind these parties are two political organizations which could find ground to act freely owing to radical nationalism spread across the society largely by United Russia and LDPR: Russian National Unity (RNU) and National Bolshevik Party (NBP). These two parties were established by the former members of the Pamyat group formed in the 1980s as a precursor of the modern Russian radical-right wing (Varga, 2008, s. 566). RNU, under the leadership of Alexander Barkashov, deliberately displays a neo-Nazi character as its principles have apparent traces of the general program of the Nazi Party and it uses certain symbols of the Nazi such as swastika, the Hitlerian salute and the paramilitary uniform for members (Laruelle, 2009, p. 30).

Undoubtedly, the existence of such a party and its social support in Russia are very interesting when it is thought that Russia had lost more than 20 million citizens against the Nazi offensive in the World War II and Adolf Hitler had disgraced the Slavs as “subhuman”. However, in spite of this fact, some of the Russian skinhead gangs are composed of this party’s members. Russians are illustrated by Barkashov as innocent human

beings who could be easily seduced but are always ready to fight for high ideals and Barkashov regards the RNU as their guardian which will guide the nation and give them their national conscious back (Romov, 2001, pp. 69-72). RNU performs this aim on the basis of “master race” ideology and claims that it fights against threats of minorities and surrounding communities who are aiming the ultimate destruction of Russia.

Eduard Limonov’s NBP is distinguished from RNU, firstly by having more educated and intellectual people and secondly by relying on different ideological sources. NBP follows an approach built on the synthesis of Russian nationalism and Soviet-Russian counter culture and it includes revolutionary and radical elements from both right and left wings (Mathyl, 2002, p. 63). This party grounded on the doctrines of Alexander Dugin, who is well-known for his radical nationalist and neo-Eurasian ideas, envisages the foundation of a dictatorial regime in the country and highlights the fact that internal problems could be resolved by rejuvenation of the traditional Great Russian imperialism (Laruelle, 2009, p. 31). Although NBP was banned in 2007 because of its extremist discourses and actions, it still maintains its activities at the public stage.

In addition to the existence of such political formations, it is equally important that views of these groups are being shared by a substantial portion of the society. According to the relevant studies, the rate of the Russian population who believes that there could be a large-scale bloodshed in Russia because of ethnic issues is thought to be 56%. The rate of the population who finds the motto “Russia for Russians” correct is about 60% and the rate of the population who thinks that the government needs to stop the influx of non-resident aliens is close to 70% (Russian Analytical Digest, 2011, pp. 10-11). In this sense, the majority of the Russians supports the ideas and concerns of neo-Nazi groups even if they see their approaches rough or they avoid giving direct support to them. As the statistics indicate, the Russian public opinion considers these groups as an unreasonably radical version of the majority’s reasonable xenophobia (Verkhovsky, 2009, p. 93). This social substructure could be held as the primary factor explaining racism and racist violence in Russia to upgrade such a high level.

The Reasons of the Racism against the Caucasians in Russia

Racist sentiments which developed in Russia across the 1990s and reached its peak by the 2000s, were manifested mostly in hatred and violent actions against the Caucasians including immigrants from Georgia,

Armenia and Azerbaijan as well as the Northern Caucasians already holding a Russian citizenship. Especially, the Caucasians with non-Slavic physical characteristics such as dark hair, eyes and skin, frequently became the target of regular assaults. As they were called “blacks” like the Africans by Russian racists, these people were categorized as members of the criminal underworld, as people of African origin were typically considered criminals by racists within Russia. In this sense, no difference was made among Caucasian peoples in terms of being potential criminals in the eye of Russian racists and this tendency clearly indicates the racialization of former “little brothers” to the fierce enemies. While Azerbaijanis were previously known as artists, Armenians as poets, Georgians as musicians and Uzbeks as dancers, in the post-Soviet period, Azerbaijanis are perceived as drug-traffickers, Armenians as bookmakers, Georgians as car thieves and Uzbeks as weapons dealers (Roman, 2002, p. 6).

However, at this point the most significant problem is again that the aforesaid ethnic prejudice does not only belong to active racist groups, but also it is shared by the majority of the Russian people and by most of the government officials as well. In September 1999, aftermath of the terror attacks that hit Moscow, pursuit of Federal Security Service authorities towards all Chechen people and even all Caucasians instead of only Chechen terrorists and the Moscow mayor, Yuri Luzhkov’s precautions to limit the entrance of Caucasians into the city could be regarded as the most evident examples of this approach (Roman, 2002, p. 1). Similarly, in 2002, it was also remarkable that the governor of Krasnodarskiy Kray in Kuban and the head of the Committee of the State Duma on Nationalities Issues, Alexander Tkachev claimed that surnames following Caucasian naming customs such as “ian”, “dze”, “shvili” and “ogly” were illegal as much as the people who carried those names (Zakharov, 2015, p. 1).

In the meantime, the statistics reported by the European Commission against Racism and Intolerance under the body of Council of Europe were also indicating that the Caucasians and especially Muslims were the most vulnerable groups against racism in Russia (European Commission against Racism and Intolerance, 2006, pp. 22-23). Likewise, according to a survey conducted by the one of the prominent public survey institutions of Russia, Levada Center, the Caucasians were the first group among the undesirable immigrants for the Russians. 54% of the respondents were of the opinion that there should be certain limitations against the settlement of the Caucasians in Russia (Şamilkızı, 2013). Among the aforesaid

Caucasians, Azerbaijanis were the first group and 78,9% of Muscovites stated that they were against the existence of Azerbaijani immigrants in the city (Yudina, 2005, p. 598). Again, Chechens, Armenians, Georgians, Dagestanis and Ossetians incurred these similar xenophobic approaches.

It could be propounded that these hostile feelings against the Caucasians are subject to three essential reasons. The first one of these causes is the Chechen-Russian Conflict. The First Chechen-Russian War of 1994-96 which resulted in de facto independence of the Chechens remarkably intensified nationalist senses among the Russians and opposition against Caucasian communities. Substantial terror attacks experienced during and after the Second Chechen-Russian War in the period of 1999-2000 have strengthened this public view further. For instance, apartment bombings in the cities of Moscow, Buynaksk and Volgodonsk in September 1999 resulted in about 300 casualties. Additionally, other heavy terrorist attacks were the killing of 133 and 350 hostages during Dubrovka Theatre siege in Moscow in October 2002 and Beslan school siege in September 2004; a bus bombing with 8 casualties in Togliatti City, in Southern Russia in August 2007; an attack to Moscow-St. Petersburg high-speed train line with 28 casualties in November 2009; suicide blast at the Moscow Subway which left 40 dead and 100 injured in March 2010 and bombing attack to the international arrivals section of the Domodedovo, the largest airport of Russia, that left 37 dead in January 2011 (Snetkov, 2011, p. 2). Another suicide attack to Volgograd caused 34 deaths in December 2013. With regard to the study results reported by Levada Center in 2011, a great deal of Russian citizens under the influence of these terrorist actions were expecting new assaults in Moscow and other large cities. While the Russians believed that their relatives and they could be terror victim, they were not hopeful that government bodies were able to save them from such attacks (Russian Analytical Digest, 2011, p. 5). Thus, chernofobiya (a fear of dark skinned peoples) and Kavkazfobiya (a fear of individuals of Caucasian nationality) were on the rise and hostility towards Chechen terror groups was generalized against all the Chechens and other Caucasian peoples (Roman, 2002, p. 12).

The second reason was that rising Islamophobia all over the world started to proliferate across Russia as well in the post-Soviet period. Indeed, this factor was more significant in comparison with the Chechen-Russian Wars because during these armed conflicts a number of Caucasian Muslims joined the Chechens against the Russians and thus Islamic identity emerged as a common value rather than nationalist feelings. For

these wars, Islam was not only employed to reassure fighters but also to bring Muslim youth of Caucasia together by overcoming ethnic and national distinctions and it was the most important incentive to continue the war (Kisriev, 2011, p. 69). On the other hand, in the post-Soviet era, even if they were not regularly visiting the church, the Russians were increasingly identifying themselves as Orthodox and implying their ethnic Russian identity. For this reason, in addition to being non-Russians, the Caucasians faced racism because they had a hostile religion. Having dark skin was equalized to being Muslim and loyalty of the Caucasians to their religious identity was overemphasized. At this point, the assault on an imam and his pregnant wife in Kostroma in April 2007 was a meaningful example since attackers were shouting to the victims “go back to your Muslim country” (The Russian Federation Hate Crime Survey, 2008, p. 5).

Besides the Chechen-Russian conflict, the terrorist attacks of September 11 also boosted the hostility against Muslims and, accordingly, the Caucasians. Despite the existence of only four mosques in Moscow where there were about 2,5 million Muslims both legal and illegal, the declaration of the Moscow mayor, Sergey Sobyenin, in his press statement in March 2013 to imply that there was no need to build new mosques in the city, directly indicated an Islamophobic tendency (rt.com, 2013). It should be stressed that the increasing proportion of Muslim population in Russia with respect to ethnic Russians would also be effective in the development of Islamophobic feelings. Moreover, the confessional enclaves created because of the migration of ethnic Russians from the regions dominated by Muslims and conversion of some of them, especially their marriageable daughters into Islam further elevated the perception of threat among racist groups (Sokolovskiy, 2013, p. 185).

The third and the most significant reason of rising racism against the Caucasians is the high immigration rate from Caucasia to the Russian metropolises. Russia allows immigrants from all over the world and it is ranked among the countries receiving the most immigrants. However, the Caucasians and Central Asians are the largest ones among these immigrant groups. The most important reason of this status is that citizens of the Commonwealth of Independent States (CIS) are not expected to have visa to enter Russia. Because of their hopes to have better life standards, Caucasian and Central Asian immigrants come to Russia with their exclusive visa exemption privileges and they find employment opportunities in all sectors of economy. According to various statistics of the Ministry of Labour and Economics, 8% to 10% of total labour force in

Russia is comprised of legal immigrants (Zuev, 2010, p. 265).

Additionally, it is known that high numbers of illegal immigrants from these territories have illegally crossed the border into Russia. The majority of the Caucasians arriving into Russia are looking after an employment opportunity and therefore, the proportion of Caucasian illegal immigrants and Caucasian illegal employees is quite similar. Illegal immigrants work without any social security and they are exploited by both employers and some corrupt members of the police force (European Commission against Racism and Intolerance, 2006, p. 17). However, despite these sorts of exploitation, there is a common belief that the Russians suffer from unemployment because of immigrants' presence. Large proportions of population of Moscow, where almost half of overall immigrants live, believe that immigrants increase the crime rate, upset the balance of the labour market, cause the corruption in business and propagate drug trafficking (Yudina, 2005, p. 600).

Regarding the immigration issue, the most prominent actor in Russia is the Movement Against Illegal Immigration (DPNI). DPNI is not organized under a legal status similar to the regular NGO's or political parties. This group has a flexible network structure which brings radical nationalist Russian groups together (Zuev, 2010, p. 269). The most distinctive characteristic of this organization is that it does not follow traditional anti-Semitic or anti-Western discourse; instead it is directly against immigrants. One of the primary organizations in Russia which has conducted studies on racism, SOVA Center, stated in its 2005 report that DPNI oriented its efforts to more visible enemies like Caucasian and Central Asian guest workers in order to ensure the necessary social mobilization (Varga, 2008, p. 567). DPNI was also the main organizer of the Russian Marches of 2005-2008, one of the most extensive public protest events against the problems supposedly created by illegal immigrants especially coming from Caucasia. For the approach of DPNI, there is no distinction between the citizens of independent Caucasian states and Russian citizens with Northern Caucasian origin; they are all considered in the category of the "others". Partly as a result of such groups' activities, dislike and opposition against Caucasian immigrants constantly remain strong in Russia.

Effects of Russian Racism on the Caucasians and the Caucasian Region

The most direct consequence of the rising racism against the Caucasian people in Russia was the refreshment of racist violence on these ethnic

groups since the beginning. Indeed, large numbers of immigrants who came from Caucasia to Russia for work or study have been victims of racist attacks and the level of violence of these assaults has progressively increased. Even if they did not have any political stance or even a strong ethnic identity, members of Caucasian nationalities were exposed to serious acts of humiliation and violence since they were perceived as foreign invaders by the racists.

In the course of time, precursor random assaults on the Caucasians turned into collective racist violent actions. The first incident in this form was recorded in Kondopoga, in September 2006. As a result of an ordinary fight in an Azerbaijani-owned restaurant located in Kondopoga City in the Republic of Karelia, in Northwest Russia, two Russians were killed and some of others were injured by a group of Chechens. This incident resulted in an extensive violent uprising which may be called as pogrom, against the Northern Caucasians in the city. Within the scope of the uprising, violent actions targeted both the restaurant and neighbouring Chechen businesses and seriously spread because of the arrival and participation of nationalist groups coming from Moscow and members of DPNI in the events. However, the most important point here was that in addition to neo-Nazi gangs, regular ethnic Russians were also involved in these attacks. This violent uprising was calmed down only by the expulsion of all the Chechens from the city through an official order (Zakharov, 2015, p. 112). About at the same time, because of the homicide of two Russian students in Stavropol City located in Southern Russia, similar violent actions against the Chechens arose and again dismissal of non-Russian groups from the city was requested. These examples are so crucial in terms of indicating the broad social ground of racist prejudice against the Caucasians in Russia.

Among the incidents with tremendous effects on the social order, the ones which erupted in Moscow, in December 2010 should especially be emphasized. On this date, a severe fight broke out between a group of Muscovites and the Northern Caucasians in the north of the city and during the combat, Aslan Cherkesov, a man from Kabardino-Balkaria region killed by gunfire Yegor Sviridov, an ethnic Russian. The position of Sviridov as a prominent member of the fan club of Spartak Moscow, one of the leading football teams of the city, further increased the tension. Although Cherkesov was taken into custody and he declared that homicide was an act of self-defence, supporters of Spartak Moscow objected to this explanation and initiated protests on December 7 by blocking some

streets. A few days later, they organized another and much more extensive meeting at Moscow's famous Manezhnaya Square (Asker, 2016, p. 178). During this demonstration, about 5,000 protesters shouted slogans like "Russia for Russians" and "Moscow for Muscovites" and they made racist insults against the Caucasians. They also clashed with special police force called OMON and randomly attacked the people who had non-Slavic physical characteristics in the environment (Zakharov, 2015, p. 109).

Although there had been various minor and medium-scaled similar incidents before, these events were notable as the top-ranking state officials had to make public declarations regarding the issue. President Dmitry Medvedev and Vladimir Putin, who was the Prime Minister at the time, stated that people responsible for these racist attacks were to be found and punished and that similar protests were not going to be tolerated at all. They also emphasized that the use of disproportioned force and the corrupt law enforcement issues would be resolved (Zakharov, 2015, p. 121). Nevertheless, on December 12, tens of violent Muscovites came out on the streets once again and attacked to people who were thought to be immigrants and a person of Kyrgyz origin was stabbed to death. Moreover, because Putin visited Sviridov's grave, laid flowers and stood in silent homage there, some suspicions and comments were raised that Kremlin was guarding and encouraging racist groups and thus paving the way for new violent events (Asker, 2016, p. 179).

A similar incident like the ones experienced at the Manezhnaya Square occurred in October 2013, after the murder of another ethnic Russian, Yegor Sherbakov, in West Biryulevo, in the south of Moscow. Tension in the region was intensified after the statement of Sherbakov's girlfriend who was with him when he was killed, which indicated that the killer was a Caucasian man. Under these circumstances, protests emerged in front of the police building and the protestors requested strict measures to be taken regarding the immigrant laws and demanded that the Pokrovka flea market, in which mainly immigrants were employed, to be closed. However, in a short period of time, these protests turned into attacks of youngsters, in sportswear and having their faces covered, against all immigrants. Skinhead gangs raided in the markets where immigrants worked, attacked all Caucasian people at various times and clashed with police forces intervening in the incidents. This uprising would result in the closure of Pokrovka flea market where hundreds of illegal immigrants were working. Especially after the arrest of Azerbaijani citizen Orxan Zeynalov, who was the alleged killer of Sherbakov, the racist attacks in

Moscow, Sverdlovsk and St. Petersburg became more violent, a large number of Azerbaijani people were assaulted and more than a hundred of them were deported (Asker, 2016, p. 180).

While Azerbaijani media and the public opinion demanded the killer in the West Biryulevo to be found immediately, at the same time they emphasized that Orxan Zeynalov was indeed selected as a victim to intensify the oppression policies and attacks against the Caucasians, especially Azerbaijani people in Russia. Accordingly, the events experienced following the murder were, in fact, confirming this hypothesis. For instance, LDPR leader Vladimir Zhirinovskiy, who kept his usual disgracing tone regarding the Caucasians after the Biryulevo incident, stated that the Northern Caucasia had to be blocked with barbed wire and suggested limiting the population growth in that area –only two children to be allowed per family. Nadir Agayev, the spokesman of Azerbaijani diaspora in Kaliningrad where more than 5,000 Azerbaijanis live, declared that oppression on his fellow nationals intensified in the wake of the Biryulevo events (Şamilkızı, 2013). Following these incidents, as an individual example, Mais Kurbanov who was one of Azerbaijani members of the Russian Migrants Federation, was shot in November 2013 (themoscowtimes.com, 2013).

In the meantime, for the radical nationalists, dark-skinned women are also posing a danger to the law and order of the Russian cities as well as immigrant males, who are viewed as potential members of crime organizations. It was believed that women make their husbands' stay in Moscow persistent and this results in the birth of new minority members who would be the source of incoming problems in the future. Moreover, dark-skinned women were considered as a direct threat to the racial purity and whiteness of the Slavs in case they live with the Russian men. In accordance with these views, racist attacks to the immigrants from the CIS countries are not only targeting adult males but also they may hurt women and even children as it could be observed in many events (Roman, 2002, pp. 10-11). For the latter, the wildly murder of a 9-year-old Tajik girl Khursheda Sultonova in St. Petersburg, in February 2004 (European Commission against Racism and Intolerance, 2006, p. 32) and the assault on three Azerbaijani minors in Moscow in April 2008 by unidentified skinhead gangs can be shown among the clearest examples (The Russian Federation Hate Crime Survey, 2008, p. 4).

In this framework, the rise of extreme nationalism and racism in Russia introduced a process of great oppression and violence against Caucasian

immigrant and minority groups and made their life quite different in the Russian cities. Racist groups' propaganda claims that ethnic Russians continuously incur attacks of the Caucasians, but the government is not fulfilling its relevant tasks to protect its citizens and it even continues to provide economic support to the Caucasian region and immigrants. These groups try to find ground within the Russian society through such discourses and mostly they manage to gain support. However, according to a number of human rights organizations, police forces fail to take adequate precautions against the racist attacks targeting the Caucasians and Central Asians, detain members of the minority and immigrant groups, usually without legitimate evidence and create pressure and use an obvious violence policy on them.

On the other hand, the ascent of racist feelings and violent incidents in Russia against the Caucasians would increasingly capture attention of officials of the Caucasian independent states. The first official intervention relevant to this issue was displayed by Geidar Aliev, President of Azerbaijan, in 1996. Aliev met with mayor Luzhkov and the police chief Nikolai Kulikov during his Moscow visit and passed his concerns about the security of 240,000 Azerbaijanis living in the city at the time. Whereas Aliev admitted high criminal rate of Azerbaijani community in Moscow and suggested collaboration for the resolution of this problem, he informed Luzhkov about his disturbance regarding the use of anti-crime campaigns against certain nationalities, especially the Caucasians rather than criminals themselves (Roman, 2002, p. 13). Later on, increasing frequency of incidents, which jeopardized security of the Caucasians, would grab further attention of the Azerbaijani government regarding this issue.

However, although Azerbaijani officials are disturbed about such incidents, they prefer to avoid earning fury of Moscow in conveying these hesitations to the Russian authorities. For instance, in 2013, it was remarkable that Ali Hasanov, the Department Chair of Internal Policy of Presidency, stated that even though no adverse official attitude was adopted by the Russian authorities against the Azerbaijanis, some informal chambers were trying to damage the relations between two countries. Azerbaijani diaspora also fails to put forward a collective and strong response related to this issue. While the Diaspora Committee and the All-Russian Azerbaijani Congress were emphasizing that racist attacks and the oppression against the Azerbaijanis in Russia intensified significantly just after the Biryulevo incidents, the Federal National-Cultural Autonomy of Russian

Azerbaijanis (Azerros), comprised of Russian citizens with Azerbaijan origin, and which operates in relation with Kremlin, displayed a different attitude. In the letter sent by the Azerros to the Chair of the Diaspora Committee, it was claimed that there was no evident opposition against the Azerbaijanis in Russia and warned that some problems could arise due to the accusations by the Azerbaijani side (Şamilkızı, 2013). This moderate and cautious attitude of the government of Azerbaijan and Azerbaijani diaspora could be explained by the hegemonic power of Russia over the CIS countries and Azerbaijan's dependence on Russia in many aspects.

The violent actions against the Caucasians in Russia were also accompanied by protests in Armenia. In this context, one of the most noteworthy examples was the official complaint in 2006, voiced by the Armenian President Robert Kocharian and the Prime Minister, Andranik Markarian, to Dmitry Kozak, Putin's representative for South Russia, after rise of racist attacks against the Armenians. Especially, the disturbance of Armenian public opinion and civil society organizations regarding the issue and their pressure compelled Kocharian and Markarian to request from their Russian counterparts to take the necessary precautions to prevent aforesaid violent attacks (asbarez.com, 2006). Kocharian and Markarian were expecting from Russian law-enforcement bodies to act faster and more effective in terms of prosecution of racist violence incidents and detainment and punishment of criminals. Indeed, these concerns were reflecting the general expectation of the former Soviet member states whose citizens were incurring racist treatments. Therefore, the relevant concerns were voiced by the presidents of the relevant countries at the CIS summit in February 2008. In return, Putin declared that his administration was aware of racism issues in the country and felt upset for these circumstances and he assured the relevant countries about taking steps to solve this problem (The Russian Federation Hate Crime Survey, 2008, p. 9).

However, the increasing Russian racism strengthens the expectations from the government to follow more active imperialist policies; provokes it to establish an imperial hegemony over the former Soviet geography once again and indeed, it proved partly successful in this regard. In the post-Soviet period, Russia had adopted a civic nationalist attitude in its foreign policy for a long time; but now it occasionally acts with ethnic motives towards its near environment. In the crisis experienced with Georgia in the middle of 2000, examples of this point of view were explicitly

displayed. In the wake of the tensed relationships between two countries, it was meaningful that Russia deported a large number of Georgians and Russian citizens who were of Georgian origin. Furthermore, deported individuals were harshly mistreated during this process and even two Georgians died while under detainment and one at the airport. This situation triggered Georgia's ethnic cleansing accusations against Russia (bbc.co.uk, 2006). Indeed, with its attitude, Russia took a stand similar to the one displayed by the DPNI towards the Caucasians. Russia regarded Georgia as an illegitimate and hostile entity who sought to tarnish its great power status and it wanted to harm this nation while effectively manipulating the hatred against the Caucasians in the society (March, 2011, p. 202). The August War fought in 2008 between Russia and Georgia was the ultimate product of this policy and it can be perceived as the last stage of the process.

Moreover, Russia is able to use racist gangs in the country as paramilitary forces for the clashes in the neighbouring territories. For instance, thousands of volunteers from the Russian cities went to Ukraine where there is a substantial Russian population, in order to join the armed conflicts between Russia and Ukraine. In this sense, racist groups in Russia could play a crucial role in the interstate problems as they more intensely defend and voice the rights of the Russians living in the former Soviet republics and also provide an additional fighting power which can be utilized for this aim. Therefore, some comments come to prominence which stress that the existence of the Russians in surrounding countries is exploited by Russia to interfere in the internal affairs of those countries.

Hence, there is a strong argument in the CIS countries that resident Russians are the fifth-columnists of Russia and, accordingly, they could be the potential threat for their hosting states as they may constitute justification for a possible Russian intervention (Hagendoorn, Linssen and Tumanov, 2001, p. 87). Russians' omission of using local languages and some disloyal attitudes to their residence countries or their feelings of national superiority towards titular groups strengthen these views (Hagendoorn, Linssen and Tumanov, 2001, p. 134). At the same time, this perception of threat is valid also for the federal structures in the Northern Caucasia just as the independent states. For example, a petition which was written to President Medvedev and published on the internet in September 2010 requested the borders of the North Caucasus Federal District to be drawn again. In this way, Stavropol, the only city dominated by the Russian population, would be dissected from there to join to

Southern Federal District and this request stirred up significant clashes between ethnic Russians and the Caucasians living in the city (Foxall, 2011, p. 12). These issues provide clear evidence of the increasing influences of the Russian racism on the distant territories of Russia and its near environment.

Conclusion

In sum, racism in Russia today has an extensive social base. Although majority of ethnic Russians does not join neo-Nazi groups or racist violence actions personally, a considerable part of them share views of radical right about minorities and immigrants. The Caucasians have been the most negatively influenced group from these approaches since the beginning and thus, Caucasian immigrants have been target of numerous violent attacks. Hundreds of people from Caucasian origin lost their lives and additional thousands were compelled to leave the country by force. At this point, internal and external immigration issue is particularly important because in Russia there is a widespread belief that ethnic Russians live at worse conditions than individuals belonging to minorities, or even than guest workers and illegal immigrants.

The most intense period of racist violence was observed in the second half of the 2000s and according to the statistics, it appeared more moderate along the last couple of years with respect to the aforesaid period. However, this progress should not be interpreted as footsteps of a bright future, since hostility against the Caucasians has already gained a general ground in the society and as long as government policy igniting nationalism remains unchanged and as socio-economic problems prevail in the country, it is very likely to persist. Furthermore, the most important reason of current decrease in the racist attacks is the fact that attention of radical right turned towards outside rather than immigrants in the country. Especially, deepening crisis between Russia and Ukraine introduced a new target for the Russian racists. However, this external-oriented approach causes new issues in the relations of Russia with its neighbours and federal regions. Therefore, it seems highly possible that Russian racism will continue to be a critical factor in both internal and foreign policy of the country in the forthcoming years and because of this reason it deserves greater intellectual and academic interest.

References

Asker, A. (2016). 'Rusya'da Yabancılar ve Yabancılaşan Vatandaşlar Zenofobi Kiskacında', TYB Akademi 6 (17), 173-186.

Cichock, M. A. (2013). *Russian and Eurasian Politics: A Comparative Approach*. New York: Longman.

ECRI, (2006). *European Commission against Racism and Intolerance: Third Report on the Russian Federation*. <https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/russian-federation>.

Foxall, A. (2011). 'Recent Developments in Inter-Ethnic Relations in Stavropol'skii Krai', *Russian Analytical Digest* 93, 12-14.

BBC News. (2006). *Georgia Slams Russian 'Cleansing'*. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/5415388.stm>.

Hagendoorn, L., Linssen, H. and Tumanov, S. (2001). *Intergroup Relations in States of the Former Soviet Union: The Perception of Russians*. East Sussex: Psychology Press.

Horvath, R. (2013). *Putin's 'Preventive Counter-Revolution'*. New York: Routledge.

Killeen, T. (2012). *Rising Radical Nationalism and Xenophobia among Russian Youth: The Problems, The Causes, and Potential Solutions*, *The Clough Journal of Constitutional Democracy*, 3, 38-49.

Kisriev, E. F. (2011). *Islamic Movements in the Northern Caucasus and Their Relations with the Authorities*, in Hans-Georg Heinrich, Ludmilla Lobova and Alexey Malashenko (ed.) *Will Russia Become a Muslim Society?* (pp. 39-83). Frankfurt: Peter Lang.

Asbarez. (2006). *Kocharian Condemns Racially Motivated Killings of Armenia's in Russia*. online at <http://asbarez.com/53803/kocharian-condemns-racially-motivated-killings-of-armenias-in-russia/>.

Laruelle, M. (2008). 'Alternative Identity, Alternative Religion? Neo-Paganism and the Aryan Myth in Contemporary Russia', *Nations and Nationalism* 14(2), 283-301.

Laruelle, M. (2009). 'Rethinking Russian Nationalism: Historical Continuity, Political Diversity, and Doctrinal Fragmentation', in Marlène Laruelle (ed.), *Russian Nationalism and the National Reassertion of Russia* (pp. 13-48). New

York: Routledge.

The Moscow Times (2013). Leader of Migrant Federation Shot in Moscow. <https://themoscowtimes.com/articles/leader-of-migrants-federation-shot-in-moscow-29489>

Leonova, A. (2009). 'Electoral Choice, Cultural Capital, and Xenophobic Attitudes in Russia, 1994-2006', in Marlène Laruelle (ed.) *Russian Nationalism and the National Reassertion of Russia* (pp. 145-166). New York: Routledge.

March, L. (2011). Is Nationalism Rising in Russian Foreign Policy?: The Case of Georgia. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization* 19(3), 187-207.

Mathyl, M. (2002). The National-Bolshevik Party and the Arctogaia: Two Neo-Fascist Groupuscules in the Post-Soviet Political Space. *Journal Patterns of Prejudice*, 36(3), 62-76.

RT Question More. (2013), Moscow Mayor Says No to More Mosques in the City. <https://www.rt.com/politics/moscow-mayor-says-no-to-more-mosques-in-the-city-669/>

Länder-Analysen (2011). Opinion Poll: Nationalism in Contemporary Russia. *Russian Analytical Digest*, 93, 10-11.

Länder-Analysen (2011). Opinion Poll: Russian Attitudes on Terrorism. *Russian Analytical Diges*. 93, 5-6.

Roman, M. L. (2002). Making Caucasians Black: Moscow since the Fall of the Communism and the Racialization of Non-Russians. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 18(2), 1-27.

Romov, Roman (2001). 'Russian National Unity and the 'Nation of Slaves': New Versions of an Old Myth'. *Russian Politics & Law*, 39(3), 66-77.

Şamilkızı, K. (2013). Rusya'da Artan Irkçılığın Arka Planı. <http://www.dunyabulteni.net/haber/279562/rusyada-artan-irkciligin-arka-planı>.

Shirayev, E. (2010). *Russian Government and Politics: Comparative Government and Politics*. New York: Palgrave Macmillan.

Snetkov, A. (2011). From an Existential Threat to a Security Risk and a Conceptual Impasse: Terrorism in Russia. *Russian Analytical Digest*, 93, 2-4.

Sokolovskiy, S. (2013). 'Russian Government Policies and Minority Identities', in Oleh Protsyk and Benedikt Harzl (ed.) *Managing Ethnic Diversity in Russia* (pp. 173-188). New York: Routledge.

The Constitution of the Russian Federation (1993). <http://www.constitution.ru/en/10003000-01.htm>.

The Russian Federation 2008 Hate Crime Survey (2008). <https://www.humanrightsfirst.org/sites/default/files/FD-081103-hate-crime-survey-2008.pdf>.

Umland, A. (2010). Russia: Nationalism's Revenge. <http://www.foreignpolicyjournal.com/2010/12/17/russia-nationalisms-revenge/>.

Varga, M. (2008). 'How Political Opportunities Strengthen the Far-Right Militancy in Russia', *Europe-Asia Studies*, 60(4), 561-579.

Verkhovsky, A. (2009). 'Future Prospects of Contemporary Russian Nationalism', in Marlène Laruelle (ed.) *Russian Nationalism and the National Reassertion of Russia* (pp. 173-188). New York: Routledge.

Yudina, T. N. (2005). 'Labour Migration into Russia: The Response of State and Society'. *Current Sociology* 53(4), 583-606.

Zakharov, Nikolay (2015). *Race and Racism in Russia*. New York: Palgrave Macmillan.

Zuev, D. (2010). 'The Movement Against Illegal Immigration: Analysis of the Central Node in the Russian Extreme-Right Movement'. *Nations and Nationalism*, 16(2), 261-284.

Özet

Etno-kültürel meseleler küreselleşen dünyada ulusal ve devletlerarası düzeyde belirli toplumsal ve siyasal huzursuzlukların en yaygın sebebi olmuştur. Aşırı milliyetçilik, ırkçılık ve bununla birlikte gelişen şiddet olayları ise bu tür meselelerin en dikkat çekici boyutlarından biri konumundadır. Tüm dünyada önemli yansımalara sebep olan bu süreç Rusya Federasyonu üzerinde de ciddi etkiler doğurmuştur. Gerçekten de Rusya, Soğuk Savaş'ın sona erdiği dönemden beri, ırkçılık ve onun yarattığı sorunlarla en fazla karşılaşan ülkeler arasında başı çekmektedir.

Rusya'da ırkçılığın gelişiminde ülkenin Büyük Güç konumunu yitirmesi süreci ve bunun halkın belleğinde yarattığı dönüşüm önemli pay sahibidir. Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya'nın eski küresel etkinliğinden uzak kalması ve Batı'nın siyasi ve kültürel tahakkümünü Rusya'nın doğal nüfuz alanı olarak gördüğü ülkelerde dahi genişletmesi geçmişin mitleştirilmesine sebep olmuş ve bu durumda sosyalist dönemin bitişiyle oluşan ideolojik boşluk Rus milliyetçiliği tarafından doldurulmuştur. Aynı zamanda Rusya'da 1990'lı yıllar büyük ekonomik sorunların da kendisini gösterdiği bir zaman dilimidir. Liberal reformlar toplumun önemli bir kısmı için hiçbir yarar sağlamamış, aksine toplumsal gelir dağılımını olabildiğince adaletsizleştirmiştir. Ülkedeki ciddi işsizlik ve hayat pahalılığı sorunları özellikle gençler arasında umutsuzluk ve yabancılaşmaya sebep olmuş ve bir aidiyet odağı arayışındaki insanların aşırı milliyetçi düşüncelere sarılmasına yol açmıştır.

Ülkede aşırı milliyetçilik zaman zaman Putin yönetimi ve onun partisi Birleşik Rusya tarafından etkili biçimde kullanılabilirdiği ve yönlendirilebildiği gibi, Rusya siyaset sahnesinde doğrudan ırkçı fikirleri savunan belirli oluşumlar da mevcuttur. Bunların arasında, Jirinovski'nin Rus Meclisi'nde başından beri var olmayı başaran LDPR'si, Kremlin yönlendirmeli bir parti olarak Rodina, Limonov'un aşırı milliyetçi ve devrimci fikirleri sentezlemeyi denediği NBP'si ile Barkaşov liderliğinde bizzat Nazi simgelerini kullanan RNU sayılabilir.

Bu noktada, Rusya'daki ırkçı hareketlerin en yoğun biçimde Kafkasya kökenlilere yönelik olarak geliştiği ifade edilmelidir. Gerçekten de, bu ülkede Rusya yurttaşı olanlar da dahil olmak üzere Kafkasya kökenlilere dönük ırkçı eğilim ve saldırılar söz konusu dönemde büyük bir yükseliş içine girmiş ve ciddi mağduriyetleri beraberinde getirmiştir. Özellikle koyu saç, göz ve deri rengi gibi Slavlarda az bulunan fiziksel niteliklere sahip Kafkasyalılar, Afrika kökenliler gibi "siyah" olarak adlandırılarak ırkçı tacizlerin sıklıkla hedefi olmuştur. Toplumsal bazda gücünü hissettiren ve istatistiklere de yansıyan bu Kafkasyalı karşıtı eğilimler Rusya'da yetkili isimlerin söylem ve davranışlarında da zaman zaman kendisini göstermektedir.

Kafkasyalılara karşı ırkçı düşüncelerin gelişiminde kilit rol oynayan başlıca üç sebepten bahsedilebilir. Bu sebeplerden birincisi Rus-Çeçen Savaşı'dır. 1994-96 yılları arasında yapılan ve Çeçenistan'ın savaşın ikinci perdesine kadar devam eden fiili bağımsızlığıyla sonuçlanan bu süreç Rus toplumunda tüm Kafkasyalılara dönük tepki yaratmıştır. Özellikle bu savaş sırasında sivillerin ölümüne sebep olan belirli terör saldırıları

Rusya'da Çeçenlere yönelik bakış açısını olumsuz yönde etkilemiş ve onlarla birlikte diğer Kafkasya halkları da bu tepkisel yaklaşımdan payını almıştır. İkinci sebep, küreselleşme sürecinde dünyanın önemli bir kısmında kendisini gösteren İslamofobi eğilimidir. Savaş sırasında Çeçen liderlerin İslami kimliği öne çıkarmaları ve Kafkasya'nın diğer ülkelerinden çok sayıda savaşçının Çeçen tarafına dini duygularla katılmış olmaları da bu düşünceyi artırmıştır. Üçüncü ve en önemli sebep ise Soğuk Savaş'ın bitişinin ardından Kafkasya'dan çok sayıda insanın daha iyi yaşam koşulları ümidiyle legal ve illegal olarak Rusya'ya giriş yapmalarındır. Göçmenlerin ekonomik yapıya zarar verdikleri ve suç dünyasını kontrol ettiklerine dair Rus toplumunda yaygın bir algı söz konusudur. Özellikle DPNI adlı grup göçmenlerin eylemlerini dikkatle izlemekte ve göçmen karşıtı fikirlerin toplum tabanında güçlenmesini sağlamaya çalışmaktadır.

Kafkasyalılara karşı gelişen ırkçı eğilimler kendisini en net olarak bu insanlara yönelik fiziki saldırıların çok keskin bir yükselişe geçmesinde göstermektedir. Üstelik, önceleri münferit karakter taşıyan bu saldırılar zaman içerisinde kolektif eylemler halini alacaktır. 2006 yılında Kondopoga'da yaşananlar bu tür saldırıların ilk örneğidir. Bu toplu saldırılar arasında en dikkat çekici olan eylemler ise 2010 yılında Moskova'da yaşanan Manezhnaya Meydanı Olayları ve 2013'te Batı Biryulevo'da yaşanan gerginliklerdir. Söz konusu saldırılardan dolayı Kafkasya kökenli insanların Rus şehirlerindeki yaşamları ciddi biçimde zorlaşmıştır. Kafkasya devletlerinin yetkilileri ise zaman içerisinde konuyla daha yakından ilgilenmek ve devletlerarası toplantılarda bu sorunları dile getirmek zorunda kalacaklardır.

Rusya'da ırkçılığın gelişiminin Rus dış politikası üzerinde de önemli etkileri olduğu düşünülmektedir. Öncelikle aşırı milliyetçiler rejimin daha net emperyalist politikalar izlemesini talep etmekte ve ülkenin bilhassa da eski nüfuz alanında tekrardan üstünlük kurmasını desteklemektedir. Bu kitleler, bağımsız Kafkasya ve Orta Asya devletlerinde yaşayan Rus azınlığın çıkar ve haklarını daha yüksek sesle savunmalarından dolayı da Rus dış politikasına etki edebilmektedir. Bu arada Rus milliyetçi grupların Putin yönetimi tarafından gerekli görüldüğü takdirde işlevsel biçimde kullanıldığına da şahit olunmaktadır. Bu grupların varlığı bazı dış politik amaçları meşrulaştırabilmek için malzeme olarak kullanılabilirdiği gibi, Ukrayna krizinde de görülebileceği üzere bu gruplardan paramiliter güçler olarak faydalanılması dahi söz konusu olabilmektedir.

Rusya'da ırkçı şiddetin en yoğun olarak yaşandığı dönem 2000'lerin ikinci

yarısıdır ve bu tür şiddet eylemlerinde son yıllarda bir düşüş olduğu göze çarpmaktadır. Ancak bu düşüşün Rus milliyetçiliğinin yönünü yakın dönemde yurtiçinden çok yurtdışına çevirmiş olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Rusya'da aşırı milliyetçiliğin ve özellikle Kafkasyalılara yönelik göçmen karşıtlığının bu derece geniş toplumsal taban kazandığı bir süreçte konunun halen daha önemli boyutta akademik ilgiye ihtiyacı bulunmaktadır.

İNTİHARLAR COĞRAFYASI PERSPEKTİFİNDEN DÜNYA, TÜRKİYE VE BURSA İLİ¹

Emin ATASOY²
Mustafa KÖSLE³

Öz

İntihar, insanın kendi isteğiyle ve bilinçli olarak yaşamını sonlandırması olayıdır. Dünyada her yıl yaklaşık bir milyon kişi yaşamını bilinçli olarak sonlandırmaktadır. İntiharların yaygınlığı, yöntemleri ve nedenleri; coğrafi mekân, siyasi düzen, iktisadi gelişmişlik, yaşanan zaman ve kültüre göre farklılaşmaktadır.

Bu çalışmada, intihar kavramının kökeni ve tanımı, intihar davranışlarının nedenleri ve dinamikleri, intihar olgusunu tetikleyen etmenler ve küresel boyutta intiharların ortak özellikleri açıklanmıştır. Ayrıca çalışmada bir yandan intihar nedenleri, intihar tipleri ve bunların küresel coğrafi dağılışı irdelenmiş diğer yandan da intihar oranlarına göre ülkelerin gruplandırılması yapılmıştır. Çalışmada hem Türkiye’de hem de Bursa ilinde kullanılan yöntemlere, cinsiyete, yaşa ve eğitim durumuna göre intihar davranışlarının yaygınlığı irdelenmiştir.

1990 yılına kadar sosyalist sistem içinde yer alan postsosyalist ülkeler dünyada en yüksek intihar oranlarına sahip ülkelerdir. Avrupa’daki ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye’deki intihar oranlarının daha düşük olduğu gözlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İntihar kavramı, İntihar tipleri, İntiharların coğrafi dağılışı, Türkiye, Bursa ili

1 Makalenin Geliş Tarihi:10.12.2018

Makalenin Kabul Tarihi: 21.01.2019

2 Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı. e-mail: eatasoy@uludag.edu.tr

3 Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilgiler Eğitimi. e-mail: mustafakosle16@gmail.com

Atıf: Atasoy E., Köse M. (2019). İntiharlar coğrafyası perspektifinden Dünya, Türkiye ve Bursa ili. *Tesam Akademi Dergisi*, 6(1), 123-165. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakadem.528004>

The World, Turkey And The Province Of Bursa From The Perspective Of Suicide Geography

Abstract

Suicide is the event of one's own volition and intentional life. Every year, approximately one million people consciously end their lives. The prevalence, methods and causes of suicides; geographical location, political order, economic development, differentiated according to time and culture.

In this study, the origin and definition of suicide concept, causes and dynamics of suicidal behavior, factors triggering suicide and common characteristics of suicides on a global scale are explained. In addition, suicidal causes, suicide types and their global geographical distribution were examined and grouped according to suicide rates. Working in both the methods used in both Bursa in Turkey, gender, age and prevalence of suicidal behavior was examined by education level.

Post-socialist countries in the socialist system until 1990 were the countries with the highest suicide rates in the world. Compared with other countries in Europe it is observed to be lower than the suicide rate in Turkey.

Keywords: Concept of suicide, Suicide types, Geographical distribution of suicides, Turkey, Province of Bursa

Giriş

İntihar Kavramının Kökeni ve Tanımı

İnsana özgü, olumsuz bir davranış olan intiharın çeşitli anlamları olmasıyla birlikte genellikle ölme isteği içerisinde olan bireyin hayatına son vermeyi bilinçli bir şekilde kendi eliyle gerçekleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır. İntihar; günlük hayatta sonucu ölüm olarak karşımıza çıktığı gibi sadece düşünce olarak da karşımıza çıkabilir. Dolayısıyla intiharı basit anlamı düşünmek yerine çok boyutlu ve karmaşık bir süreç olarak algılamalıyız (Alptekin ve Duyan, 2014, ss. 11-12).

İntihar, sadece bir eylem olarak ele alınamaz. Aslında intihar; fikri olduğu andan başlayıp, kendini öldürme davranışı sona erene kadar geçen bütün süreçlerdir. Bunun içerisine; intihar etmek fikrinin oluşması, intiharın nasıl gerçekleştirileceğinin planlanması ve kendini öldürme girişimi alınabilir. Ayrıca intihar girişimleri sadece ölmek için değil, başka amaçlara ulaşmak için kişinin kendini öldürme niyetinde olduğu görüntüsü oluşturmak için de gerçekleşebilir.

İntihar Kavramının Terminolojik Kökeni

"İntihar, Latince 'insanın kendini öldürmesi' anlamına gelen 'sui' yani 'ben' ve 'cedere' yani öldürmek-kıymak anlamına gelen iki kelimenin birleşmesi sonucu 'suicidere' kelimesi türemiş ve İngilizceye suicide şeklinde geçmiştir. 'Suicide' kelimesi Avrupa'da ilk kez 18. yüzyılda Fransa'da kullanılmıştır". Almanca kökenli dillerden Danca, Norveççe ve İsveççeyi kapsayan Kuzey Avrupa dillerinde insanın kendine kıyma anlamına gelen "selbmord" terimi kullanılmaktadır. Bazı İskandinav yazar ve düşünürler "kıyma" kelimesinin olumsuz anlamı üzerinde durarak bu şekilde kullanımının zaten tabu niteliğini koruyan intiharı dilde başlayan bir olumsuzlama olarak görmektedirler. Bunun için Latince kökenli "suicide" teriminin kullanımını daha uygun bulmaktadırlar. Bugün ülkemizde de tıbbi terminolojide "suisid" şeklinde sıkça kullanılmaktadır (Arsel, 2010, ss. 1-99). "Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat dönemi ile birlikte Batı dillerinde kullanılan "suicide" kelimesine karşılık kendini katletmenin yerine "intihar" kelimesi kullanılmaya başlanmıştır" (Bulut, Bulut ve Küçüker, 2012, ss. 128-135).

İntihar, dilimize Arapçadan geçmiştir. Arapça göğüs, göğse vurma, boğazından asılma, deveyi boğazlama, gırtlak bıçakla kesme anlamlarına gelen "nahr" kökünden türetilen intihar Türk diline yavaş yavaş yerleşmiştir. Arapça kökeninden de anlaşılacağı gibi intihar boğazdan

asılmayla ilgilidir. Belki de anlamından ötürü ülkemizde en yaygın intihar yöntemi asılmadır. Bilinçsizce olsa da Arapça kökeninin insanlarımızın kendine kıyım şeklini belirlediğini söyleyebilir miyiz? Türk Dil Kurumu intihar yerine “öz kıyım” veya “öze kıyım’ı” önermektedir (www.tdk.gov.tr, 22.04.2018 tarihinde erişildi). Burada İskandinav yazarlar gibi kıyım kelimesinin taşıdığı olumsuz anlam nedeniyle önerilen terimin aslında intihara karşı olumsuz toplumsal yargıların hem bir göstergesi olduğu hem de bu yöndeki yargıları pekiştireceği söylenebilir.

İntihar, sadece insanın kendini öldürmesi olarak düşünülmemeli ve sadece davranışın sonucu ile ilgilenilmemelidir. Sadece davranışın sonucu düşünüldüğünde bireyi bu davranışa sürükleyen yaşantılar ve olaylar göz ardı edilmektedir. İntihar bilimcileri olayın sadece sonucuna bakmayı eksik bulmakta ve bu davranışın öncesiyle birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bir başka anlatımla intihara bir süreç olarak bakmak bu davranışa bakışımızı da değiştirecektir (Eskin, 2012, s. 3).

Tanım ve Tanım Türleri

Genel olarak insanların hayatı dört şekilde son bulmaktadır: Doğal ölüm, kazaya bağlı ölüm, öldürülme ve intihar. Bu sınıflandırma içinde kuşkusuz en tartışmalı, en trajik olanı ve en dikkat çekenini intihardır (Alptekin ve Duyan, 2014, s. 17). İntihar kendi yaşam kaderine karşı gelme olduğu için ve bu yaşamı bize bağışlayan tanrıya da karşı gelme olduğundan dindar kesim tarafından reddedilir. Hem Hristiyanlıkta hem de İslamiyet’te intihar Tanrıya meydan okuma olarak görüldüğü için kabul edilebilir bir durum değildir. Bu nedenle tüm evrensel dinlerde intihar lanetlenir ve eleştiri yağmuruna tutulur.

İntihar, en sade tanımıyla bireyin aklı başındayken ve kendi rızasıyla hayatına son vermesidir ve bu tanımda üç temel unsur bulunmaktadır: Niyet, eylem ve güdü (Eskin, 2012, s. 4).

- **Niyet:** Bireyin kendi hayatına gerçekten son verip vermeme isteğidir. İntihar davranışı bilinçli olarak mı gerçekleşti yoksa kazara mı gerçekleşti.

- **Eylem:** Bireyin kendi hayatına son vermek için yapmış olduğu davranışlardır.

- **Güdü:** Kişiyi intihar davranışına iten nedir? Ölme isteği mi, dikkat çekme isteği mi, çevresindekilere uyarıda bulunma isteği mi?

Delmes intiharı, *“bir insanın yaşamakla ölmek arasında bir seçim*

yapabileceği durumlarda her türlü moral değerleri ve dini bilgileri aşır ölümü seçerek kendini öldürmesi” olarak tanımlamıştır” (Alptekin ve Duyan, 2014, s. 18). Durkheim ise intiharı, “ölen kişi tarafından ölümle sonuçlanacağı bilinerek yapılan olumlu ya da olumsuz bir edimin, doğrudan ya da dolaylı sonucu olan her ölüm olayına intihar denir” şeklinde tanımlamaktadır (Durkheim, 2013, s. 5). Bu tanımdan, kişinin yaşamına son vermek için isteğinin olması ve bir davranışta bulunması gerektiği anlaşılmaktadır. Eskin, bu konuda şöyle bir örnek vermektedir; sevgilisini bir trafik kazasında kaybeden birinin ona yeniden ulaşmak için kendi hayatına son vermek bilinciyle bir eylem gerçekleştirmesi intihar mıdır? Burada kişinin hayatı sona ermiş olsa bile kişinin amacı hayattan kopmak değildir. Yeniden sevgilisine kavuşmaktır. Bu nedenle bu eylem kaza olarak değerlendirilebilir (Eskin, 2012, s. 5). Bir diğer örnekte ise yine sevgilisini trafik kazasında kaybeden birinin artık bu hayatta yer almak istemediği için canına kıydığını düşünelim. Bu örnekte ise kişinin tekrar sevgilisine kavuşmak gibi bir düşüncesi yoktur. Kişi belki de “öbür dünya” kavramına inanmamaktadır. Bu yüzden gerçekleştirdiği eylem bir intihardır.

İntiharı, bilinçli bir şekilde kendi hayatına son verme ile gerçekleşen uyumsuz bir davranış olarak görmek doğru olmakla birlikte yetersiz bir değerlendirmedir. Çünkü intihar sadece hayatına son vermek amacıyla değil çevredeki insanlara uyarıda bulunmak ya da mesaj vermek için de uygulanan bir davranıştır. Bazen bir yardım isteği bazen de hayatın zorluklarından kurtulma isteğidir. Böylece intihar davranışı göreceli, tartışmalı ve en önemlisi de bireysel bir davranışa dönüşür (Alptekin ve Duyan, 2014, s. 12).

İntihar Kavramının Çok Boyutluluğu

Dünya’da yaşamın başlamasından itibaren değişik yerlerde ve değişik medeniyetlerde farklı yoğunluklarda olmasına rağmen intihar hep var olmuştur. İlkel toplumlarda dahi intihar görülmüş hatta yaşlıların bu davranışı doğru bulunmuştur (Deniz, Günindi Ersöz, İldeş ve Türkarlan, 2001, ss. 1-22). “Günümüzde, National Institute of Mental Health adlı kuruluş, intihar davranışlarına yönelik yaptığı sınıflandırmada üç temel kategori belirlemiştir. Bu kategoriler; tamamlanmış intihar (completed suicide), intihar girişimi (attempted suicide) ve intihar düşüncesinden (suicide ideation) oluşmaktadır” (Arsel, 2010, ss. 1-99).

- **Tamamlanmış İntihar:** Bireyin yaşamına son vermek bilinciyle ve isteğiyle gerçekleştirdiği, sonucu ölümle noktalanmış davranıştır (Bulut

vd., 2012, ss. 128-135).

- **İntihar Girişimi:** Bu kavram intihar davranışının gerçekleştiği fakat sonucunda ölümün olmadığı davranıştır. Bu davranış daha çok ilgi çekmek, çözüm üretilmeyen bir sorunu gözler önüne sermek gibi nedenlerden dolayı gerçekleşir (Alptekin ve Duyan, 2014, s. 25). Bu tür davranışların en çok görüldüğü yer acil servislerdir. Bu hastalar dikkatle takip edilmelidirler. Çünkü intihar davranışını tekrarlama ihtimalleri yüksektir. Bu hastalardan bazıları intihar etmek istediğini açıkça belirtirken bazıları ise bir kaza olduğunu söyleyebilmektedir (Sayıl, 2008, s. 82).

- **İntihar Düşüncesi:** Kişinin kendi hayatına son vermeyi düşünmesi ve bu konuda planlar yapmasıdır (Bulut, Bulut ve Küçüker, 2012, s. 128-135; Eskin, 2012, s. 4).

İntihar girişiminde bulunanlar; genellikle çevresiyle barışık, kendini anlatan ve sorunlarına çözüm arayan kişilerdir. Tamamlanmış intihar tanısı konmuş olanlar ise genellikle çevresindeki insanlardan soyutlanmış, az konuşan, sorunlarının çözümü olmadığına inanan ya da tek çözümün ölüm olduğuna inanan kişileridir (Bulut, Bulut ve Küçüker, 2012, ss. 128-135). Yapılan araştırmalar; iklim özelliklerinin, gece-gündüz süresinin, mevsimlerin, güneşli gün sayısının, hatta haftanın günlerinin intihar üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir (Günay Aktaş, 2014, s. 13).

İntihar Tipleri

İntihar ile ilgili yazılmış bilimsel kaynaklarda en sık rastlanılan 3 intihar tipi şunlardır:

Durkheim'in İntihar Tipleri

Durkheim'in toplumbilimsel görüşüne göre intiharlar toplumun bütünleşmesiyle ters orantılıdır. Toplumun bütünlüğü arttıkça intiharlar azalmakta, toplumun bütünlüğü azaldıkça intiharlar artmaktadır. Toplumsal bütünleşmişlik ve toplumsal düzenlemeye bağlı olarak Durkheim intiharı dört ana grupta toplamıştır (Durkheim, 2013, ss. 136-240). Durkheim'in intihar sınıflaması şöyledir:

- **Bencil İntiharları:** Toplumla yeterince bütünleşmemiş kişilerde görülen intihar tipidir. Toplum bu bireylerin toplumsallaşması için yeterince olanak sağlamamış ya da sağlayamamıştır. Bu yüzden de kişiler yalnız kalıp intihara sürüklenmiştir.

- **Elcil İntiharları:** Toplumun bireylere karşı çok kuralcı olduğu toplumlarda görülmektedir. Toplum bireyin yaptığı özellikle de ahlaki bir hatadan dolayı bireyin intihar etmesi için baskı yapmaktadır. Bu durumda da birey intihara yönelmek zorunda kalır. Japon toplumunda görülen “hara-kiri” ve Hint toplumunda görülen “suttee” türü ölümler bu gruba örnek gösterilebilir.

- **Kuralsızlık İntiharları:** Toplumun, bireyleri yeterince kontrol etmediği durumlarda gerçekleşen intihar tipidir. Bireyler hangi durumda, nasıl davranacağını bilemediğinden yaşadıkları zorluklar karşısında kendini kaybedip intihara yönelir. Çünkü toplumsal normlar işlememektedir ya da toplumsal norm yoktur. Bu durumda birey, davranışlarında ölçüt belirleyemez. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde bu intiharların arttığı söylenebilir.

- **Ölümcül İntiharları:** Toplumda normalden de çok kural olduğunda bireyler kendilerini özgür hissetmemekte aksine baskı altında hissetmektedir. Köleler bu duruma örnek gösterilebilir. Efendisi tarafından bütün hayatı sınırlandırılan köleler bu durumdan kurtulmak için intihara yönelmektedir.

Baechler'in İntihar Tipleri

Fransız sosyal bilimci Jean Baechler tarafından önerilen intihar tipleri 4'e ayrılmaktadır (Eskin, 2012, s. 6).

- **Kaçma İntiharları:** İntihar eden kişi yaşadığı sorunlarla baş edemez ve çözümü ölümden bulur. Çünkü sorununun çözümü olmadığına inanır. Bu sorunlardan belli başlıları; evlilik, yaşlılık, engelli olma durumu olarak açıklanabilir.

- **Saldırganlık İntiharları:** Başkalarına yönelik olarak tepkide bulunmak için gerçekleştirilen intihar tipidir.

- **Adanma İntiharları:** İnanılan ya da tapılan bir düşünceye, fikre, akıma, kişiye, topluma ya da dine katkıda bulunmak için gerçekleştirilen davranışlardır. Özellikle şehitlik bu tip intiharlara örnektir.

- **Oyun İntiharları:** Kişi hayatın her anını adrenalin içinde yaşamak istemektedir. Böylece hızlı araç kullanma, yüksekten atlama ya da kesici delici aletlerle gösteri yapma gibi davranışlar gerçekleştirir. Bu davranışların sonucunda meydana gelen ölümler oyun intiharı olarak adlandırılır.

Shneidman Sınıflaması

Shneidman intiharı güdüsel olarak sınıflamaktadır ve ona göre ölümle sonuçlanan intiharlar üç ana gruba ayrılır (Eskin, 2012, s. 7).

- **Bencil İntiharlar:** Bireye özgü ruhsal durumlardan kaynaklanan intihar tipidir. Genellikle intihar eden kişinin psikolojik rahatsızlıkları bulunur.

- **Çiftli İntiharlar:** Bireyin çevresindeki insanlarla ilişkileri sonucu intihar davranışı gerçekleşir. Doyurulmayan sevgi, saygı ya da cinsellik bireyi intihara sürükleyebilmektedir.

- **Soyutlanma İntiharları:** İntihar eden kişi ailesinden, akrabalarından, toplumdan hatta tüm insanlıktan soyutlanmıştır. Böyle bir durumda yalnızlık intiharları yani soyutlanma intiharları gerçekleşmektedir.

İntihar Davranışının Nedenleri ve Dinamikleri

İnsanlar neden intihar eder? Bu sorunun cevabı göreceli ve çok karmaşıktır. Çünkü bireysel özellikler olan psikolojik problemler, çözümlenemeyeceği düşünülen sorunlar dışında, toplumsal özellikler olan baskı, normlar, yöneltme ve yönlendirme de kişiyi intihara yöneltebilir (Alptekin ve Duyan, 2014, s. 18).

Bilimsel literatürde intiharın nedenleri arasında;

- Bireyin, kendisi için çok önemli bir kişi tarafından reddedilmesi.
- Terkedilme duygusu yaşaması ve bununla baş edememesi.
- Çocuklarda ve gençlerde özgüven eksiklikleri.
- Yaşamın zorlukları karşısında tek başına kalmışlık hissi.
- Geçim derdi, yüklü borç veya ciddi finansal sorunlar.
- Aile bağlarının zayıflaması.
- Ailenin geçmişinde intihar bulunması.
- Alkol ya da uyuşturucu madde bağımlılığı.
- Kişi tarafından çok sevilen birinin ölüm üzüntüsü.
- Fiziksel ya da ruhsal hastalıklar.

- İntiharı özendiren film, dizi, kitap ya da müzikler.
- İntiharda kullanılabilen araç ve gereçlere kolay ulaşım gibi durumlar.

Ruh sağlığının çeşitli alanlarında çalışan profesyonellerin intihar davranışını kolayca anlayabilmeleri için intiharın öne çıkan beş temel özelliğinden bahsedilebilir. Los Angeles İntiharı Önleme Merkezi çalışanlarının geliştirilen başlıca nedenler şunlardır (Alptekin ve Duyan, 2014, s. 18):

- İntihar ederek bir problemi sona erdireceğini, rahata kavuşacağını ya da sorunu çözebileceklerini düşünürler.
- İntiharı düşünen kişi kriz içerindedir ve intiharı bir çıkış yolu ya da bir tünel olarak görür.
- İntihara yönelen kişilerin duygu karışıklığı yaşadığı bilinmektedir. Hem yaşamak, hem de ölmek istemektedirler.
- İntihar eden kişiler öldüklerinde onurlu bir iş yapmış olmalarına inanırlar.
- İntiharda hem toplumsal hem de bireysel özellikler ve durumlar rol oynamaktadır. Bunlara kalıtsal, endokrinolojik ve biyokimyasal nedenlerin de katıldığını unutmamak gerekir.

Psikodinamik eğilimli araştırmalar intiharın psikolojik durumu üzerine odaklanmaktadır. Bu araştırmalarla intihar eden kişilerin ruhsal durumlarını anlamaktayız. Araştırma sonuçlarına göre intiharda; derin duygusal çöküntü, kızgınlık, öfke, yalıtılmışlık, karamsarlık, yaşamın anlamını ve umudunu yitirmesi gibi depresif belirtilerin kişilik yapısında egemen olduğu görülmektedir. Birçok yazar ve araştırmacı intihara yönelik krizi bir tünelin içinde kalma şeklinde değerlendirir. İntihar eden kişi tüneli sorunun süreci olarak görür. Sorun gittikçe çözülemez bir hal alır ve tünelin ucu iyice daralır. Sonuç olarak çözüm ihtimali kalmadığına inanılır ve intihar gerçekleşir (Alptekin ve Duyan, 2014, ss. 19-20).

İntihar Davranışını Hazırlayan Etmenler

Farklı yaş gruplarındaki bireyleri yaşamlarını sonlandırmaya hazırlayan etmenler arasında duygu bozuklukları, şizofreni, durumsal risk faktörleri, psikopatoloji ve ailesel risk faktörleri yer alır.

Duygu Bozuklukları

Duygu-durum, insanların içinde bulunduğu içsel-dışsal etmenlere göre dalgalanma gösteren ruhsal süreçlerdir. Bu süreçlerin, uzun süreli ve olağandışı şiddette yaşanıyor olmasına duygu-durum bozukluğu denir. Duygu-durum bozuklukları kabaca iki türdür. Örneğin; isteksizlik, karamsarlık, hayattan zevk alamama, ağlama isteği gibi duyguların uzun süreli ve şiddetli olması depresyon denilen ruhsal çökkünlüğü akla getirirken, aşırı neşelilik, çok konuşma, enerji artışı manik dönemi akla getirir. Depresyonda intihar olasılığı; başka ruhsal hastalığı olanlarda, erkeklerde, alkol ve diğer madde kullanımı sorunları olanlarda, sosyal desteğin yetersiz olduğu olgularda, emeklilik gibi önemli yaşam olayları yaşayanlarda, eş bulamayan bekârlarda, boşanmış olanlarda, daha önce intihar girişimde bulunanlarda, intihar tehdidinde bulunanlarda daha fazladır.

İntihar ile ilgili literatürde en sık rastlanılan intihar nedenleri depresyon, suça eğilim, kronik rahatsızlıklar ve kişilik bozukluklarıdır (Alptekin ve Duyan, 2014, s. 43). Dünya genelinde intihar edenlerde en sık görülen sorun depresyondur. Bu kişilerin yarısından fazlasında duygu bozukluğu saptanmıştır. Duygu durum bozukluğu olan hastalarda yapılan uzun takipli bir çalışmada bu hastaların %15'inin hayatlarını intiharla sonlandırdıklarını ve bunun genel popülasyondan 30 kez fazla olduğunu, intihar riskinin hastalığın erken dönemlerinde en yüksek olduğu ve bekleneceği gibi remisyondan ziyade depresif epizotlar sırasında olduğu belirlenmiştir (Bulut, Bulut ve Küçüker, 2012, ss. 128-135). Bir başka deyişle, psikiyatrik rahatsızlığı olanlar olmayanlara göre en az 3 kat daha fazla intihar riski taşır (Apaydın, Özdemir ve Zoroğlu Ünal, 2016, ss. 7-42). Depresyonda olan hastalarda daha önce bu durumdan dolayı hastaneye yatırılmışsa ya da intihar teşebbüsünde bulunmuşsa risk en yüksek seviyededir. Orta ya da hafif depresyon durumlarında kişi kendini güçsüz hissedebilir ya da üzüntülü olabilir fakat intihar riski yüksek değildir (Jamison, 2004, s. 136).

Şizofreni

İntihar, şizofren kişilerde erken ölüm nedenlerinden biridir. Şizofren kişilerde intiharı engellemek için öngörülü davranıp risk etmenlerini ortadan kaldırmak gerekmektedir. Aslında şizofren hastalarda depresyon, umutsuzluk ve madde kullanımı intihar riskini en çok arttıran risk etmenleridir. Bunların dışında yüksek zeka düzeyi ve hastalık öncesi yüksek işlevsellik de risk etmenleri arasındadır. Ayrıca hastalığın ilk

zamanları riskin en yüksek olduğu dönemdir. Bu konu ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalar, şizofrenlerde hastanede yatarken ve taburcu olduktan sonraki ilk bir haftada intihar davranışının en yüksek seviyede olduğunu göstermektedir (Çetin ve Eker, 2011, ss. 611-627).

Şizofreni hayat boyu süren ama doğru tedavi uygulandığında kontrol altına alınabilen ciddi bir ruhsal hastalıktır. Şizofreni hastaları gerçeklerle teması kaybetmiş gibi görünebilir. Başkalarının duymadığı sesleri duyabilirler. Başkalarının onlara zarar vermeye çalıştığını düşünebilirler. Bazen konuştukları mantıklı olmayabilir. Hastalık genellikle yavaş yavaş başlar ve ilk belirtiler 16 ile 30 yaş arasında görülür. Şizofren hastalarda özellikle de aklını yitirme korkusu yaşayan, daha önce intihar davranışı geçmişi olanlarda intihar riski daha da artmaktadır. Şizofrenlerdeki intiharların çoğu, genç işsiz erkeklerde ve hastalanmadan önce yüksek işlevsellik düzeyine sahip kişilerde görülmektedir. Bu hastalarda alkol ya da madde kullanımında ve devamlı sesler işiten hastalarda intihar riski artmaktadır (Bulut, Bulut ve Küçüker, 2012, ss. 128-135).

Durumsal Risk Faktörleri

Bireyler için ailelerinde ya da yakın çevrelerinde daha önce intihar davranışı gösterenler varsa intihar riski artmaktadır. Bazı bireyler sosyal medyadan, oynadıkları bilgisayar oyunlarından, okudukları kitaptan ya da TV'den etkilenerek intihara yönelebilmektedir. Ayrıca hapishanede bulunan tutuklular ve genç yaşta olanlar bu durumlardan daha fazla etkilenmektedir. Evde ateşli bir silahın bulunması da risk faktörünü artırır. ABD'de intihar nedeniyle meydana gelmiş ölümlerin yaklaşık %60'ı ateşli silahlarla olmaktadır. Gerek erkekler gerekse kadınlar için en çok seçilen yöntem budur (Bulut, Bulut ve Küçüker, 2012, ss. 128-135).

Durkheim, ekonomik sıkıntı kadar ekonomik bolluk ve refahın da intiharı arttırdığını iddia etmektedir. Refah seviyesi yüksek Batı ülkelerinde de intihar oranlarının yüksek olması bu durumu kanıtlar niteliktedir (Apaydın, Özdemir ve Zoroğlu Ünal, 2016, ss. 7-42). Ayrıca Finlandiya'da yapılan bir çalışmada intihar sonucu ölen ergenlerden %17'sinin anti-sosyal kişilik bozukluğuna sahip olduğu belirlenmiştir. Buradan hareketle kişilik bozukluklarının da risk faktörleri arasında yer aldığını söyleyebiliriz (Ak, Gülsün ve Özmenler, 2009, ss. 1-79).

Psikopatoloji

Ruhsal bozukluklarda depresyon, alkol ve madde bağımlılığı intihar riskini artırır. Tamamlanmış intiharların %90'ında ruhsal bir bozukluk ya da

bağımlılık görülür. Daha önce intihar girişimde bulunmuş olmak da riski arttıran etmenlerdendir (Sayıl, 2008, s. 94). Alkolik bireyler bir sorunla karşılaştığında en çok alkole başvururlardır. Bu bireyler intiharda kesin sonuçlar veren yöntemleri daha çok tercih etmektedir. Alkol ve madde bağımlısı kişilerde zamanla kişilik bozuklukları oluşabilir. Kişilik bozukluğu oluşan bireylerde intihar davranışının ölümle sonuçlanma ihtimali daha yüksektir (Apaydın, Özdemir ve Zoroğlu Ünal, 2016, ss. 7-42).

Ailesel Risk Etmenleri

İntihar davranışı genetik nedenli olabileceği gibi model olarak öğrenme ya da bebeklikten itibaren ihmal edilme gibi çevresel nedenlerle de olabilmektedir (Avcı, Çelik, Karayazı, Metin, Tahiroğlu, Toros ve Yıldırım, 2010, ss. 280-286). Parçalanmış ailelerde, boşanmış olanlarda, aile içi şiddet durumuna maruz kalanlarda, fiziksel ve cinsel istismara uğrayanlarda, ailede psikolojik hastalık geçmişi olanlarda ve ailede madde bağımlılığı geçmişi olanlarda intihar riski artmaktadır.

Daha önce ailesinde veya yakın çevresinde intihar davranışı görülen bireylerde intihar etme riski artmaktadır. Evlat edinme halinde ise biyolojik ailede intihar davranışının varlığı bireyde de intiharı arttırmaktadır. Tek yumurta ikizlerinden birinde görülen intihar davranışı diğersinin de bu davranışı gösterme olasılığını artırır (Sayıl, 2008, s. 94). Ayrıca parçalanmış ailelerde, tek ebeveynli ailelerde, dul ve yetimlerde intihar riski yüksektir. Baba yokluğu veya ailede madde bağımlılığı olan kişinin olması da ergenlerin intihar davranışını tetiklemiştir (Sayıl, 2008, s. 95). Yine bazı ergenlerde; akran ilişkilerinin kalitesi, anne-baba ile ilişkilerin kalitesi ve ailede geçmişte bir intiharın varlığı öz kıyım riskini arttırmaktadır (Avcı, Çelik, Karayazı, Metin, Tahiroğlu, Toros ve Yıldırım, 2010, ss. 280-286).

İntiharların Ortak Özellikleri

Her intihar kendine özgü müdür yoksa tüm intiharlar birbirine benzer mi? İntiharların ortak özellikleri var mıdır, yok mudur? Bu tip sorulara yanıt olarak Eskin, intiharlara yönelik dokuz ortak özelliği belirlemiştir ve aşağıdaki satırlarda bu özellikler açıklanmaya çalışılmıştır (Eskin, 2012, ss. 13-16).

Ruh Acısı ve Mutsuzluk Bireyi İntihara Sürükleyebilir

Kişiyi intihara sürükleyen etkenlerin başında yaşanan ruhsal acılardır.

İntihar etmek acılardan kurtulmanın bir yolu ve bir çözümü gibi görünür. Böylece intihar, sorunlardan kaçış, acıları dindirme ve olumsuzluklara tepki olarak karşımıza çıkmaktadır.

İntihar, dayanılmaz bir acıya veya olaya karşı bir tepki olarak ele alınmaktadır. İntihar edenlerin ölümlerinden önce kaleme aldıkları notlar bu insanların ne kadar acı çektiklerini gösteren birer belgedir. Bu acılar hem kişisel iç mutsuzlukları hem de hayatta karşılaştıkları haksızlıklar veya başlarına gelen kötü olaylar karşısında duyulan çaresizlikten kaynaklanmaktadır. İntihar ederek kendini öldüren bir kimseyi en iyi anlatan, çektiği acıdır. Neden bir insan, herkes yaşamak için bunca çaba ve sıkıntıya katlanırken yaşamına nokta koymayı yeğlesin? Söz konusu acı fiziksel acıdan farklıdır. Fiziksel acı katlanılabilen, belki dayanması kolay bir acıdır. Ama dinmeyen ruhsal acı, yüreğini ve beynini kemiren acı bireye kendini öldürtebilir.

Sorunlara Çözüm Bulamamak Bireyi İntihara Yöneltebilir

İntihar davranışlarında her zaman bir çözüm arayışı bulunmaktadır. İçinde bulunulan durumdan, nasıl kurtulabilirim, sorusu yanıt bulamadığında intihar etme gündeme gelmektedir. İntihar eden kişi içinde bulunduğu görece çözümü olmayan sorundan kurtulmak için her yolu dener. Bütün çabalarına rağmen sorunu ortadan kaldıramayınca son çare olarak ölümü seçer. Sonuç olarak, intihar seçeneğini kabullenen birey ölümü de çözüm olarak kabul etmiş olmaktadır. Ölüm sorunları ortadan kaldıracak mıdır? Kesinlikle hayır. Burada sorunu değil, sorunun sahibini ortadan kaldırmak söz konusudur. Çözüm, bir sorun karşısında bütün yolları deneyerek sonuca ulaşma olarak tanımlanabilir. Fakat intiharda soruna çözüm getirmek yerine sorunun sahibinin ortadan kaldırılması söz konusudur.

Bilinci Sonlandırmak İçin İntihar Bir Çözüm Olarak Görülebilir

İntihar eden kişi içinde bulunduğu durumdan kaçmak için intihara yönelmektedir. Çünkü problemi ister kişisel ister toplumsal olsun birey onu çözememekte ve bu durumdan kurtulmak için de intihara yönelmektedir. Aslında amaç bilinci sonlandırıp bu olumsuz durumdan uzaklaşmaktır. Bir başka anlatımla, sorunlarla yüzleşememek, sorunlara meydan okuyamamak ve sorunlardan çıkış yolu bulamamak kişiyi farklı arayışlara sürüklemektedir. Sorunlarına çözüm bulamayan kişi, var olan sorunlarla ilişkisini kesmek için intiharı bir seçenek olarak düşünmeye hatta bu eylemi kaçınılmaz bir son olarak görmeye başlar. Böylece

çaresizlik ve seçimsizlik onun kendi sonunu hazırlar.

DoYurulamayan Ruhsal İhtiyaçlar Bireyi İntihara Sürükleyebilir

Bireyin psikolojik ihtiyaçlarının engellenmesi de intihara sürükleyen bir sebeptir. Güven, dostluk, korunma ve başarı konusundaki ihtiyaçlar hayatın oldukça önemli unsurlarıdır. Kişinin kariyerinde, sosyal yaşantısında veya iş yaşantısında meydana gelen olumsuzluk ya da engellenme, kişinin birey olarak kendisini tehdit eden bir olgu şeklinde düşünülebilir ve intihar kaçınılmaz bir çözüm olarak görülebilir. İntihar eden kişilerin genellikle doyurulmamış psikolojik eksikliklerinin olduğu düşünülmektedir. Kendi kendine, yakın çevresi tarafından ya da toplum tarafından bu eksiklikler tamamlanmadığında engellenmişlik duygusu, kişisel kompleks ya da eksiklik duygusu oluşabilir. Bu durumda da kişi öfkesini kendine yöneltirse intiharla sonuçlanan bir durum ortaya çıkabilir.

Çaresizlik ve Umutsuzluk İntihar Arayışlarını Tetikler

İntihar eylemindeki en temel duygu durumu umutsuzluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Temelde umutsuzluk ve kendisine kimsenin yardım edemeyeceği duygusu vardır. İnsanlar hayatlarında yaşadığı zorluklara karşı mücadele eder fakat üstesinden gelinemeyen zorluklar insanlarda umutsuzluk ve çaresizlik duyguları oluşturabilir. Böyle bir durumda insanlar umutsuzluklarını ve çaresizliklerini ortadan kaldırmak için çözüm üretmeye çalışırlar. Tüm çabalarına rağmen çözüme ulaşamayan kişiler, son çareyi intiharda bulabilmektedirler.

İnsanları aslında yaşama bağlayan şey umuttur. Umut gelecekte hayatımızda herhangi bir alanda olumlu bir değişiklik olacağına inanma durumudur. Eğer umut ortadan kalkarsa o zaman insanlar yaşama tutunamayabilir ya da umutsuzluktan kurtulmak için çözüm üretmeye çabalayabilirler. Böyle bir durumda insanlar canlarına kıymayı tercih edebilmektedirler.

İntihar Edenler Genelde Çelişkili Düşünce ve Duygulara Sahiptir

İntihar davranışında bulunanlar genellikle en az iki duyguyu aynı anda yaşamaktadırlar. Hem ölümü istemekte hem de dikkat çekmek ya da sorunlarına çözüm bulmak adına ölmek istememektedirler. İntihar etmeyi düşünenlerin davranışları çelişkiler göstermektedir. Hem ölüp kurtulmak hem de sadece dikkat çekmek için bu girişimde bulunurlar. Umutsuzluk, çaresizlik gibi duygulara sahip kişiler sorunlarına çözüm

aramak için intihar davranışında bulunurlar. Aslında yaşamdan kopmak istememektedirler.

İntiharlar Bilişsel Daralma Sonucu Gerçekleşir

Olumsuz yaşam koşullarına sahip bireyler ve görece çözülemeyecek sorunları olanlar deyim yerindeyse at gözlüğü takmışçasına sadece bu problemlerden kurtulmak istemektedirler. Bu gayet doğal bir durumdur. Fakat problemlerinden kurtulmak için tek çareyi intiharda görmek yanlıştır. Böyle durumlarda kişiler bilişsel olarak daralma yaşarlar.

Olumsuz yaşam koşulları bilişsel daralmaya yol açar diyemeyiz. Çünkü bilişsel daralma yaşayan kişi, hayatta olumsuz olaylarla daha fazla karşılaşılıyor olabilir. Örneğin, hayatını hep “ya tamam ya devam” türünden devam ettiren biri sosyal yaşantısında zorluklar çekecektir. Böyle durumlarda çaresizlik duygusu ön plana çıkabilir ve bu çaresizlik de kişiye umutsuzluk getirebilir.

Sorunlardan Kaçmak İçin İntihar Doğru Bir Çıkış Olarak Görülebilir

Toplumsal etkileşim, iş yeri, okul, akraba ve çevre ilişkileri, kısaca gündelik hayat hem zorlukları hem de güzellikleri içinde barındırır. Bazı kişiler zorluklarla karşılaştıklarında bu durumdan hemen kurtulmak ister ve en kısa yoldan bu sorunu çözmeye çalışırlar, böylece bu sorunları çözmek için birçok yol denemeye başlarlar. İntihara eğilimli insanlar ise zorluklar karşısında çok fazla çözüm yolları aramaz ya da bu sorunu çözmek için çok az çaba sarf eder. Umutsuz ve çaresiz birey böylece çözümünü intiharda yani dünyadan ve yaşamdan kaçıp kurtulmakta bulur.

Öldürme İsteğinin Olduğunu Başkalarına Duyurmak İntiharların Önemli Nedenlerinden Biridir

İntihar vakalarının büyük bir kısmında intihar kararının aileye, yakınlarına veya arkadaşlarına bir şekilde önceden bildirildiği görülmektedir. Bu bildirim genellikle kısa ve açık notlar, gündelik konuşmaların satır aralarında veya hayata veda mektupları şeklinde olabilmektedir. Kişide sıkça intihar düşüncesini dile getirme, umutsuzluklarından bahsetme, davranış biçiminde beklenmedik değişiklikler intihar konusunda çok önemli göstergelerdir. Bilinenin aksine intihar eden kimseler sessiz, yalnız ve kimseye haber vermeden intihar etmezler. İntiharlardaki ortak noktalardan biri de intihar edeceğini çevresindekilere bir şekilde haber vermektir. Çünkü intihar bir sonuna çözüm arayışı olarak gerçekleşebilirken, dikkat çekmek ya da kendine olan ilgiyi arttırmak

için de gerçekleşebilmektedir. Özetle, intihar eden kişiler genelde dikkat çekmek için önceden bu eylemin ipuçlarını yakındaki kişilere verirler ve yakın çevresine bunu duyururlar. Bu noktadaki asıl sorun, intihar eden kişinin bunu iletmesi değil aksine bunu duyan insanların bu durum için nasıl davrandığıdır. Çünkü bazı insanlar bunu görmezden gelebilir, duyduklarına mutlu olmayacakları haberleri duymazlıktan gelebilir. Ayrıca intihar edenlerin kendilerini aniden öldürdüğü yönündeki inancı toplumun göstermiş olduğu bir savunma mekanizması olarak görülebilir.

İntihar Girişimlerini Önleme Çalışmaları

İntihar bazen içsel olurken bazen de çevrenin dayatması şeklinde gerçekleşebilmektedir. Böyle düşünüldüğünde önlenmesi için çaba gösterilmesi önemlidir. İntiharın önlenmesinde medyaya, eğitim kurumlarına, sivil toplum ve basın-yayın kuruluşlarına da büyük görevler düşmektedir. Çünkü intiharı özendiren, sorunlardan kurtulma yöntemi olarak gösteren bir medya intiharı önleme çalışmalarını olumsuz yönde etkileyecektir. Buna karşın intiharı kötü gösteren, önleme çalışmaları hakkında bilgi veren hatta intihar haberlerini hiç yansıtmayan bir medya da intiharı önleme çalışmalarına destek olmuş olacaktır. Birçok ülke kanunlarla intihar haberlerinin ayrıntılı olarak ya da resimlerle, videolarla yayınlanmasını önlemeye çalışmaktadır. Ayrıca bu konuyla ilgili medya çalışanları bilgilendirilmelidir. Medya özellikle intihar davranışı gösterenlere ya da ailelerine karşı oluşabilecek önyargılı durumları önleyebilir. İntiharın önlenebilir bir halk sağlığı sorunu olduğunu düşünüp, bunun üzerine çalışılmalıdır (Sayıl, 2008, s. 140).

Bunun dışında intiharda kullanılabilecek her türlü araç ve gereçlerin kolay elde edilmemesi için de önlem alınmalıdır. Tarım ilaçları, ateşli silahlar ya da uyuşturucu maddeler kanunlarla ve denetimlerle kontrol altına alınmalıdır. İntihar dışındaki ölümlerde önleme çalışmaları ön planda iken intiharla ilgili bu duruma daha az dikkat çekilmektedir. Örneğin trafik kazasıyla ölüm ve intiharla ölüm sayıları birbirine çok yakındır. Bu noktada trafik kazalarını azaltmaya yönelik birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Fakat intiharı önleme çalışmaları aynı şekilde ele alınmamaktadır (Sayıl, 2008, s. 97).

Alptekin ve Duyan ise intiharın önlenmesine yönelik olarak şunları önermektedir (Alptekin ve Duyan, 2014, ss. 88-90):

- İntiharı önleme çalışmaları ulusal düzeyde ele alınmalıdır. Ülkedeki bütün bölgeler ve şehirler için intiharı önleme programı

oluşturulmalıdır. Ayrıca intiharın yoğun şekilde görüldüğü büyük kentlerde yerel kaynaklar dikkate alınarak profesyonel uzmanlarla birlikte çalışmalar yürütülmelidir. Ayrıca konuyla ilgili bütün meslek grupları beraberce hareket etmeli, aynı programa sadık kalmalıdır.

- Bütün sağlık çalışanları intihar konusunda bilinçlendirilmeli ve intiharları önleme çalışmaları hakkında eğitilmelidir.
- Ruh sağlığı problemleri yaşayanlar için tedavi ve bilgilendirme kuruluşları kurulmalıdır. Bu kuruluşlara ulaşmak kolay olmalıdır. Ayrıca bütün vatandaşlar bu kuruluştan haberdar olsun diye tanıtımı iyi bir şekilde yapılmalıdır.
- İntiharı önleme çalışmalarında gönüllü olarak çalışacak birimler oluşturulmalıdır. Böylece intihar davranışlarına daha çabuk müdahale edilebilir duruma gelinebilir. Gönüllü olmak özendirilmeli ve bu sayede gönüllü sayısı arttırılmalıdır.
- Ayrıca intiharda kullanılabilecek araç ve gereçlere ulaşımın engellenmesi, psikolojik problemlerle başa çıkma yöntemlerinin yaygınlaştırılması, sosyal refahın arttırılması, intihar eden kişilere ya da ailelerine karşı oluşabilecek önyargıların önlenmesi gibi çalışmalar da yapılmalıdır.

İntiharı önlemek için ayrıca kişisel ruh sağlığını korumak, toplumla kaynaşmış olmak, çocuk sahibi olmak, bir dine mensup olmak, iyi aile ilişkilerine sahip olmak gibi seçenekler de sağlanabilir (Alptekin ve Duyan, 2014, ss. 46).

Chiago'da kurulan Ulusal Depresyon ve Manik Depresyon Derneği'nin intiharı önlemek için yaptıkları öneriler şunlardır (Jamison, 2004, ss. 327-328):

- İntihar eden ya da edeceğini söyleyen kişiyi ciddiye alın.
- Sakin olun ama hafife almayın.
- Çevredekilerden yardım alın. Gerekirse sağlık ekiplerini ve güvenlik güçlerini arayın.
- İntihar eden kişiyi sürekli takip eden bir doktoru varsa ona haber verin.
- İntiharı düşünen kişiyle göz temasını sıklaştırın.

- İntihar etmeyi düşünen kişinin nasıl bir planı olduğunu anlamaya çalışın.
- İntiharını düşünen kişiyle empati kurun fakat asla onu eleştirmeyin ve yargılamayın.
- İntiharını düşünen kişiye sorunlarla başa çıkabileceğini söyleyin. İntiharın bir çözüm olmadığına kendisini inandırın.

Bütün bunlara ek olarak köprülere bariyer yapılması ve tren raylarının sürekli olarak kamerayla izlenmesi de alınması gereken önlemler arasındadır (Çetin ve Eker, 2011, ss. 611-627).

Küresel Ölçekte İntihar Davranışlarının Yaygınlığı

İntihar davranışı ülkeler ve toplumlar arasında farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklara rağmen intihar bilimi, genel geçer intihar nedenlerini, intiharın kişiye ve çevresine etkilerini, önleme çalışmalarını, yöntemleri gibi değişkenleri saptamaya çalışmaktadır. Dünya’da erkek intiharlarının en az olduğu yerler; Bhutan, Kuzey Kore, Hindistan, Maldivler Myanmar ve Nepal’dir. Kadınlarda ise Dünya’da intihar olaylarının en az olduğu ülkeler; Hindistan, Bangladeş, Kuzey Kore, Nepal ve Bhutan’dır (Günay Aktaş, 2014, s. 20). Küçük yaşlarda çok nadir görülen intihar davranışı, ergenlikle birlikte artış göstermektedir. Gençlik dönemi intiharları da toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Küresel ölçekte ise intiharlar Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerika’da daha yaygındır (Eskin, 2012, s. 25).

Amerika Birleşik Devletleri’nde yüksek refah düzeyine rağmen intihar davranışının oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Resmi istatistiklere göre her yıl yaklaşık 30 000 kişi kendi yaşamına son vermektedir. Başka bir ifadeyle her 100 000 ABD’liden yaklaşık 12’si intihar etmektedir (Eskin, 2012, s. 25). Bu durum diğer bir Kuzey Amerika ülkesi olan Kanada’da farklı değildir. Bu ülkede her yıl kendini öldürenlerin oranı 100 000’de 12 kişidir. Bu oran erkeklerde 20, kadınlarda ise 5 kişidir (Eskin, 2012, s. 27).

İskandinav ülkelerde de intihar davranışı oldukça yaygındır. Aslında refah düzeyinin oldukça yüksek olduğu bir bölge olan İskandinavya’da intihar davranışlarının düşük olması beklenirken, bu durumun beklentiden farklı gerçekleşmesi refah düzeyinin insanların bütün ihtiyaçlarını karşılayamadığı fikrini ortaya çıkarmaktadır. Literatürde bu durum “İskandinavya intihar paradoksu” olarak adlandırılmaktadır. İskandinavya’da en yüksek intihar oranlarına sahip ülkeler sırasıyla Finlandiya, Danimarka, İsveç ve Norveç’tir (Eskin, 2012, s. 27). Örneğin

her yıl 100 000 Finliden 30'u kendi canına kıymaktadır. Her 100 000 Danimarkalıdan ise 24'ü intihar etmektedir. Norveç'te ise her 100 000 Norveçliden 15'i kendi canına kıymaktadır (Eskin, 2012, s. 28).

Avrupa'ya baktığımızda intihardan ölümler Doğu ve Orta Avrupa'da yaygınken, Güney Avrupa'da pek değildir. Güney Avrupa ülkelerinin geleneksel yapıları ve Yunanistan hariç hepsinin Katolik olması dikkat çekmektedir. Avrupa'da intihardan ölümlerin en fazla olduğu ülke Macaristan'dır. Macaristan'ı sırasıyla Slovenya, Avusturya, İsviçre, Fransa izlemektedir. Sovyetlerin dağılmasından sonra buradan ayrılan ülkelerde yaşanan değişim sebebiyle Postsovyet cumhuriyetlerinde de intihar oranları yüksektir. Bu ülkelerde intihardan ölümlerin en fazla olduğu ülkeler sırasıyla Litvanya, Letonya, Estonya ve Rusya Federasyonu'nda olduğu görülmektedir (Eskin, 2012, s. 28).

Uzak Doğu'da ve özellikle Japonya'da intihar davranışı oldukça yaygındır. Hatta intiharın Japon kültüründe ayrı bir yeri olduğuna inanılır. Hara-kiri⁴ gibi özel bir intihar adını dünya dillerine armağan etmiş olması bunun göstergesi kabul edilebilir. Her 100 000 Japon'dan 17'si intihar etmektedir (Eskin, 2012, s. 28). Bunun dışında Batı Pasifik bölgesinde 2002 yılında Dünya'daki intiharların %38'i gerçekleşmiştir (Günay Aktaş, 2014, s. 28). İntihar davranışı Çin dışında tüm Dünya'da erkeklerin daha fazla uyguladığı bir davranıştır. Fakat intihar davranışı konusunda kadın-erkek arasındaki fark giderek azalmaktadır. Her iki cinste de 25-34 yaş grubu en fazla intihar eden gruptur. Son elli yılda intihar davranışının gençlere doğru kaymış olması endişe verici bir hal almıştır (Sayıl, 2008, s. 83). Yaş gruplarına baktığımızda Dünya'da erkeklerin en fazla 15-29 yaş aralığında intihar davranışı gösterdiğini görüyoruz. Kadınlarda da durum aynıdır. Dünya'da kadınların en çok intihar ettiği yaş aralığı 15-29'dur (Günay Aktaş, 2014, ss. 24-26). Aşağıdaki Tablo 1'de küresel ölçekte intihar oranları en yüksek olan ülkeler gösterilmiştir.

4 Harakiri: Karnını bıçakla deşme yoluyla kendini öldürme (www.tdk.gov.tr, 22.04.2018 tarihinde erişildi)

Tablo 1
İntihar Oranları En Yüksek Olan Ülkeler

İntihar Oranları Yüksek Ülkeler			
Ülke	Yıl	İntihar Oranı (Her 100 000 kişide)	
		Erkek	Kadın
Litvanya	2011	54,6	11,6
Rusya Federasyonu	2006	53,9	9,5
Belarus	2007	48,7	8,8
Kazakistan	2008	43,0	9,4
Macaristan	2009	40,0	10,6
Letonya	2009	40,0	8,2
Güney Kore	2010	41,4	21,0
Guyana	2006	39,0	13,4
Japonya	2011	33,5	14,6
Ukrayna	2009	37,8	7,0
Slovenya	2010	29,3	3,0
Estonya	2008	30,6	7,3
Moldova	2008	30,1	5,6
Finlandiya	2010	25,7	8,1
Sırbistan	2009	28,1	10,0

Kaynak: Alptekin, K. ve Duyan, V. 2014, s. 35.

Birçok ülkede intiharlar tüm ölümlerin küçük bir oranını oluşturmaktadır fakat bu oran yine de dikkat çekecek boyuttadır. Dünya’da yıllık 1 milyon kişi intihar sonucu hayatını kaybetmektedir. Son 45 yıl içerisinde intiharlar %60 oranında artmıştır. Dünyadaki intihar hızı yaklaşık 100 000’de 16’dır ve her 40 saniyede bir kişi intihar etmektedir. İntihar bazı ülkelerde 15-44 yaş arası grup için üçüncü, 10-24 yaş arası grup için ikinci sırada gelen ölüm nedenidir. İntihar girişimlerinin, tamamlanmış intiharlara göre yaklaşık 20 kat daha fazla olduğu görülmektedir. Geçmişten bu yana intiharlarda yaşlı erkekler daha fazla paya sahipken, son yıllarda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gençlerde intihar oranları epey yükselmiştir (Alptekin ve Duyan, 2014, s. 34).

Küresel Ölçekte İntihar Oranlarına Göre Ülkelerin Gruplandırılması

Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization – WHO) intihar oranlarına göre ülkeleri beş grupta toplamıştır. Bir yılda 100 000 kişiye 2’den az intihar düşen ülkeler çok düşük intihar oranına sahip ülkeleri oluşturmaktadır. Bir yılda 100 000 kişiye 2’den fazla, 5’ten az intihar düşen ülkeler ikinci grupta olup düşük intihar oranlarına sahip ülkeleri oluşturmaktadırlar. Bir yılda 100 000 kişiye 5’den fazla 10’dan az intihar düşen ülkeler üçüncü grupta olup orta düzeyde intihar oranlarına sahip ülkeleri oluşturmaktadır. Bir yılda 100 000 kişiye 10’dan fazla ama 20’den az intihar düşen ülkeler dördüncü grupta olup yüksek intihar oranlarına sahip ülkeleri oluşturmaktadır. Bir yılda 100 000 kişiye 20’den fazla intihar düşen ülkeler ise beşinci grupta olup çok yüksek intihar oranlarına sahip ülkeleri oluşturmaktadır (www.who.int). Aşağıdaki satırlarda intihar oranlarına göre ülkelerin gruplandırılması yapılmış ve küresel ölçekte başlıca ülke örnekleri verilmiştir. Atasoy ve Ertürk’ün yapmış oldukları çalışmada intihar oranlarına göre ülkeler dört grupta toplanmıştır (Atasoy ve Ertürk 2014, ss. 37-62):

Düşük İntihar Oranlarına Sahip Ülkeler: Malezya, Ürdün, Bolivya, Fas, Katar, Barbados, Peru, Azerbaycan, Maldivler, İran, Haiti, Jamaika, Suriye ve Mısır gibi ülkelerde 100 000 kişiye düşen intihar sonucu ölümler 2’nin altında olduğundan bunlar “*çok düşük intihar oranına sahip*” ülkeleri oluşturmaktadır. Cezayir, Libya, İsrail, Lübnan, Nijer, Umman, İran, Guatemala, Brezilya, Özbekistan, Kolombiya, Bahreyn, Türkiye, Venezuela, Meksika, Paraguay, Tacikistan, Ermenistan, Gürcistan, Filipinler, Kuveyt ve Arnavutluk gibi ülkelerde 100 000 kişiye düşen intihar sonucu ölümler 2’nin üstünde ve 5’in altında olduğundan bunlar “*düşük intihar oranına sahip*” ülkeleri örnekler. Bu iki grup içinde Asya ve Amerika ülkelerinin oldukça fazla yer alması dikkat çekicidir. Ayrıca her iki grupta da Müslüman ve Katolik ülkeler çoğunluktadır. Bu durum dinsel inanç intihara etkisi var mıdır sorusunu akıllara getirmektedir. Yine bu iki grupta sanayileşmiş, refah düzeyi yüksek ya da G8’e üye ülke olmaması da üzerinde durulması gereken bir durumdur.

Orta Seviyede İntihar Oranlarına Sahip Ülkeler: Cibuti, Özbekistan, Myanmar, Nepal, Vietnam, Siera Leone, Tuvalu, Mauritius, Büyük Britanya, Hollanda, Kosta Rika, Moritanya, Gabon, Guatemala, Gana, Portekiz, Avustralya, Singapur, Zimbabve, Çad, Panama, İspanya, Malta, Salvador, Ekvator, Nikaragua, Beliz, Tayland, Arjantin, Lüksemburg ve Makedonya gibi ülkelerde 100 000 kişiye düşen intihar sonucu ölümler 5 ile 10 arasında olduğundan bunlar “*orta seviyede intihar oranına sahip*” ülkeleri oluşturmaktadırlar. Bu grup en kalabalık grubu oluşturmaktadır. Bu grupta Dünya’nın her yerinden, her sosyo-ekonomik seviyeden, her

ıktan, farklı gelişmişlik düzeylerinden ülkeler yer almaktadır.

Yüksek İntihar Oranlarına Sahip Ülkeler: Kırgızistan, Tanzanya, Çin, Bangladeş, Moğolistan, Polonya, Türkmenistan, Tayland, Slovenya, Lesoto, Butan, Uganda, Mozambik, Danimarka, ABD, Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, İzlanda, İrlanda, Norveç, Küba, Avusturya, Yeni Zelanda, Kanada, Uruguay, Hırvatistan, İsveç, İsviçre, Fransa ve Belçika gibi ülkelerde 100 000 kişiye düşen intihar sonucu ölümler 10 ile 20 arasında değiştiğinden bu devletler *“yüksek intihar oranına sahip ülkeler”i* oluşturmaktadırlar. Bu grupta da farklı etnik kökenden, farklı gelişmişlik seviyelerinden ve farklı kıtalardan ülkeler yer almaktadır. 1970’li yıllarda İsveç, dünyanın en yüksek intihar oranına sahip ülkelerinden birisi olup *“intihar edenler ülkesi”* olarak anılırken, o günden bu yana devletin, medyanın, sivil toplum kuruluşlarının, sağlık birimlerinin, güvenlik güçlerinin çalışmaları sonucunda artık bu ülke en çok intihar oranına sahip dünyadaki ilk 10 ülkeden birisi değildir.

Çok Yüksek İntihar Oranlarına Sahip Ülkeler: Bir yılda 100 000 kişiye 20’den fazla intihar sonucu ölüm düşen ülkeler *“çok yüksek intihar oranına sahip ülkeler”i* oluşturmaktadırlar. 2009 yılında Litvanya (31,5), Kazakistan (24,5), Rusya (24,1), Macaristan (21,8), ve Letonya (20,7) dünyanın *“en yüksek intihar oranlarına sahip ülkeleri”* olmuşlardır. Bu beş ülkenin dışında, 100 000 kişiye 20’den fazla intihar düşen ülkeler grubunda Japonya, Ukrayna, Çin, Güney Kore, Sri Lanka, Estonya, Laos, Namibya, Malavi, Svaziland, ve Guyana gibi ülkeler de yer almaktadır. Bu grupta görülen farklı dağılım gelişmişlik düzeyi ya da refah seviyesi ile intihar arasında bir bağ olmadığını kanıtlar niteliktedir. Çünkü Japonya ve Güney Kore gibi Dünya’nın en gelişmiş ülkeleri de bu gruptadır, Laos ve Namibya gibi Dünya’nın en yoksul ülkeleri de yine bu grupta yan yana yer almaktadır.

En yüksek intihar oranına sahip ülkelere beşinin eski sosyalist devletler olması dikkat çekicidir. Çünkü ekonomik olarak birbirine zıt olan bir sistemden, diğerine geçiş sürecinde işsizlik, politik istikrarsızlık, toplumsal bunalım, psikolojik problemler ve bunların sonucunda boşanmalar, şiddet, kuşaklar arası çatışma ya da yoksulluk oluşmuş olabilir. Tabii ki intiharlardaki artışın sebebinin sadece bu duruma bağlamak doğru olmayabilir. 2020 yılında Dünya’da ölüm sebebi olarak kalp-damar hastalıkları ve kanserden sonra en fazla intihardan ölümün olacağı ayrıca yine 2020 yılında 1,5 milyon insanın intihardan yaşamını yitireceği tahmin edilmektedir.

Türkiye’de İntihar Davranışlarının Yaygınlığı

Türkiye’de gerek intihar sayısı gerekse kaba intihar oranı 20.yy’ın son çeyreğinden 21.yy’ın başına doğru artış göstermiştir. Nitekim 1975’te 100 000 kişiye 788 olan intihar sayısı 2013 yılında %304,7 oranında artarak 3 189’a çıkmıştır. Kaba intihar oranları ise; 1975’te binde 1,95, 1980’de binde 1,69, 1990’da binde 2,42, 2000’de binde 2,67’ye ve 2013 yılında ise binde 4,19’a yükselmiştir (Kervankıran, Temurçin ve Yakar, 2017, ss. 123-143). Görüldüğü gibi son yarım yüzyılda ülkemizdeki intihar oranlarında sürekli bir artış gözlenmektedir. Ülkemizin yaşamış olduğu gerek siyasi ve ekonomik, gerekse kültürel, sağlık ve toplumsal değişimler Avrupa ülkelerinde kadar yüksek olmasa da intiharların yaygınlaşmasını belirlemiştir. Türkiye vatandaşlarının yaşadıkları ekonomik sıkıntılar, psikolojik rahatsızlıklar, mesleki veya ailevi sorunlar, işsizlik veya geçim sıkıntısı, banka borçları, bireysel başarısızlıklar vb. nedenler ülkemizdeki intihar oranlarını tetikleyen en önemli etkenlerdir.

Türkiye’deki intihar oranları diğer İslam devletlerindeki intihar oranlarından daha yüksek seviyedeysen, AB ve OECD ülkelerindeki intihar oranlarından ise daha düşük seviyede seyretmektedir. Çok yalın bir gerçek varsa o da şudur: zaman geçtikçe ülkemizde intihar oranları sürekli artmakta ve yaygınlaşmaktadır. Ülkemizdeki intihar girişimleri ise intihar sonucu ölümlerden çok daha fazladır. 1998-2001 döneminde Türkiye’de intihar girişimi hızı ortalama 100 000’de 78,89 olmuş ve bu yıllar arasında %93,59’luk bir artış meydana gelmiştir (Bektaş, ve diğ., 2012, ss. 141-150).

1974-2013 yılları arasında Türkiye’de toplam 68 984 kişi intihar etmiştir. Bunların %6,4’ü (4 458 kişi) 1974-1980 döneminde, %15,6’sı (10 777 kişi) 1980-1990 döneminde, %22,5’i (15 525 kişi) 1990-2000 döneminde, %37,9’u (26 138 kişi) 2000-2010 döneminde ve %17,5’i (12 086 kişi) 2010-2013 arasında gerçekleşmiştir. Son yıllarda ülkemizde intihar oranlarında düzenli olmasa da bir artışın olduğu görülmektedir. Nitekim 1974 yılında ülke genelinde 618 olan intihar sayısı 5 kattan daha fazla artarak 2013 yılında 3 189’a erişmiştir. Oysa aynı dönemde Türkiye nüfusu %92,5 oranında artmıştır. Kaba intihar oranları da 1974’te binde 1,6 iken 2013’de binde 4,2’ye ulaşmıştır. Oysa aynı dönemde ulusal nüfus, sadece 1,9 kat artış göstermiştir. Ayrıca intihar vakalarındaki artışın özellikle 2000 yılı sonrasında, yani XXI. yüzyılın başında ivme kazanmış olması dikkat çekmektedir. 2013 yılında intihar davranışlarının en fazla olduğu iller; İstanbul (488 kişi), İzmir (209 kişi), Ankara (191 kişi), Bursa (110 kişi), Adana (103 kişi) ve Antalya (100 kişi) şeklinde sıralanmaktadır

(Kervankıran, Temurçin ve Yakar, 2017, ss. 123-143). Bir başka anlatımla Türkiye’de nüfus bakımından en kalabalık iller, intihar olaylarında da başta yer almaktadırlar.

Türkiye’de Cinsiyete ve Yaşa Göre İntiharlar

Literatürde intihar sonucu ölümlerde erkeklerin, intihar girişiminde ise kadınların daha fazla yer aldıkları görülmektedir. Kadınların en fazla 15-24 yaş grubunda intihar girişiminde buldukları görülmektedir (Bektaş, Çatalbaş, Demir, Kaya Afşarı, Önsüz ve Şahin, 2012, ss. 141-150). İntiharlarda genç grubunda, ebeveynlerle yaşanan çatışmalar, orta yaş grubunda ekonomik zorluklar ve aile içi problemler, yaşlıların intiharlarında ise bedensel hastalıklar en sık rastlanan intihar nedenleridir (Binbay, Dönmez, Erkoyun, Şimşek ve Uçku, 2014, ss. 23-34). Aşağıdaki Tablo 2’de Türkiye’deki intiharların cinsiyete ve yaşa göre dağılımı analiz edilmiştir.

Tablo 2

Türkiye’de İntiharların Cinsiyete ve Yaşa Göre Dağılımı (2002 Yılı)

Yaş Grupları	Erkek	Kadın	Toplam	Toplam İntiharlardaki Payı (%)
-15	30	43	73	3,17
15-19	154	200	354	15,38
20-24	178	214	392	17,03
25-29	185	128	313	13,60
30-34	143	73	216	9,38
35-39	139	57	196	8,51
40-44	135	48	183	7,95
45-49	118	35	153	6,64
50-54	87	35	122	5,30
55-59	55	13	68	2,95
60-64	52	18	70	3,04
65-69	43	12	55	2,39
70-74	31	15	46	1,99
75+	42	18	60	2,60
Toplam	1 392	909	2 301	100

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Tablo 2’ye bakıldığında 2002 yılında yaşanan 1392 erkek intiharının 185’i 25-29 yaş aralığında olan erkekler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Buradan hareketle en yüksek orandaki intiharların erkeklerin evlilik dönemine, üniversite eğitimi alanların eğitimlerini tamamladıkları döneme ya da askerlik dönemine, daha erken evlenenlerin ise evi geçindirme çabalarının başladığı ilk yıllara denk geldiği düşünülebilir. Hayatlarındaki bu değişiklikler onları ruhsal olarak etkilemiş olabileceği gibi iş hayatına atılmak durumunda olup bunu sağlayamayan bireyler de olabilirler. Yine Tablo 2’de kadınların durumuna baktığımızda ise 909 kadın intiharından 214’ü 20-24 yaş aralığındadır. Bu dönemde kadınların evlilik sürecinde olduğu veya birey olarak kendi geçimini ve ailesinin geçimin sağlamak durumunda olduğu düşünülebilir. Hayatlarındaki bu değişikliğe ayak uyduramamış ya da ruhsal olarak etkilenmiş olabilirler. Toplam intihar sayılarına baktığımızda her iki cinsiyette 15-30 yaş aralığındaki intiharların daha çok gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 3

Türkiye’de İntiharların Cinsiyete ve Yaşa Göre Dağılımı (2016 Yılı)

Yaş Grupları	Erkek	Kadın	Toplam	Toplam İntiharlardaki Payı (%)
-15	40	38	78	2,54
15-19	185	142	327	10,67
20-24	239	102	341	11,12
25-29	268	71	339	11,06
30-34	253	56	309	10,08
35-39	207	59	266	8,68
40-44	232	41	273	8,90
45-49	192	42	234	7,63
50-54	172	38	210	6,85
55-59	148	37	185	6,03
60-64	112	24	136	4,43
65-69	78	22	100	3,26
70-74	67	21	88	2,87
75+	136	40	176	5,74
Bilinmeyen	2	-	2	0,06
Toplam	2 331	733	3 064	100

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Tablo 3’e baktığımızda 2016 yılında intihar eden 2331 erkeğin en yüksek sayıda 268 kişiyle 25-29 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Tablo 2’de

2002 yılında erkeklerde en çok intihar eden yaş grubunun yine 25-29 olduğunu söylemiştik. Bu durumda erkekleri intihara götüren nedenlerin en çok bu yaş aralığında etkili olduğu söylenebilir. Tablo 3'te 2016 yılında gerçekleşen kadın intiharlarının en yüksek sayıda 341 kişiyle 20-24 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Bu yaş grubunun 2002 yılında da en çok intihar eden kadın yaş grubunu oluşturduğunu ifade etmiştik. 2002 ve 2016 yılı verileri karşılaştırıldığında, erkeklerde olduğu gibi kadınlarda da en çok intihar eden yaş grubu 14 yıl sonra yine aynı yaş gruplarıdır.

Tablo 2 ve Tablo 3'ü karşılaştırdığımızda 2016 yılında, 2002 yılına göre intihar eden erkek sayısının arttığı fakat intihar eden kadın sayısının azaldığı görülmektedir. 2002 yılında toplam intihar oranlarında en fazla paya sahip olan yaş grubu 17,03 oranıyla 20-24 yaş grubudur. 2016 yılında yine en çok paya sahip yaş grubu 11,12 oranıyla 20-24 yaş grubudur. Fakat 2002'de en çok paya sahip ikinci yaş grubunu 15-19 yaş grubu oluştururken, bu durum 2016 yılında değişiklik göstermiştir. Çünkü 2016 yılında en çok intihar eden ikinci yaş grubu 25-29 yaş grubudur. 2002 yılında intihar edenlerin en az payını 70-74 yaş grubunun oluşturduğunu Tablo 2'den görmekteyiz. 2016 yılında bu durum da değişiklik göstermiştir. Çünkü intihar edenlerden en az paya sahip yaş grubu 2016 yılında 15 yaş altında olan grup olmuştur. İki yaş grubunun toplam sayılarına baktığımızda ise 2002 yılında toplam intihar edenlerin sayısı 2301 iken, 2016 yılında bu sayı 3064'e yükselmiştir.

Türkiye'de Eğitim Durumuna Göre İntiharlar

İntihar terimini görünce olumsuz bir sonuç olan ölüm aklımıza ilk önce gelmektedir. İntihara bir süreç olarak bakıldığında intihar davranışında, intihar edenin toplumsal statüsü, yaşı, cinsiyeti, medeni durumu, ortalama geliri, dinsel inancı ve eğitim durumu gibi birçok belirleyici etken rol oynamaktadır. Aşağıdaki Tablo 4'te Türkiye'de 2002 yılında intihar edenlerin eğitim durumları gösterilmiştir.

Tablo 4

Türkiye'de İntihar Edenlerin Eğitim Durumları (2002-2016 Yılları)

Eğitim Durumu	Kişi Sayısı (2002 Yılı)	Kişi Sayısı (2016 Yılı)
Okuma Yazma Bilmeyen	165	116
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	176	186
İlkokul	1 046	813
İlköğretim	133	594

Ortaokul veya Dengi Meslek Okulu	227	352
Lise ve Dengi Meslek Okulu	408	616
Yüksek Öğretim	146	370
Bilinmeyen	-	17
Toplam	2 301	3 064

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Tablo 4 incelendiğinde Türkiye sınırları içinde 2002 yılında intihar edenlerin yarısına yakınının ilkökul mezunu olduğu görülmektedir. Ayrıca genel olarak eğitim seviyesi arttıkça intihar oranı azalmaktadır veya artmaktadır denilemez. Örneğin 2002 yılında intihar eden 2 301 kişiden sadece 133'ü ilköğretim mezunu ve sadece 146'sı yükseköğretim mezunudur. Bir başka deyişle intihar eden ilköğretim mezunları sayısı ile üniversite mezunlarının sayısı neredeyse aynıdır. Bu da eğitim düzeyi ile intihar oranları arasında her zaman ilişki olmadığını göstermektedir. Ayrıca sadece bir yıldaki eğitim durumu verilerine bakarak Türkiye için bir genel sonuç almak veya ulus için bir genelleme yapmak yanlış olacaktır. 2002 yılında intihar edenlerin eğitim durumuna bakıldığında sadece şu tespit yapılabilir: Lise ve üzeri eğitime sahip olanların intihar oranı toplam intihar sayısının yaklaşık dörtte biri kadar olduğundan eğitim seviyesinin artması ile intihar davranışlarının azaldığı iddia edilebilir. Ayrıca dünya literatüründe düşük eğitim seviyesi genelde intihar için bir risk faktörü olarak ele alınmaktadır (Bektaş ve diğ., 2012, ss. 141-150).

Tablo 2'de 2002 yılında en çok intihar eden yaş grubunun 20-24 olduğunu söylemiştik. Tablo 4'e baktığımızda da en çok intihar oranının ilkökul seviyesinde eğitim alanların gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Buradan hareketle ilkökulu bitirip eğitim hayatına devam edemeyen bireylerin intihara daha sık yöneldikleri fikrini akıllara getirmektedir. Yine aynı yaş grubunda kadınların erkeklerde daha fazla intihar sayısına sahip olduğunu görmek, kızların evlendirilmesi ya da ekonomik nedenlerle eğitime devam edememesi durumunu düşündürmektedir. Ayrıca literatürde küçük yaşlarda intiharların nedeni olarak en çok ebeveynlerle çatışma, orta yaş grubunda ise ekonomik zorluklar ön planda gösterilmiştir.

Tablo 4'e baktığımızda 2016 yılında intihar edenlerin 813'ünün ilkökul mezunu olduğunu görüyoruz. 2002 yılında olduğu gibi 2016 yılında da en çok intihar oranına sahip eğitim seviyesi ilkökul mezunları olmuştur. Fakat 2002 yılında neredeyse intihar edenlerin yarısına yakını ilkökul mezunu iken 2016 yılında bu oran neredeyse intihar edenlerin toplamının dörtte bir oranına gerilemiştir. Yine 2002 yılında ilkökul mezunu olup

intihar edenlerin oranına diğer hiçbir eğitim seviyesi yaklaşamamışken, 2016 yılında daha dengeli bir dağılım olduğunu görmekteyiz. Bu da intihar edenlerin eğitim durumuna göre zaman içinde ve yıllar bazında değişimlerin ve farklılaşmaların doğal olarak ortaya çıktığını göstermektedir.

2016 yılı verileri beraber değerlendirildiğinde bu yıl özelinde intiharın yığılma gösterdiği yaş grubunun 15-24 yaş aralığı olduğu görülmektedir. İkinci ağırlık 25-29 yaş aralığı ile devam etmektedir. İntihar, 30 yaştan 75 yaşa doğru düşerek devam eden değerler şeklindedir. Eğitim düzeyi açısından baktığımızda ise ilkokul mezunlarının ilk sırada olduğunu söylemiştik. Bu verilerden hareketle eğitim seviyesinin ve refahın artırılması ile ilgili çalışmalar yapılması gerektiği sonucuna varılabilir. Ayrıca ruhsal hastalık öyküsünün bulunması önemli bir risk faktörüdür. Çoğu çalışma, intiharlarda en sık görülen ruhsal hastalık olarak depresyonu tanımlamıştır. Bu yüzden insanların psikolojik durumları da takip edilmelidir.

Türkiye’de Kullanılan Yöntemlere Göre İntiharlar

Dünya’da ve Türkiye’de değişik intihar yöntemleri vardır. Kişiler intihar ederken görece daha az acı veren, ulaşılması kolay araç-gereçlerle yapılan, sonucun kesinliğine göre farklı yöntemler uygulamaktadır. Ayrıca intihar edenin yaşı, cinsiyeti, içinde bulunduğu toplumun yapısı gibi değişkenler de intihar yöntemini etkilemektedir. Örneğin Japonlar genelde harakiri yöntemini uygularken, Budistler kendini yakarak yaşamına son vermeyi yeğlemektedir (Bulut, Bulut ve Küçükler, H. 2012, ss. 128-137). Aşağıdaki Tablo 6’da 2002 ve 2016 yılında Türkiye’de gerçekleşen intiharlarda kullanılan başlıca yöntemler analiz edilmiştir.

Tablo 5

Türkiye’de Gerçekleşen Başlıca İntihar Yöntemlerinin Dağılımı (2002 Yılı)

İntihar Şekli	Erkek	Kadın	Toplam	İntihar Oranındaki Payı (%)
Kendini Asarak	675	347	1 022	44,41
Ateşli Silah Kullanarak	313	104	417	18,12
Doğalgaz, Tüpgaz vb. Kullanarak	9	3	12	0,52
Kendini Yakarak	14	2	16	0,69
Kesici Bir Alet Kullanarak	37	7	44	1,91
Kimyevi Madde Kullanarak	169	292	461	20,03
Suya Atlayarak	22	17	39	1,69
Tren veya Başka Bir Motorlu Aracın Altına Atlayarak	14	6	20	0,86
Yüksekten Atlayarak	130	114	244	10,60
Diğer	9	17	26	1,12
Toplam	1 392	909	2 301	100

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Tablo 5’ya baktığımızda 2002 yılı Türkiye intiharlarında en çok kendini asarak intihar etme şeklinin uygulandığı görülmektedir. Bu yönetim bu denli yaygın olmasında, daha az acı çektirmesi, daha az maliyetli oluşu, gerekli malzemelere ulaşımın kolay olması gibi etmenler rol oynamıştır. Cinsiyete göre en çok tercih edilen intihar şeklinde farklılık oluşmuştur. Erkeklerde en çok uygulanan ikinci intihar şekli ateşli silah kullanma iken, kadınlarda kimyasal madde kullanımı ikinci sırada yer almaktadır. Erkeklerde en az uygulanan intihar şekli doğalgaz ya da tüp gaz kullanarak intihar etmedir. 2002 yılında doğalgaz ya da tüp gaz kullanarak intihar edenlerin ülke genelindeki toplam sayısı sadece 9’dur. Kadınlarda ise en az uygulanan yöntem kendini yakmadır. Çünkü çektireceği acı diğerlerinden daha fazla olacaktır. Türkiye’deki kadınlarda kendini yakarak intihar edenlerin sayısı sadece 2’dir (Tablo 5). Özetle, intihar şekillerine bakıldığında genellikle kesin sonuç getirecek ve daha az acı çektireceğine inanılan yöntemlerin ilk sıralarda tercih edildiği görülmektedir. Kendini yakarak ya da motorlu bir taşıtın önüne atlayarak intihar etme yöntemlerinin daha az tercih edilmesinin sebebi çektireceği acının diğerlerinden daha fazla olacağına inanılmasıdır.

Tablo 6

Türkiye’de Gerçekleşen Başlıca İntihar Yöntemlerinin Dağılımı (2016 Yılı)

İntihar Şekli	Erkek	Kadın	Toplam	İntihar Oranındaki Payı (%)
Kendini Asarak	1 081	358	1 439	46,96
Ateşli Silah Kullanarak	755	105	860	28,06
Doğalgaz, Tüpgaz vb. Kullanarak	19	1	20	0,65
Kendini Yakarak	14	4	18	0,58
Kesici Bir Alet Kullanarak	33	5	38	1,24
Kimyevi Madde Kullanarak	84	78	162	5,28
Suya Atlayarak	37	18	55	1,79
Tren veya Başka Bir Motorlu Aracın Altına Atlayarak	13	4	17	0,55
Yüksekten Atlayarak	224	139	363	11,84
Diğer	71	21	92	3,00
Toplam	2 331	733	3 064	100

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Tablo 6’ye baktığımızda 2002 yılında olduğu gibi 2016 yılında da intihar edenlerin en çok kendini asarak intihar etme şeklini uyguladığını görmekteyiz. En çok uygulanan ikinci yöntem ise ateşli silah kullanarak intihar etmedir. Bu durum 2002 yılında da intiharlarda en sık rastlanılan yöntemlerdendi. 2016 yılı intiharlarında en az görülen uygulamanın ise tren veya başka bir motorlu aracın altına atlayarak intihar etme olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye’de yıllar içerisinde kadınlarda görülen intihar şekillerinde değişiklikler olduğunu görmekteyiz. 2002 yılında kadınların en çok uyguladığı ikinci intihar yöntemi kimyevi madde kullanımı iken, bu yöntem 2016 yılında dördüncü sıraya gerilemiştir. İkinci sırada ise yüksekten atlayarak intihar etme yöntemi görülmektedir. 2002 yılında kadınlarda görülen intihar şekillerinden en az tercih edilen kendini yakma yöntemi olduğunu söylemiştik. Bu durumda da değişiklik olduğunu görüyoruz. 2016 yılında kadınların en az uyguladığı intihar yöntemi doğalgaz, tüpgaz vb. kullanarak intihar etme olmuştur. Kendini yakarak intihar etme yönteminin en az uygulanan yöntem olmaması dikkat çekicidir. Erkeklerde de en az uygulanan intihar şeklinde değişiklik olmuştur. 2002 yılında erkeklerin en az uyguladığı intihar yöntemi doğalgaz ya da tüpgaz

kullanarak intihar etme iken, 2016 yılında erkeklerde en az uygulanan intihar şekli ise tren ya da başka bir motorlu taşıtın önüne atlayarak intihar etme olmuştur (Tablo 6).

Bursa İlinde İntihar Davranışlarının Yaygınlığı

İntihar ile ilgili ülkemizde yapılan çalışmalar, işsiz olanlarda ya da nitelik gerektirmeyen bir mesleğe sahip olanlarda intihar davranışının daha sık görüldüğünü göstermektedir. Buradan hareketle Ağrı'da, Rize'de, Bursa'da ve Ankara'da intihar edenlerin yarısı ve daha fazlası işsiz veya nitelik gerektirmeyen işlerde çalışan erkeklerdir. Kadınlarda ise, Artvin, Ardahan, Kırklareli, Kırşehir ve Hatay'da işsiz veya nitelik gerektirmeyen bir işte çalışmaktadır (Aktaş, 2014, s. 110). Tek kişilik hanelerin sayısının çok olduğu; İstanbul, İzmir, Ankara, Antalya ve Bursa'da erkek intihar oranları daha yüksektir. Tek başına yaşamak intihar oranını arttırır mı, sorusunun cevabı için daha çok sayıda ve daha nitelikli çalışmalar yapılmalıdır. Aşağıdaki satırlarda Bursa ilinin intihar istatistikleri irdelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Bursa'da Yaşa ve Cinsiyete Göre İntiharlar

Literatürde tamamlanmış intiharların değil de intihar girişimlerinin daha fazla olduğu gösterilmektedir. Örneğin Türkiye ile Avrupa ülkeleri karşılaştırılarak yapılan bir çalışmada 4 yıl içerisinde ülkemizde daha az intihar davranışı saptanmıştır. Ancak ülkemizde 1998-2001 yılları arasında intihar girişimi hızının %93,59 gibi çarpıcı bir düzeyde arttığı saptanmıştır. Literatürde Türkiye'de intihar girişimlerinde ilk dört il sırasıyla İzmir, Ankara, İstanbul ve Bursa olarak gösterilmiştir (Alptekin ve Duyan, 2014, s. 41). Ülkemizde yaş gruplarına göre intiharlara bakıldığında kız çocuklarının en çok öğrenim başarısızlığı nedeniyle intihar ettiği görülmektedir (Aktaş, 2014, s. 144). Aşağıdaki Tablo 7'de Bursa ili intiharlarının cinsiyet ve yaş durumu değerlendirilmiştir.

Tablo 7

Bursa İlindeki İntiharlarının Cinsiyet ve Yaş Durumu (2002 Yılı)

Yaş Grubu	Erkek	Kadın	Toplam	Toplam İntiharlar İçindeki Payı (%)
-15	2	-	2	1,81
15-19	6	5	11	10
20-24	5	3	8	7,27
25-29	8	8	16	14,54
30-34	9	2	11	10
35-39	14	4	18	16,36
40-44	14	2	16	14,54
45-49	5	2	7	6,36
50-54	6	1	7	6,36
55-59	3	-	3	2,72
60-64	2	-	2	1,81
65-69	4	-	4	3,63
75+	4	1	5	4,54
Toplam	82	28	110	100

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Tablo 7 incelendiğinde en dikkat çeken nokta, Türkiye ortalamasında en fazla intihara sahip yaş grubunun 15-30 arası dönem olduğu bilinirken; Bursa'da en çok intihar oranına sahip yaş grubunun 35-39 yaş grubu olmasıdır. Ayrıca erkeklerin kadınlara göre neredeyse dört kat daha fazla intihar etmesi dikkat çekicidir. 2002 yılında erkekler en çok 35-44 yaş aralığında intihar ederken, kadınlar en çok 25-29 yaş aralığında intihar etmiştir. Kadınlarla ilgili 15 yaş altı ve 55-69 yaş aralığı, hakkında veri yer almamaktadır (Tablo 7). Bu durum bu yaş aralığında kadınlardan hiç intihar etmediği ya da henüz bir veriye ulaşılmadığı anlamına gelebilir.

Tablo 8

Bursa İlindeki İntiharlarının Cinsiyet ve Yaş Durumu (2016 Yılı)

Yaş Grubu	Erkek	Kadın	Toplam	Toplam İntiharlar İçindeki Payı (%)
-15	-	1	1	0,71
15-19	7	1	8	5,75
20-24	8	3	11	7,91
25-29	10	4	14	10,07
30-34	13	2	15	10,79
35-39	13	2	15	10,79
40-44	16	1	17	12,23
45-49	11	1	12	8,63
50-54	7	1	8	5,75
55-59	10	4	14	10,07
60-64	2	1	3	2,15
65-69	6	3	9	6,47
70-74	3	1	4	2,87
+75	8		8	5,75
Toplam	114	25	139	100

Kaynak: www.tuik.gov.tr

2002 yılında görülen durumun bir benzeri 2016 yılında da görülmektedir. 2002 yılında intihar eden kadın sayısı, intihar eden erkek sayısının neredeyse dörtte biri kadardı. 2016 yılında da bu durum devam etmektedir. Hatta 2016 yılında intihar eden erkek sayısı, intihar eden kadın sayısından dört kattan da fazladır. 2016 yılında intihar eden erkeklerin en fazla olduğu yaş grubu Türkiye genelinin aksine 40-44 yaş aralığıdır. Ülke genelinde 15-30 yaş aralığı en fazla intihar davranışının yaşandığı yaş grubudur. Ayrıca 2016 yılında dikkat çeken bir diğer nokta ise, erkeklerin en fazla intihar davranışı gösterdiği 40-44 yaş aralığında, aynı yıl kadınlardan sadece 1 kişi intihar etmiştir (Tablo 8). 2002 yılı ve 2016 yılı intiharları karşılaştırıldığında 55-59 yaş aralığındaki değişim de göze çarpmaktadır. 2002 yılında bu yaş grubunda sadece 3 kişi intihar etmiş ve bu o yıl intihar edenlerin sadece %2,72'sini oluşturmuştur. 2016 yılında ise aynı yaş grubunda intihar edenlerin sayısı 14'tür ve o yıl intihar edenlerin %10,07'sini oluşturmaktadır. Bu değişimin sebebi araştırılmalıdır.

Bursa'da Eğitim Durumuna Göre İntiharlar

İntihar eden kişinin intihar davranışı bu sürecin sonudur. Aslında intihar davranışı, bu eyleme yönelen düşüncenin ortaya çıktığı anda başlar. Bu yüzden toplumda intihar düşüncesinin yaygınlığı bilinmelidir ve sorgulanmalıdır. Fakat her intiharı düşünenin de intihar davranışında bulunacağını söylemek yanlış olur. İntiharı düşünen herkes hastalıktır gibi bir düşünceye sahip olunmamalıdır (Eskin, 2012, s. 32).

Ankara, Aydın, İzmir ve İstanbul illerindeki yedi üniversitede öğrenim görmekte olan 1262 öğrenci üzerinde bir çalışma gerçekleştirilmiştir (Demir, Eskin ve Kaynak-Demir, 2005, ss. 95-195). Bu çalışmanın sonuçları da intihar düşünce ve girişiminin ülkemiz gençleri arasındaki yaygınlığına işaret etmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin %41,3'ünün yaşamlarında en az bir defa ve %14,3'ünün de geçtiğimiz son on iki ay içerisinde kendilerini öldürmeyi düşündüklerini belirtmişlerdir. Gençlerin %6,8'inin yaşamlarında en az bir defa ve %1,3'ünün de geçtiğimiz son on iki ay içerisinde intihar girişimlerinde buldukları saptanmıştır (Eskin, 2012, s. 32).

Peki, eğitim durumu intiharı nasıl etkilemektedir? Eğitim seviyesinin artması, intihar oranlarını düşürür mü? Aşağıdaki Tablo 9'da Bursa ilinde intihar davranışlarının eğitim durumuna göre farklılaşp farklılaşmadığı değerlendirilmiştir.

Tablo 9

Bursa İlinde İntihar Edenlerin Eğitim Durumları (2002 Yılı)

Eğitim Seviyesi	İntihar Eden Kişi Sayısı	Toplam İntiharlar İçindeki Oranı (%)
Okuma Yazma Bilmeyen	1	0,90
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Birtirmeyen	5	4,54
İlkokul	66	60
İlköğretim	6	5,45
Ortaokul veya Dengi Meslek Okulu	15	13,63
Lise ve Dengi Meslek Okulu	14	12,72
Yüksek Öğretim	3	2,72
Toplam	110	100

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Tablo 9 incelendiğinde 2002 yılında Bursa ilinde gerçekleşen intiharların eğitim durumunda ilk dikkat çeken nokta okuma yazma bilmeyenlerin en az intihar oranına sahip olmasıdır. Bursa'da okuma yazma bilmeyen insan sayısı çok az olduğundan bu grupta yer alanların daha az intiharda bulunmaları doğal bir sonuçtur. Fakat en az intihar oranına sahip ikinci eğitim seviyesi, yükseköğretimdir. Bursa ilinde üniversite mezunu insan sayısı çok fazla olmasına rağmen bu grupta sadece 3 kişinin intihar etmiş olması, dikkat çekici bir sonuçtur. Bursa'da intihar edenlerin en büyük kısmı ilkokul mezunu kimselerdir. 2002 yılı Bursa ili intiharlarının toplamı içerisinde %60'lık bir paya sahip olan ilkokul mezunları 66 kişiden oluşmaktadır (Tablo 9).

Türkiye'nin 2002 yılı intiharlarının eğitim durumunu daha önce incelemiştik (Tablo 4). Türkiye'de 2002 yılında gerçekleşen intiharların büyük bir bölümünü ilkokul mezunu kişilerden oluştuğunu söylemiştik. Bu durum Bursa ilinde de benzerlik göstermektedir. Türkiye'de en çok intihar davranışı gösteren ikinci eğitim seviyesi, lise ve dengi meslek okulları iken, Bursa'da çok az farkla ortaokul ve dengi meslek okullarıdır. Türkiye'de 2002 yılında en az intihar davranışı sergileyen eğitim seviyesi ilköğretim iken, bu durum aynı yıl Bursa ilinde değişiklik göstermiştir. Çünkü en az intihar davranışı sergileyen eğitim seviyesi Bursa ilinde okuma yazma bilmeyenlerin oluşturduğu kesimdir.

Tablo 10
Bursa İlinde İntihar Edenlerin Eğitim Durumları (2016 Yılı)

Eğitim Seviyesi	İntihar Eden Kişi Sayısı	Toplam İntiharlar İçindeki Oranı (%)
Okuma Yazma Bilmeyen	4	2,87
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	5	3,59
İlkokul	45	32,37
İlköğretim	24	17,26
Ortaokul ve Dengi Meslek Okulu	12	8,63
Lise ve Dengi Meslek Okulu	28	20,14
Yüksek Öğretim	19	13,66
Bilinmeyen	2	1,43
Toplam	139	100

Kaynak: www.tuik.gov.tr

2002 yılında Bursa ilinde intihar davranışı gerçekleştirenlerden en azının okuma yazma bilmeyenler olduğunu söylemiştik. Bu durum 2016 yılında da benzerlik göstermektedir. Yine en az intihar davranışını okuma yazma bilmeyenler gerçekleştirmiştir. Aynı durum en çok intihar davranışı sergileyen eğitim durumunda da devam etmektedir. Yani 2002 yılında da 2016 yılında da Bursa ilinde en çok intiharı ilkokul mezunları gerçekleştirmiştir. 2002 yılında Bursa ilinde en çok intihar davranışı sergileyenlerin ikinci eğitim seviyesi ortaokul ve dengi meslek okuluyken, 2016 yılında lise ve dengi meslek okulu olmuştur. 2016 yılında Türkiye genelinde de eğitim durumları açısından ikinci sırayı lise ve dengi meslek okulu almıştır. Sonuç olarak, Bursa ilinde intihar edenlerin eğitim durumlarına göre değişimi ile ülke geneliyle değişimi benzerlik göstermiştir.

Bursa'da Kullanılan Yöntemlere Göre İntiharlar

Literatürde intihar yöntemleriyle ilgili olarak genel olarak uygulanması kolay, ekonomik olarak ulaşılmaması zor olmayan, görece daha az acı çektiren yöntemlerin tercih edildiği açıklanmıştır. Türkiye geneline bakıldığında en çok ası yönteminin kullanılması bu durumu doğrular niteliktedir. Cinsiyete göre intihar yönteminde ise değişiklikler meydana geldiği görülmektedir. Örneğin kadınlarda asıdan sonra en çok yüksekten atlama ve kimyevi madde kullanımı görülürken, erkeklerde bu durum farklılık göstermiştir. Çünkü erkekler asıdan sonra en çok ateşli silahla intihar davranışı sergilemiştir. Türkiye genelinde durum böyleyken, Bursa ilinde intiharlarda hangi yöntemlerin kullanıldığı ise Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11

Bursa İlinde İntihar Edenlerin Kullandıkları Yöntemler (2002 Yılı)

İntihar Şekli	Erkek	Kadın	Toplam	Toplam İntiharlar İçindeki Payı (%)
Kendini Asarak	49	16	65	59,09
Ateşli Silah Kullanarak	14	5	19	17,27
Kendini Yakarak	1	-	1	0,90
Kesici Bir Alet Kullanarak	1	-	1	0,90
Kimyevi Madde Kullanarak	7	2	9	8,18
Yüksekten Atlayarak	10	5	15	13,63
Toplam	82	28	110	100

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Tablo 11 incelendiğinde 2002 yılında Bursa’da gerçekleşen intiharlarda kendini asma yönteminin en fazla kullanıldığını görmekteyiz. Bu durum Türkiye genelinde de 2002 yılında benzerlik göstermiştir. İnsanların en çok kendini asarak intihar etmesinde birçok sebep vardır. Bunlar; gerekli materyallere ulaşmanın kolay ve ucuz olması, görece diğer yöntemlere göre daha az acı çektirdiğine inanılması yine görece diğer yöntemlere göre daha kesin sonuçlar vermesi olarak sayılabilir. Ayrıca medyada en çok yer alan yöntemlerin kendini asarak intihar etme ve ateşli silahlı kullanarak intihar etme yöntemleri olduğunu düşünürsek bu yöntemlerin tercih edilmesinde medyanın etkisi olduğunu da düşünebiliriz. İkinci sırada ise ateşli silah kullanarak intihar etme yöntemi gelmektedir. Aslında bakarsak bu yöntemin tercih edilmesinde de asıl yöntemini tercih etmedeki nedenler rol oynamış diyebiliriz. Fakat Türkiye genelinde 2002 yılında intiharlarda en çok tercih edilen ikinci yöntem kimyevi madde kullanımı iken, bu durum Bursa ilindeki intiharlarda değişmiştir. Türkiye genelinde ateşli silahla kendini öldürme 2002 yılında üçüncü sırada yer almıştır. Ayrıca en az tercih edilen yöntemler ise kendini yakarak intihar etme ve kesici bir alet kullanarak intihar etme olarak açıklanmıştır. Ülke genelinde 2002 yılı intiharlarında en az tercih edilen yöntemin tüpgaz ve doğalgazla intihar olduğunu söylersek bu tercihlerde de ülke geneli ile Bursa ilinin örtüşmediğini görebiliriz. Fakat kendini yakarak intihar etme yöntemi ülke genelinde en sondan ikinci yöntem iken, kesici bir aletle intihar etme ise en çok tercih edilen 5. yöntemdir. Tablo 11’de kadınların 2002 yılında Bursa ilinde gerçekleştirdiği intiharlarda kendini yakarak ve kesici bir alet kullanarak intihar etme yöntemlerini hiç kullanmadığını görüyoruz. Erkeklerin sadece birer kez bu yöntemleri tercih ettiği görülmektedir. Kendini yakmak ya da bir uzvu kesmek acı verecektir. Bu yüzden bu yöntemler en az tercih edilen yöntemler olmuştur. Tablo 11 incelendiğinde erkeklerin 2002 yılında Bursa ilinde gerçekleştirdiği intiharların, aynı yıl ve yerde kadınlardan yaklaşık dört kat daha fazla olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 12

Bursa İlinde İntihar Edenlerin Kullandıkları Yöntemler (2016 Yılı)

İntihar Şekli	Erkek	Kadın	Toplam	Toplam İntiharlar İçindeki Payı (%)
Kendini Asarak	60	12	72	51,79
Ateşli Silah Kullanarak	32	3	35	25,17
Doğalgaz, Tüpgaz vb. Kullanarak	1	-	1	0,71
Kendini Yakarak	1	-	1	0,71
Kesici Bir Alet Kullanarak	1	-	1	0,71
Kimyevi Madde Kullanarak	5	3	8	5,75
Yüksekten Atlayarak	13	7	20	14,38
Diğer	1	-	1	0,71
Toplam	114	25	139	100

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Tablo 12'ye bakıldığında Bursa ilinde 2016 yılında 114 erkek ve 25 kadın intihar etmiştir. Bu intiharlarda erkeklerin en çok kendini asarak (60 kişi) intihar etme yöntemini kullandığını görüyoruz. Kadınların ise yaklaşık yarısı (12 kişi) kendini asarak intihar etme yöntemini kullanmıştır. Her iki cinsiyetin de ikinci sırada tercih ettikleri yöntem baktığımızda bu noktada farklılık olduğunu görmekteyiz. Erkeklerde en çok tercih edilen ikinci yöntem ateşli silah kullanarak intihar etmeyken, kadınlarda yüksekte atlayarak intihar etme şekli tercih edilmiştir (Tablo 12). Daha önce de belirtildiği gibi maliyeti yüksek, kullanılan materyalin temini zor ya da görece acı çektiren yöntemler daha az tercih edilmektedir. Bu tabloda da her iki cinsiyetin de en az kendini yakarak, doğalgaz ve tüpgaz vb. kullanarak ve kesici bir alet kullanarak intihar etme yöntemlerini tercih ettiklerini görüyoruz.

Sonuç

İntihar davranışı, insanlık tarihi kadar eskidir ve her şeyden önce çok boyutlu, göreceli ve karmaşık bir süreçtir. Bu tartışmalı ve çok boyutlu özellik hem intiharların nedenlerinde, hem intihar tipleri ve uygulama yöntemlerinde, hem bu süreci tetikleyen ve yönlendiren etkenlerde, hem de etki ve sonuçlarında kendini göstermektedir. Uzun ve karmaşık bir süreç olan intihar, nedenleri, yaygınlığı, yöntemleri ve özellikleri bakımından toplumdan topluma, ülkeden ülkeye, farklılaşmaktadır. Yaş

ve cinsiyet, iklim ve mevsim özellikleri, yaşanan mekân ve kültürel ortam, politik ve ekonomik istikrar, tarihsel geçmiş ve yaşanan zaman, toplumsal statü ve psikolojik durum, aile ve iş ortamı, bireysel yaşantılar ve sağlık sorunları, meslek ve gelir durumu, hatta etnik kimlik ve dinsel inanca göre intihar davranışının sıklığı ve özellikleri değişmektedir. İntihar, hem hayvanlara hem de insanlara özgü bir davranıştır ve birçok ülkede ciddi toplumsal, demografik, iktisadi ve sağlık sorunları yaratmaktadır. İntihar sonucu ölümler doğal ölümlerden farklıdır ve intihar eden kişinin kendisi dışında, çevresini ve toplumu da doğrudan ya da dolaylı olarak olumsuz etkilemektedir.

İntiharla ilgili yapılan bilimsel araştırmalarda ve ülkeler bazında yapılan intihar istatistiklerinde %100 doğruluk veya bilimsel kesinlik bulunmamaktadır. Bunun nedeni olarak intihar olgusunun politik, dinsel, toplumsal ve kişisel değişkenlerden etkileniyor olması, emniyet ve güvenlik güçleri ile hastanelerin farklı kayıt sistemlerine sahip olmaları, bazı vakaların bilinçli ya da bilinçsiz olarak gizlenmesi gibi birçok karmaşık faktörden etkilenmiş olmasıdır. İntihar dünya genelinde yaygın olan bir toplumsal sorundur ve küresel ölçekte her yıl yaklaşık bir milyon kişi bilinçli olarak yaşamını sonlandırmaktadır. İntiharın küresel ölüm hızı yıllık 100 000'de 16'dır; yani dünyada her kırk saniyede bir kişi intihar sonucu ölmektedir. Bu da gezegenimizdeki tüm ölüm vakalarının %1,5'ine tekabül etmektedir. Uluslararası ölçekte bakıldığında tamamlanmış intiharlar daha çok erkek ve ileri yaşta olan kişilerde, intihar girişimleri ise kadınlarda ve gençlerde yaygınlık göstermektedir. İntihar girişiminde bulunan kişilerin önemli bir bölümü ise öğrenciler ve ergenlerdir.

Türkiye, intihar olaylarının görece az yaşandığı bir ülkedir. Bu yüzden intihar nedeni ölümler Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında oldukça azdır. Ülkemizde yayınlanan istatistikler incelendiğinde intihar nedenleri arasında "hastalıklar ve psikolojik sorunlar", "evlilik ve aile içi sorunlar" ile "ekonomik sıkıntılar ve geçim zorluğu" yoğunluk bakımından ilk üç sırada yer aldıkları görülmektedir. İntiharlar yaş grubuna göre incelendiğinde, intiharların en çok 15-35 yaşları arasında yoğunlaştıkları görülmektedir. Son yıllarda 75+ yaş grubunda da intihar davranışlarında ciddi bir artış tespit edilmiştir. Türkiye'de intihar eden bireylerin en sık kullandıkları yöntem kendini asmadır ve bu yöntemi uygulayanların büyük bir bölümü evli ve ilkokul mezunudur. Ayrıca ülkemizdeki intihar olaylarının bahar ve yaz aylarında yoğunluk kazandığı görülmektedir. İntihar, doğanın kanunlarına karşı koymadır, bireysel başkaldırıdır, aynı zamanda da bir acı çığlık ve çaresiz bir haykırıdır. Tanrının bağışladığı hayatı ondan izinsiz sonlandırmadır, bu açıdan bazı uzmanlara göre tanrıya olan saygısızlığı

ve başkaldırıyı da içerir. İntihar sübjektif ve göreceli bir davranış olup görünmez kahramanlığı ve görünür karakter zayıflığını, kişisel protesto ile kişilik acizliğini, gür sesle haykırış ile toplumsal utancı, kader ve rastlantı ile titiz planlama özelliklerini aynı anda taşıyan tartışmalı bir süreçtir. İntihar, bazılarında göre gurur verici bazılarında göre ise utanç verici bir girişimdir, bazılarında göre özgürlükleri ve kişisel protestoyu bize hatırlatır, bazılarında göre ise kişilik çatışmalarını ve bunalımlı ruh halini yansıtır. Çoğu kez intiharlar bir yandan toplumsal utancı ve aile - akraba reddini, diğer yandan da tam açıklanamayan ve efsaneleşen mitleri geride bırakır. Gizlenmek istenilen, üstü örtülmek istenilen ama bir o kadar da merakla kurcalanan ve soruşturulan bir süreçtir. Unutmak istediğimiz ama unutamadığımız, gizlemek istediğimiz ama saklayamadığımız, görmezden geldiğimiz ama gözümüze batan, tartışmaktan kaçındığımız ama bir gün mutlaka yakın çevremizde etkilendiğimiz bir olgudur intihar.

Kaynakça / References

Ak, M., Gülsün, M. ve Özmenler, N. K. (2009). Özkıyım ve kişilik. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 1(1), 45-54.

Aktaş Günay, S. (2014). *Türkiye’de İntihar (2000-2011)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Alptekin, K. ve Duyan, V. (2014). *İntihar ve İntihar Girişimi*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Apaydın, H., Özdemir, Ş., Zoroğlu Ünal, A. (2016). İntihar girişiminde bulunan bireylerde bazı değişkenlerle intihar girişimi ilişkisi. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(6), 7-46.

Arsel, C.O. (2010). İntihar Olasılığı ve Cinsiyet: İletişim Becerileri, Cinsiyet Roller, Sosyal Destek ve Umutsuzluk Açısından Bir Değerlendirme. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara)

Atasoy, E. ve Ertürk, M. (2014). İntiharlar coğrafyası: Rusya örneği. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19(31), 37-64.

Bulut, E. R., Küçükler, H. ve Bulut, N. S. (2012). İntiharın kısa tarihçesinden sebep ve yöntemlerine genel bir bakış. *Cumhuriyet Tıp Dergisi*, 34, 128-137.

Çelik, G., Yıldırım, V., Metin, Ö., Tahiroğlu, A., Toros, F., Avcı, A., Öngel, A. ve Karayazı, İ. (2010). Özkıyım girişimi olan ergenlerde ruhsal bozukluklar benlik ve aile işlevselliği. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 12, 280-286.

Çetin, Ö. ve Eker, S. S. (2011). Şizofreni ve özkıyım. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*,

3(4), 611-627.

Delice, M. ve Teymur, S. (2012). Güneydoğu Anadolu bölgesindeki intiharların incelenmesi: Batman ili örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16(1), 57-80.

Demir, S., Eskin, M. ve Kaynak-Demir, H. (2005). Türkiye’de üniversite öğrencilerinin aynı cinsel yönelim, çocukluk cinsel istismarı ve intihar davranışı. *Archives of Sexual Behavior*, 34(2), 95-185.

Deniz, İ., Günindi Ersöz, A., İldeş, N. ve Türkarlan, N. (2001). 1995-2000 yılları resmi kayıtlardan Batman’da gerçekleşen intihar ve intihar girişimleri üzerine bir inceleme. *Aile ve Toplum*, 4(4), 27-48.

Durkheim, E. (2013). *İntihar*. İstanbul: Pozitif Yayınları.

Eskin, M. (2012). *İntihar Açıklama, Değerlendirme, Tedavi ve Önleme*. Ankara: HYB Yayıncılık.

Giray, S. ve Esin Gülel, F. (2014). Avrupa ülkelerinin intihar oranlarına göre sınıflandırılması. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 235-247.

Jamison, K. R. (2004). *Erken Çöken Karanlık* (E. Bademci, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Mc Cullough, L. (1987). İntihar sebepleri nedir ve ona nasıl engel olunur?. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 105-116.

Önsüz, M.F., Demir, F., Kaya Afşarı, E., Şahin, A., Çatalbaş, Y. ve Bektaş, H. (2012). Sakarya ilinde gerçekleşen intihar girişimi vakalarının değerlendirilmesi. *Türk Halk Sağlığı Dergisi*, 10(3), 141-150.

Özel, A., Keser, N. ve Köksal, E. (2008). İntihar ve intihara teşebbüs eden bireylerin cinsiyeti, eğitim düzeyleri ve coğrafi dağılımları: Kütahya şehri örneği. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13(19), 231-250.

Paracıkoğlu, V., Sayıl, I. ve Özgüven, H.D. (2004). Ankara’da intihar girişimleri üzerine bir izleme çalışması: Dünya Sağlık Örgütü-Avrupa çok merkezli intihar davranışı izlem çalışması sonuçları. *Kriz Dergisi* 12(2), 1-17.

Sayıl, I. (2008). *Krize Müdahale ve İntiharı Önleme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Şimşek, H., Dönmez, G., Binbay, T., Erkoyun, E. ve Uçku, R. (2014). Manisa ilinde özkiyım girişimlerine ilişkin özellikler: beş yıllık verinin değerlendirilmesi. *Türk J Public Health*, 12(1), 23-34.

Yakar, M., Temurçin, K. and Kervankıran, İ. (2017). Suicide in Turkey: its changes

and regional differences. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 35, 123-143.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2018). Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2018 www.tuik.gov.tr.

Türk Dil Kurumu. (2018). Erişim Tarihi: 22 Nisan 2018 www.tdk.gov.tr.

Dünya Sağlık Örgütü. (2018). Erişim Tarihi: 21 Nisan 2018 www.who.int.

Summary

We should think that suicide is not a normal or simple event because suicide is complex process. Also suicide is not an action, it is a process and the aim may not be death, it can be anything else. The word Suicide derived from Latin words “ sui ‘ and “cedere” and for the first time it used in France in the 18th century. Experts of suicide emphasises that we should not look at the results, we also think former process and this effects our perspective for suicide.

There are some several kinds of death and these are natural, by accident, murder and suicide. Of course the most tragic and controversial one is suicide. And suicide is not accepted by Christianity and Islamism because in suicide person kills herself or himself, this creates a disobediency for God and religion.

In suicide, we see three important components; intention, action and incentive, these are really important matters in suicide. On the other hand, Durkheim, Delmes and Eskin explain suicide in a different ways and these are divided into different classifications.

From the beginning of the human being, suicide always exists. Today, foundation named National Institute of Mental Health categorizes the suicide and according to this foundation, there is three basic categories ; completed suicide, attempted suicide and suicide ideation. We should not forget these three categories and we see suicide attempt cases in emergency services. Also, there are three most common suicide type ; Durkheim's Suicide Types, Beachler's Suicide Types and Shneidman's Classification. We should be careful about these types of suicide.

Problems and other handicaps are reasons of suicide. Because people think that there is no way out and there is no meaning in life and they chose suicide . They chose suicide to escape from problems of life or some

kind of illnessess. They think that there is no solution for their problem and at that moment suicide occurs. The most common problem in the suicide psychology is depression. Today, depression is one of the most common mental illnessess. Durkheim suggests that economic abundance increases suicide and estimates of suicide in Scandinavian countries supports this situation. Suicidal behaviour differs from one country to another country and education, economic situation, mental problems and family effect this behaviour. Bhutan has low level rate of suicide both men and women . However North European countries and Scandinavian countries have high level rate of suicide such as Norway, Sweden, Finland and Denmark. On the other hand, in China men have low level rate when we compare China with other countries. In Middle and East Europe, suicide is common problem and level is really high. In Turkey, numbers of suicide increased at the last decades of the 20th century and beginning of the 21th century. In Turkey, numbers of suicide are low but day by day it increases. There are some problems of suicides in Turkey for example political,economic and mental problems and also bank credits. These are very important problems in Turkey. In Turkey education level has a great impact on suicide numbers. In Bursa, numbers of suicide are high between 35-39 years old people and suicide of men is four times more than women. Most suicides in Bursa are primary school graduates, while those who commit suicide are those who do not have university graduates or illiterates. Hang itawlf is commin suicide type in Bursa, because person could reach the material easily. That is explaining why people chose this type of suicide.

KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK FAALİYETLERİNİN ÜRETİM KARŞITI İŞ DAVRANIŞLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ¹

Gönül KAYA ÖZBAĞ²

Öz

Bu çalışmada, çalışanların Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) algısının Üretim Karşiti İş Davranışları (ÜKİD) üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Araştırma hipotezleri, Kocaeli'nde faaliyet gösteren denizcilik işletmelerinde çalışan, 117 kişiden elde edilen verilere regresyon analizleri yapılarak test edilmiş ve yorumlanmıştır. Araştırma sonuçları, çalışanların KSS algısı ile ÜKİD'nin başkalarına zarar verme ve geri çekilme boyutları arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki olduğunu desteklemektedir. Diğer yandan, çalışanların KSS algısı ile ÜKİD'nin üretimden sapma, sabotaj ve hırsızlık boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Üretim Karşiti İş Davranışları

1 Makalenin Geliş Tarihi: 10.04.2018

Makalenin Kabul Tarihi:16.10.2018

2 Doç.Dr., Kocaeli Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Deniz İşletmeciliği ve Yönetimi Bölümü. e-mail: gonul.kaya@kocaeli.edu.tr

Atıf: KAYA ÖZBAĞ, G. (2019). Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin üretim karşiti iş davranışları üzerindeki etkileri. *Tesam Akademi Dergisi* 6(1). 167-185. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.528008>

The Effects of Corporate Social Responsibility on Counterproductive Work Behaviour

Abstract

This study investigates the effects of Corporate Social Responsibility (CSR) on Counterproductive Work Behaviour (CWB). The hypotheses of the research were tested and interpreted by regression analysis of data obtained from 117 people working in marine companies operating in Kocaeli. The results of the research support that there is a significant and negative relationship between the perceived CSR and the two dimensions of CWB including inabuse toward others and withdrawal. On the other hand, the study found no statistically significant relationship between the CSR perception of employees and the other dimensions of CWB including production deviance, sabotage and theft.

Keywords: Corporate social responsibility, Counterproductive, Work behaviour

Giriş

Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) kavramı ilk kez H. Bowen'ın 1953'te yayımlanan "İşadamlarının Sosyal Sorumlulukları" (Social Responsibilities of the Businessman) adlı kitabında yer almıştır. Bu kitapta Bowen işadamlarının sosyal sorumluluklarını "toplumun hedefleri ve değerleriyle örtüşen politikaları izleme ve bu değer ve hedeflere uygun kararları takip etme yükümlülüğü" olarak tanımlamaktadır. Yazar, gücün sorumluluğu içeren bir kavram olduğuna ve işadamları gibi gücü elinde bulunduran grupların, kendilerine yakın veya uzak tüm bireylerin hayatlarını etkileyebilecek kudrete sahip olduğuna dikkat çekmektedir (Acquier vd., 2011, s. 639). Bu nedenle, yöneticilerin karar alma sürecinde ekonomik, yasal, ahlaki, sosyal ve fiziksel çevre koşullarını analiz etmelerinin önemi vurgulanmaktadır (Joyner ve Payne, 200, s. 301). Böylelikle, işletme yöneticilerinin hesap vermeye yükümlü olduğu kişi veya grupların sadece yönetim kurulu üyeleri, hissedarlar ve vergi alanlarla sınırlı olmadığı, çalışanlar, tüketiciler, tedarikçiler, toplum ve tüm kamuoyuna karşı sorumlu oldukları görüşü akademi ve iş çevresinde tartışılmaya başlandı (Bowen, 1953, s. 159).

Benzer şekilde Keith Davis 1960 yılında yayımladığı makalesinde, örgütlerin toplumdaki gücüne işaret ederek, karar ve uygulamaların ekonomik ve teknik çıkarların ötesinde, daha büyük bir sisteme etkisinin düşünülerek gerçekleştirilmesinin öneminden bahseder. (Davis, 1960, s. 70). Eğer örgütler yükümlü oldukları sorumlulukları kabul edip gereken adımları atmazsa, başka gruplar bu sorumlulukları yerine getirmeye kalkışabilir ve geleceği şekillendirme fırsatını ele geçirebilirler (Davis, 1960, s. 73). Fakat bu değerlendirme ve uyarılara rağmen, Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) kavramının işletmelerin gündemine oturması ve gönüllü bir biçimde uygulamalarında yer alması kolay olmamıştır. Elverişsiz çalışma şartları ve önemli markaların çocuk işçileri çalıştırdıklarının ortaya çıkması, Ralph Nader'ın öncülüğünde tüketici koruma aktiviteleri ve Greenpeace'in çevreci protestolarının artması şirketlerin sosyal sorumluluk alanına ağırlık vermelerini sağlayan gelişmeler olarak sıralanabilir. Ayrıca küreselleşmenin etkisiyle ulusötesi şirketlerin sayısının artması ve faaliyet gösterdikleri ülkelerde yarattıkları sosyal ve çevresel zararlar, KSS konusunda bazı yasal düzenlemelerin gerekliliğini açıkça ortaya koymuştur.

Alan yazında, ilk olarak Archie Carroll (1979), KSS'yi ekonomik, yasal, etik ve gönüllü sorumluluklar olmak üzere dört boyut olarak sınıflandırmıştır. Ekonomik sorumluluklar en temel ve genel sorumluluk olarak piramidin

birinci basamağında yer almakta ve işletmelerin var olabilmesi için kar elde etmesi gerekliliğine işaret etmektedir. İkinci basamakta yer alan yasal sorumluluklar ise, işletmelerin faaliyetlerini gerçekleştirirken yasal ve hukuki yükümlülüklerine uyma zorunluluğuna dikkat çeker. Bir sonraki basamakta yer alan etik sorumluluklar ise yasalarda yer almayan, ahlaki norm ve davranışları kapsar. Piramidin basamaklarından yukarı doğru çıktıkça işletme için fayda yaratmanın yanı sıra toplumun refahı için hareket etmenin gerekliliğine vurgu göze çarpmaktadır. Nihayet son basamakta işletmenin iyi bir kurumsal vatandaş olarak performans göstermesi beklenmektedir (Carroll, 1991, ss. 42-43). Carroll tarafından öne sürülen KSS piramidini, Wartick ve Cochran (1985), ilkeler, süreçler ve politikalar (3P olarak bilinir; principles, policies and processes) çerçevesinde yeniden ele alarak “kurumsal sorumluluk performansı” kavramını geliştirir. Daha sonra, Wood (1991), Carroll (1979), Wartick ve Cochran’ın (1985) geliştirdiği modelden yola çıkarak sosyal performans modelini daha kapsamlı bir biçimde ele alır. Buna göre, sosyal performans modeli üç ilkedен oluşmaktadır; meşruiyet (legitimacy), toplumsal sorumluluk (public responsibility) ve yönetsel sağduyu (managerial discretion). Meşruiyet, Preston ve Post’s (1975) çalışmasından esinlenerek, örgütlerin faaliyetlerini yerine getirirken sosyal sistemdeki yasalara uyma zorunluluğu olarak tarif edilir. Toplumsal sorumluluk ise örgütsel düzeyde, toplumsal refahı ve mutluluğu geliştirecek sorumluluklar ile ilgilidir. Son olarak, yönetsel sağduyu ise bireysel düzeyde yöneticilerin karar alma sürecinde etik ve sorumlu davranması olarak tanımlanabilir.

KSS kavramının günümüzde geldiği konuma bakıldığında, işletmelerin bu faaliyetleri isteğe bağlı veya gönüllü sorumluluklar olarak görmekten uzaklaştığı ve KSS faaliyetlerini işletmeye fayda sağlayan, amaç ve hedeflerine hizmet eden çok yönlü bir araç olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Diğer bir ifadeyle KSS dönemsel olarak gerçekleştirilen bir hayırseverlik faaliyetinden ziyade paydaşlarla olan ilişkilerde uzun dönemli ve stratejik odaklanmayı ve en nihayetinde tarafların her birinin kazandığı bir sürece doğru evirilmektedir. Çünkü akademik çalışmaların açıkça ortaya koyduğu üzere, KSS faaliyetleri işletme performansını (Brine vd., 2007; Wu ve Shen, 2013; Ye ve Zhang, 2011), kurumsal itibarı (Fombrun ve Shanley, 1990; Stanaland, Lwin ve Murphy, 2011), marka imajı, müşteri sadakati, tatmini ve güveni (Coghill vd., 2005; Luo ve Bhattacharya 2006; Organization for Economic Cooperation ve Development [OECD], 2001), örgütsel bağlılığı (Moon vd., 2014; Turker, 2009; Valentine vd., 2002), iş tatminini (You vd., 2013; Upham, 2006), örgütsel adalet ve güven algısını (Collierand ve Esteban, 2007; Hansen

vd.,2011) olumlu yönde etkilemektedir.

Bu gelişmeler bir yana, alan yazında KSS algısının üretim karşıtı iş davranışı (ÜKİD) üzerindeki etkilerini inceleyen çok az çalışma olduğu görülmektedir (Örn: Shin vd., 2017). Bu nedenle bu çalışma, KSS algısının üretim karşıtı iş davranışı üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bireylerin etkileşimsel hareket ettiği tezini savunan sosyal değişim teorisinden yola çıkarak KSS ile ÜKİD arasında negatif yönde bir ilişki olması beklenmektedir (Gouldner, 1960). Bu teoride yer alan “karşılıklılık” (reciprocal exchange) ilkesine göre bir tarafın eylemlerinin, diğer tarafın önceki eylemlerine bağlı olduğu ve iyi olarak algılanan davranışların iyi olarak karşılık bulduğu, kötününse kötü karşılık gördüğü kabul edilir. Buna “kısasa kısas” (quid pro quo) ilkesi de denilebilmektedir (Cropanzano ve Mitchell, 2005, s. 878).

Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Üretim Karşısı İş Davranışları

ÜKİD alan yazında, kötüye kullanma (*delinquency*) (Hogan ve Hogan, 1989); örgütsel saldırganlık (*aggression*) (Baron ve Neuman, 1996); sapkınlık (deviance) (Robinson ve Bennett, 1995); nezaketsizlik (Andersson ve Pearson, 1999); yıldırma/zorbalık (*mobbing/bullying*) (Zapf, 1999) gibi farklı kavramlarla fakat genel olarak örgüte ve çalışanlarına zarar veren davranışları ifade etmek için kullanılmaktadır. Hırsızlık yapma, sabotaj, alkol ve uyuşturucu kullanımı ve geri çekilme (devamsızlık, geç kalma, vb.) gibi davranışlar ÜKİD’a örnek olarak verilebilir. Araştırmacılar tek başına hırsızlık boyutunun bile şirketlere çok büyük maddi kayıplar yaşattığını ve hatta bazı şirket başarısızlıklarının ana nedeni olarak bulgularına dikkat çekmektedir (Camara ve Schneider, 1994; Giacalone ve Greenberg, 1997).

ÜKİD herhangi bir organizasyon üyesinin, kasıtlı ve bilinçli bir biçimde örgütün meşru çıkarlarının aksine davranış göstermesi olarak tanımlanabilir (Gruys ve Sackett, 2003; Sackett ve DeVore, 2002). Spector’a (2011, s. 343) göre ÜKİD kavramı örgütsel ve bireysel olmak üzere iki farklı boyutla değerlendirilmelidir. Çünkü birey örgüte zarar vermek için kasıtlı olarak örgütsel kurallara ve normlara uymayabileceği gibi, diğer bireylere zarar vermek amacıyla sözlü ve fiziksel taciz gibi istenmeyen davranışlar da gösterebilmektedir. Bireysel boyutta her ne kadar amaç her zaman örgüte zarar vermek olmasa da sonuç itibarıyla bu davranışlar örgüte de zarar vermektedir. Robinson ve Bennett ise örgütün önemli normlarını bilinçli olarak ihlal eden bireyin hem örgütü hem de örgüt içindeki bireylerin mutluluğunu tehdit ettiğini ifade etmektedir

(1995, s. 556).

Collins ve Griffin (1998), mevcut tanımlarda, ÜKİD sergileyen bireylerin örgütün açık ve örtük kurallarına karşı geldiği konusunda fikir birliğinin göze çarptığını belirtmektedir. Tanımlarda ortak olan bir diğer nokta ise ÜKİD'nin bilinçli ve kasıtlı olarak zarar verme amacıyla yapılmasıdır. Örneğin, gerekli bilgi ve donanıma sahip olmadığı için işini layıkıyla yapamayan bireyin davranışını ÜKİD olarak değerlendirmek doğru olmayabilir. Çünkü birey bilinçli ve amaçlı bir şekilde kötü performans göstermemektedir (Spector ve Fox, 2005, s. 152). Diğer taraftan, ÜKİD'nin sonuçlarını gözlemlemek (performans düşüklüğü, hırsızlık, sabotaj vb.) mümkün olsa bile bilinçli ve kasıtlı bir davranış biçimi olduğu iddiasını ispatlamak kolay olmayabilir.

Araştırmacılar ÜKİD'ni farklı şekillerde boyutlandırmıştır. Örneğin, ilk olarak Hollinger ve Clark (1982) hırsızlık vb. örgüt mallarına zarar veren davranışları "mülkiyeti saptırma", devamsızlık, geç kalma vb. davranışları ise "üretimi saptırma" olarak ayırarak, iki farklı boyutta incelemiştir. Daha sonra Robinson, Bennett (1995) ÜKİD'ni örgüte yönelik ve bireye yönelik olarak iki ana gruba ayırmıştır. Örgüte yönelik boyutu, Hollinger ve Clark'ın çalışmasında olduğu gibi "mülkiyeti saptırma" ve "üretimi saptırma" olarak alt gruplara ayrılmaktadır. Bireye yönelik boyutu ise "politik saptırma" ve "bireye saldırı" olarak alt gruplara ayrılır. Adam kayırma, çalışma arkadaşları ile ilgili dedikodu yapma vb. davranışlar politik saptırma, cinsel taciz, küfretme, kötü sözlerle aşağılama vb. davranışlar ise bireye saldırı alt boyutunda değerlendirilen davranışlardır. Diğer yandan Gruys ve Sackett (2003) ÜKİD'ni öncelikle kişilerarası-örgütsel ve göreve yönelik olarak iki ana boyuta ayırmış ve daha sonra bu boyutları 11 kategoride incelemiştir. Oldukça ayrıntılı olan bu kategorideki davranışlar şöyledir: Hırsızlık ve benzeri davranışlar; mülkiyete zarar verme, bilginin kötüye kullanımı, zaman ve kaynakların kötüye kullanımı, iş sağlığı ve güvenliğini tehdit eden davranışlar, devamsızlık, zayıf iş kalitesi, alkol ve uyuşturucu kullanımı, uygunsuz fiziksel ve sözel eylemler.

Alan yazında en çok kabul gören ise Spector ve arkadaşlarının (2006) başkalarına zarar verme, üretimden sapma, sabotaj, hırsızlık ve geri çekilme olmak üzere sınıflandırdığı beş boyutlu ölçek olmuştur. Üretimden sapma, sabotaj, hırsızlık ve geri çekilme davranışları örgüte yönelik olarak yapılan ÜKİD arasında değerlendirilmektedir. Başkalarına zarar verme boyutunda iş arkadaşlarını aşağılama, yok sayma, korkutma, tehdit etme gibi kişilere zarar vermeye yönelik davranışlar öne çıkmaktadır. Başkalarına zarar verme boyutunun, Robinson ve Bennett'in (1995)

bireye saldırı alt boyutunda sınıflandırdığı davranışlar ile benzeşim gösterdiği dikkat çekmektedir.

Alan yazın incelendiğinde KSS ve ÜKİD arasındaki ilişkileri inceleyen sınırlı sayıda araştırma olduğu görülmektedir. Örneğin, Shin ve çalışma arkadaşları (2017) algılanan KSS faaliyetlerinin ÜKİD üzerindeki etkilerini incelemişler ve çalıştıkları kurumun etik ve sosyal sorunlara ilgili davrandığını düşünen bireylerin örgüte karşı duygusal bağlılık geliştirme yoluyla daha az sapkın davranışlarda bulunduğunu tespit etmişlerdir. KSS faaliyetlerinin örgütsel bağlılığı etkilediği bir çok araştırmacı tarafından doğrulanmış (Moon vd., 2014; Turker, 2009; Valentine vd., 2002) ve örgütsel bağlılığı yüksek bireylerin ise daha az ÜKİD gösterdiği ampirik araştırmalarla desteklenmiştir (Ariani, 2013; Dalal, 2005; Fatima vd., 2013). Viswesvaran vd. (1998) ise 200 öğrenci üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada, KSS faaliyetlerine önem ve değer veren bireylerle vermeyenler arasında ÜKİD'na tahammül etmek açısından fark olup olmadığını araştırmışlardır. Araştırma bulguları, belirlenen 17 adet ÜKİD'nın 13'ünde bu iki grup arasında önemli bir fark olduğunu göstermekte ve KSS faaliyetlerine önem ve değer veren bireylerin ÜKİD'ını daha az tolere ettikleri sonucunu doğrulamaktadır. Türkiye 'de yapılan çalışmalar incelendiğinde, ÜKİD üzerinde kişilik (Sezici, 2015), etik iklim ve liderlik (Doğan ve Kılıç, 2014; Arıkök ve Çekmecelioğlu, 2017), örgütsel bağlılık (Demirel, 2009) ve kişi-örgüt uyumu (Polatçı, v.d., 2014) gibi değişkenlerin etkisinin incelendiği fakat KSS ve ÜKİD arasındaki ilişkinin araştırılmadığı görülmektedir. Buradan yola çıkarak bu çalışmada, örgütlerin KSS faaliyetlerine yönelik algının Spector ve arkadaşlarının (2006) beş boyutta ifade ettiği ÜKİD etkileyebileceği öngörülmekte ve aşağıdaki hipotezler geliştirilmektedir:

H1: Çalışanların örgütlerine yönelik KSS algıları ile ÜKİD'nın başkalarına zarar verme boyutu arasında negatif yönde bir ilişki vardır.

H2: Çalışanların örgütlerine yönelik KSS algıları ile ÜKİD'nın üretimden sapma boyutu arasında negatif yönde bir ilişki vardır.

H3: Çalışanların örgütlerine yönelik KSS algıları ile ÜKİD'nın sabotaj boyutu arasında negatif yönde bir ilişki vardır.

H4: Çalışanların örgütlerine yönelik KSS algıları ile ÜKİD'nın hırsızlık boyutu arasında negatif yönde bir ilişki vardır.

H5: Çalışanların örgütlerine yönelik KSS algıları ile ÜKİD'nın geri çekilme boyutu arasında negatif yönde bir ilişki vardır.

Araştırmanın Metodolojisi

Örnekleme ve Özellikleri

Araştırma Kocaeli'nde faaliyet gösteren on küçük ve orta ölçekli denizcilik işletmesinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın denizcilik sektöründe uygulanmasının başlıca nedeni ise çalışmanın iki ana değişkeni olan KSS ve ÜKİD ile ilgili bu sektörde yapılan bir çalışmanın olmamasıdır. Araştırma örnekleminin oluşturulmasında tesadüfi olmayan örnekleme yöntemleri arasında olan kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Katılımcıların tercihine göre posta, e-posta ve yüz yüze görüşmelerle 2016 yılında geçerli 117 adet anket elde edilmiştir. Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde %76'sının erkek, %65'nin evli, % 36'sının lise, %55'inin üniversite mezunu, % 27'sinin beş yıldan fazla çalıştığı, % 25'nin 40 yaşın üstünde olduğu görülmektedir.

Veri Toplama Yöntemi ve Değişkenlere İlişkin Ölçekler

Bu araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket formları personelin tamamen gönüllü katılımlarına dayanarak doldurulmuştur. Bu çalışmada araştırılan değişkenler ve bu değişkenlere ilişkin ölçeklere ait bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Çalışanların KSS algısının ölçülmesinde yazında geçerliliği ve güvenilirliği kabul görmüş olan Carroll'ın (1991) geliştirdiği KSS ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçeğe göre KSS, ekonomik sorumluluk, yasal sorumluluk, etik sorumluluk ve hayırseverlik olarak adlandırılan dört farklı boyuttan ve yirmi sorudan oluşmaktadır. İfadelere verilen yanıtlar 5'li Likert ölçeğinde düzenlenmiştir (kesinlikle katılıyorum=5, kesinlikle katılmıyorum=1). Dört farklı boyutun Cronbach's Alfa değerleri ise 0,76 ile 0,89 arasında değişmektedir Spector ve arkadaşlarının (2006) geliştirdikleri, başkalarına zarar verme (18 soru), üretimden sapma (3 soru), sabotaj (3 soru), hırsızlık (5 soru) ve geri çekilme (4 soru) olmak üzere beş boyuta ayrılan ve toplam 33 sorudan oluşan ölçek çalışanların ÜKİD'nin ölçülmesinde kullanılmıştır. Ölçeklerin Türkçeye çevrilme sürecinde İngilizce öğretmenliği mezunu 2 eğitimci önce soruları Türkçeye, daha sonra ise geri çeviri yöntemi yoluyla soruları yeniden İngilizceye çevirmiştir. Ölçekte yer alan her bir ifadeye verilecek cevaplar 1=hiçbir zaman, 2=nadiren, 3=ara sıra, 4=sık sık, 5=her zaman şeklinde düzenlenmiştir. Ölçeğin boyutlarına ait hesaplanan Cronbach's Alfa değerleri 0,64 ile 0,84 arasında değişmektedir. Bu rakamlar çalışmada kullanılan her iki ölçeğin iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir ($\alpha > 0,60$).

Bulgular

Faktör analizinin yapılabilmesi için öncelikle örneklem yeterliliğine bakılmış ve verilerin faktör analizine uygun olup olmadıkları incelenmiştir. Bu değerlendirme için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Testleri sonuçlarına bakılmıştır. Verilerin homojen bir dağılım sergilediğinin söylenebilmesi için KMO örneklem uygunluğu değerinin 0.50'den büyük olması gerekmektedir (İşcan, 2002, s. 64). Bu istatistik özünde, verilerin Faktör Analitik Modeli ile modellenip modellenmeyeceğine ilişkin bir ölçüt sunmaktadır. Bu ölçütün aralıkları ise şu şekildedir: 90 ve üzeri çok iyi, 80-89- arası iyi, 70-79 arası orta, 60-69 arası kötü, 50-59 arası çok kötü, 59 ve aşağısı kabul edilemez (Semerci, 2004, s. 3). Analiz sonucunda KMO değerlerinin 0,67-0,89 arasında olduğu belirlenmiştir. Her bir faktör ve ölçek için sonuçların yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Bartlett's Test istatistiği sonuçları ($p=0,000<0.05$) faktör analizi sonucunun geçerli olduğunu göstermektedir. Tablo 1'de her bir ölçeğin faktör analizi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 1

Faktör Analizi Sonucu

Faktör	Faktör Yüğü	KMO
Ekonomik sorumluluk	0,625-0,893	0,891
Yasal sorumluluk	0,580-0,803	0,744
Etik sorumluluk	0,525-0,789	0,808
Hayırseverlik	0,602-0,776	0,756
Başkalarına zarar verme	0,625-0,904	0,883
Üretimden sapma	0,702-0,911	0,756
Sabotaj	0,545-0,880	0,676
Hırsızlık	0,465-0,823	0,644
Geri çekilme	0,740-0,807	0,771

Araştırmada yer alan değişkenlere ilişkin elde edilen verilerin ortalama ve standart sapmaları ile korelasyon katsayıları Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2

Değişkenlere İlişkin Ortalama ve Standart Sapmalar ile Korelasyon Katsayıları

DEĞİŞKENLER	ORT.	S.S	1	2	3	4	5	6
KSS (1)	3,79	0,56	1					
Başkalarına zarar verme (2)	1,31	0,68	-,311*	1				
Üretimden sapma (3)	1,47	0,79	-,145*	0,057	1			
Sabotaj (4)	1,19	0,55	0,119	0,479**	0,367**	1		
Hırsızlık (5)	1,07	0,49	-0,048	0,246*	0,176	-0,037	1	
Geri çekilme (6)	2,25	0,66	-,255*	-0,169	-0,055	0,191*	-0,024	1

*p < .05 , **p < .01

Değişkenlere ilişkin ortalama ve standart sapmalarına incelendiğinde genel olarak katılımcıların KSS algısının ortalamasının üzerinde, ÜKİD ise ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Korelasyon değerleri incelendiğinde ise KSS algısının ÜKİD'nin başkalarına zarar verme, üretimden sapma ve geri çekilme boyutları arasında negatif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir.

Diğer yandan bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni etkileyip etkilemediğini görebilmek için ayrıca ANOVA sonuçlarına da bakılmalıdır. Tablo 3'deki değerlere göre bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisi vardır ($p=0,000<0,05$).

Tablo 3

Regresyon için ANOVA tablosu

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Regresyon	221,32	7	24,92	46,53	0,000
Hata	29,81	109	3,22		
Toplam	381,20	116			

Hipotezleri test etmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 4'de gösterilmektedir. Buna göre çalışanların KSS algısının ÜKİD'nin

başkalarına zarar verme ve geri çekilme boyutu üzerinde anlamlı ve negatif yönde bir etkiye sahip olduğu görülmekte ve dolayısıyla H1,H5 hipotezleri desteklenmektedir. Diğer yandan araştırma sonuçları çalışanların KSS algısı ile ÜKİD'nın üretimden sapma, sabotaj ve hırsızlık boyutları arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmadığından H2, H3, H4 hipotezleri desteklenmemektedir.

Tablo 4

Çalışanların KSS Algıları ile ÜKİD İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	β	t	p
KSS	Başkalarına zarar verme	0,056	-0,167**	-0,098	0,000
	Üretimden sapma	0,065	-0,218	-1,604	0,015
	Sabotaj	0,042	-0,151	-0,517	0,569
	Hırsızlık	0,083	0,263	2,107	0,074
	Geri çekilme	0,027	-0,123*	-1,456	0,000

Sonuç ve Tartışma

Alan yazında ÜKİD, çalışma koşulları, rol belirsizliği ve rol çatışması gibi örgütsel stres kaynakları (Bruk-Lee ve Spector, 2006; Chen ve Spector, 1992; Fox vd. 2001), bireyin kişisel özellikleri (Bolton vd., 2010; Layth ve Zulkarnain, 2016; Mount vd., 2006; Salgado, 2002), etik iklim (Dane 2002; Klebe vd., 1998) ve örgütsel adalet (Fox vd., 2001; Roy vd.,2012) gibi faktörlerle ilişkilendirilmiştir. Bu çalışmada farklı olarak ÜKİD üzerinde çalışanların örgüte yönelik KSS algılarının etkileri incelenmektedir.

Araştırma sonuçları, çalışanların KSS algısının, ÜKİD'nın başkalarına zarar verme davranışı boyutu üzerinde anlamlı ve negatif yönde bir etkiye sahip olduğunu desteklemektedir. Örgütlerin doğrudan bir fayda beklemeksizin, gönüllü olarak topluma yararlı faaliyette bulunması çalışanlar ile örgüt arasında duygusal bir bağ oluşturmakta ve çalışanlar da örgüte olan sorumluluklarını gönüllü olarak yerine getirebilmektedir. Çevreye, topluma ve başkalarının haklarına zarar vermeyen örgütlerde çalışanlar, karşılıklılık ilkesi gereği başkalarına zarar veren davranışlardan kaçınacaktır. Bağlı bulunduğu örgütün, toplumun iyilik ve mutluluğu için hizmet ettiğini düşünen çalışan, örgütün ve başkalarının zararına olacak davranışlar göstermekte tereddüt edecektir.

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu ise ÜKİD'nın geri çekilme boyutu

ile KSS algısı arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki olduğudur. İzin almadan işe geç gelme, sağlıklı olduğu halde hasta olduğunu söyleyerek işe gelmeme, belirlenen yemek ve dinlenme (mola) sürelerini izinsiz olarak aşma, izin almadan işten erken ayrılma gibi örgüt tarafından istenmeyen davranışlar, çalışanların olumlu KSS algılaması ile azalabilmektedir. Ayrıca yapılan birçok araştırma, sosyal sorumluluk faaliyetlerine gerekli hassasiyeti gösteren işletmelerde, çalışanın biçimsel rol tanımlarını aştığı ve ödül beklentisine girmeden ekstra rol davranışlarında bulunduğunu doğrulamaktadır (Ali vd., 2010; Zhang vd., 2014).

Sonuç olarak, toplum ve işletmeler arasındaki ilişkinin olumlu yönde gelişmesine katkı sağlayan KSS kavramı, çalışanların davranışları üzerinde etkili olabilmektedir. Üyesi olduğu kurumun, yasal sorumluluklarının ötesinde topluma fayda sağlayan faaliyetlerde bulunduğunu algılayan çalışanın, iş yerindeki olumsuz tutumları azalabilmektedir. Dolayısıyla sorumluluklarını yerine getiren işletmelerin bu tür faaliyetlerde bulduklarını çalışanları ile etkin bir iletişim sistemi ile paylaşması ve bu konuda farkındalık yaratması önemlidir. Diğer yandan, hizmet ettiği kurumun çevreye karşı duyarsız, müşterilerini ve tedarikçilerini aldatan, tekelci ya da adil olmayan ticaret uygulamaları yaptığını düşünen bir çalışan, örgüte ve örgüt içindeki diğer bireylere karşı olumsuz davranışlar sergileyebilmektedir.

Araştırmanın Sınırları ve Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler

Bu çalışma yönetsel açıdan oldukça anlamlı sonuçlar ortaya koysa da araştırma verilerinin bir bölge ve denizcilik işletmeleri ile sınırlı kalması nedeniyle elde edilen sonuçların genellenebilmesi mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, gelecek araştırmaların örneklem hacmini genişletilerek, farklı bölge ve sektörlerden elde edilen veriler ile daha genellenebilir sonuçlara ulaşmaları önerilebilir. Ayrıca, katılımcıların kendi kendisini değerlendirmesine dayanan (self-report scales) ölçme araçlarının kullanılması, ortak yöntem hatası (common method bias) sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kabaca ifade etmek gerekirse, ortak yöntem hatası bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin verinin aynı kaynaktan veya aynı değerlendiriciden toplanmasından kaynaklanır. Ortak yöntem hatasını en aza indirmek amacıyla katılımcılara, ankette kimlik bilgileri ile ilgili sorular olmadığı ve cevapların tamamen gizli tutulacağı özellikle hatırlatılmış ve samimi ve doğru cevapların araştırmanın sonuçlarını doğru yorumlamak adına önemi ifade edilmiştir. Fakat buna rağmen gelecekte bu çalışmayı tekrarlayacak araştırmacılar farklı kaynaklardan veri toplayarak ortak

yöntem hatasını azaltarak daha güvenilir sonuçlara ulaşabilirler. Son olarak, iş görenlerin davranış ve tutumlarını etkileyen birçok bireysel (kişilik, yaş, cinsiyet, kıdem v.b) ve örgütsel faktörler (adalet, ücret, liderlik tarzı vb.) sıralanabilir. ÜKİD gösteren bireyleri daha iyi anlamak ve süreci yönetebilmek amacıyla, aracı ve düzenleyici değişkenler kullanarak daha kapsamlı araştırmalar yapılması, örgütlere ve bireylere maddi ve manevi zarar veren bu sorunla mücadele etme araç ve yollarını geliştirmek adına faydalı olacaktır.

Kaynakça / References

Acquier, A., Gond, J.P. and Pasquero, J. (2011). Rediscovering Howard R. Bowen's legacy: the unachieved agenda of social responsibilities of the businessman and its continuous relevance. *Business and Society*, 50(4), 607-646.

Ali, I., Rehman, K.U., Ali, S.I., Yousaf, J. and Zia, M. (2010). Corporate social responsibility influences, employee commitment and organizational performance. *African Journal of Business Management*, 4(12), 2796-2801.

Anderson, L. M. ve Pearson, C. M. (1999). Tit For Tat? The Spiraling Effect of Incivility in the Workplace. *Academy of Management Review*, 24(3), 452-471.

Arıkök, M. ve Çekmecelioglu, H. G. (2017). Etik liderliğin üretim karşısı iş davranışları üzerindeki etkisi: Ankara üretim sektöründe bir uygulama. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 916-928.

Ariani, D. W. (2013). The Relationship Between Employee Engagement, Organizational Citizenship Behavior, and Counterproductive Work Behavior. *International Journal of Business Administration*, 4(2), 46-56.

Bolton, L., Becker, L.K., Barber, L.K. (2010). Big five trait predictors of differential counterproductive work behavior dimensions. *Personality and Individual Differences*, 49, 537-541.

Baron, R. A. ve Neuman, J. H. (1996). Workplace violence and workplace aggression: Evidence on their relative frequency and potential causes. *Aggressive Behavior*, 22, 161-173.

Brine, M., Brown, R. ve Hackett, G. (2007). Corporate Social Responsibility and Financial Performance in the Australian Context. *Economic Round-up*, Autumn, 47-58.

Bruk-Lee, V. and Spector, P. (2006). The social stressors-counterproductive work behaviors link: Are conflicts with supervisors and co-workers the same? *Journal of Occupational Health Psychology*, 11, 145-156.

Bowen, H. R. (1953). *Social Responsibilities of the Businessman*. New York: Harper & Row.

Camara, W. J. and Schneider, D. C. (1994). Integrity tests: Facts and unresolved

issues. *American Psychologist*, 49 (2), 112–119.

Carroll, A. B. (1979). A three-dimensional conceptual model of corporate social performance. *Academy of Management Review*, 4(4), 497-505.

Carroll, A. B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, 34(4), 39–48.

Chen, P. Y., and Spector, P. E. (1992). Relationships of work stressors with aggression, withdrawal, theft and substance use: An exploratory study. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 65, 177–184.

Collierand, J. and Esteban, R. (2007). Corporate social responsibility and employee commitment. *Business Ethics: A European Review*, 16(1), 19–33.

Collins, J.M. ve Griffin, R.W. (1998). In R.W. griffin, A. O’Leary-Kelly and J.M. Collins (eds) *Dysfunctional Behavior in Organizations: Violent and Deviant Behavior*. Stamford, CT: JAI Press.

Coghill, K., Black, L., Holmes, D. and Stubbs, W. (2005). Corporate Social Responsibility: Guidance for Investors. A Discussion Paper, Monash Governance Research Unit, Monash University, Melbourne.

Cropanzano, R. ve Mitchell, M. S. (2005). Social exchange theory: an interdisciplinary review. *Journal of Management*, 31(6), 874-900.

Dalal, R. S. (2005). A meta- analysis of the relationship between organizational citizenship behavior and counterproductive work behavior. *Journal of Applied Psychology*, 90, 1241- 1255.

Dane, P. (2002). Deviant workplace behavior and the organization’s ethical climate. *Journal of Business and Psychology*, 17(1), 57-59.

Davis, K. (1960). Can business afford to ignore social responsibilities?. *California Management Review*, 2(3), 70-76.

Davis, K. and Blomstrom, R. (1966). *Business and its environment*. New York: McGraw-Hill.

Demirel, Y. (2009). Örgütsel bağlılık ve üretkenlik karşıtı davranışlar arasındaki ilişkiye kavramsal Yaklaşım. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(15), 115-132.

Dieter, Z. (1999). Organisational, work group related and personal causes of mobbing/bullying at work. *International Journal of Manpower*, 20(1/2), 70-85.

Doğan, S. ve Kılıç, S. (2014). Algılanan örgütsel etik iklim ve üretkenlik karşıtı iş davranışları arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 269-292.

Fatima, A., Iqbal, M. Z. and Imran, R. (2013). *Organizational Commitment and*

Counterproductive Work Behavior: Role of Employee Empowerment. In Proceedings of the Sixth International Conference on Management Science and Engineering Management. London, 665-679.

Fombrun, C. and Shanley, M. (1990). What's in a name? Reputation building and corporate strategy. *Academy of Management Journal*, 33, 233-258.

Fox, S., Spector, P. E. and Miles, D. (2001). Counterproductive work behavior (CWB) in response to job stressors and organizational justice: some mediator and moderator tests for autonomy and emotions. *Journal of Vocational Behavior*, 59, 291-309.

Giocalone, R. A. and Greenberg, J. (1997). *Antisocial behavior in organizations*, thousand oaks. CA: Sage Publications.

Gruys, M. L. and Sackett, P. R. (2003). Investigating the dimensionality of counterproductive work behavior. *International Journal of Selection and Assessment*, 11, 30-41.

Gouldner, A. W. (1960). The norm of reciprocity: a preliminary statement. *American Sociological Review*, 25, 161-78.

Hansen, S.D., Dunford, B.B., Boss, A.D., Boss, W.R. and Angermeier, I. (2011). Corporate social responsibility and the benefits of employee trust: a cross-disciplinary perspective. *J Bus Ethics*, 102, 29-45.

Hogan, J. and Hogan, R. (1989). How to measure employee reliability. *Journal of Applied Psychology*, 74(2), 273-279.

Hollinger, R. C. and Clark, J. P. (1982). Employee deviance: a response to the perceived quality of the work experience. *Work and Occupations*, 9(1), 97-114.

İşcan, Ö. F. (2002). *Küresel işletmecilikte dönüştürücü liderlik anlayışı büyük ölçekli işletmelerde bir uygulama* (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Yayımlanmış Doktora Tezi, Erzurum.)

Joyner, B. E. and Payne, D. (2002). Evolution and implementation: a study of values, business ethics and corporate brennda E. Joyner social responsibility. *Journal of Business Ethics*, 41, 297-311.

Klebe, T.L., Butterfield, K. D. and McCabe, D. L. (1998). The ethical context in organizations: Influences on employee attitudes and behaviors. *Business Ethics Quarterly*, 8(3), 448-475.

Layth, M.S.A. and Zulkarnain, L. (2016). Personality traits and counterproductive work behavior: Moderator effect of perceived organizational support. *Imperial Journal of Interdisciplinary Research*, 2(5), 521-530.

Luo, X. and Bhattachary, C.B. (2006). Corporate social responsibility, customer market satisfaction and market value. *Journal of Marketing*, 70(4), 1-18.

Moon, T., Hur, W., Ko, S., Kim, and Yoon. (2014). Bridging corporate social

responsibility and compassion at work: Relations to organizational justice and affective organizational commitment. *International Journal of Career Management*, 19(1), 49-72.

Mount, M.K., Ilies, R. and Johnson, E. (2006). Relationship of personality traits and counterproductive work behaviors: The mediating effects of job satisfaction. *Personnel Psychology*, 59, 591-622.

Preston, L. E., and Post, J. E. (1975). *Private management and public policy: The principle of public responsibility*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Polatçı, S., Özçalık F. ve Cindiloğlu, M. (2014). Üretkenlik karşıtı iş davranışı ve örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde kişi-örgüt uyumunun etkileri. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 1-12.

Robinson S. L. and Bennett R. J. (1995). A typology of deviant workplace behaviors: A multi-dimensional scaling study. *Academy of Management Journal*, 38, 555-572.

Roy, L.J., Bastounis, M. and Minibas-Poussard, J. (2012). Interactional justice and counterproductive work behaviors: The mediating role of negative emotions. *Social Behavior and Personality*, 40(8), 1341-1356.

Sackett, P. R. and DeVore, C. J. (2002). *Counterproductive behaviors at work*. In N. Anderson, D. S. Ones, H. K. Sinangil, and V. Viswesvaran (Eds.), *Handbook of Industrial, Work, and Organizational Psychology*, London: Sage.

Salgado, J. (2002). The big five personality dimensions and counterproductive behaviour. *International Journal of Selection and Assessment*, 10, 117-125.

Semerci, Ç. (2004). Araştırma Görevlilerinin Öğretim Üyeliğine İlişkin Tutum Ölçeğinin Üçlü, Beşli ve Yedili Derecelemede Geçerlik ve Güvenilirliği, XIII Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 6-9 Temmuz, 1-12.

Sezici, E. (2015). Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları Üzerinde Kişilik Özelliklerinin Rolü. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 7(14), 1-22.

Shin, I., Hur W.M., Kim, M. and Kang, S. (2017). Hidden Roles of CSR Perceived Corporate Social Responsibility as a Preventive against Counterproductive Work Behaviors, *Sustainability*, 9, 955.

Stanaland, A.J. S., Lwin, M.O. and Murphy, P.E. (2011). Consumer perceptions of the antecedents and consequences of corporate social responsibility, *Journal of Business Ethics*, 102, 47-55.

Spector, P. E. and Fox, S. (2005). *A Model of Counterproductive Work Behavior*. In S. Fox, & P. E. Spector (Eds.). *Counterproductive workplace behavior: Investigations of actors and targets*, Washington, DC: APA.

Spector, P. E., Fox, S., Penney, L. M., Bruursema, K., Goh, A., and Kessler, S. (2006).

The Dimensionality of Counterproductivity: Are all Counterproductive Behaviors Created Equal? *Journal of Vocational Behavior*, 68 (3), 446-460.

Spector, P. (2011). The Relationship of Personality to Counterproductive Work Behavior (CWB): An Integration of Perspectives. *Human Resource Management Review*, 21, 342-352.

Turker, D. (2009). How corporate social responsibility influences organizational commitment. *Journal of Business Ethics*, 89(2), 189-204.

Upham, S.P. (2006). A Model for Giving: The Effect of Corporate Charity on Employees, *The Journal of Corporate Citizenship*, 22, 81-90.

Valentine, S., Lynn, G. and Margaret, L. (2002). Ethical Context, Organizational Commitment, and Person-Organization Fit, *Journal of Business Ethics*, 41(4), 349-360.

Viswesvaran, C., Satish, P. D. and Claudio, M. (1998). The effect of corporate social responsibility on employee counterproductive behavior. *Cross Cultural Management: An International Journal*, 5(4), 5-12.

Wood, D. J. (1991). Corporate Social Performance Revisited. *Academy of Management Review*, 16(4), 691-718.

Wartick, S.L. and Cochran, P.L. (1985). The Evolution of the Corporate Social Performance Model. In: *Academy of Management Review*, 10(4), 758-769.

Wu, M. and Schen, C.H. (2013). Corporate Social Responsibility in the Banking Industry: Motives and Financial Performance. *Journal of Banking and Finance*, 37, 3529-3547.

Ye, K. and Zhang, R. (2011). Do Lenders Value Corporate Social Responsibility? Evidence from China. *Journal of Business Ethics*, 104, 197-206.

You, C.S., Huang, C.C., Wang, H.B., Liu, K.N., Lin, C.H., and Tseng, J.S. (2013). The Relationship Between Corporate Social Responsibility, Job Satisfaction and Organizational Commitment. *International Journal of Organizational Innovation*, 5(4), 65-77.

Zapf, D. (1999). "Organisational, Work Group Related and Personal Causes of Mobbing/ Bullying at Work," *International Journal of Manpower*, 20 (1/2), 70-85.

Zhang, M., Fan, D. and Zhu, C.J. (2014). High-Performance Work Systems, Corporate Social Performance and Employee Outcomes: Exploring the Missing Links. *Journal of Business Ethics*, 120(3), 423-435.

Summary

This study aims to investigate the relationship between employees' perceptions of corporate social responsibility (CSR) and counterproductive work behaviour (CWB). CWB is an important phenomenon because of its potential to affect the performance and well-being of the person engaging in it. Therefore, it is worth to investigate the factors that may predict CWB that is costly to organizations and detrimental to employee's quality of work life. Although researchers describe CWB with various concepts such as delinquency (Hogan and Hogan; 1989); aggression (Baron and Neuman; 1996) deviance (Robinson and Bennett; 1995); incivility (Andersson and Pearson, 1999); mobbing/bullying (Zapf, 1999) the term generally encloses actions that workers engage in that harm their organization or organizational members.

Collins and Griffin (1998) stated that in the present definitions of CWB, there is a consensus that the individuals exhibit lack of attention to explicit and implicit organizational rules, policies, and values. Another point common to the definitions of CWB is that employee intends to intentionally harm the organization. For instance, an individual who cannot do the job properly because s/he does not have the necessary knowledge and equipment should not be assessed as exhibiting CWB since the individual does not intentionally and purposefully perform poorly (Spector and Fox, 2005:152).

Researchers conceptualized and measured CWB in various ways. For instance, Hollinger and Clark (1983) divided CWBs into two dimensions known as property deviance (e.g. stealing company equipment and merchandise) and production deviance (e.g. taking excessive breaks, calling in sick when not). Robinson and Bennett (1995) added political deviance (e.g. gossiping about employees, starting negative rumours about company) and personal aggression (e.g. endangering co-workers by reckless behaviour, stealing co-worker's possessions) to these dimensions. On the other hand, Gruys and Sackett (2003) distinguished two main dimensions of the CWB as interpersonal-organizational and task relevance dimension and then examined these dimensions in 11 categories. These categories include theft and related behaviours, destruction of property, misuse of information, misuse of time and resources, unsafe behaviour, poor attendance, poor-quality work, alcohol use, drug use, inappropriate verbal action, and inappropriate physical action. After a while, Spector et al. (2006) has conceptualized CWB into five broad dimensions including abuse, sabotage, theft, production deviance and withdrawal. This study used the above five dimension of Spector et al. (2006) scale to measure CWB.

Past researches indicated various factors that may predict CWB. These include personality characteristics (e.g. Fox and Spector, 1999; Fox et al, 2001; Salgado, 2002; Dalal, 2005; Hough, 1992), job characteristics (e.g. Chen & Spector, 1992; Grunberg et al., 1998; Morf et al., 2017; Yang et al., 2017), organizational factors (e.g. Scheuer, M.L., 2010; Roy, 2012; Priesemuth et al., 2013; Fagbohunge et al., 2012; Boye, 1997). Some other studies have demonstrated that employees' beliefs about their organization being socially responsible have influence on CWB (Shin et al., 2017; Gond al., 2007; Parks & Mount, 2005). The relationship between perceived CSR and CWB can be explained via the arguments of social identity theory. According to the theory, individuals are tend to define their view of themselves with their membership of a specific social group and thus have a strong tendency to place great emphasis on the social activities carried out by their organization. When an employee recognize that his/her organization struggles to offer social benefits above and beyond meeting its legal obligations and maximizing profits for its shareholders, s/he become affectively involved in the organization to which they belong and, as a result, do not engage in CWB (Shin et al., 2017). Based on this view, this study predicts that the degree to which employees perceive that their organization is socially responsible influences their CWB at work. In other words employees who perceive that their organization participates in CSR activities are less likely to engage in activities that may harm the organization and other employees.

This study makes some contribution to the relevant literature. First, although there is some emprical research that explores the relationship between CSR and CWB, to the best knowledge of the author, this study is the first that has examined the impact of CSR on CWB using Turkish samples. Second the study provides an integrative model that explains how CSR influences employees' negative emotions, attitude and behavior. The paper is organized as follows: CSR concept and the relavant previous researches on CSR is given in the introduction part of the study. The first part presents the model and develops hypotheses that explain how CSR can affect CWB. The research model and results of the hypothesis test is presented in the second part of the study. Finally, conclusions and recommendations, limitation of the study and future research alternatives are discussed in the last part of the study.

MILITARY EXPENDITURES AND ECONOMIC GROWTH IN MIDDLE EAST AND NORTH AFRICAN COUNTRIES¹

Işın ÇETİN²
Simla GÜZEL³

Abstract

The Middle East and North Africa (MENA), an economically diverse region, is characterized by countries with a common heritage, which are at various stages of economic development, and home to extremely different natural resources. Majority of the countries in the region have experienced military or civil conflicts. These were conflicts that resulted in extreme human suffering, economic displacement, and the nations of the region had wasted several opportunities of development. Thus, a significant share of national budgets are utilized for military spending. Military expenditures create both costs and benefits for the economy.

In this study, the relationship between military expenditures and economic growth in MENA Countries using panel econometric models for 1990-2017 period. In this study a negative and highly significant effect of infrastructure on economic growth is exist. The coefficient is -0.068 which means a one point increase military expenditure leads to approximately 0.06 point decrease in economic growth.

Keywords: Military expenditures, MENA, Economic growth, Panel data analysis, Dynamic panel data

1 Makalenin Geliş Tarihi: 28.12.2018

Makalenin Kabul Tarihi: 09.01.2019

2 Dr. Öğretim Üyesi, Giresun Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, isin.cetin@giresun.edu.tr

3 Dr. Öğretim Üyesi, Namık Kemal Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, simlaguzel@nku.edu.tr

Atıf: ÇETİN, I. and SİMLA, G. (2019). Military expenditures and economic growth in middle east and north african countries. *Tesam Akademi Dergisi*, 6(1), 187-211. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.528018>

Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme

Öz

Ekonomik olarak çeşitli bir bölge olan Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA), ekonomik gelişmenin çeşitli aşamalarında olan ve son derece farklı doğal kaynaklara ev sahipliği yapan, ortak bir mirasa sahip ülkeler ile nitelenir. Bölgedeki ülkelerin büyük çoğunluğu askeri veya sivil çatışmalar yaşamıştır. Bunlar olağanüstü sayıda insanın acı çektiği ve ekonomik kayıplar ile sonuçlanan çatışmalardı ve bölge ulusları birçok gelişme fırsatını heba etti. Bunlar olağanüstü sayıda insanın acı çektiği ve ekonomik kayıplar ile sonuçlanan çatışmalardı ve bölge ulusları birçok gelişme fırsatını heba etmiştir. Nitekim ulusal bütçelerin önemli bir kısmı, askeri harcamalar için kullanılmaktadır. Askeri harcamalar ekonomi için hem fayda hem de maliyet oluşturur.

Bu çalışmada Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1990-2017 dönemi için panel ekonometrik modeller kullanılarak yapılmıştır. Bu çalışmada, altyapının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz ve oldukça önemli bir etkiye sahip olduğu bulunmaktadır. Katsayı -0.068'dir, bu da askeri harcamanın bir puanlık artmasının, ekonomik büyümede yaklaşık 0.06 puanlık bir azalmaya yol açtığı anlamına gelir.

Anahtar Kelimeler: Askeri harcamalar, MENA, Ekonomik büyüme, Panel veri analizi, Dinamik panel veri

Introduction

The impact of defense expenditures on economic growth has been the focus of economic research for an extended period of time. Increased military spending as a share of national budget and related interests of arms industry renewed the debate on the impact of increases in military spending on economic growth and welfare. Several studies scrutinized the long and short term impacts of military expenses on the economy.

Government military spending has an impact beyond the resources it consumes, particularly when these expenditures result in or facilitate conflicts. Thus, it might have significant economic consequences. Military spending could have both positive and negative impact on the economy.

Military government spending was a global problem at the end of the Second World War when several developed and developing countries had a chance to decrease their military expenditures. An increase in defense expenditures are usually a political response to national insecurity and could be an output of international arms race. Furthermore, developed countries could have a concern about the adverse effects of unrestrained military spending in developing countries. It has been claimed that military spending could lead to a balance of payments deficit, slow down the economic growth, and thus, result in significant social and economic expenses (Haseeb, 2014, p. 1).

Majority of the least developed (LDCs) and developing countries (DCs) experienced military or civil conflicts since the 1990's. Some of these conflicts were national, while others were international conflicts, however they both caused equal and extensive human suffering, economic problems and wasted development opportunities.

Economically, MENA is a diverse region which includes countries that share a common heritage, are in different stages of economic development and benefit from diverse natural resources. On the other hand, most have experienced one level or another of military or civil conflicts. These conflicts caused equal and extensive human suffering, economic problems and wasted development opportunities. Consequently, a significant share of the budgets of these nations are reserved for military expenditures. In MENA countries, armed forces play the significant role of preserving the political regime. Thus, military receive a giant's share in national budgets mostly based on their perception as the masters of politics in these nations (Shahid & Saba, 2015, p. 48). Security problems that are

among the most distinctive problems in MENA countries have resulted in increasing defense spending.

Continuous increases in the share of military spending in national budgets and the priorities invested in the arms industry renewed the discussions on the impact of the growth in military spending on the growth and welfare. Several scholars took part in this debate and investigated the short and long term effects of military spending on the economy.

According to the Keynesian approach, military spending increases the aggregate demand and contributes to economic growth through construction of infrastructure such as roads, buildings, bridges, etc. and results in developments in technology that could be utilized by private industries as well. On the other hand, neoclassical approach claims that defense expenditures have a negative impact on economic growth by transferring resources otherwise available to the private sector to defense and related industries. Furthermore, when a country does not have a solid defense budget, it needs to import defense products, which would result in an increase in foreign debt transfer of national resources (Künü et.al., 2016, p. 80).

The purpose of the present paper is to determine empirically whether military spending is related to economic growth in MENA countries.

In this study, military expenditures and economic growth in MENA countries were discussed, and the related literature was reviewed, and then aim, data and methodology was addressed and the results discussed and finally the findings of the study were presented.

Military Expenditures and Economic Growth in MENA Countries

Military spending is a significant part of the national budget of every nation. Military expenditures are defined as the government spending on national defense based on national fiscal policies in economics (Islam, 2015, p. 57).

Political conflicts in different forms have been observed in Middle East and North Africa (MENA) countries since 2011. The main reason for these conflicts were the under-developed nature of these countries and poverty. In MENA region, there is an ongoing civil war in Syria, Iraq, Libya and Yemen, causing extreme human loss and the destruction of physical infrastructure. Fifteen million individuals are displaced, most to countries with political and / or economic instability such as Jordan, Lebanon,

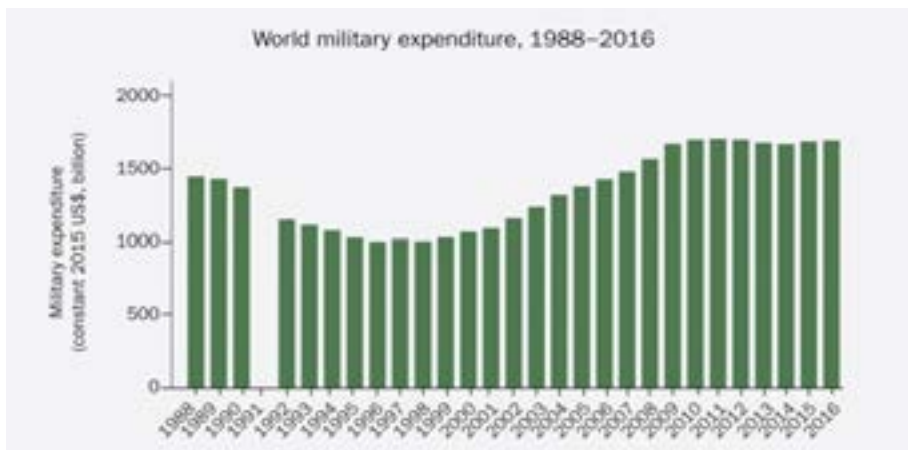
Djibouti and Tunisia, resulting in the largest refugee crisis since the World War II. The current chaos in Yemen is expected to result in the loss of years of development. Gaza under blockade and the threat of violence has one of the highest unemployment rates worldwide and the GDP is at 40% of its potential. Countries such as Algeria, Iran and the GCC (Bahrain, Kuwait, Oman, Qatar, Saudi Arabia, United Arab Emirates), which are oil exporters and experience a relative stability, now face problems such as low oil prices and a chronic youth unemployment and undiversified economy (World Bank).

Although there was a global decline in military spending after the cold war, the Middle East was an exception to this rule, where military expenditures were on the rise. Both the economics and demographics, as well as security considerations were significant for the stability in the region (Yıldırım et al., 2005, p. 285).

As of 2016, global military spending increased for the second successive year to USD 1,616 billions, the first successive annual rise since 2011, the year when military expenditures were at an all-time high of USD 1,699 billions. Military spending trends and patterns differ among regions significantly. For instance, military spending in Asia, Oceania, Central and Eastern Europe and North Africa continues to increase, while it decreased in Central and South American, Caribbean, Middle Eastern and Sub-Saharan Africa countries (SIPRI).

Graph 1.

Global Military Expenditure 1988-2016

Source: SIPRI

Global defense expenditures accounted for 2.2% of global GDP in 2016. This rate was highest in the Middle East (in countries where data was available) with an average rate of 6.0% in 2016.

Especially in the Middle East, military has been considered as a reliable tool to sustain the political regimes. Scarce resources have been allocated to defense spending, justified by political instability, radical Islamist fundamentalism and external threats, and as a result, investments in economic and social development were adversely affected in these nations. Thus, it is important to determine the effects of military expenditures on growth (Yıldırım et al., 2005, p. 285).

According to Keynesian approach, military spending promotes aggregate demand and increases in utilization of capital, employment, profits and thus, creating an increase in investments and therefore affecting the economic growth positively. It also might promote growth through investments in infrastructure such as construction of roads, buildings, bridges, etc. and promoting technological advances that could also be used by the private industries. Neoclassical approach, on the other hand, claims that defense expenditures discriminate against private sector by channeling investments that would be more productive in private hands to defense contractors and related businesses, hence has a negative impact on economic growth. In countries without an advanced military industry, national defense is highly dependent on imports. This might affect economic growth adversely by increasing foreign debt and transfer of resources to foreign countries (Künü et. al., 2016, p. 80). It could also have adverse effects when the defense expenditures are financed with increased money supply, or domestic and international borrowing or depleting foreign currency stocks. Furthermore, military spending could also have adverse impact on foreign debt due to the import of advanced technologies or intermediate goods required by the defense industry (Günlük Şenesen, 2004, p. 147).

Military spending is a component of fiscal policy and has numerous potential theoretical effects on the economy. These effects could be considered as positive or negative based on the specific perspective. Increase in defense expenditures could reduce unemployment induced by low consumption or underinvestment. Defense industry research and development (R&D) could have a positive impact on private investments via spin-offs and transfers of technology. Certain approaches are related to the least developed countries (LDCs). As such, it could be argued that military spending could help improve social infrastructure and other

public-domain goods and services. Military expenditures might also improve the social skill set via the training of military personnel. Military spending promotes a stable business environment that facilitates foreign investments via providing security. However, defense expenditures might divert the investments from the private sector where they could be utilized more efficiently. Arms imports could affect the balance of payments adversely. Increased orientation to military R&D could divert the much-needed R&D investments from private sector where the output could be utilized for more practical goals. Governments might raise taxes to finance military spending that could limit economic growth. It could also utilize resources and technology that would otherwise be used by exports industries, producing higher economic growth (Islam, 2015, p. 58).

Literature Review

There are several studies in the literature on the impact of military spending on economic growth. Several studies reported that military expenditures could have both negative and positive effects on the economy, while certain studies argued that it had no impact on economic growth.

Studies in the literature of economics of defense frequently investigated the correlation between defense expenditures and economic growth empirically since the significant study by Benoit. Benoit (1973) reported that military spending has a positive external effect that is absorbed by the economy. He evidenced that military spending is positively related to economic growth in LDCs. He based the claim on the conceptual framework that in LDCs, military institutions are more efficient than their bureaucratic counterparts in providing non-military welfare services for poor people. Furthermore, deployment of armed forces to conflict zones provide a secure environment where agricultural and non-agricultural production could benefit in LDCs.

Hassan et al. (2003) scrutinized the empirical growth in five out of seven South Asian Regional Cooperation Council (SAARC) nations and focused on the impact of military spending on economic growth using 1980-1999 panel data. Their findings demonstrated that there was a positive correlation between military spending and economic growth, showing that military spending could have a positive effect on growth.

Anwar et al. (2012) investigated military expenditures with respect to

perceived and real security threats in Pakistan and correlation between military spending and economic growth in an empirical study using 1980-2010 time series. Study findings demonstrated that there was a long-term correlation between military spending and economic growth, while economic growth granger causes defense spending.

In a study by Sezgin (2000), the correlation between defense expenditures and economic growth in Turkey and Greece was analyzed. Study findings demonstrated that defense spending positively affected economic growth in these two nations.

Yıldırım et al. (2005) investigated the impact of military spending on economic growth in Middle Eastern countries and Turkey for 1989-1999. The correlation between military spending and economic growth was analyzed with cross-section and dynamic panel estimation methods. Conducted empirical analysis identified that military spending increased economic growth in the Middle Eastern countries and Turkey.

Farzanegan (2012) scrutinized the dynamics between the economic growth and defense expenditures in Iran. The study investigated whether the shocks on Iranian military budget had an impact on the economic growth. The findings showed that growth in defense expenditures (its share in total expenditures, GDP or per capita) explained future economic growth in Iran.

Halıcıoğlu (2004) reported new empirical evidence about the correlation between the economic growth and defense expenditures in Turkey between 1950 and 2002. The study utilized the new macroeconomic theory and multivariate co-integration method and empirically demonstrated a positive and long-term correlation between aggregate military spending and aggregate output in Turkey.

DeRouen (2000) demonstrated that short-term increases in military spending contracted the economic growth in Israel when technological growth was employed as control. The same study determined that non-defense spending promoted growth.

In a study by Hirnissa et al. (2016) that investigated the causality between defense expenditures and economic growth in twenty developing countries, it was found that on average, there was a co-integration between defense expenditures and economic growth in all selected developing countries. The panel error-correction model utilized in the study strongly indicated that there was a long-term correlation between defense

expenditures and economic growth in these developing nations during the study period. However, it was found that the long-term effect was unidirectional and only economic growth affected defense expenditures. Thus, it could be argued that economic growth has a positive effect on the growth of defense industry on average in the twenty developing nations scrutinized in the study, but the vice-versa was not true.

Some studies indicated that there was a negative correlation between military expenditures and economic growth.

Stroup & Heckelman (2001) predicted the impact of military spending on growth in African and Latin American nations. 1975-1989 panel data for 44 African and Latin American countries were used in the study. The findings demonstrated that low levels of military spending improved economic growth, however higher levels of military spending has a negative impact on growth.

In a study by Pan et al. (2014), panel causality analysis was utilized to determine the correlation between defense spending and economic growth in 10 Middle Eastern nations based on cross-sectional dependence and heterogeneity across countries. The findings showed that there was a unidirectional causality from military spending to growth in Turkey, a unidirectional causality from economic growth to military spending in Egypt, Kuwait, Lebanon, and Syria, and a bidirectional causality in Israel, and it was found that there was no correlation between defense spending and economic growth in Jordan, Oman, and Saudi Arabia. Empirical findings did not provide consistent data on the correlation between defense spending and economic growth in the abovementioned countries.

In a study, Smith (1980) utilized 1954-1973 data for 14 large OECD countries and tested the hypothesis that reduced investments were a major opportunity cost for military expenditures in the postwar period. Findings demonstrated that military spending had a clear negative impact on investments. Lebovic & Ishaq (1987) determined that higher military spending inhibited economic growth in the Middle East.

Khalid et al. (2015) aimed to examine the correlation between military expenditures and economic growth in United States of America (USA) with Autoregressive Distributed Lag (ARDL) bounds testing approach to co-integration between 1970 and 2011. The findings showed that there was a negative correlation between military expenditures and economic growth.

Agostino et al. (2013) investigated the possible significance of endogeneity and utilized the conflict onset as an instrument for military expenditures with an endogenous growth model in predetermined African nations using 1989-2010 panel data. It was found that military expenditures had a negative impact on economic growth.

Dunne & Nikolaidou (2011) utilized Solow-Swan model using both panel and time series data to find empirical evidence about the economic impacts of military spending in EU15 countries between 1961 and 2007. Both panel and time series methods provided consistent evidence that demonstrated military spending did not foster economic growth in these countries.

Al-Jarrah (2005) analyzed the causal relationship using two models: the correlations between military spending and total real economic growth, and military spending and non-oil real growth in Saudi Arabia between 1970 and 2003. Findings demonstrated that there was a bidirectional causal relationship between military spending and economic growth and an unidirectional causal relationship from non-oil economic growth to military spending, where the impact of military spending was negative and strong in short-term.

Apanisile & Okunlola (2014) investigated the short-term and long-term effects of military spending on economic output in Nigeria. Study findings indicated that military spending had a negative and significant effect on economic output in the short-term but the same effect was positive and significant in the long-run, while labor and capital had positive significant effects both in short and long term. Furthermore, labor had the highest coefficient (3.0709) in the long-term.

Dunne (2012) utilized 1988-2006 cross-country panel data to elaborate on the economic impact of defense expenditures in a study. The analysis focused on nations located in a region that experienced extensive conflicts in that period, namely Sub Saharan Africa (SSA), with different income levels and categorized into subgroups to provide a relatively current analysis. The findings demonstrated that military spending had a significant negative short-term impact and an insignificant long-term impact on per capita GDP growth and the impact was not consistent across different income groups.

Aizenman & Glick (2006) investigated the long-term effects of defense spending on economic growth. They reported that defense spending due

to external threats would promote growth, however defense spending to gain personal interest and due to corruption would reduce growth.

Dunne & Tian (2013) examined the effect of military spending on growth using a large and balanced panel data and exogenous growth and dynamic panel data methods with 1988-2010 data for 104 countries. It was reported that there was a significant negative impact of military expenditures on growth for the whole sample, and the effect was stronger in African countries. The findings reflected a certain level of heterogeneity, however also reflected that the impact of military expenditures on growth was insignificant for middle-income African countries, African countries that never experienced conflict, non-African countries with abundant natural resources, and non-African countries with a relatively close economy. It was an interesting finding that in all scrutinized groups, no evidence of significant positive impact of military spending on economic growth was found.

Korkmaz (2015) investigated the effects of military expenditures on economic growth and variables of unemployment (macroeconomic variables) in 10 Mediterranean countries that were considered to be significant in the region. The study was conducted with panel data analysis using 2005-2012 data. Results of the analysis showed that although military expenditures affected the economic growth in these countries negatively, it increased unemployment.

In a study conducted by Künü et al. (2016), the impact of military spending on economic growth was investigated in 12 Middle Eastern nations using 1998-2012 data. The empirical study demonstrated that military spending had a negative impact on economic growth that increased during times of internal and external conflict.

Yang et al. (2011) determined that there was a significant negative correlation between military spending and economic growth in 23 countries with an initial income (threshold variable) of USD 475.93 or less, when the level of threat is aggravated, it was found that economic growth in these 23 countries would decrease. However, in cases where a significant threat is present, military spending promotes growth. For the remaining 69 nations with an initial income (real GDP per capita in 1992 prices) of more than USD 475.93, there was no significant correlation between military spending and economic growth regardless of the threat variable.

Wijeweera & Webb (2011) studied the correlation between finance expenditures and economic growth using panel co-integration method with 1988-2007 data for five South Asian countries (India, Pakistan, Nepal, Sri Lanka and Bangladesh). Study findings demonstrated that a 1% increase in finance spending increased the real GDP only by 0.04%, thus it could be argued that the substantial public spending in military industry in these countries had an insignificant impact on economic growth.

Islam (2015) conducted a study to investigate the correlation between military spending and GDP in 41 developing countries between 2001 and 2010. It was found that the impact of military spending on GDP growth was either positive or negative in different nations. Thus, the study concluded that country-specific factors were significant in determining the correlation between military spending and GDP growth. Shahid and Saba (2015) reported that inducing economic growth with high military spending was neither effective nor efficient in achieving higher economic growth.

Aim, Data and Methodology

The empirical purpose of this study is to measure the effect of infrastructure on growth. With this purpose; a model consisting of synthetic infrastructure index and the set of instrumental variables employed. In this setting; the model that will be estimated is;

$$y_{i,t} - y_{i,t-1} = \rho y_{i,t-1} + \beta MEXP_{i,t} + \gamma X_{i,t} + \mu_t + \eta_i + \varepsilon_{it}$$

where i and t represent country and time dimensions of the model. As the model includes the lagged level of Economic Growth in the set of explanatory variables, it is dynamic. $y_{i,t}$ represents economic growth, thus our dependent variable is Economic Growth. In the explanatory variables $y_{i,t-1}$ also could be used to detect the convergence hypothesis. Thus, we detect the transitional convergence. Our core explanatory variable is, $MEXP_{i,t}$ which is a infrastructure index composed of military expenditures indicators.

$X_{i,t}$ is a set of control variables that are mostly cited ones used in the literature. The first one of these variables is terrorism index, the second variable is total government expenditure, the third variable is financial development level of countries and the fourth one is inflation rate.

In order to estimate the model specified in the previous section, this study construct a panel data set between 1990 and 2017 comprising MENA countries. We consider a dynamic panel data model of the form

$$y_{it} - y_{i,t-1} = \rho y_{i,t-1} + \beta' X_{it} + \eta_i + \varepsilon_{it}$$

$$i \in (1, \dots, N)$$

$$t \in (1, \dots, T)$$

where y_{it} is the dependent variable for individual i in period t , X_{it} is a vector of explanatory variables other than $y_{i,t-1}$ (observed heterogeneity), η_i represents unobserved individual-specific factors (unobserved heterogeneity), ε_{it} is the observation-specific disturbance and (ρ, β') is the vector of parameters to be estimated. It is assumed that $y_{i,0}$ is observed. There are two important issues to deal with when estimating a model like this using macroeconomic data: the presence of endogenous and/or predetermined covariates, and the small time-series and cross-sectional dimensions of the typical data set. In what follows, it is briefly discussed the way in which these two problems have been treated in the literature. For future reference, an explanatory variable is called (strictly) exogenous if it is uncorrelated with the observation-specific disturbance at all leads and lags is called predetermined if it is correlated only with past and current observation-specific disturbances (Ciocchini, 2006, p. 1).

There may be some problems about correlation between explanatory variables and the error term and this problem lead to biased estimators. To solve this problem, one way is to use Generalized Methods of Moments (GMM). The concept of GMM is often a simple alternative. If the explicit Maximum-Likelihood functions difficult to derive, the core of the GMM-estimation is the use of orthogonality conditions.

In general GMM can be seen as being especially suited for large data files, while when using only few observations GMM is often less efficient than alternative methods (Behr, 2003, p. 4). In this study, we assess the bias and efficiency of estimators under different data generating process. First one is, the class of instrumental estimators-which is well known GMM estimator and the direct bias correcting estimator - suggested by Kiviet (1995). While in some simulation studies, Judson and Owen (1999), Hansen (2001) a corrected LSDV estimator is found superior compared to GMM-estimators these simulations take no account of System-GMM-

estimators proposed by Blundell and Bond (1998) (Behr, 2003, p. 1). The concept of GMM is often a simple alternative, if the explicit Maximum-Likelihood function is difficult to derive. The core of the GMM estimation is the use of orthogonality conditions. In general GMM can be seen as being especially suited for large data files, while when using only few observations GMM is often less efficient than alternative error term is the point start from:

$$E(X'\varepsilon) = 0$$

Applying this condition to the sample results in the following conditions:

$$\frac{1}{n}X'(y - X\hat{\beta}) = 0$$

Solving this equation for the parameter vector results in the well-known OLS estimator:

$$\hat{\beta} = (X'X)^{-1}X'y$$

In the same fashion the instrumentation can be expressed as an application of the method of moments where use is made of the assumption that the instrument is orthogonal to the error term:

$$\frac{1}{n}Z'(y - X\hat{\beta}) = 0$$

and solving for the parameter vector results in

$$\hat{\beta}_{IV} = b_{2S} = (X'PX)^{-1}X'Py$$

$$P = Z(Z'Z)^{-1}Z'$$

when applying GLS. If the number of instruments equals the number of explanatory variables, the estimator simplifies to

$$\hat{\beta}_{IV} = (Z'Z)^{-1}Zy$$

In this study, we use alternative estimation methods. These are given below:

Least Squares Dummy Variable (LSDV) Estimator

This estimator is also known as the fixed-effects or within-group estimator. Suppose, it is assumed that the explanatory variables are

strictly exogenous. Estimates of α , β' are obtained by applying OLS to the model expressed in deviations from time means: This transformation wipes out the unobserved individual effects, eliminating one possible source of inconsistency: the correlation between x_{it} and η_i . Shortly, it can be concluded that, for panels with a relatively short time dimension, the use of the LSDV estimator may produce poor results (Ciocchini, 2006, p.3).

The Anderson-Hsiao Estimator

The estimator suggested by Anderson and Hsiao (1982) is based on the differenced form of the original equation:

$$y_{it} = \rho y_{i,t-1} + \beta x'_{it} + \eta_i + \varepsilon_{it}$$

$$y_{it} - y_{i,t-1} = \rho(y_{i,t-1} - y_{i,t-2}) + (x'_{it} - x'_{i,t-1})\beta + \varepsilon_{it} - \varepsilon_{i,t-1}$$

which cancels the individual fixed effects assumed to possibly correlate with the exogenous variables.

Anderson and Hsiao suggest using level instruments y_{t-2} or the lagged difference as an instrument for the differenced lagged endogenous regressor. These instruments can be expected to be uncorrelated with the differenced error term:

The Arellano-Bond Estimator

Arellano and Bond (1991) propose a generalized method of moments (GMM) estimator-henceforth, the AB estimator. They obtain additional instruments from the orthogonality conditions between the lagged values of y_{it} and the disturbances (Ciocchini, 2006, p. 4). In empirical work using firm level or household panel data GMM suggested by Arellano and Bond has become increasingly popular. The estimator is similar to the estimated suggested by Anderson and Hsiao but exploits additional moment restrictions, which enlarges the set of instruments (Behr, 2003, p. 10).

In the k-explanatory variable case the maximal number of parameters to be estimated is $T-2 + k(T-1) = (k+1)(T-1)-1$ which determines the number of individuals which has to be available to allow estimation. Because the differencing operation introduces first order autocorrelation into the error term, the first step estimator makes use of a covariance matrix taking this autocorrelation into account.

The two-step GMM estimator uses the residuals of the first step estimation to estimate the covariance matrix as suggested by White (1980):

$$\hat{V} = \sum_{i=1}^N W_i' F_T \hat{\varepsilon}_i F_T W_i$$

The resulting estimator finally is:

$$\hat{\gamma}^{GMM} = (XW\hat{V}X)^{-1} X'W\hat{V}^{-1}W'y$$

Before analyzing the results of our models, we employ unit root tests.

Unit Root Tests

Even though, we use logarithmic values of all variables, unit root may remain. Before estimating the model and utilize unit root tests, we must analyse the panel data types of variables. In Table 1, one can see the panel data identification of the variables that are used in the model.

Table 1

Panel Data Type Identification

Variables	Panel Data Type
Economic Growth	Unbalanced Panel
Military Expenditures	Unbalanced Panel
Inflation Rate	Unbalanced Panel
Financial Development Level	Unbalanced Panel
Total Government Spending	Unbalanced Panel

As can be seen above, all variables used in the study have unbalanced panel data type. For the unbalanced panel data, the preferred test in the literature is Im, Pesaran and Shin (IPS) unit root test. For this test the model is;

$$y_{i,t} = \alpha_i + \rho_i y_{i,t-1} + \varepsilon_{i,t}$$

The null and alternative hypotheses are defined as:

$$H_0: \rho_i = 1, i = 1, 2, \dots, N$$

Against the alternatives

$$H_1: \rho_i < 1, i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N$$

They use separate unit root tests for the N cross-section units. ADF regression is estimated like:

$$y_{i,t} = \alpha_i + \rho_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \theta_{ij} \Delta y_{i,t-j} + \varepsilon_{i,t}$$
$$t = 1, 2, \dots, T$$

and t-statistic for testing $\rho_i = 1$ is computed. In principle, the IPS test also can be used in association with any parametric unit-root test, as long as the panel is balanced and all the t-statistics for the unit root in every cross-section are identically distributed so that they will have the same variance and mean.

Results

Table 2 reports the GMM estimates of the growth regression. We report the estimates of parameters obtained from two different models. The first model is estimated by using fixed effects and the second model is used by using random effects. It is evident from the table that the fixed effects and random effects give similar results. But we only comment on the results of the model obtained from fixed effects.

Table 2

Im, Pesaran and Shin (IPS) Unit Root Test

Economic Growth	t-bar statistic: 0.55 t-tilde bar statistic:0.50 z-t-tilde bar statistic:0.70 p-value:0.462	Result: cannot be rejected.
Military Expenditures	t-bar statistic: 5.30 t-tilde bar statistic:5.60 z-t-tilde bar statistic:6.55 p-value:0.000	Result: is rejected.
Inflation Rate	t-bar statistic: 6.74 t-tilde bar statistic:6.80 z-t-tilde bar statistic:7.20 p-value:0.000	Result: is rejected.
Financial Development Level	t-bar statistic: 5.99 t-tilde bar statistic:6.21 z-t-tilde bar statistic:6.33 p-value:0.000	Result: is rejected.
Total Government Spending	t-bar statistic: 7.14 t-tilde bar statistic:7.30 z-t-tilde bar statistic:8.02 p-value:0.000	Result: is rejected.

The aim of this study is to analyze the relationship between economic growth and military expenditures of MENA. We find a negative and highly significant effect of infrastructure on economic growth. The coefficient is -0.068 which means a one point increase military expenditure leads to approximately 0.06 point decrease in economic growth. The control variables in the model also have high significance.. We could find this result either from fixed effects or random effects.

Table 3
Military Expenditure and Economic Growth: GMM Results

Dependent Variable: GDP Growth			
		Model 1 (GMM-IV-fixed effect)	Model2 (GMM-IV-Ran- dom effect)
GSP(-1)	Coefficient	0.235	0.210
	std-deviation	0.000	0.001
	t-value	240.00	110.00
	p-value	0.000	0.000
Military Expenditure	Coefficient	-0.066	-0.055
	std-deviation	0.000	0.007
	t-value	-58.00	-25.00
	p-value	0.000	0.000
Control Variables			
Inflation Rate	Coefficient	0.148	0.135
	std-deviation	0.001	0.003
	t-value	148.00	45.00
	p-value	0.000	0.000
Financial Development Level	Coefficient	0.085	0.145
	std-deviation	0.006	0.089
	t-value	14.17	1.629
	p-value	0.000	0.156
Total Government Spending	Coefficient	0.147	0.189
	std-deviation	0.056	0.123
	t-value	2.630	1.537
	p-value	0.001	0.150
		0.93	0.92
		0.92	0.91

Conclusion

A review of the literature on defense economics showed that the debate on the correlation between military expenditures and economic growth went on without a definitive agreement. It could be argued that military expenditures could divert investments from other public and private industries, hence curbing economic growth. However, it could also promote economic growth through Keynesian aggregate demand factors. Also, it is possible that they might not be a correlation between military expenditures and economic growth at all.

In this study the relationship between economic growth and military expenditures of MENA analyzed. The results obtained from study are; a negative and highly significant effect of infrastructure on economic growth exist. The coefficient is -0.068 which means a one point increase military expenditure leads to approximately 0.06 point decrease in economic growth. The control variables in the model also have high significance. In order to sum up, our findings support the literature that finds and highly significant impact of military expenditure on growth in MENA.

References

- Agostino, G. d', Dunne, J. P. & Pieroni, L. (2013). *Military Expenditure, Endogeneity and Economic Growth*, MPRA Paper No. 45640.
- AlJarrah, M. (2005). Defense spending and economic growth in an oil-rich country the case of Saudi Arabia. *Pakistan Economic and Social Review*, XLIII(2), 151-166.
- Anwar, A, M, Rafique Z. & Joiya, S. A. (2012). Defense spending-economic growth nexus: a case study of Pakistan. *Pakistan Economic and Social Review*, 50(2), 163-182.
- Apanisile, O., Olalekan, T. & Okunlola, C. (2014). An empirical analysis of effects of military spending on economic growth in Nigeria: a bound testing approach to co-integration 1989-2013. *Journal of Public Administration, Finance and Law*, 6, 117-130.
- Behr, A. (2003). *An comparison of dynamic panel data estimators: Monte Carlo evidence and an application to the investment function*, Economic Research Centre of Deutsche Bundesbank. Discussion Paper 05/03. 1-34.
- Benoit, E. (1973). Growth and defence in developing countries, economic

development and cultural change. *Chicago Journal*, 26, 271-280.

Blundell, R. & Bond S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, 87, 115-143.

Ciocchini, F. J. (2006). Dynamic panel data a brief survey of estimation methods. *Documentos De Trabajo*, 7, 1-17.

DeRouen, K. J., (2000). The guns-growth relationship in Israel. *Journal of Peace Research*, 37(1), 69-83.

Dunne, J. P. and Nikolaidou, E. (2011). *Defence spending and economic growth in the EU15*. Working paper.

Dunne, J. P. (2012). Military spending, growth, development and conflict. *Defence and Peace Economics*, 23(6), 549-557.

Dunne, J.P. and Tian, N. (2013). Military expenditure, economic growth and heterogeneity. Available at: http://saldru.com.uct.ac.za/bitstream/handle/11090/611/2013_95.pdf?sequence=1.

Farzanegan, M. R. (2012). *Military spending and economic growth: the case of Iran*. Joint Discussion Paper Series in Economics, No. 23-2012.

Günlük Senesen, G. (2004). The role of defence on external indebtedness: An assessment of Turkey. *Defence and Peace Economics*, 15(2), 145-156.

Halıcıoğlu, F.(2004). Defense spending and economic growth in Turkey: an empirical application of new macroeconomic theory. *Review of Middle East Economics and Finance*, 2(3), 193-201.

Hansen, B.E. (2001). The new econometrics of structural change: dating breaks in U.S. labour productivity. *Journal of Economic Perspectives*, 15(4), 117-128.

Haseeb, M. (2014). *Defense expenditure and economic growth: a case study of Pakistan* (Master thesis, Master of Economics Universiti Utara Malaysia)

Hassan, M., Kabir, M., Rahman W. and Aminur H. (2003). Defense expenditure and economic growth in the SAARC countries. *The Journal of Political, Social and Economic Studies*, 28(3), 275-293.

Hirnissa M. T., Habibullah, M. S. and Bahorom, A. H. (2016). Military expenditures and economic growth in selected developing countries:

causality analysis using panel error-correction approach. *JER Serials Publications*, 13(5), 2113-2130.

Islam, M. O. (2015). The relation between military expenditure & economic growth in developing countries: evidence from a panel of 41 developing countries. *IOSR Journal of Economics and Finance*, 6(4), 57-65.

James H. L. and Ashfaq Ishaq (1987) Military burden security needs and economic growth in the Middle East. *Journal of Conflict Resolution*, 31(1), 106-138.

Joshua A. and Glick, R. (2006). Military expenditure, threats and growth. *Journal International Trade & Economic Development*, 15(2), 129-155.

Judson, R.A. and Owen A.L. (1999). Estimating dynamic panel data models: a guide for macroeconomists. *Economic Letters*, 65, 9-15.

Kiviet, J.F. (1995). On bias, inconsistency and efficiency of various estimators in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, 68(1), 53-78.

Korkmaz, S. (2015). The effect of military spending on economic growth and unemployment in mediterranean countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(1), 273-280.

Künü, S., Hopoğlu, S. and Bozma G. (2016). Conflict, defense spending and economic growth in the middle east: A panel data analysis, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(1), 80-86.

Lebovic, J.H. and Ishaq, A. (1987). Military burden, security needs, and economic growth in the Middle East. *The Journal of Conflict Resolution*, 31(1), 106-138

Khalid, M., A. Munadhil, A., J. and Razaq, A. (2015). The impact of military spending on economic growth: evidence from the US economy. *Research Journal of Finance and Accounting*, 6(7), 183-190.

Pan, C.-I., Tsangyao, C. and Yemane W. R. (2015). Military spending and economic growth in the Middle East countries: bootstrap panel causality test. *Defence and Peace Economics*, 26(4), 443-456.

Sezgin, S. (2000). Defence expenditure and economic growth in Turkey and Greece: a cointegration analysis. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 1 (1), 191-202.

Shahid, A. and Saba, İ. (2015). Economic growth and military expenditure linkages: a panel data analysis. *International Economic Policy*, 2(23), 48-72.

Smith, P. R. (1980). Military expenditure and investment in OECD 1954–1973. *Journal of Comparative Economics*, 4(1), 19–32.

Stroup, M. D. and Heckelman, J. C. (2001). Size of the military sector and economic growth: a panel data analysis of Africa and Latin America. *Journal of Applied Economics*, 4(2), 329-360.

White, H. (1980). A heteroskedasticity-consistent covariance matrix estimator and a direct test for heteroskedasticity. *Econometrica*, 48(4), 817-838.

Wijeweera, A. and Matthew, J. W., (2011). Military spending and economic growth in South Asia: A panel data analysis. *Defence and Peace Economics*, 22(5), 545-554.

Yang, A., William J.F, Trumbull, N., Yang, C., W. and Huang, B.-N., (2011). On the relationship between military expenditure, threat and economic growth: A nonlinear approach. *Defence and Peace Economics*, 22(4), 449-457.

Yıldırım, J., Sezgin, S. and Öcal, N. (2005). Military expenditure and economic growth in Middle Eastern countries: A dynamic panel data analysis. *Defence and Peace Economics*, 16(4), 283–295.

Middle East and North Africa, Overview, <http://www.worldbank.org/en/region/mena/overview#1> (10.08.2018).

Özet

Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye olan etkisi konusu çok uzun zamandır tartışılan ve araştırılan bir konudur. Ülkelerin güvenliği ile ilişkili bir harcama türü olan savunma harcamaları devletin gerçekleştirdiği bir tam kamusal mal çeşidi olup, gerçekleştirilmediği takdirde devletin varlığının sorgulanmasına neden olmaktadır.

Dünyada savunma harcamaları özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra artış göstermiştir. Her ülkenin kendi ekonomik gücü kapasitesinde bir harcama yapma potansiyeli bulunmaktadır. Bu harcamalarda yaşanan

artış gelir potansiyellerine oranla çok daha yüksek olduğunda ise bütçeleri üzerinde ağır bir yük oluşturmaya başlamaktadır.Savunma harcamalarının devlet tarafından gerçekleştirilmemesi düşünülmemeyeceği gibi, bu harcamalardaki aşırı artışın ekonomiye olan etkisi başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere tüm dünyada endişe edilen bir konu haline gelmektedir.

Özellikle Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde(MENA) genel olarak bölgede yaşanan siyasal karışıklıklar sebebiyle savunma harcama oranları son yıllarda artış göstermiş ve dünya ortalamasından oldukça yüksek bir seviyeye gelmiştir. Bu bölgedeki ülkelerde yaşanan iç ve dış tehditler harcamaların bu doğrultuda artmasına bir taraftan da ekonomik ve sosyal yapının bozulmasına yol açmıştır.

Savunma harcamalarının ekonomiye olan etkisine ilişkin Keynesyen yaklaşımda; harcamalar toplam talebi, sermaye ve istihdam yaratarak olumlu bir şekilde etkilemektedir. Savunma harcamaları yatırımları atırmakta ve ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlamaktadır. Neoklasik yaklaşıma göre ise devletin yaptığı savunmaya yönelik yatırımlar, özel sektör tarafından gerçekleştirilse çok daha karlı ve verimli olabilecektir. Devletin yaptığı savunma yatırımları özel sektör yatırımlarını dışlamaktadır. Yine savunma sanayisi gelişmemiş olan ülkelerin, savunmaya yönelik ihtiyaçları daha çok ithalatla sağlanmaktadır. Bu da ödemeler dengeleri üzerinde yük oluşturmaktadır. Ekonomik açıdan istikrarlı ve güçlü olmayan ülkeler, kamu finansman ihtiyacını; emisyon, borçlanma araçları ile gerçekleştirdiğinde bütçe üzerindeki yük daha da artmakta gelecek nesiller üzerinde de ekstra bir vergi yükü oluşturmaktadır.

Savunma harcamalarının ekonomiye etkisi konusunda yapılmış bir çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında literatür gelişmekte olan ülkeler ile az gelişmiş ülkeler açısından incelenmiştir. Yapılan çalışmaların bir kısmı (Benoit (1973), Hassan vd.(2003), Anwar vd. (2012), Sezgin (2000), Yıldırım vd. (2005), Farzanegan (2012), Halıcıoğlu (2004), Hirnissa et al. (2016), Stroup & Heckelman (2001)) düşük seviyede savunma harcamalarının ekonomik büyümeye katkı sağladığını ancak yüksek seviyedeki harcamaların ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Çalışmaların bir kısmı savunma harcamalarının ekonomik büyümeye herhangi bir etkisi olmadığını savunmaktadır (Pan vd. (2014), Dunne and Tian (2013), Wijeweera & Webb (2011), Islam (2015), Shahid and Saba (2015)).

Çalışmalardan bazıları da savunma harcamalarının önemli bir şekilde ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini vurgulamaktadır.(Agostino et al. (2013), Aizenman & Glick (2006)Al-Jarrah (2005), Apanisile & Okunlola (2014), Dunne (2012), Khalid et al. (2015), Dunne and Nikolaidou (2011), Smith (1980), savunma harcamaları gerçekten dış tehditleri önleme amaçlı yapıldığında olumlu, yolsuzluğa neden olacak şekilde kişisel çıkarları korumak adına yapıldığında olumsuz etkisi olduğunu belirtmektedir (Korkmaz (2015), Künü et.al. . (2016), Yang vd. (2011)).

Bu çalışmada da MENA Ülkeleri'nde ekonomik büyüme ve askeri harcamalar arasındaki ilişki panel data analizi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Analizden elde edilen sonuçlara göre, savunma harcamalarındaki artış ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.

E-GOVERNMENT AND CYBER TERRORISM: CONCEPTUAL FRAMEWORK, THEORETICAL DISCUSSIONS AND POSSIBLE SOLUTIONS¹

Mahir TERZİ²

Abstract

Technology generates a new kind of terrorism which is called as cyber terrorism. Cyber terrorism is not only a tool for propaganda of traditional terrorism, but also a logic embedded in the cyber space. Cyber terrorism needs more attention for the security of “e-government” in terms of not only at national level, but also at international level. So the main purpose of this article is to study the interaction between “e-government” and cyber terrorism in the context of Actor Network Theory which provides a model and general frame for participatory democracy. For this reason, it is firstly explained what “e-government actually is. Afterwards, cyber terrorism is defined by generating a new one. Methodologically speaking, descriptive analysis has been made in defining and understanding “e-government”, and a new definition for cyber terrorism has been generated by the method of induction. Finally, the interaction between “e-government” and cyber terrorism has been debated in the context of Actor Network Theory through the method of deduction in addition to the conclusions related to some prevention and advices. These measures and recommendations include the recruitment of qualified personnel, institutional capacity development, government support for brand antivirus software, cyber risk insurance, global cooperation and the creation of ethical codes.

Keywords: E-Government, Cyber terrorism, Actor network theory, ICTs, Cyber risk insurance, Ethical codes, Purple brain, International collaboration

1 Makalenin Geliş Tarihi: 23.02.2018

Makalenin Kabul Tarihi: 31.01.2019

2 Dr., mahirterzi@yahoo.com

Atıf: TERZİ, M. (2019). E-government and cyber terrorism: conceptual framework, theoretical discussions and possible solutions. *Tesam Akademi Dergisi* 6(1). 213-247. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.528011>

E-Devlet ve Siber Terörizm: Kavramsal Çerçeve, Teorik Tartışmalar ve Olası Çözümler

Öz

Teknoloji, siber terörizm olarak nitelenen yeni bir tür terörizm ortaya çıkarıyor. Geleneksel manada terörizm için sadece bir propaganda aracı değil, ama aynı zamanda siber alana gömülü bir mantığı ifade eden siber terörizm, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde, e-devletin güvenliği için daha fazla dikkat gerektiriyor. Bu nedenle, bu çalışmanın amacı, katılımcı demokrasi için bir model ve genel çerçeve sunan Aktör Ağ kuramı çerçevesinde, e-devlet ve siber terörizm arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla öncelikle e-devletin ne olduğu açıklanmış, ardından yeni bir tanım üretilerek siber terörizm tanımlanmıştır. Metodolojik açıdan konuşmak gerekirse, e-devleti tanımlamada ve anlamada betimsel bir analiz yapılmış olup, siber terörizm açısından da ilgili değişkenler dikkate alındığında tümevarım yöntemiyle yeni bir siber terörizm tanımı üretilmiştir. Son olarak Aktör Ağ Kuramı bağlamında, e-devlet ve siber terörizm arasındaki etkileşim, tündengelem aracılığıyla tartışılmış ve nihayet bazı tespit, önlem ve tavsiyelere ilişkin düşüncelere yer verilmiştir. Bu önlem ve tavsiyeler; uzman personel istihdamı, kurumsal kapasitenin geliştirilmesi, marka antivirüs yazılımları için devlet desteği, siber risk sigortası, küresel işbirliği ve etik kodların oluşturulmasını içermektedir.

Anahtar Kelimeler:E-Devlet, Siber terörizm, Aktör ağ kuramı, BİT, Siber risk sigortası, Etik kodlar, Mor beyin, Uluslararası işbirliği

Introduction³

Unfortunately, there is no agreement on the definition of cyber terrorism. In other words, like terrorism, there is no universally accepted definition about cyber terrorism (Terzi, 2018, s. 107). Cyber terrorism which is also an international threat in accordance with its nature deserves international notice. Security deficient in the cyber space could bring about unrecoverable huge damages. Therefore, engineers and other technical specialists have to be included to the process of decision-making in combating cyber terrorism.

Another issue is to be able to determine the differences between cyber crime and cyber terrorism. Except being politically motivated, cyber crime and cyber terrorism overlaps. Such problem makes the struggle hard in terms of international law in particular. This means that collaboration at international level is much more important today than was it past.

The deprivation of universally accepted definition on cyber terrorism also triggers to contemplate the other danger like cyber warfare that will be able to be defined as operations in military attribute conducted by nation states through ICTs.

Solutions towards technological threats including cyber-crime, cyber terrorism and cyber warfare can be developed by better policies. Collaboration at international level also facilitates to produce better policies (Terzi, 2018, s. 107).

For future studies on cyber terrorism, intellectual performances can be revealed for legal remedies, technical arrangements and type of collaboration at international level in combating threats.

By proposing prospective solutions, the main purpose of this article is to study the interaction between “e-government” and cyber terrorism in the context of Actor Network Theory which provides a model and general frame for participatory democracy by pointing prospective and/or present threats via such intellectual performances.

³ This article is an updated and developed version of a previously published section of a book written as Turkish in 2015 by the author. A small part of this work was also presented in *Turkish* as a statement at the symposium in Ankara in 2017. The arguments and explanations about e-government and actor-network theory take part essentially in the master thesis, namely Information-Based Economy and E-Government: Transformation in the Public Administration, written in 2006 as English by the author of this article. The issues that provide the originality for this article are the discussion of cyber terrorism and the related opinions.

E-government

E-government” is not simply a technical innovation, but also is a necessary organizing model for economic, political and cultural transformation (Terzi, 2006, s. 33). So, in this part, it is tried to be clarify what “e-government” essentially is by categorizing the concept “e-government” in terms of some parameters including description, purpose, history, element, and vision as various countries absorb it in terms of their own cases, preferences and formularizations.

The Description of “e-Government”

To be able to define “e-government”, it is needed to use some reference concepts such as “Internet”, “Information and Communication Technologies (ICTs)”, Effectiveness, etc. Because of different priorities specified by various governments, the term itself is not universally employed in the same meaning. However, upon minding to different definitions, one can notice some of the same references such as “Internet” and “ICTs”. In the narrow sense, “e-government” is defined as internet service delivery and other internet-based activities like consultation. In the broader sense, e-government is equated with the use of ICTs in government services. That is, ICTs replace the concept of internet (Terzi, 2006, s. 34).

Nonetheless, as mentioned above, owing to the different primacies of the varied governments, the description of “e-government” can be commented as a capacity to transform public administration via ICTs. That is, “a new form of government which is built around ICTs” (OECD, 2003, s. 23).

İnce points out that “e-government” are a state of information and technique which benefits from the savings of paper (İnce, 2001, 22-6). According to Yüçetürk, “e-government” is defined as the realization of relations and transactions between citizens or business world and government in electronic media (Yüçetürk, 2004).

In the much broader sense, United Nations General Assembly states that “e-government is defined as strengthening democratic accountability, control and collective decision-making” while Organization for Economic Co-Operation and Development (OECD) uses the concept in the narrow sense by stating that “e-government is the use of Information and Communication Technologies, and particularly the Internet, as a tool to achieve better government” (OECD, 2003, s. 23).

Moreover, some organizations standardize the priorities and applications of “e-government” by taking especially the developing and under-developed countries into consideration. For example, the most prominent organization is the International Telecommunications Unity (ITU) which operates under the United Nations Organization. International Telecommunications Unity (ITU) declared in the Action Plan that “e-government” should be supported by all levels of government to enhance transparency, accountability and efficiency (ITU, 2003a: 8). That is, the concepts of transparency, accountability and efficiency are regarded to be connected with ICTs in the World Summit on Information Society which was held in Geneva in 2003.

On the outside of the references to Internet, ICTs, efficiency, transparency, accountability, democracy, etc. in some countries, “e-government” is seen as integration to the world beyond these concepts (Terzi, 2006, s. 35). For example, the Turkish Prime Ministry states that;

“The rapid developments in ICTs in a world where the globalization advances speedily and the boundaries disappear in economic sense enhance the distance between our country and contemporary countries. It is necessary to actualize re-organization which gives priority to the service towards citizens and provide the use of advanced technology with modern administration techniques by eliminating this distance to integrate with the world and to become “Information Society” (Türkiye Bilişim Şurası, 2002, s. 211).

Thanks to these descriptions and accounts, it is explicit that because of the different priorities determined by various sources, there is no consensus upon the meaning of the term. Still, Internet and/or ICTs are the same basic means to be utilized in the organizing model of “e-government” (Terzi, 2006, s. 35).

The Purposes of “e-Government”

The different descriptions of “e-government” indicate that there is no single and same purpose about e-government. Any individual country keeps its own ends in accordance with its own economic and social conditions, and with its own priorities. While the purposes of “e-government” in the broad sense are stressed as efficiency and higher quality services, etc., those terms, on the other hand, are underlined as the integration with the globalizing world.

OECD Project’s priorities, for example, are “to analyse e-government within

the framework of public governance” (OECD 2003, p. 24). “E-government” can help administrations do their duty better by strengthening good governance objectives and necessary administrative reforms. In addition, for OECD, the issues such as higher quality services, efficiency and greater engagement with citizens, better policy outcomes, etc. are accepted the subjects of “e-government”. OECD also takes the public management reform into account in accordance with good governance purposes by asking for legitimacy, rule of law, transparency, accountability, integrity, effectiveness, coherence, adaptability, participation, and consultation. That is, public reform agenda focuses on using ICT “to transform the structures, operations and, most importantly, the culture of government” (OECD, 2003, p. 41).

In a broader sense, in the World Summit on the Information Society which was held in Geneva in 2003, in the Article 15 of the Action Plan, the purposes of “e-government” are characterized as transparency in public administration, democratic process, efficiency, efficient allocation of resources and public goods, and international cooperation initiatives in order to increase transparency. Plan of Action counts the purposes of “e-government” in the same Article, as 1) Perform e-government strategies concentrated on applications that target to innovate and promote transparency in public administrations and democratic processes by developing efficiency and strengthening relations with citizens, 2) Improve national e-government attempts and services, at all levels, which are tailored to the demands of citizens and business, so as to obtain a more efficient disposition of resources and public goods, 3) Promote international cooperation attempts in the field of e-government, in order to enhance transparency, accountability and efficiency at all government levels (ITU, 2003a, p. 8).

Furthermore, the Action Plan takes account of e-business outside of the other topics such as e-employment and e-science. In the Article 16 it is mentioned that;

“Government policies should favour assistance to, and growth of Small, Medium-sized and Micro Enterprises in the ICT industry, as well as their entry into e-business, to stimulate economic growth and job creation as an element of a strategy for poverty reduction through wealth creation” (ITU, 2003a, p. 8).

The European Information Society defines ICTs broader than OECD describes. Besides, one can see the much broader definition in the United

Nations Millennium Declaration assembled in September 2000. United Nations emit to guarantee the right of public to have access to information in Article 5, titled Human Rights, Democracy and Good Governance (United Nations, 2000).

In the Action Plan European Information Society proclaims to conform to internationally agreed development goals which include those declared in the Millennium Declaration in 2000 (Terzi, 2006, p. 37).

Bertucci recounts the utilities of “e-government” as:

- Solve the complexity of bureaucracy.
- Help the public and business to connect to government information and services online.
- Augment efficiency, transparency and accountability in the use of public resources.
- Participate in the digital economy.
- Accomplish greater openness and transparency of the policy-making process.
- Test the new media within the process of democracy.
- Make strong the democratic control over the accountability of service delivery through enhanced documentation, tracking and feedback mechanism (Bertucci, 2003: 1-14).

Özcivelek remarks the purposes of “e-government” as;

- *efficiency*, which will project to economical effectiveness,
- *governance*, which emerges with “e-government” that encourages the actors as media, various interest groups, political parties, decision-maker, public opinion, etc.
- *participatory democracy*, which is concluded as political equality and freedom of expression,
- *participation*, which bring about changing the concept of citizenship (Özcivelek, 2003, pp. 1-12).

Briefly, apart from the organizations which specify standard purposes

on “e-government”, every individual country detects the objectives of “e-government” with respect to its own social and economic conditions.

The History of “e-Government”

Historical account of “e-government” demonstrates not only the purposes of the governments, but also why various countries give priority to different “e-government” applications⁴.

To exemplify, “e-government” studies in UK and Canada started in mid-1990s. British government administered the project of “United Kingdom Gateway” along with Microsoft Company. The aim of the project was to unify 200 central and 482 local state institutions for 60 million citizens and 3 million place of employment. In Argentina, the government provided a service that involves transforming driver’s license into smart card in 1995. Hence, the process has progressed well, providing a considerable input increase against free and other legal payment. In El Salvador, the government put a similar application into practice in 1999. By this application, driver’s license, vehicle license and taxes related to these documents were entered in the system of smart card. In Finland, citizens in this country have started to use smart ID card since December 1999. E-Code given by Finland Public Registration Office takes place on the card. The card gives individuals an opportunity of digital signature on the internet. In addition, Finland Government established structures for youth to be able to monitor the parliament and the municipality assembles via Internet. In Spain, the government has established tax portal with the support of IBM Company. This application has provided public information on tax via internet. Therefore, the citizens and companies fill out the written forms of tax in the electronic media and pay the tax debts via internet. Singapore is one of the leaders of “e-government” applications in the world. Singapore Government put its national Plan of Information Technology into practice in 1981. This plan is the basis of “e-citizen” gateway, which is known as the most advanced gateway today. “E-citizen that provides services in more than 150 fields such as education, accommodation, health, job, transportation and travel, was put into practice in 1997. In Portugal, the government put the INFOCID Project into practice in 1991 and improved this project in 1993. One of the aims of INFOCID is to facilitate tax process for taxpayers and to reduce the amount of the written transactions based on the paper. Therefore,

⁴ The examples including UK, Argentina, El Salvador, Finland, Spain, Singapore, Portugal and USA have been summarized from e-Devlet Raporu (e-Government Report) (2002) published by Türkiye Bilişim Şurası (2002, 253-57).

taxpayers can get the information related to tax paying which interests them. Payments can be made through the smart card. In USA, the concrete studies about “e-government” were primarily put into practice at level of local authorities. While California State Portal, for example, provides online services about traffic tax, renewal of license, etc., North Carolina State Portal started to provide special content and online services for employment and public staff in 2000. The US Government has provided an “e-learning” system for government employees via online virtual campus with a wide range of courses since 2002 (Türkiye Bilişim Şurası, 2002, pp. 253-257).

Thanks to the examples of “e-government” applications in the world, it is explicit that most of these applications are engaged in using Internet than using ICT for the moment. As a matter of course, it is possible to say that governments perceive “e-government” as a tool of communication with citizens, stakeholders, and other government institutions by giving and obtaining information. Another highlighted point is that “e-government” applications have come out as a result of search for comfort such as tax-paying, renewal of license, acquisition of knowledge, smart card, etc. which citizens and stakeholders demand. Nonetheless, in examining the declarations of international organizations such as OECD and ITU, and noticing the performances of these organizations, it is possible to understand explicitly or implicitly that the purpose of “e-government” and the objective of using ICTs, particularly Internet, are greater than an individual country’s objectives which an individual government gives priority in accordance with their social and economic circumstances (Terzi, 2006, pp. 40).

Those greater intents put forward by international organizations will be explained under the sub-subheading of “vision of e-government”. Another important matter is now the elements of “e-government”. It is significant to describe the elements of “e-government” as they help to grasp the general purpose of “e-government”.

The Elements of “e-Government”

Even though there is a series of different priorities for the nations, it is likely to collect the elements of “e-government” into three categories. These are citizens, business world and public institutions. These are called as e-citizen, e-business and e-institution in accordance with “e-government” respectively. Turkish Prime Ministry, for example, determines the elements of “e-government” as e-citizen, e-business and

e-institution. E-business includes e-worker whilst e-institution contains e-staff (Türkiye Bilişim Şurası, 2002, p. 206).

“E-government” covers all the society with its elements which include citizens and foundations such as business enterprises and public institutions. As “e-government” is an innovative means of practicing the duties and services that the state has to offer to her citizens and that the citizens are to perform for the state in the electronic media as interactive, uninterrupted and safe; then, it expresses a new form of government. Each element will try to actualize the fact of “e” in itself and “e-government” will come into being with time. However, in spite of various projects and priorities announced by different nations, with the declarations of intergovernmental organizations and in accordance with the structure of ICTs, especially Internet, it is possible to assert another component. This is the state itself. That is, apart from the relation between government itself and its elements such as citizens (*e-citizen*), business world (*e-business*) and institutions (*e-institution*), there is an *e-relation* between one state and another or between one government and another (Terzi, 2006, p. 41).

The Vision of “e-Government”

Under this sub-subheading it is helpful to analyze the vision of “e-government” identified by intergovernmental and international organizations to understand what the future of “e-government” is by reviewing the arguments of intergovernmental and international organizations. Despite different priorities of various governments and nations, these regional, especially international and intergovernmental organizations aim at standardizing the objects of “e-government” all over the world by taking aim at the developing and underdeveloped countries in particular. Through the United Nations’ “Principle Declarations” and “Action Plan” stated and published internationally, it is obvious that “e-government” via ICTs is not the aim but a means. E-government is merely a part of the whole like other transformations such as e-democracy, e-transformation, e-business, e-governance, etc. (Terzi, 2006, p. 42).

The General Assembly of United Nations gathered in New York from 6 to 8 September 2000 declared its purposes in the United Nations Millennium Declaration. In the Article 6 the United Nations mentioned about democratic and participatory governance by stating that;

“Democratic and participatory governance based on the will of the people best assures these rights [Men and women have the right to live their lives and raise their children in dignity, free from hunger

and from the fear of violence, oppression or injustice]” (United Nations, 2000)

In the Article 13 the United Nations General Assembly emphasized the importance of good governance and transparency in the financial, monetary and trading systems, stating that “...It also depends on transparency in the financial, monetary and trading systems. We are committed to an open, equitable, rule-based, predictable and non-discriminatory multilateral trading and financial system” (United Nations, 2000).

In addition, the United Nations General Assembly remarked some subjects including human rights, democracy and good governance. In the Article 25 the United Nations General Assembly aimed at strengthening the principles and practices of democracy, attributing to Article 24 by stating that “We resolve therefore to strengthen the capacity of all our countries to implement the principles and practices of democracy and respect for human rights, including minority rights” (United Nations, 2000).

Nevertheless, the United Nations Organization which offers unity with its agencies dependent on itself takes these agencies into account to put its aims into practice (Terzi, 2006, p. 43). In the Article 30, for instance, the United Nations General Assembly states that;

“We resolve therefore to strengthen further cooperation between the United Nations and national parliaments through their world organization, the Inter-Parliamentary Union, in various fields, including peace and security, economic and social development, international law and human rights and democracy and gender issues” (United Nations, 2000).

General Assembly of the United Nations gathered in another session, in Monterrey, Mexico, on 21-22 March 2002 informed the draft outcomes of the International Conference on Financing for Development, attributing frequently to the United Nations Millennium Declaration. General Assembly of the United Nations specified its purposes in the framework of development by attributing to some of the key concepts and expressions such as globalization, good governance, development for all, and an effective, efficient, transparent and accountable system for mobilizing public resources and managing their use (Terzi, 2006, p. 43).

The General Assembly stressed many subjects in Monterrey Consensus. Some of these are:

- Domestic economies which are interwoven with the global economic system.
- The opportunities and challenges of globalization.
- A holistic approach to the interconnected national, international and systematic challenges of financing development.
- Promotion of national and global economic systems based on the principles of justice, equity, democracy, participation, transparency, accountability and inclusion (United Nations, 2002, pp. 1-16).

In this Consensus, the General Assembly intended to eliminate the challenges in front of globalization and of financing development through its financial organizations such as IMF and World Bank oriented to economic development by stipulating good governance, investments in basic economic and social infrastructure including education, health, etc. (Terzi, 2006, p. 44).

The points summarized up here under the title of the “vision of e-government” cannot be admitted to involve directly “e-government” via ICTs. Yet, International Telecommunication Unity, which is in charge under the Specialized Agencies and which is dependent on the United Nations Organization, clarifies what the vision of e-government is and the importance of declarations stated by the General Assembly of United Nations and the relation among the purposes in general. While Monterrey Consensus emphasizes the development, sustainable development and sustainable economic growth by financing development, ITU (International Telecommunication Unity) emphasizes the development through ICTs. At the same time, the Declaration of Principles and Action Plan of ITU in particular that was assembled in Geneva in 2003 stressed the vision of e-government. ITU that was gathered for building Information Society announced its aims through Declaration of Principles and Action Plan with the last corrections in December 2003 (Terzi, 2006, p. 44).

The representatives of the people of the world stated some of their goals in Article 1 of Declaration of Principles in the World Summit on Information Society by declaring that;

“...our common desire and commitment to build a people-centred, inclusive and development-oriented Information Society, where everyone can create, access, utilize and share information and

knowledge, enabling individuals, communities and people to achieve their full potential in promoting their sustainable development and improving their quality of life, premised on purposes and principles of the Charter of the United Nations and respecting fully and upholding the Universal Declaration of Human Rights” (ITU, 2003b, p. 1).

ITU that assumes “to pay special attention to the needs of people of developing countries, countries with economies in transition, Least Developed Countries, Small Island Developing States, Landlocked Developing Countries, Highly Indebted Poor Countries, counties and territories under occupation, countries recovering from conflict and countries and regions with special needs as well as to conditions that pose severe threats to development, such as natural disasters” (Article 16) views ICT as not aim but solution to the following in Declaration of Principles (Terzi, 2006, p. 45):

- To provide new forms of solidarity, partnership and cooperation among governments and other stakeholders (Article 17).
- To foster and respect cultural diversity, to encourage international and regional cooperation (Article 19).
- To achieve a sustainable development (Article 33).
- To contribute rule of law accompanied by a supportive, transparent, pro-competitive, technologically neutral and predictable policy and regulatory framework reflecting national realities (Article 39).
- To support foreign direct investment, transfer of technology, and international cooperation, particularly in the areas of finance, debt and trade, as well as full and effective participation of developing countries in global decision-making (Article 40).
- To create benefits in all aspects of our daily life such as government services, health care, education, employment, agriculture, transport, protection of environment and management of natural resources, and culture (Article 51).
- To encourage eradication of poverty, to contribute to sustainable production and consumption patterns and reduce traditional barriers by providing an opportunity for all to access local and global markets in a more equitable manner (Article 51).

- To stimulate respect for cultural identity, cultural and linguistic diversity, traditions and religions and to foster dialogue among culture and civilizations (Article 52).
- To preserve cultural heritage (Article 54).
- To uphold basic values of freedom, equality, solidarity, tolerance, shared responsibility and respect for nature (Article 56).
- To build global Information Society (Article 61).
- To realize regional integration with the development of global Information Society (Article 62), etc. (ITU, 2003b, pp. 1-9).

The purposes, some of which were accounted in Declaration of Principles, it can be said that international organizations remark purposes, comparatively more meaningful, according to individual countries. In other words, International Organizations like ITU does not perceive ICTs to be just a simple application, but perceives it as a project for seeking strategy for globalization.

In addition to these objectives offered in Principle of Declaration, ITU explained the necessary steps for these ends in its Action Plan which was come to an agreement in the World Summit on “Information Society” in Geneva in 2003 (Terzi, 2006, p. 46).

To sum up, it seems enough to accent the concepts of efficiency, transparency, and accountability in accordance with Action Plan which has been mentioned about under the sub-subheading of “purposes of e-government”.

Nonetheless, in spite of United Nations’ emphasis on the importance of development for all people, it is not wrong to say that there is a contest between globalization and nationalization since European Union declares its purposes for “Information Society” and its tools like “e-government” by aiming at its member countries and citizens while the United Nations Organization informs the objectives for globalization and its tools oriented towards all world people (Terzi, 2006, p. 46).

Commission of the European Communities, assembled in Brussels in 2002 for eEurope 2005, for instance, presented its goals towards “Information Society” by documenting its action plan. The Commission set priorities as having modern online public services, “e-government”,

e-learning services, e-health services, a dynamic e-business environment for “stimulating secure services, applications and content that create new markets and reduce costs and eventually increase productivity throughout the economy” and for contributing e-inclusion, cohesion and cultural diversity (Commission of the European Communities, 2002, pp. 6-8).

As a result “e-government” is an organizing model not only for articulation to globalization, but also for establishment of “Information Society” at national level for participating information-based economy and building global Information Society.

Cyber Terrorism

In the narrow sense cyber terrorism that is defined as “terrorism that involves computers, networks, and the information they contain” (Coffman, 2006) is expressed in different types by different mental formulations.

The Federal Emergency Management Agency (FEMA) defines cyber terrorism as “unlawful attacks and threats of attack against computers, networks, and the information stored therein when done to intimidate or coerce a government or its people in furtherance of political or social objectives” (Wilson, 2007, p. 7). Nonetheless, this definition of cyber terrorism does not give information enough to understand destructive results of cyber-terrorism such as economical damage and death.

FBI defines cyber terrorism as “the premeditated, politically motivated attack against information, computer systems, computer programs, and data which result in violence against noncombatant targets by sub-national groups or clandestine agents” (Elmusharaf, 2004). This definition is also problematic since it reduces cyber terrorism to only violence.

Brenner says “cyber terrorism consists of using computer technology to engage in terrorist activity” (Brenner, 2007, p. 386). Although this definition is very wide, it does not point out that cyber terrorism is also international terrorism including international threat as opposed to any other kind of terrorism such as domestic or non-state terrorism.

As the present definitions of cyber-terrorism are not accepted as satisfactory in measuring the effects of cyber terrorism in detail, *a new one has produced in this article to grasp cyber terrorism in compliance with e-government*. For this purpose it has been used the components of

Criminal Law in defining terrorism by being inspired by Başeren⁵. These components are cause, instrument, aim and intent.

Cause is politically motivated. Instrument is motion. Aim is prevention of performance. Intent is to influence.

Cyber terrorism, which is politically motivated, is to influence the behaviour of millions of people and to break the run of everyday life as a result of prevention of performance resulted from a motion that harbours to realize or to make threat for the corruption, inclusion or violation against cyber systems including people in cyber space with reference to global infrastructure based on ICTs.

In this definition, the reason why people are accepted as a segment of cyber systems will be explained under the title of “Actor Network Theory”.

The Development Process of Cyber Terrorism

Cyber terrorism develops its scope and content as to the goals that it defines in time along with flourishing and disseminating of Internet technology.

While some people use the term “cyber-terrorism” to refer to any major computer-based attack on the U.S. government or economy in 1980s (Coffman 2006), it has been distinguished that the content of cyber terrorism is enriched. For example, according to the Bureau of Alcohol, Tobacco, and Firearms, Federal agents investigating at least 30 bombings and four attempted bombings between 1985 and June 1996 recovered bomb-making literature that the suspects had obtained from the Internet (Anti-Defamation League, 1998).

Some examples of cyber terrorism could be given as follows.

Tupac Amaru sympathizers in the U.S. and Canada established several solidarity Internet sites, one of which included detailed drawings of the terrorists’ plan of assault on the Japanese Ambassador’s residence after the terrorist group Tupac Amaru in Peru attacked the Japanese Ambassador’s residence in Lima and held scores of diplomatic, political and military officials’ hostage in December 1996 (Wikipedia, 2009a).

⁵ In defining terrorism, Başeren (2006) uses the components of cause, instrument, and aim and of intent. Cause is politically motivated. Instrument is motion. Aim is a result like death. Intent is to influence. According to Başeren (2006), terrorism, politically motivated, is to influence and to conduct the behaviour of the millions of people via motion including violence with a result like death by horrifying.

Among the most electronically sophisticated extremist groups of Latin America, Mexico's Zapatista guerrillas are prominent. They have been rallying support online since their 1994 uprising (Wikipedia, 2009b).

Islamic militant organizations also use the Internet to disseminate their anti-Western, anti-Israel propaganda. Several Internet sites created by Hamas supporters, for example, carry the organization's charter and its political and military communiqués. Others, like the Hizb ut-Tahrir, a radical Islamic organization based in Britain, uses its web site to provide details to the public about its regular meetings around the United Kingdom. Others use the Internet to raise funds; Hezbollah, for example, the pro-Iranian Shiite terrorist organization based in south Lebanon, sells books and publications through its Web site (Anti-Defamation League, 1998).

The examples, mentioned above, are related to propaganda tools of traditional terrorism. Cyber terrorism is much more than that as it brings about the examples in compliance with its own ontology. In other words, cyber terrorism comes on the scene as a new kind of terrorism. The logic embedded in the cyber space uses its method in cyber space. But its destructive results are real and physical.

Some examples cited from Brochure on the Countering Cyber Terrorism Course held by the Centre of Excellence Defence against Terrorism in Turkey in 2006 have been listed below.

- A hacker disabled the computer system of the airport control tower at Worcester, Mass, in 1997.
- A hacker from Sweden jammed the 991 emergency telephone system in the west-central Florida in 1997.
- Someone hacked into Maroochy Shire that is Australia waste management control system and released millions of gallons of raw sewage on the town in 2000.
- A hacker was able to control the computer system that governs the flow of natural gas through the pipelines (Centre of Excellence Defence against Terrorism, 2006, p. 35).

In addition these examples, mentioned above, it is possible to take some probable scenarios into consideration as follows.

- Blocking emergency communications or cut off electricity or water in the wake of a conventional bombing or a biological, chemical, or radiation attack.
- Destroying the actual machinery of the information infrastructure.
- Disrupting the information technology underlying the Internet, government computer networks, or critical civilian systems such as financial networks or mass media.
- Using computer networks to take over machines that control traffic lights, power plants, or dams in order to bring about huge damage.
- Stealing classified files, altering the content of Web pages, disseminating false information, sabotaging operations, erasing data etc. in cyber milieu.
- Disrupt financial markets or media broadcasts, an attack could undermine confidence or show panic. Breaching dams, colliding airplanes, shutting down the power grid etc., via remote control systems (Coffman, 2006).

The Infrastructure of Cyber Terrorism

The infrastructure of cyber terrorism necessitates an appropriate structure for its own ontology. This structure comes on the scene as cyber space. What determines the cyber space is network infrastructure. Those such as, network, file server, local area network (LAN), wide area network (WAN), file transfer protocol (FTP), backbone, modem, TCP/IP protocols, internet servers, router, internet, world wide web (www), domain name system (DNS) etc., are elements of network infrastructure (Şenel, 2003, pp. 241-261).

In the cyber space, some vulnerabilities that will be able to be exploited by cyber terrorism have been defined for giving an opinion *thanks to the glossary of Trend Micro House Call* on web. These vulnerabilities are malware such as backdoor, phishing, Trojan horse, virus and worms, and grayware such as adware, hacking tools, remote access and spyware (Trend Micro House Call, 2014).

In addition, it is important to stress that cyber-crime also uses the same infrastructure and vulnerabilities like cyber terrorism. In that sense, except being politically motivated, it is difficult to determine the

differences between cyber-crime and cyber terrorism. Hence, it could be concluded that cyber-crime and cyber terrorism go arm in arm.

Illegal Formation against E-Government: Cyber Terrorism

In the network, authority, making-decision and control do not disappear; instead they are embedded in the network. Nodes and hubs will constitute this process. (Castells, 1998, pp. 410-28). In other words, it can be said that the state shows her existence in the cyber space.

Under the title of “E-government” it has been said that “e-government” is an innovative means of practicing the duties and services that the state has to offer to her citizens and that the citizens are to perform for the state in the electronic media as interactive, uninterrupted and safe (Türkiye Bilişim Şurası, 2002, p. 206) and that each element including citizen, business world and public institutions will try to actualize the fact of “e” in itself and “e-government” will come into being with time (Türkiye Bilişim Şurası, 2002, p. 206)

Since any state moves her reason of existence into network as ontological and potential threats will be able to be happened in the process of the development of cyber terrorism, it has to be considered that cyber terrorism will try to be power as opposed to e-government.

Nonetheless, the interaction between “e-government” and cyber terrorism will be scrutinized for a better comprehension in the following pages under the subtitle of “Actor Network Theory”.

Actor Network Theory

Evaluating the interaction between “e-government” and cyber terrorism in the context of “Actor-Network Theory” is not easy task in essence as “Actor Network Theory”, inspired by grounded theory and semiotics (Garrety, 2014, p. 15) is still in the process of development. Thus, many contributions come from different scholars in defining “Actor-Network Theory”. Therefore, it is necessary to give some definitions of it, which takes the characteristics of “Actor-Network Theory” into consideration below.

“Actor-Network Theory (ANT)” is interested in the processes by which scientific disputes become off, ideas are accepted, and tools and methods are adopted. The work of science is involved in the enrolment and juxtaposition of heterogeneous elements including rats,

test tubes, colleagues, articles, grants, papers, and so on in this model. Methodologically, ANT has two major approaches including “follow the actor” through interviews and ethnographic research, and “examine inscriptions” which can travel across space and time, and be merged other works (van House, 2001).

ANT is the product of ongoing performances in the area of social studies of science and technology. For instance, when driving your car, there are lots of things like traffic regulations that influence how to drive a car. In a similar way, all acts that you execute and all of the factors that influence your realizing the acts should be considered together. This is absolutely what the term of actor network integrates. An actor network is the act that is linked together with all of its influencing factors that again are linked by producing a network. An actor network consists of links embracing both technical and non-technical elements. In the example of driving a car, not only the car’s motor capacity, but also your driving training influences your driving. As a result, ANT mentions about the heterogeneous nature of actor networks (Hanseth and Monteiro, 1998, pp. 96-97).

The thing which is called as “Network Theory⁶” has developed a vocabulary that takes the distinction between subjects and objects, the subjective and objective into consideration. “Actant” replaces “Actor”. “Actant” is more than human actor is. Both humans and non-humans could be actants (Couldry, 2008: 96; Tatnall, 2005, pp. 42-43). An “actant” could be “enrolled” as “allied” to give power to a position. When a biologist discusses the existence of molecule, the data that prove this existence are enrolled actants. An “actant” could be an automatic door opener. “In networks of humans, machines, animals and matter in general, humans are not the only beings with agency, not the only ones to act; matter matters” (Risan, 1997).

ANT has its roots in the studies of networks of interdependent social applications that establish work in science and technology. Both human and non-human participants are equally actants. They are defined as arguments or elements in the network. This brings about a relational epistemology that rejects the naive positivist view of objects or actors (Lemke, 2001).

ANT is a set of negotiations which define the progressive constitution of a network in which both human and non-human actors count identities 6 Network Theory is also called Graph Theory. A Graph consists of a set of nodes and of edges. Whilst nodes represent the processing units, edges represent the communication links between the units (Scheideler, 2004: 1-11).

according to prevailing strategies of interaction. Actor's identities and qualities are defined throughout the deliberations between representatives of human and non-human actants. "Representation" as a process of delegation is seen in its political dimension. "Translation" which is a multi-faceted interaction where actors construct common definitions and meanings, define representatives, and co-opt each other in the pursuit of individual and collective purposes is the most important of these deliberations. In the ANT, both actors and actants share the scene in the reconstruction of the network of interactions resulting in the stabilization of the system. Yet, the critical difference between them is that merely actors can put actants in circulation in the system (Bardini, 1997).

The concepts in the ANT comprise "regimes of delegation", "the centrality of mediation" and "the position" in which nature and society are not the reasons but the results of human scientific and technical work (University of Colorado, 2003).

ANT is based on no stable theory of the actor. In other words, it counts up the radical indeterminacy of the actor. For example, neither the actor's size and its psychological make-up nor the motivations behind his/her actions are predetermined. ANT is a break from the more orthodox currents of social science from this perspective. This hypothesis has opened the social sciences to non-humans-what is called as political ultra-liberalism-(University of Colorado, 2003).

ANT's prosperous methodology covers scientific realism, social constructivism, and discourse analysis in its central concepts of hybrids or "quasi-objects" which are real, social and discursive simultaneously. Its theoretical richness stems from its refusal to reduce explanations to natural, social, or discursive categories while recognizing the significance of each one. ANT stresses that 'the stability and form of artefacts should be seen as a function of the interaction of heterogeneous elements as these are shaped and assimilated into a network' (See J. Law, cited in Frohmann, 1995).

Network is consisted of actors, which all of them are not normally considered by the academically oriented sociologists. The network includes not only people and social groups, but also devices, entities and artefacts. For instance, engineers who design a new technology as well as those who participate in its design, development in any time continuously establish hypothesis and forms of argument that put the participants in

the field of sociological analysis. Thus, the participants are transformed into sociologists who are called as engineer-sociologists (Callon, 1983).

ANT is the infrastructure which is usually left out of the heroic accounts of scientific and technological achievements. For instance, Newton was not alone in creating the theory of gravitation. He was in need of the geometry of Euclid, the astronomy of Kepler, the mechanics of Galileo, the rooms, lab, etc. at Trinity College, and so on. In a similar way, any scientific or technological project can be asserted in the ANT (Goguen, 1998).

The modern worldview employs one-dimensional language running in the framework of opposite poles of nature and culture. Knowledge and artefacts are explained either by social constructionism (society) or by realism (nature). In order to pass over this dualism, a second dimension is necessary since society (subject, mind or brain) cannot be seen as the practice of science since both science and society are the consequences of the science and technology making. Accordingly, the second dimension is the process of nature/society construction that results in the stabilization of a strong network. There is a single focus of the analysis by merging these poles, instead of two poles one by one, now on (Miettinen, 1997).

As seen thanks to these definitions above, every definition more or less enlightens the matter. In essence, every explanation stresses some dimensions of ANT by emphasizing the characteristics of ANT. ANT is a set of deliberations that define the progressive constitution of a network in which both human and non-human actors assume identities according to prevailing strategies of interaction based on “regimes of delegation”, “the centrality of mediation” and “the position” in which nature and society are not the reasons but the consequences of human scientific and technical work by opening the doors of social science to actants including human and non-human elements, and by rejecting positivist view of world (Terzi, 2006, p. 76).

With reference to the concept of Rousseau’s “general will”, the definition can be clearer.

“There is often a great deal of difference between the will of all and the general will; the latter considers only the common interest, while the former takes private interest into account, and is no more than a sum of particular wills...As long as several men in assembly regard themselves as a single body, they have only a single will which is concerned with their common preservation and general

well-being...there are no embroilments or conflicts of interests; the common good is everywhere clearly apparent, and only good sense is needed to perceive it" (Rousseau, 1762/1989, p. 36).

Actor Network Theory makes contribution to the approach of "general will" by implying that the will is realized with non-human actors in the cyber space. In other words, it can be said that Actor Network Theory provides a model for participative democracy by locating also non-human actors into the system.

In the context of terrorism, one of the autonomic conclusions of Actor Network Theory is that people constituting society are represented in the very large political spectrum and hence general will is acquired. Nonetheless, the theory is in the need of querying. Moreover, the only reason of terrorism is not to be lack of very large political spectrum⁷.

Theoretically speaking, so long as the parameters and components of the theory are compatible with each other, there is no problem in defining "Actor Network Theory". Yet, the variant of culture creates the blank between theory and reality (Terzi, 2006, p. 76). So, some objections against Actor Network Theory are put forward as follows.

— By excluding interpretivism and hermeneutics⁸, such efforts of defining "Actor Network Theory" give rise to reductionism, accepting "Actor Network" as heterogeneous network of aligned interests, and societies absorb the concepts and applications according to their needs, demands and circumstances in accordance with their interpretivism (Terzi, 2006, p. 77).

— From the perspective of anti-foundational approach that Rhodes

⁷ According to Crenshaw, one of the causes of terrorism is that "some groups are weak because weakness is imposed on them by the political system they operate in..." (Crenshaw, 1981: 388). In addition, for the argument that all experiences related to participatory democracy flourish in the environment of political insecurity, see Vera-Zavala (2006). Furthermore, it seems that Actor-Network Theory; for example, do not take the importance of confidence in voting via internet into account as silent vote is a principle in any parliamentary democracy.

⁸ For interpretivism, social reality is the outcome of its inhabitants. It is a world that is already interpreted by the meanings which participants produce and reproduce as a necessary unit of their everyday activities together. As for hermeneutics, social reality is interested in the understanding of human activities than can be acquired from the interpretation of the meanings which underlie these activities (See M. Terzi, cited from Blakie, 2006). In addition, for overall and comprehensive explanations about interpretivism and hermeneutics, see the book of Blaikie (1993: 36-48), titled Approaches to Social Enquiry.

asserts, it is significant to take whose story within which tradition into consideration. For example, in network management, there are a few participants in managing networks such as politicians, employees, and users. Each might talk about different stories about network management and its challenges (Rhodes, 2000, p. 73). Hence, anti-foundational approach concludes “practitioners learn by telling, listening to, and comparing stories; policy advice becomes the telling of relevant stories” (Rhodes, 2000, p. 76).

—E-institution, e-business and e-citizen are the elements of e-government in the case of e-government. In other words, they are the “actants”. Yet, firstly, government institutions have privilege in actualizing network infrastructure by planning activities based on network and coordinating projects including portals which are put into practice. So, government is still in a strong position in terms of universal functions of administration/ management such as planning, organizing, co-ordination and control (Terzi, 2006, p. 80).

— Network system is also determining factor in satisfying the demands of the other “actants” such as individuals and ordinary people as the wants of these “actants” will be gratified in the limits circumscribed by the network. In other words, as long as the needs will be defined in the network, responses are given to those needs. There will be no equilibrium between non-human actor and human actor. Naturally, it could be said that non-human actor such as software, hardware, protocols and server capacity, so on, will have privilege as opposed to human actors, ordinary people in particular as a result of techno-determinism. This leads us, for example, to thinking about the possible threats of artificial intelligence. Google’s chief engineer, Ray Kurzweil, notes that “it can be very difficult to write moral codes that would put a strain on the super-intelligence software.” (BBC Türkçe Haber, 2014).

— There will be a difference of skill in dominating and using devices of ICTs even among not only ordinary people, but also staffs and employees. The more competence is the more power for participating in the process of decision-making. Naturally, those who have high competence for using the devices of ICTs could transform into close group as opposed to those who have less competence for using the devices of ICTs. Furthermore, they can occur as a new form of elitist who excludes those that are unskilled. So, in network management, with anti-foundational approach, it can be concluded that those, who are skilled, learn and act together by merely telling, listening to, and comparing their own stories that do

not probably reflect the stories of majority.⁹ In addition, e-bureaucracy as an administration tool of not only governmental institutions, but also private organizations¹⁰ could try to make the demands of other “actants” harmonious with its own demands to protect itself in the context of autopoietic and self-referential systems (Terzi, 2006, p. 81).¹¹

As a conclusion, Actor Network Theory taking aim at participative democracy could not be an absolute solution for preventing terrorism and eradicating the causes of terrorism. Moreover, new technology means new kind of terrorism like cyber terrorism. In that sense, cyber terrorism needs more attention for the security of e-government in terms of not only at national level, but also at international level.

Nonetheless, in the context of cyber terrorism, it could be concluded that cyber terrorism will recruit candidates that are skilled and clever, and that cyber terrorism will be a weapon for elitists¹².

Potential Solutions

At the national level, e-government components need to create specialized staff teams to combat cyber threats and to increase the capacity of institutions to improve their infrastructures on information and communication technologies. The National Judicial Network Project (UYAP) in Turkey is a good example of this.¹³

At the individual level, it is unlikely that everyone will become a computer expert, but the individual states have important tasks in order to ensure

9 Conversely, for the argument that “e-government” provides high participation of people to the process of decision-making and results in a transparent management, see Koyun (2003: 76-112).

10 According to Weber, “the bureau” is often called “the office” in private organization. That is, the characteristics of “bureau” in public institutions are current for “office” in private organizations. Weber states that it does not matter for the property of bureaucracy whether its authority is called as “private” or as “public” and that the principle of hierarchical office authority is found in all bureaucratic structures including state, private enterprises and ecclesiastical structures (Weber, 1973: 24).

11 Self-referentiality means that some systems in the nature determine mostly their directions of entity by realizing their own organizing and by not reacting directly to the pressures coming from outside. So, all feedbacks are internal to themselves providing that those feedbacks are expressive for keeping the system alive as autopoietic (Üstüner, 2003: 54-57).

12 Gouldner describes technical scientist as those who have theoretical knowledge. For Gouldner, there will be two elitist classes in the futurity. While one is technical intelligentsia, the other is political intellectuals (Dura and Atik, 2002: 39).

13 Details for National Judicial Network Project, see Uysal (2016).

the security of the national cyber border. In Turkey, for example, the country needs brand anti virus software company or companies such as Kaspersky, AVG, and McAfee. In this sense, the financial support and encouragement of the state is important.

Studies should be carried out on how to improve ethical codes in order to prevent the ways in which information and communication technologies can harm humanity. Ethical codes are very important since, on the one hand, there are robots that operates like a surgeon, there is, on the other side, a process that can be evolved to create killer robot as in the film "Terminator". Cooperation with universities is important in creating those ethical codes because it is not yet known by the institutions (private or official) how to create these ethical codes. Otherwise, the abilities of information technology can be used for corruption purposes, associating innocent people with terrorist organizations via special software as in the case of Purple Brain.¹⁴

There should be a global cooperation in the fight against cyber crime, especially in cyber terrorism; because the world must at least be aware of the global cost of cyber crime¹⁵.

Taking the "cyber risk insurance" approach into the consideration to remedy the losses that cyber crime/cyber terrorism gives rise to is also one of the solutions for post-loss financial compensation.

Conclusin

"E-government" is seen as equivalent for keeping up with the times today in terms of not only technical aspect, but also especially social, economic, political and cultural transformation. "E-government" is an organizing model not only for articulation to globalization, but also for establishment of "Information Society" at international and national level where Information-Based Economy will bloom (Terzi, 2006, pp. 32-129).

Technology generates a new kind of terrorism. This new kind of terrorism is cyber terrorism. Cyber terrorism is not only a tool for propaganda of traditional terrorism, but also a logic embedded in the cyber space.

Cyber terrorism, which is politically motivated, is to influence the behaviour of millions of people and to break the run of everyday life as a

14 See <http://www.posta.com.tr/mor-beyin-nedir-nasil-bylock-tuzagina-dustuler-haberi-1366539> for Purple Brain software developed by Fetullahist Terrorist Organization (FETÖ) to pollute innocent people.

15 The cost of cyber crime in the world in 2016 was about \$ 450 billion (Graham, 2017).

result of prevention of performance resulted from a motion that harbours to realize or to make threat for the corruption, inclusion or violation against cyber systems including people in cyber space with reference to global infrastructure based on ICTs.

The infrastructure of cyber terrorism necessitates an appropriate structure for its own ontology. This structure comes on the scene as cyber space. Thing that is defines cyber space is network infrastructure. Those such as, network, file server, LAN, WAN, backbone, modem, TCP/IP protocols, internet servers, router, internet, WWW, DNS etc., are elements of network infrastructure.

In the cyber space, cyber terrorism has competence to exploit some vulnerabilities such as malware and grayware to reach its end as well as cyber crime.

Since any state moves her reason of existence into network as ontological and potential threats will be able to be happened in the process of the development of cyber terrorism, it has to be considered that cyber terrorism will try to be superior power as opposed to “e-government”.

When the results are evaluated, it can be said that any service of the e-government issue may be the target of cyber terrorism. This service can be seen in a wide range of area and at risk levels, from preventing to access the website of any official institution to opening up dam covers to cause floods, and from sabotaging applications in cyber space to closing power grids. In that sense the scope of the threat of cyber terrorism is large.

At the same time, it is also a logical implication that developed and developing countries, which are predecessors of investments based on ICTs, are the primary targets for cyber terrorism when the effects of ICTs on gross domestic product are considered; because e-government is not a concept that is far from knowledge-based economy and information society. On the contrary, for Terzi (2006, pp. 6-19), there is an organic relationship between them. Knowledge-based economy refers to the economy based on information and communication technologies, whereas information society refers to the post-industrial society built on this technology.

However, an implicit conclusion emerging within the framework of the Actor-Network Theory is the conclusion that cyber terrorism will require the skilful and intelligent, and will become a weapon of those in the elitist

position. This suggests that there is a need for professional staff to combat all cyber threats, especially cyber terrorism, and that institutions must carry anxiety about capacity building. Another consequence is that the Actor-Network Theory, which is concerned with presenting a model for participatory democracy, is not perfect. Especially as a result of techno-determinism, according to Terzi (2006, p. 80), it is one of these flaws that non-human actors (actors), such as software, hardware, protocols and server capacity, have superiority to the citizen in the street.

There is also a difference in talent among individuals in using and gaining control over the tools of ICT. It is likely to say that the more capability the participant has, the more skill it will be in the decision-making process. Over time, the use of Information and Communication Technology tools is likely to result in that those who have high ability can turn into closed groups against those with less ability to use these devices. This means that a new class of experts has begun to be born (Terzi, 2006, p. 81).

At the national level, e-government components need more specialized staff than basic computer users to combat cyber threats. In addition, institutions need to increase their capacity to improve their infrastructures for information and communication technologies. In Turkey, for example, the country needs brand anti virus software company or companies. In this sense, it is important for the state to provide financial support and platform.

It is also one of the solutions to evaluate the approach of “cyber risk insurance” in order to minimize the losses or to make them tolerable in some cases.

When the cost of global crime is taken into consideration in the world, ways of global cooperation in the fight against cyber crime, especially cyber terrorism, should be sought¹⁶. In addition, there are also important tasks for any individual state to provide cyber border security in her national cyber space.

Studies on how ethical codes can be developed to prevent potential threats of information and communication technologies against humanity, such

¹⁶ It should also be noted that one of the elements that make cooperation difficult is that the states perform some kind of Proxy battles against each other through cyber terrorism. In this sense, the struggle against cyber terrorism shares the same negative fate like the struggle with classical terrorism (Terzi, 2018: 107). Striking example is the Stuxnet attack on Iran in 2010. A group of volunteer cyber warlords attacked Iran nuclear plant thanks to Siemens know-how and with the support of the US Department of Defense, and with the logistics of Israel (Ceylan, 2010).

as those in artificial intelligence discussions, should be researched in cooperation with universities. What are these ethical codes? Is it what traditionally known as morality? Or is there a special form of these codes in the world of codes? Or is an eclectic thing which is the synthesis of both? We do not know these yet.

References

Anti-Defamation League. (1998). Terrorist activities on the internet. Retrieved December 18,

2007, from http://www.adl.org/Terror/focus/16_focus_a.asp.

Bardini, T. (1997). Bridging the Gulfs: from hypertext to cyberspace.

The Journal of Computer-Mediated Communication. Retrieved July 02, 2017, from

<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1083-6101.1997.tb00069.x/full>.

Başeren, S. (2006). Uluslararası şiddet ve terörizm ders notları (International violence and terrorism lesson notes). Ankara, Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü.

BBC Türkçe Haber. (2014, 05 December).Yapay zeka insanlığın sonu olacak korkusu gerçekçimi? (Is it realistic that the fear of artificial intelligence will be the end of mankind?) Retrieved from (21 Ocak 2018): http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/12/141204_yapay_zeka_insanligin_sonu.

Bertucci, G. (2003). E-government for development. Retrieved April 25, 2004, from

<http://usembassy.state.gov/Seoul/wwwwh6033.html>.

Blaikie, N. (1993). Approaches to social enquiry. Cambridge: Polity Press.

Brenner, S. (2007). At light speed: Attribution and response to cybercrime/terrorism/

warfare. Journal of Criminal Law and Criminology, 97(2):379-475. Retrieved July 02,

2017, from <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7260&context=jclc>.

Callon, M. (1983). Society in the making: The study of technology as a tool for

social

analysis. Retrieved July 19, 2017, from <http://www.umsl.edu/~rkeel/280/class/callon.html>.

Castells, M. (1998). *The rise of the network society*. Oxford: Blackwell Publishers Inc.

Centre of Excellence Defence Against Terrorism. (2006). *Brochure on the countering cyber terrorism course*. Ankara, Centre of Excellence Defence Against Terrorism.

Ceylan, C. (2010). *Siber savaşta yeni cephe: İran-Buşehr nükleer santrali ve SCADA-PLC sistemler (New front in cyber war: Iran-Bushehr nuclear power plant and SCADA-PLC systems)*. Retrieved September 25, 2017, from <http://www.bilgiuvenligi.gov.tr/siber-savunma/siber-savasta-yeni-cephe-iran-busehr-nukleer-santrali-ve-scada-plc-sistemler.html>.

Coffman, J. L. (2006). *Terrorism around us*. Retrieved December 02, 2006, from <http://www.usadojo.com/articles/terrorism-around-us.htm>.

Commission of the European Communities, (2002). *eEurope 2005: An information society for all*. Retrieved April 18, 2004, from http://europa.eu.int/information_society/eeurope/2002/news_library/documents/eeurope2005/eeurope2005_en.pdf.

Couldry, N. (2008). *Actor network theory and media: Do they connect and on what terms?* London School of Economics and Political Science. Retrieved August 01, 2017, from http://eprints.lse.ac.uk/52481/1/_Libfile_repository_Content_Couldry%2C%20N_Couldry_Actor_network_theory_2008_Couldry_Actor_network_theory_2008.pdf.

Crenshaw, M. (1981). *The causes of terrorism*. Retrieved August 01, 2017, from <http://courses.kvasaheim.com/hist319a/docs/Crenshaw%201981.PDF>.

Dura, C. and Atik, H. (2002). *Bilgi toplumu, bilgi ekonomisi ve Türkiye (Information society, information economy and Turkey)*. İstanbul: Literatür Yayınları.

Elmusharaf, M. M. (2004). *Cyber terrorism: The new kind of terrorism*. Retrieved July 14, 2017, from http://www.crime-research.org/articles/Cyber_Terrorism_new_kind_Terrorism.

Frohmann, B. (1995). *Taking information policy beyond information science: Applying the actor network theory*. Retrieved July 15, 2017, from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.517.5320&rep=rep1&type=pdf>.

Garrety, K. (2014). Actor network theory. Retrieved August 02, 2017, from <http://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1406&context=buspapers>.

Goguen, J. (1998). Actor-network theory. Retrieved July 16, 2017, from <http://www-cse.ucsd.edu/users/goguen/courses/268D/5.html>.

Graham, L. (2017). Cybercrime costs the global economy \$450 billion: CEO. Retrieved September 25, 2017, from <https://www.cnbc.com/2017/02/07/cybercrime-costs-the-global-economy-450-billion-ceo.html> adresinden erişildi.

Hanseth, O. and Monteiro, E. (1998). Understanding information structure. Retrieved July 19, 2017, from <http://heim.ifi.uio.no/~oleha/Publications/bok.pdf>.

ITU. (2003a). Plan of action. Retrieved April 04, 2004, from http://www.itu.int/dms_pub/itu-s/md/03/wsis/doc/S03-WSIS-DOC-0005!!MSW-E.doc.

ITU. (2003b). Declaration of principles. Retrieved April 04, 2004, from http://www.itu.int/dms_pub/itu-s/md/03/wsis/doc/S03-WSIS-DOC-0004!!MSW-E.doc.

İnce, N. M. (2001). Elektronik devlet (Electronic government). Retrieved July 19, 2017, from http://www.bilgitoplumu.gov.tr/wp-content/uploads/2014/04/Murat_Ince_E-Devlet.pdf.

Koyun, M. (2003). Etkinlik ve etkin devlet anlayışı çerçevesinde e-devlet (E-government in the framework of efficiency and effective government). Unpublished master's thesis, Selçuk Üniversitesi. Ankara: YÖK Tez Merkezi.

Lemke, J. (2001). Activity theory and actant-network theory. Retrieved July 20, 2017, from <http://academic.brooklyn.cuny.edu/education/jlemke/theories.htm#AT>.

Miettinen, R. (1997). The concept of activity in the analysis of heterogeneous networks in innovation process. Retrieved June 14, 2017, from <http://communication.ucsd.edu/MCA/Paper/Reijo/Reijo.html#Introduction>.

OECD. (2003). The e-government imperative. Retrieved July 16, 2017, from http://www.oecd-ilibrary.org/governance/the-e-government-imperative_9789264101197-en.

Özcivelek, R. (2003). Dünyada ve Türkiye'de elektronik devlet tartışmaları: Kavram üzerine bir sorgulama (Electronic government debates in the world and Turkey: a question on concept). Retrieved July 20, 2017, from <https://documents.tips/download/link/duenyada-ve-tuerkiyede-e-devlet>.

Posta Gazetesi. (2018, 13 October). Mor Beyin nedir? Nasıl Bylock tuzağına düştüler? (What is the Purple Brain? How did they fall to the Bylock trap?). Retrieved February 20, 2018, from <http://www.posta.com.tr/mor-beyin-nedir-nasil-bylock-tuzagina-dustuler-haberi-1366539>.

Rhodes, R. A. W. (2000). Governance and public administration. In: Edited by Jon, P. (ed.) Debating Governance: Authority, Steering, and Democracy. Oxford: University of Oxford Press.

Risan, C. L. (1997). Artificial life: A technoscience leaving modernity? Retrieved July 25, 2017, from http://www.anthrobase.com/Txt/R/Risan_L_05.htm.

Rousseau, J. J. (1762/1989) Toplum anlaşması (The social contract). Trans. Vedat G. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Scheideler, C. (2004). Network theory. Retrieved July 23, 2017, from http://www.cs.jhu.edu/~scheideler/courses/600.348_F04/lecture_2.pdf.

Şenel, H. (2003). İnternetin altyapısı (Infrastructure of internet). In: Cengiz H A, Yaşar H, Ali E Ö (eds) Temel Bilgi Teknolojileri (Basic Information Technologies). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, p. 241-261.

Tatnall, A. (2005). Actor-network theory and information system Research. Retrieved June 24, 2017, from <http://www.irma-international.org/viewtitle/14208/>.

Terzi, M. (2018). Bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı oluşumlar ile bu oluşumların uluslararası ilişkilere güvenlik bağlamındaki etkisi: Siber terörizm 2016-2019 ulusal siber güvenlik strateji belgesi kapsamında Türkiye incelemesi (The formations based on information and communication technologies and the effects of these formations on the international relations in the context of security: Cyber terrorism the case of turkey in the scope of 2016-2019 national strategy document for cyber security). Kara Harp Okulu Bilim Dergisi, 28(1):73-108.

Terzi, M. (2006). Information-based economy and e-government: Transformation in the public administration (Unpublished master thesis). METU, Ankara.

Trend Micro House Call (2014) Glossary. Retrieved October 04, 2017, from <http://about-threats.trendmicro.com/us/glossary/all>.

Türkiye Bilişim Şurası. (2002). e- devlet raporu (e-government report) (2002). Ankara: Türkiye Bilişim Vakfı.

United Nations. (2000). United Nations millennium declaration. Retrieved October 02, 2017, from <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e>.

htm.

United Nations (2002) Report of the international conference on financing for development. Retrieved October 02, 2017, <http://www.ipu.org/splz-e/ffd08/monterrey.pdf>.

University of Colorado. (2003). What is actor-network theory? Retrieved March 02, 2005, from http://carbon.cudenver.edu/~mryder/itc_data/ant_dff.html.

Uysal, A. (2016). Ulusal yargı ağı projesi-1. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Üstüner, Y. (2003). Siyasa oluşturma sürecinde ağ yönetim kuramı (Network governance theory in the policy making process). Ankara: TODAİE.

Van House, N. (2001), Actor-network theory, knowledge work, and digital Libraries. Retrieved September, 24, 2017, from <http://www.sims.berkeley.edu/~vanhouse/bridge.html>.

Vera-Zavala, A. (2006). Deltagande demokrati. Trans. Naile A. Ankara: Dipnot Yayınları.

Weber, M. (1973). Bureaucracy. In the Lesson Notes of Public Administration Theories. 2005. Ankara: METU.

Wikipedia Free Encyclopedia. (2009a). Japanese embassy hostage crisis. Retrieved July 03, 2009, from https://en.wikipedia.org/wiki/Japanese_embassy_hostage_crisis.

Wikipedia Free Encyclopedia (2009b) Zapatista army of national liberation. Retrieved July 03, 2009, from https://en.wikipedia.org/wiki/Zapatista_Army_of_National_Liberation.

Wilson, C. (2007). Botnets, cybercrime, and cyberterrorism: Vulnerabilities and policy issues for congress. Retrieved September 14, 2017, from <http://www.fas.org/sgp/crs/terror/RL32114.pdf>.

Yücetürk, E. E. (2004). Türk kamu yönetiminde e-devlet uygulamaları ve tabana yayılabilme yeteneği bakımından bir değerlendirme: Bolu örneği (An evaluation in terms of e-government applications and the ability to spread in the Turkish public administration: The case of Bolu). Retrieved April 08, 2004, from <http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mk1gos.php?nt=225>.

Özet

Teknoloji, siber terörizm olarak nitelenen yeni bir tür terörizm ortaya çıkarmaktadır. Siber terörizm, geleneksel manada terörizm için sadece bir propaganda aracı değil, aynı zamanda siber alana gömülü bir mantığı da ifade etmektedir. Bununla birlikte siber terörizm, terörizm olgusunda olduğu gibi aynı olumsuzluğu yaşamaktadır; yani terörizm kavramında olduğu gibi siber terörizm kavramında da evrensel olarak konsensüse varılmış bir tanım yoktur ve bu da siber terörizmle mücadeleyi zorlaştırmaktadır.

Siber terörizmin, geleneksel manada terörizm için bir propaganda aracı olması veya internetsayfaları üzerinden bombayapılmasını öğretmesinden ziyade, onun ontolojik özelliğine dikkat etmek gerekmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri üzerinden kurgulanan siber terörizm, e-devlet ile aynı alt yapıyı kullanmaktadır. Devletin kimi hizmetlerini internet ortamına taşımasından çok daha fazlasını ifade eden e-devlet, bilgi tabanlı ekonomi ve bilgi toplumundan ayrı düşünülemez bir olgudur ve vizyonunda katılımcı demokrasi de dâhil olmak üzere, kamu yönetiminde bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı bir dönüşümün hedeflenmesi de söz konusudur. Bu çerçevede devletin sunduğu tüm hizmetler ile devletin hizmet alt yapısı ve yatırımları, siber terörizmin hedefi haline gelebilir.

Bununla birlikte, toplumu oluşturan insanların çok geniş bir siyasi yelpazede temsil edilmeleriyle bir çeşit genel iradenin oluşacağını ve böylece zımnen de olsa terörizmin ortadan kalkacağını savunan ve katılımcı demokrasi için bir model sunan Aktör Ağ Kuramı, bu çerçevede incelemeye değerdir.

Aktör Ağ Kuramı, aktör (birey/insan) kavramını, cansız unsurların da (klavye, yazılım vb.) etkileşim sürecine dâhil olduğu aktant kavramı ile ikame ederek, ultra liberal bir model önermektedir. Ancak, söz konusu teoriye daha yakından bakıldığında, bu teorinin sorunsuz olduğunu söylemek mümkün değildir; çünkü tekno-determinizm sonucu, insan olmayan aktörlerin sıradan vatandaşa karşı bir üstünlüğü söz konusudur. Dahası da Aktör Ağ Kuramı çerçevesinde ortaya çıkan sonuçlardan biri, siber terörizmin zeki ve yetenekli kişilere ihtiyaç duyacağıdır. Ayrıca bilgi ve iletişim teknolojileri konusunda daha bilgili ve yetenekli olanların, kapalı gruplara dönüşme olasılığı, Aktör Ağ Kuramının katılımcı demokrasi öngörüsünü de zedelemektedir. Bu kapalı gruplar da aynı zamanda geleceğin teknik elitleri olarak yorumlanabilir.

Ulusal düzeyde, e-devlet bileşenlerinin siber tehditlerle mücadele etmek için temel bilgisayar kullanıcılığından daha fazla uzmanlığa ihtiyacı vardır. Bu doğrultuda kurumların uzman personel ekiplerini oluşturması

gerekmektedir. Türkiye'deki Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP) buna güzel bir örnektir. Ayrıca kurumların, bilgi ve iletişim teknolojileri savunma altyapılarını iyileştirme kapasitelerini artırmaları gerekmektedir. Mesela Türkiye'de, ülkenin marka anti virüs yazılım şirketi ya da şirketlerine ihtiyacı vardır. Bu anlamda, devletin finansal destek ve platform sağlaması önemlidir. Aynı zamanda, siber saldırı sonrası kayıpları en aza indirmek veya bazı durumlarda bu kayıpları tolere edilebilir hale getirmek için "siber risk sigortası" yaklaşımını değerlendirmeye almak, önerilebilecek çözümler arasındadır.

Dünyada küresel suçun maliyeti göz önüne alındığında, siber suçla mücadelede, özellikle de siber terörle mücadelede küresel işbirliği yolları aranmalıdır. Ayrıca, herhangi bir bireysel devletin, kendi ulusal siber alanında, kendi siber sınır güvenliğini sağlama konusunda da önemli görevleri vardır.

Yapay zekâ tartışmalarında olduğu gibi, insanlığın bilgi ve iletişim teknolojilerinin potansiyel tehditlerini önlemek için etik kodların nasıl geliştirilebileceği üzerine araştırmalar, üniversitelerle işbirliği içinde yapılmalıdır. Bu etik kodlar nelerdir? Geleneksel manada ahlak olarak bilinen şey mi? Yoksa bu kodların kod dünyasında özel bir şekli var mı? Yoksa her ikisinin de sentezi olan eklektik bir şey midir? Bunları henüz bilmiyoruz.

TEBLİĞ CEMAATİ VE KIRGIZİSTAN'DAKİ FAALİYETLERİ¹

Mehmet ÇELENK²
Ulukbek KALANDAROV³

Öz

Yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinde Pakistan'da ortaya çıkan Tebliğ cemaati, dünyanın en büyük ve yaygın dini/kültürel hareketlerinden birisidir. Temel felsefesi iman tazelemek, tebliğ ruhu aşlamak, İslami bilgiyi elde etmek, yaymak, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak olan cemaat, dünyada 70-80 milyon aktif temsilciye sahiptir. Aktif siyasete mesafeli olup dünyanın birçok yerinde faaliyet gösteren bu cemaat, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Orta Asya'da da yaygın bir faaliyet alanı bulmuştur. Tebliğ cemaatinin Kırgızistan'a gelişi ve yayılması oldukça hızlı olmuştur. Kırgızistan diyaneti bünyesinde resmi bir temsil imkânı bulan hareket günümüzde Kırgızistan'ın en aktif cemaati durumundadır.

Anahtar Kelimeler: Tebliğ Cemaati, Pakistan, İman, Orta Asya, Kırgızistan

1 Makalenin Geliş Tarihi: aa.aa.aaaa Makalenin Kabul Tarihi: 31.01.2019

2 Dr. Öğr. Üyesi, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü.
e-mail: mecelenk@hotmail.com

3 Yüksek lisans öğrencisi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. e-mail:kjasia@mail.ru

Atıf: ÇELENK M. ve KALANDAROV U. (2019). Tebliğ cemaati ve Kırgızistan'daki faaliyetleri. *Tesam Akademi Dergisi*, 6(1), 249-281. <http://dx.doi.org/>

Tablighi Jamaat and Activities in Kyrgyzstan

Abstract

Tablighi Jamaat which occurred in the second quarter of 20th century in Pakistan is one of the biggest and wide spread religious-cultural phenomenon in the World. Basic aims of Tablighi Jamaat are reviving the faith, inspiring tabligh, getting Islamic knowledge and enjoining good-forbidden evil. Their number ranges between 70 to 80, spread across more than 150 countries. Tablighi Jamaat which claims to be totally apolitical arrived to central Asia after fall of Soviet Union. Its arrival and spread in Kyrgyzstan was very fast. After getting official recognition by Kyrgyzstan Presidency of Religious Affairs Tablighi Jamaat has become most active and influential group in whole country.

Keywords: Tablighi Jamaat, Pakistan, Faith, Central Asia, Kyrgyzstan

Giriş

Mevlana Muhammed İlyas (1917-1965) tarafından 1926 yılında Hind-Pakistan alt kıtasında, Delhi'nin güneybatısında yer alan Mevât'ta kurulan Cemâat-i Tebliğ, modern dönemin en önemli fenomenlerinden birisidir. Cemaat yaygın olarak kullanılan Cemaât-i Tebliğ ismiyle beraber aynı zamanda Teblîğî Cemâat, Teblîğî Tahrîk, Tahrîk-i İman ve Dînî Da'vet adlarıyla da bilinir (Ahsan, 1993, s. 293).

19. Yüzyıl sonları ve 20. Yüzyıl başlarında Hindistan'da Müslümanlıktan Hinduizm'e geçişlerin artmasına bir tepki olarak ortaya çıkan hareket, modernleşme kısılcısındaki Hint Müslümanlığının orijinal köklerine geri dönmesini savunan ve bunun için çabalayan selefi karakterli Diobendi hareketinin de bir parçasıdır (Bozbey, 2011, s. 30). Bir inanç hareketi olarak da adlandırılan cemaat, Diobendi geleneğinin hem aktif takipçisi hem de sahadaki temsilcisi kabul edilir (Bayram, 2015, ss. 390-415). Siyasete mesafeli olan ve haddi zatında siyaseti gereksiz sayan ve siyasetin dinden ayrılabilmesini savunan ilk hareket olan Cemaât-i Tebliğ, kuruluş felsefesinde iman tazelemeyi, tebliğ ruhu aşılarmayı, İslami bilgi elde etmeyi ve yaymayı, iyiliği emredip kötülükten sakındırmayı ve karşılıklı sevgiyle birlikte çalışmayı temel prensip saymıştır.

Din merkezli bu ilkeler etrafında şekillenen hareket, İslam dünyasında sayısı oldukça fazla olan cemaat yapılanmalarına benzemediği için Müslüman ve gayr-ı Müslim hükümetler tarafından faaliyetleri kısıtlanmamakta hatta desteklenmektedir. Bu da doğal olarak hareketin dünyanın her tarafından birçok Müslümanı içine almasını mümkün kılmış, ama ibadetlerin yanında siyasi etkinliği de savunan Hint-Pakistan alt kıtasının ikinci etkin ve güçlü grubu Cemaât-i İslamî'yle kaçınılmaz bir gerginliği beraberinde getirmiştir (Ahsan, 1993, s. 294). Günümüzde cemaat 150 ülkede fiilen faaliyetlerini yürütmekte ve aktif mensuplarının 70 ile 80 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir (Yegorovi 2016, s. 5).

Cemaât-i Tebliğ, çalışma ve tebliğ prensiplerini şu altı esas üzerine bina etmiştir: 1. Kelime-i tevhid ve tayyibe: İmanın ifadesi olarak devamlı surette Allah'ı zikretmek ve kelime-i şehâdet getirmek, günlük hayatta Allah ve Resulü'ne tam itaat etmek. 2. Namaz. Beş vakit namazı dosdoğru kılmak ve bu yolla kendini devamlı yenileyerek günlük hayatta namazın etkisini görmek. 3. İlim ve zikrullah: Hz. peygamber'in insanlığa rehber olarak neler getirdiğini bilmeden dinin hakikati öğrenilemez. Bunları öğrenmek ve öğretmek her Müslümanın görevidir. Bu sebeple sabah ve

akşam saatlerinin bir kısmı İslâm'ın temel prensiplerini öğrenmekle ve zikir, namaz, istiğfarla geçirilmelidir. 4. İkrâm-ı müslimîn ve ihtirâm-ı müslimîn: İnsanlara karşı saygılı ve yumuşak olmak yalnız dinî bir görev değil tebliğ'in etkili olması için gerekli bir şarttır. 5. İhlâs-ı niyyet: Davranışlar samimi ve Allah rızâsı için olmalı, dünyevî kazanç kaygısı taşımamalıdır. 6. Tefrîğ-i vakt: Dünya işlerinden tebliğ çalışmaları için gönüllü olarak vakit ayırmak. Bu husus, Cemâat-i Tebliğ'in kendi buluşu ve en önemli ilkesidir (Ahzan, 1993, s. 294; Abdildayev, 2017).

Hareketin kurucusu Mevlana Muhammed İlyas'a göre her Müslüman'ın diğer Müslümanlara İslam'ı hatırlatmak ve onların bilinçlenmesine katkı sağlamak gibi bir sorumluluğu vardır. Binaenaleyh şu dört ilke hareketin varlık sebebi olarak kabul edilir: a) Tebliğci ruhu benimsemek ve yaymak, b) İslami bilgiyi elde etmek ve başkalarına aktarmak, c) Emr-i bil ma'ruf ve nehy-i anil münker yapmak, d) Bunları karşılıklı sevgi ve dayanışma içerisinde yapmak (Bayram, 2015, s. 397).

Müesses politik sistemlerle bir çatışma yaşamayan ve yerleşik lokal din anlayışlarıyla çatışma riskinden uzak bir tebliğ anlayışını benimseyen hareket, dünyanın birçok yerinde geniş insan kitlelerine ulaşmaya muvaffak olmuştur. Orta Asya'da Sovyet sisteminin dağılması sonrasında, sair cumhuriyetlerde olduğu gibi, büyük çaplı siyasi, ekonomik, kültürel ve dini krizler yaşanmıştır. Başta Kırgızistan olmak üzere bölge ülkelerine İslam dünyasının dört bir yanından farklı dini temayüllere sahip cemaatler, tebliğ ve irşad amacıyla geldiği gibi Hristiyanlık benzeri dinlerin misyonerlik ve propaganda mekanizması da yoğun bir şekilde faaliyet göstermeye başlamıştır.

Uzmanlar, Diyobendi köklerine rağmen Tebliğ'i, şiddet yanlısı olmayan, siyasetten uzak duran ve gayri-Müslimlere karşı misyonerlik faaliyetleri yürütmeyen bir hareket olarak nitelendirmektedirler (Barbara, 2002, s. 8). Tebliğ Cemaati'nin gayesi, İslam'ı "kapıdan kapıya" sloganıyla yaymak, "Kan dökmeden ikna cihadı"dır (Abdildayev, 2017). Durum böyle olmakla beraber hem hareketin ortaya çıktığı coğrafya hem de İslam dünyasının farklı kesimlerinden bu harekete dini tasavvuru, eğitim ve davet metodu, siyasetle ilgili tutumları ve toplum-insan ilişkileri açısından çok sayıda eleştiri yöneltmiştir. Halkın halkı eğitmesi merkezli bir tebliğ anlayışı toplumdaki yerleşik ulema hiyerarşisi açısından da bir risk oluşturup ulemanın güç ve prestijlerinin sarsılması korkusunu beraberinde getirmiştir. Binaenaleyh bu hareketin geçmiş dönemdeki en büyük tenkitçileri ulema (Mevlana) sınıfından olmuştur (Efe, 2002, ss. 110-118).

Kırgızistan'da İslam ve Kültürel Durum

Satuk Buğra Han'ın (920-958) hükümdarlığı zamanında Fergana vadisinden başlamak üzere bütün Orta Asya Türkleri kitleler halinde Müslüman olmuşlardır (Cebeci, 2016, s. 104). Bu durum Kırgızlar için de geçerlidir. Ancak İslam dininin Orta Asya topraklarında yayılması birden olmamıştır. Tarihi kaynaklarda Kırgızların ne zaman ve nasıl İslamlaştığı yönünde açık ve doyurucu malumat yok denecek kadar azdır (Ünal, 2010, s. 8). Soltonoyev, Erşahin, Erdem, Eraliyev, Düşenbiyev gibi araştırmacılar, Karahanlı devletinin topraklarında yaşayan bazı Kırgız boylarının M. X. Yüzyıldan itibaren İslam dinini kabul etmeye başladığını söyleseler de (Soltonoyev, 1993, s. 135), başta Kırgız tarihçisi S. Mambetaliyev olmak üzere bazı bilim adamları Kırgızların Nakşibendî ve Kadirî tarikatlarının etkisiyle miladi XVI. Yüzyılın sonundan itibaren Müslüman olduklarını söylemiştir (Mambetaliyev, 1972; Monteil, 1992, s. 25). S. Zakirov ve K.İ. Petrov ise Kırgızların M. XVI. Yüzyılın sonundan itibaren göçler sayesinde Tanrı Dağlarına yerleşerek İslam'ı kabul ettiklerini ve İslamlaşmanın bu dönemde Kırgızların başında bulunan yöneticilere idarelerinin devamı için yeni bir ideolojik imkân verdiğini iddia etmişlerdir (Kalberdiev, 2010, s. 10; Zakirov, 1960, s. 13).

Kırgızların İslamlaşma seyrine dair bir başka yaklaşım ise bunun üç aşamada gerçekleştiğini savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre M. 751 tarihinde gerçekleşen Talas savaşı Orta Asya halklarının tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu savaşla Müslümanlık Türk boyları arasında çok hızlı bir şekilde yayılma imkânı bulmuştur. Binaenaleyh Kırgızlar da komşuları gibi Karahanlılar (840-1212), Çağataylar (XIII-XVII) ve Hokand Hanlığı (XVIII-XIX) dönemlerinde tedrici olarak üç aşamada Müslümanlığı kabul etmişlerdir (Cusubaliyev, 2016, s. 63; Özlü, 2015, s. 100). Genel olarak Kırgızların Karahanlı devrinde o topraklarda buldukları göz önünde tutulursa İslam diniyle az çok temasta oldukları söylenilebilir. Uzmanlar, İslam dininin bazı prensiplerinin Orta Asya'da yaşayan Türk boylarının inançlarıyla örtüşmesinin kitlesel İslamlaşmayı kolaylaştırdığını iddia ederler (Bennigsen ve Lemerrier-Quellejay, 1998, ss. 271-272).

Kırgızların İslamlaşma seyri ile ilgili bu kadar farklı ve zamansal olarak birbirinden uzak dönemlerin kabul edilmesinin birçok sebebi vardır. Sovyet akademisine mensup Rus, Kırgız ve diğer tarihçilerin bu hususta yanlı yorumlar yaptığı aşikârdır. Binaenaleyh bu konuda Cusubaliyev'in yaklaşımını esas almak Orta Asya'daki İslamlaşma seyri açısından daha makul görünmektedir.

Türkler doğrudan Araplarla temas kurmaları sonucunda Müslümanlığı Araplardan sade ve yalın bir şekilde almışlardır. Bu durum onların İslam dinini, Peygamberin getirdiği esaslar çerçevesinde ve Sünni çizgide alıp kabul etmelerini sağlamıştır. Fıkıh alanında Ebu Hanife'nin (699-767), itikat ve kelimada İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) bu coğrafyadaki etkilerine bağlı olarak Türklerin dini karakteri Ehli Sünnet, Hanefî ve Mâtürîdî ekseninde gelişip şekillenmiştir. Bu durum günümüzde de büyük oranda varlığını korumaktadır. Öte yandan Mâverâunnehir bölgesinde Ahmet Yesevî, Abdulhâlık Gucduvani, Bahaüddin Nakşibendî gibi gönül erlerinin etkisi de bölgenin tasavvufi geleneğinin oluşmasını sağlamıştır (Cebeci, 2016, ss. 104-105).

Çarlık Rusya hâkimiyetinin Orta Asya'ya kadar uzanması buradaki dini durumu da etkilemiştir. Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği dönemlerinde (1917-1991) Orta Asya toplumlarının dini kimliklerine karşı katı ve menfi bir siyaset uygulanmıştır. Çarlık döneminde Kırgızları Ortodoks Hıristiyanlığa dâhil etme çabaları görülmüşse de başarıya ulaşamamıştır. Sovyetler Birliğinin dine bakış açısı Marksizm'in dinlere yaklaşımı çerçevesinde şekillenmiştir (Bozbey, 2011, s. 21). Sovyetlerin ilk zamanlarından başlayarak yeni ve çok milletli bir devletin kuruluşuyla etnik ayrımcılığın yanında dini ayrımcılık da ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

V. İ. Lenin'in iktidarda olduğu zamanlarda (1917-1923) din politikası nispeten daha yumuşak bir çizgide seyretmiştir. İzlenen bu "yumuşak" politika, liderin siyaset ile din arasında bir bağlantı olmamalı görüşünden kaynaklanmış olabilir. Ancak ilerleyen tarihlerde, 1920'lerden başlayarak din politikası daha sert bir görünüm almaya başlamıştır. İslam'a karşı her açıdan kısıtlamalar başlamış, medreseler ve camiler kapatılmıştır. Din ile ilgili faaliyetler, kitaplar yasaklanmıştır. Bunun yanında Sovyetler Birliği devletin siyasi yapısına uygun olarak sistematik bir şekilde ateizm propagandası yapmaya başlamış ve ilköğretimden itibaren Sovyet vatandaşları ateizme yönlendirilmeye başlanmıştır. Böylece Kırgızlar, sair Sovyet vatandaşlarıyla birlikte, Sovyetler Birliğinin dağılmasına kadar bu tarz bir din politikasıyla yaşamak zorunda kalmışlardır. Ancak Rus yönetimine girmeden önce bu topraklarda İslam'ın güçlü bir şekilde yayılması ve yerleşmesi sebebiyle din, Sovyet egemenliği döneminde tamamen ortadan kalkmamış, aksine Kırgız halkı gizli de olsa inancını bir noktaya kadar muhafaza etmeye muvaffak olmuştur. Sovyet sonrası dini alanda müşahede edilen canlılık ve faaliyet bunun en büyük göstergesidir. Sovyet sonrası kurulan Kırgızistan Cumhuriyetinin demokratik ve laik bir siyaset tarzını benimsemesi sebebiyle din eğitimi

tamamen devletten ayrı olarak, devletin temel eğitim kanunlarına aykırı olmamak kaydıyla, yapılabilir (Kılavuz ve Barlas, 2010, s. 11). Din özgürlüğü kanunu dolayısıyla ülkedeki hiçbir din devletin resmi dini olarak kabul edilmemektedir. Bu da Kırgızistan'da yaşayan tüm vatandaşların hukukunun korunması anlamına gelmektedir. Devlet, birey olarak vatandaşın ibadetine yahut dini grupların faaliyetlerine, temel hukuk çerçevesine aykırı olmamak kaydıyla, müdahale etmez. Mamafih hukuk ihlali durumunda devlet gereken tedbirleri alacaktır. Bu anlamda hiçbir dini program ve dini grup devlet tarafından desteklenmeyip maddi destek verilmeyecektir (Alimova, 2016, s. 133). Başka bir ifadeyle "Devlet, laiklik gerekçesi ile dini alana müdahale etmemekte, halkın din eğitimi ihtiyaçlarını karşılama yönünde bir girişimde bulunmamaktadır. İlk ve orta öğretimin on bir yıl olduğu devlet okullarının programlarında, doğrudan din öğretimi ile ilgili bir ders mevcut değildir" (Cebeci, 2016, s. 113).

Sovyet idaresi, 1943 senesinde Taşkent merkez olmak üzere Orta Asya ve Kazakistan'da Müslümanların din hizmetleri ile ilgili bir idare" kurmasına izin verdi. (Kozukulov, 2015, s. 179) Bunun temel nedeni, kuvvetle muhtemel, devam eden II. Dünya Savaşı'na Müslüman kökenli Sovyet vatandaşlarını motive etme siyasetiydi. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bu din hizmetleri idaresinin Kırgızistan temsilcisi 17 Eylül 1993 tarihinde Taşkent'ten ayrılmış ve yerine Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi (Müftiyat) adıyla müstakil bir idare olarak kurulmuştur (Kozukulov, 2015, s. 181). Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi Başkanlığı, KMDB, (Müftülük) Kırgızistan devlet yapılanması içinde, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığına benzer şekilde bir kurum olmayıp tamamen özerktir (Sağlık, 2010, s. 14). Dini İdare Başkanlığının görevi, Kırgız İslam toplumunun itikat, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili hizmetlerini yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak, ibadet yerlerini ve din eğitimini yönetmektir (Sağlık, 2010, s. 14). Merkez müftülükte camiler, inşaat, medrese ve eğitim kurumları, davet, fetva, hukuk ve kâtiplik ile yakın zamanda açılan gençlik ve kadın birimleri bulunmaktadır (Kozukulov, 2015, s. 185). Müftülükte en aktif faaliyet yapan birimlerden biri de Davet birimidir.

Tebliğ Cemaatinin Kırgızistan'a Girişi

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte siyasi baskı büyük oranda ortadan kalkmıştır. Bağımsız Kırgızistan Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla beraber ülke içinde birçok alanda öze dönüş hareketliliği başlamış ve dini faaliyetler de canlanmaya yüz tutmuştur. 16 Aralık 1991'de "Din

Özgürlüğü ve Dini Kuruluşlar” kanunu kabul edilmiştir (Alimova, 2016, s. 132). Bu kanuna göre Kırgız vatandaşlarının hangi dini inançtan olursa olsun dini hakları ve özgürlükleri devletin koruması altına alınır.

Özellikle Kırgızistan’ın güney bölgesinde dine yönelme hususunda büyük gelişmeler görülmüştür (Kılavuz ve Barlas, 2010, s. 11). Ülkedeki dini canlanma ve devlet tarafından kabul edilen dinle ilişkili kanunlar çeşitli dini hareketlerin ülkeye gelişine ve faaliyet göstermesine imkân vermiştir. Kabul edilen bu kanunlarla diğer Türki cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Kırgızistan’da da İslam’a büyük bir yöneliş olmuş ve İslam’ın toplumsal ve siyasi alandaki rolü büyük bir değişim göstermiştir (Heyat, 2004, s. 276). Böylece yitirilmiş bir geçmiş olarak görülen ve hakkında fazlaca derin bilgiye sahip olunmayan İslamiyet’in toplumdaki görünürlüğü bir anda artmaya başlamıştır. Kırgız toplumunun yaşamakta olduğu bu İslami “uyanış”, öteden beri var olan dini bilgi boşluğunu fırsat bilen misyonerlerin de dikkatinden kaçmamıştır. Ülkedeki siyasi baskıların kalkması, bir yandan Sovyet döneminde yeraltında faaliyet gösteren kurs ve camilerin açıkça hizmet yapmalarına olanak sağlarken, diğer yandan Ortadoğu ve Güney Asya’daki Müslüman ülkelerden gelen resmi ve gayri resmi İslami aktörlerin önünü de açmıştır (Bozbeş, 2011, s.23). Böylelikle Sovyet rejiminin de kısıtlamalarıyla Kırgızlar arasında çok sınırlı olan dini eğitim ve bilgi birikimi bir anda artmaya başlamıştır. Dini bilgiye ulaşmadaki engellerin ortadan kalkmasıyla insanların dindarlaşma sürecine yardımcı olmaya çalışan ancak dini konularda sağlıklı bir eğitim ve irşat yapıp yapamayacağı bilinmeyen (Pay ve Kılavuz, 2009, s. 251) ve özellikle asırlardır halk arasında varlığını sürdüren Hanefi-Matüridiliğin kapsayıcılığı ve ona eşlik eden sufiliğin hoşgörü anlayışından uzak pek çok oluşumun faaliyetleri hızla yayılmaya başlamıştır. Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerinden gelen Selefi/Vehhabi hareketler, Afganistan menşeli Taliban, Pakistan, Hindistan kökenli Diyobendiler, İran merkezli Şîf gruplar ve Türkiye’den gelen diğer cemaatler bu süreçte Kırgızistan topraklarında faaliyet gösteren başlıca gruplar olmuşlardır. Bu gruplar tebliğ, propaganda, eğitim, dini temayül ve siyasetle kurdukları ilişkiler açısından oldukça farklı metotlara sahiptirler. Farklı temayüller umumiyetle şu başlıklar altında toplanabilir (Bozbeş, 2011, s.24):

1. Siyasetten uzak durarak halka İslam’ı öğretmeye çalışanlar.
2. Politik bir güç elde edip siyasi ajandaları doğrultusunda ilerlemeyi hedefleyenler.
3. Hilafet veya İslami bir yönetim anlayışını oturtmak için mevcut

durumu şiddet yoluyla değiştirmeyi amaçlayanlar.

4. İslami bir yönetim anlayışını savunan ancak şiddeti bir araç olarak görmeyenler.

5. Amerika, Avrupa ya da Rusya'nın aşırılıkçı ve şiddet yanlısı diye suçladığı dinî örgütler olduğu gibi, aynı ve benzeri devletlerce ılımlı Müslümanlığın bölgedeki timsali diye gösterilip desteklenen dinî hareketler de vardır.

Bugün Kırgızistan'da açık veya gizli şekilde İslami propaganda ve irşat faaliyeti yapan otuzdan fazla İslami grup vardır. Resmi veya gayri resmi yollarla faaliyet yapmakta olan bu çok sayıdaki dini gruptan sadece bazıları toplumun önemli bir kısmına hitap edebilmektedir. Bunlardan en etkili olanları ise, sadece Kırgızistan'da değil bütün Orta Asya'da faaliyet gösteren Hizbu't-Tahrir, Tebliğ Cemaati ve Selefiyye gibi gruplardır (Bugubaev, 2013, s. 5).

Yukarıda zikredilen gruplar içerisinde en etkili ve yaygın olanı ise Tebliğ cemaatidir. Tebliğ cemaati halk içinde daha çok "Davatçılar" (Davetçiler) olarak bilinmektedir. Kırgızistan'da faaliyet gösteren en güçlü ve en yaygın dini grup olan Tebliğ cemaatinin (Aydar, 2014, s. 513) temel amacı başta ülkenin kuzeyinde dini bir irşat faaliyeti yürütmektir. Zira güney tarafa nispetle kuzey tarafta dine karşı ilgi oldukça zayıftır (Rotar, 2008). Sonrasında ülkenin güneyinde de kendi faaliyetlerini yürütmeye başlayarak Kırgızistan'daki en yaygın dini hareket düzeyine gelmiştir. İlk nesil vaizlerin/davetçilerin tamamı Sri Lanka, Pakistan ve Hindistan'dan gelen yabancılardan oluşmaktaydı (Murzahalilov, 2010, s. 186).

Gelen vaizlerin ilk amacı, dini toplumun geniş kesimlerine olabildiğince yaymaktı. Dışarıdan gelenler yerli dilleri (Kırgızca ve Rusça) bilmemeleri dolayısıyla yanlarında tercümanları bulundururlardı. Bir müddet sonra tercüman yardımıyla halkla sohbetler ortadan kalkmıştır. Çünkü bu cemaate Pakistan ve Hindistan'da din eğitimi alan yerli öğrenciler de katılmaya başlamışlardır. Faaliyetlerin yerli diller üzerinden yürütülmesiyle cemaati izleyenlerin sayısı da artmıştır. Günümüzde faaliyet gösteren vaizler/davetçiler arasında yurt dışında profesyonel din eğitimi alanlar olduğu gibi bu alanda bu tarz bir eğitim almayanlar da bulunmaktadır (Murzahalilov, 2010, s. 186). Tebliğ cemaati sair dini gruplar gibi dışarıdan gelen bir hareket olmasına rağmen ülkedeki irşat, eğitim ve diğer faaliyetleri itibarıyla tamamen yerli bir yapıya ve kadroya kavuşmuştur (Cebeci, 2016, s. 114). Bunlar Sünni-Hanefi bir çizgiyi takip

etmekte, halk ile kolayca kaynaşmakta ve ülkenin her köşesinde rahatlıkla faaliyetlerini gösterebilmektedirler (Cebeci, 2016, s. 114).

Yayımla süreci, Kriz ve Normalleşme

Kırgızistan'da din eğitimi, daha ziyade okul dışında, isteyenlerin katıldığı cami kurslarında veya medrese adıyla faaliyet gösteren kurumlarda verilmektedir (Pay ve Kılavuz, 2009, s. 250). Dolayısıyla medreseler devletten izin alarak açılmış olup, yaygın eğitim alanında faaliyet gösteren ve din eğitimi alma özgürlüğünden yararlanmak isteyen bireylerin bu ihtiyaçlarını karşılayan önemli kurumlar durumundadır. 2017 verilerine göre Kırgızistan'da Din Komisyonluğunun onayından geçen toplam 102 medrese bulunmaktadır. Fakat bunların sadece 78'i faaldir, diğerlerinin ise bazı nedenlerden dolayı kapalı oldukları bilinmektedir (Orozobekova, 2017, s. 4). Bunun dışında Kırgızistan'ın genelinde resmi olmayan 95 medrese tespit edilmiştir (Ergeşov, 2018). 8 medrese ise ilgili makamlarca teknik altyapıları ve fiziksel şartları taleplere cevap vermediği için kapatılmıştır. Yine bu bağlamda bazı cami kurslarının ve hücre tarzında gayri resmi faaliyet gösteren Kur'an kurslarının olduğunu da hatırlatmak gerekmektedir. Söz konusu medrese ve Kur'an kurslarının çok azı günün taleplerine uygun bir şartta hizmet verebilmektedirler. Kırgızistan Müslümanlar Başkanlığı'nın verdiği rakamlara göre bu gün bu medreselerde okuyan öğrencilerin sayısı 6 bin civarındadır. Ancak Orozobekova medrese öğrencilerinin bu sayıyla sınırlı olmadığını ve resmi olmayan kurslar da hesaba katıldığında bu miktarın çok daha fazla olabileceğini iddia etmektedir (Orozobekova, 2017, s. 4). Kırgızistan'da medreselere öğrenciler ancak dokuzuncu ya da on birinci sınıfı bitirdiklerine dair belge getirmeleri durumunda kayıt yaptırabilmektedirler.⁴

Kırgızistan Cumhuriyeti, Sovyet sonrası bağımsızlığını kazanan diğer Orta Asya ülkeleri gibi, siyaset, ekonomi, eğitim, toplumsal hayat ve kültür politikaları itibarıyla yoğun bir yeniden yapılanma süreci yaşamıştır. Doğal olarak bu süreçte her düzeyde dini kriz de olmuştur. Müslüman Kırgız halkının öze dönüş talepleri yanında uzun yıllar din karşıtı Sovyet kültürünün izlerini taşıyan ve bunu kimliğinin bir parçası olarak yaşayan insanlar arasında dine karşı tutum farklı olmuştur. Bu krizlerin ortasında Kırgızistan'a gelen cemaatler de krizin bir parçası olarak faaliyet göstermişlerdir. Selefilik örneğinde görüldüğü gibi lokal kültürleri ihmal edip toplumla çatışma yaşayan gruplar bu süreçte Orta Asya ve Kafkasya toplumları arasında derin krizlere yol açmışlardır. Tebliğ cemaati gibi

4 Ülkede zorunlu eğitim on bir senedir.

siyasetten uzak ve lokal kültürlerle uyumlu bir şekilde çalışmayı prensip edinen gruplar ise yaşadıkları düşük profilli çatışmalara rağmen büyük oranda tutunmaya muvaffak olmuş, kısa bir süre içerisinde yerel resmi makamların da onayıyla geniş ve kitlesel bir tebliğ/irşat ağı kurmaya muvaffak olmuşlardır.

Cemaatin ortaya çıktığı Hint alt kıtasında olduğu gibi, Kırgızistan'daki cemaate ait medreselerde de genellikle sadece İslami ilimler okutulmaktadır. Diğer taraftan medreselerin programlarında genellikle XVIII.-XIX. asırlarda okutulan müfredat öğretilmektedir. Ancak yüz yıl öncesinde bölgedeki medreselerin okul müfredatında bugünkü medrese müfredatından farklı olarak matematik, coğrafya, fizik, kimya, astronomi, mantık ve psikoloji gibi dersler de okutulmaktaydı (Orozobekova, 2017, s. 9). Fakat günümüzde okutulan dersler akaid, Arapça ve belagat, Tefsir ve usulü, Hadis ve usulü, Fıkıh ve usulü dersleriyle sınırlıdır. Yani çoğunda sosyal bilimler ile eğitim bilimlerine yer verilmeyerek, sadece söz konusu dersler verilmektedir. Dolayısıyla başta cemaate ait medreseler olmak üzere, ülkedeki çoğu medresenin öğretim programlarının çağdaş sorunlara cevap verecek nitelikte olmadığını söylemek mümkündür. Bununla beraber Kırgız hükümeti, 2017 yılından itibaren ülkede dini eğitim veren kurumlarda, özellikle medreselerde, sosyal bilimler ve eğitim bilimleri gibi derslerin okutulması üzerinde çalışmalara başlamıştır.

Davetçiler genellikle beş-altı kişilik gruplar halinde davete çıkarlar. Sayıları bundan biraz fazla veya az olabilir (Dooronbekov, 2009, s. 94). Davete katılanların yaşı 16 ile 70 arasındadır. Ancak grubun çoğunluğunu 19 ile 45 yaş arasındakiler oluşturmaktadır (Murzahalilov, 2010, s. 187). Üç günlük, kırk günlük ve dörder aylık sürelerde üç ayrı program dâhilinde tebliğe çıkmaktadırlar (Cebeci, 2016, s. 114). Davetçiler vardıkları bölgenin camisine gider ve oraya yerleşirler. Yemeklerini genelde kaldıkları camide kendileri pişirip yer ve zaruri ihtiyaçlarını yine orada karşılarlar. İstirahat etmek ve yatmak için de camileri kullanırlar (Dooronbekov, 2009, s. 94). Zira her cami Tebliğ Cemaati için bir faaliyet karargâhı durumundadır (Cebeci, 2016, s. 114).

Tebliğciler çalışmalarının sistematik şekilde yürütülebilmesi ve faaliyetlerinin devamı için, gittikleri camilerde ve diğer mekânlarda faaliyetleri süresince şu 20 şarta bağlı kalmaktadır:

1. Dört şeyi severek yapmak:

- a. Ulul-emr, Emire itaat: Herkes bulunduğu kabile veya grubun seçilmiş olan başkanına (emirine) itaat etmeli.
- b. Geceleri teheccüd namazlarını kaçırmamak.
- c. Farz namazlarını cemaatle kılmalı ve farz namazlardaki “iftitah tekbirine” yani “tekbirullah’a” mutlaka yetişmek.
- d. İctimai-amelde bulunması, yani topluca yapılan amelleri, ibadetleri kaçırmamak (namaz, talim vs)

2. Dört şeye karışmamak:

- a. Faaliyette, yani tebliğde bulunulan süre boyunca siyaset işlerine karışmamalı ve siyaset konuşmamalı.
- b. Mezhep işlerine karışmamalı, yani mezhepçilik yapmamalı. (Ancak bu Tebliğcilerin mezhepsiz veya mezhebe karşı olduğu şekilde anlaşılmalıdır.)
- c. Gidilen caminin iç işlerine karışmamalı.
- d. Şahısların, cemaatlerin veya genel olarak ümmetin eksikliklerini dillendirip alay etmemeli.

3. Dört şeyden, davranıştan korunmak ve sakınmak:

- a. Davetçiler gidilen yerde eğer herhangi bir eksiklik varsa veya bir şeye ihtiyaç duyulursa, yerli halktan veya cami cemaatinden bunu istememelidirler. Önce iki rekât namaz kılıp Allah’tan istenmeli ve her halükarda kendi imkânlarıyla ihtiyaçlarını gidermelidirler. Yani 3 gün, 40 gün ve 4 aylık davet/tebliğ için gidildiğinde tüm ihtiyaçlarını karşılayacak para veya malzemeleri yanlarında bulundurmak zorundadırlar. Örneğin: Mutfak malzemesi, gıda, battaniye vs.

Bu prensipten maksat, insanlara herhangi bir sıkıntıya düşüldüğü zaman önce Allahtan isteyip sonra başkalarından sormayı öğretmektir.

- b. Herhangi bir kimseden (özellikle de yerlilerden) hiçbir şey beklememelidir: Bir şey yaparken karşılık beklentisi olmadan Allah rızası için yapmalıdır.

- c. Birilerinin eşyasını izinsiz almamalı ve kullanmamalıdır.

d. İsrraftan kaçınmalıdır.

4. Dört şeyi azaltmak:

a. Yemeyi, yemek vakitlerini azaltmak: Yani günde 3 vakit yemek yemeye alışmalı. Gün boyu azar azar yiyip içerek günü geçirmemelidir.

b. Uykuyu azaltmalıdır.

c. Camiden sebepsiz dışarıya çıkmayı azaltmalıdır.

d. Gereksiz, faydasız, yasaklanmış konuşma ve davranışları terk etmeli (terk-i malayani), vakti manevi kazanç sağlamayan şeylerle geçirmemelidir.

5. Dört şeyi, ameli çoğaltmak:

a. Daveti/tebliği (iyiliğe çağırıp, kötülükten men etmeyi) çoğaltmalıdır.

b. Talim-i mutalim-i çoğaltmak: Yani öğrenip-öğretmeyi çoğaltmalıdır.

c. Zikrullah-ı çoğaltmak: Her zaman Allah'ı anmayı alışkanlık haline getirmelidir.

d. Hizmeti çoğaltmak: *İkram-ı müslimin ve ihtiram-ı müslimin eylemelidir*: İnsanlara karşı saygılı ve yumuşak olmak yalnız dini bir görev değil tebliğin etkili olması için gerekli bir şarttır. Başkalarının, özellikle yaşlıların, komşuların, yoksulların haklarına riayet edilmeli ve daima kendi hukukundan feragat etmeye hazır olunmalıdır. Özetle temel kural her şeyi düzene göre yapmak olmalıdır.

Aslında çoğu ülkede bu 20 şart/prensip yerine 12 şart uygulanır. Bu şartların 12 veya 20 olarak uygulanması ise, ülkelerin uyguladığı din politikası ve halkın dini durumuna göre belirlenir. Bazı ülkelerde bu cemaatin faaliyetlerinin yasaklanması da, cemaat mensuplarının farklı arayışlar içine girmelerine neden olmaktadır. Örneğin eski Sovyet ülkelerinin çoğunda Tebliğ cemaati mensupları faaliyetlerini gizli bir şekilde yürütmektedirler. Buna Tebliğciler "Mekke usulü" derler. Çünkü Hz. Peygamberimiz (sav) İslam'ı Mekke'de gizli tebliğ ederdi. Medine'de ise açık bir şekilde tebliğ etmişti. Yani hangi ülkede hükümet davete/tebliğe karşı çıkıp faaliyetlerini yasaklamışsa o ülkede Mekke usulünde tebliğ işleri yürütülür ve genellikle evlerde toplanıp sohbet edilir. Eğer davetçiler sokaklarda rahatça dolaşarak insanları camiye veya evlere çağırabiliyorsa buna Medine usulü denir. Örneğin; Türkiye, Kırgızistan,

Avrupa, Hindistan, Pakistan gibi ülkelerdeki davet şekline Medine usulü denir. Çin, Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'da Mekke usulü uygulanır.

Tebliğ cemaati üzerinde araştırma yapan Batılı uzmanlar bu grubun faaliyetlerini birbirine oldukça uzak yorumlarla değerlendirmişlerdir. Mesela İslam araştırmaları uzmanı eski CIA mensubu Graham E. Fuller, Tebliğ cemaatini siyasetten uzak, dini kapıdan kapıya yaymaya çalışan bir hareket olarak tanıtırken Mark Garborio bunların cihat yoluyla dünyayı ele geçirmeye çalışan bir grup olduğunu öne sürmektedir (Yegorov, 2016, s. 8). Orta Asya ülkelerinin din politikası ve dini hareketlere yaklaşımına bakılınca birbirinden çok farklı olmayan uygulamalar görülür. Bu konuda Ahmet İzzet Bozbey şunları söylemektedir:

“Kırgızistan’ın ve diğer Orta Asya Cumhuriyetleri’nin de İslam konusundaki tutumunun sorunlu olmadığı düşünülmemelidir. Orta Asya devletlerinin İslami hareketlere kuşkulu ve sorunlu yaklaşımını kısmen açıklayabilecek ortak faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler kısaca şöyle sıralanabilir: Orta Asya’nın ortak Sovyet geçmişi, Orta Asya ülkelerinde demokratik kurumların zayıflığı ve iktidarı elinde bulunduran elitlerin otokratik karaktere sahip oluşu, bölgenin Afganistan ile coğrafi ve etnik yakınlığı ve iki bölge arasındaki ekonomik ve sosyal etkileşim, Orta Asya’da siyasi sınırların belirlenmesinde etnik sınırların göz ardı edilmiş olması ve son olarak Orta Asya Cumhuriyetlerinde çok sayıda yabancı menşeli dini grup ve kuruluşun kontrol dışı faaliyet göstermesi (Bozbey, 2011, s. 33).”

Bu açıdan Kırgızistan’ın dini hareketlere yaklaşımını komşu ülkelerin yaklaşımından ayrı tutmak da mümkün değildir. Ancak bütünü tamamen aynıdır demek de yanlış olur. Çünkü komşusu Özbekistan ve Türkmenistan ile karşılaştırılınca aradaki fark açıkça göstermektedir ki Kırgızistan Orta Asya’daki gerek dini hareketlere gerekse halkın siyasi taleplerine göreceli olarak en özgürlükçü tavır takınan ülkedir. Tebliğ cemaat hareketine gelince şunu söylemek mümkündür: Orta Asya ülkelerinden Kazakistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan’da güvenlik açısından potansiyel tehdit olarak görülmektedir ve her açıdan kısıtlanmaya çalışılmaktadır (Murzahalilov, 2010, s. 189). Kırgızistan’da ise bu hareket, ülkenin başsavcılığı tarafından 2009 yılında mahkemeye başvurulup takibe alınmış komşu ülkelerdeki gibi bir tehdit unsuru olduğu kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Ancak daha derin ve nitelikli

bir araştırma yapmak amacıyla başvuru mahkemeden geri çekilmiştir (Murzahalilov, 2010, s. 189). Bu cemaate katılanlar dış görünüşleriyle, giydikleri elbiselerle ve genelde sakal uzatmalarıyla halk arasında da olumsuz tepkilere maruz kalmaktadırlar.

Kırgızistan Müftülüğünün 2012 yılındaki baş Müftüsü Çubak Acı Calilov ülke medyasında oldukça güçlü olan "Azattyk" mensubu gazetecilerle sohbetinde bu cemaat hakkındaki temel hususları konuşmuştur. Gazetecilerin sordukları sorulardan toplum içinde bu cemaate karşı birtakım güvenlik endişelerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu röportajın metni şöyledir:

"Azattyk": "Halk içinde davetçilere karşı tepki aynı değildir. Onların evlere kadar girmelerine karşı olumsuz tepkide bulunanlar da var. Bunun dışında davete çıkanların anne babalarını, çoluk çocuklarını bırakıp davet turlarına çıkmalarından yana bir rahatsızlık var. Bu durumu bir düzene oturtmak için ne yapılması gerektiğini düşünüyorsunuz?"
Calilov: "Bize kesinlikle davet gerekmektedir, hatta buna bir kurtuluş demek de mümkündür. Çünkü kumar oyunlarına kendilerini kaptıranları, alkolizme kayanları ve daha birçok manevi hastalıktan insanları kurtaranlar umumiyetle bu davetçilerdir. Tabi ki iş, faaliyet olan yerde eksiklikler de olur. Bu eksikleri gidermek amacıyla Kırgızlara uygun bir tarzda davet yapılması için çaba göstermekteyiz. Bunun üzerine bir buçuk senedir davetçiler için özel kurslar düzenlenmektedir. Burada davete çıkacakların bilgi seviyesini daha da arttırmak için çaba gösterilmektedir..."
Azattyk: "Davete nasıl insanların çıkması gerek? Günümüzde dini eğitim alan da almayan da davete çıkmakta." Calilov: "Tabi ki davet bu ilmi bilenlerin işidir. Bilen adamın çıkıp konuşması gerek. Bununla birlikte kendi dediklerini kendisi uygulayan, tecrübeli birisi olması gerek... Evet, gününüzde dini hususlarda bilgili olan ve olmayan, hapisten henüz çıkmış ve içkiyi henüz bırakmış insanlar da davete çıkmaktadırlar. Fakat bunun pratik İslam'ın bir tatbiki olarak algılanması gerek. Davete çıkan on adamdan birisi bile bilgi sahibi olursa diğer dokuzuna birçok şey öğretir. Kırgızlarda "bir duymaktan bir görmek iyidir" derler. Bunun gibi davete çıkmakla İslam'daki çok şeyi uygulamada görür, öğrenir. Davetin felsefesini anlar. Tecrübe de kendi sonuçlarını verir. Bu nedenle davete çıkanların hepsinin öğretici diye algılanmaması gerekir. Davet içinde öğrenmek meselesi de

vardır (Baktıbaev, 2012)."

Bu röportajdan da anlaşıldığı üzere Kırgız diyaneti Tebliğ cemaatinin faaliyetlerini meşru ve akredite kabul etmektedir.

Günümüzde Tebliğ cemaati Kırgızistan'da Müftülüğün bir bölümü olarak kendi faaliyetlerine devam etmektedir. Fakat karşı tepkiler dolayısıyla faaliyetlerini bazı sınırlamalar ve kurallar çerçevesinde yapılabilmektedir. 16 Şubat 2003 tarihinden itibaren davet işleri ancak Kırgızistan Müslümanları Dini Başkanlığı tarafından verilen izin çerçevesinde yürütülebilmektedir. (Murzahalilov, 2010, s. 188) 10 Şubat 2009 tarihinden başlayarak KMDB tarafından davete çıkacak kişiler için gerekenler tespit edilip Davet bölümü için özel kurallar oluşturulmuştur. Dolayısıyla ancak KMDB tarafından çizilen şartlara uygun kişiler davet faaliyetlerini yapabilmektedirler.

Tebliğ cemaati içinde 2009'da KMDB tarafından oluşturulmuş olan bu kurallara uymayıp izinsiz bir şekilde tebliğ ve irşat faaliyeti yürüten birkaç davetçi grup tespit edilmiştir. Bölge emniyeti ve KMDB bu davetçilerin "İnkar yakın" ciler adlı bir grup olduğunu ifade etmiştir. İnkar yakinciler "Allah'ın dinini yaymak isteyen Allah yardım eder" sloganı çerçevesinde resmi belge ve maddiyata ihtiyaç duymadıklarını iddia etmekte, gidecekleri yere de modern ulaşım vasıtalarını kullanmadan yürüyerek ulaşmayı tercih etmektedirler. Resmi kurallara uymamaları ve aşırı görüşleri sebebiyle 15 Haziran 2017'de Bişkek Oktyabr İlçe mahkemesince İnkar yakincilerin faaliyet yapması yasaklanmıştır. Fakat KMDB davet birimi İnkar yakincilerin bu tür davranışlarının halka ve memlekete hiçbir zararı olmayacağını, zamanın imkanlarından faydalanmayı reddetmeleri hasebiyle bundan sadece kendilerinin zarar görebileceğini ifade etmişlerdir. Devletin denetimleri ve KMDB davet biriminin müdahaleleri sonucu, az sayıda olan bu grup mensupları günümüzde diğer davetçiler gibi genel kurallara uygun şekilde faaliyetlerine devam etmektedirler (Esenalieva, 2016).

Davet faaliyetlerinde aktif görev alacak kişilerin ilk önce KMDB'na izin için başvurmaları gerekmektedir. Davet işini ise gittikleri yerlerin kadısı ve baş imamının kontrolü altında gerçekleştirmeleri gerekmektedir (Murzahalilov, 2010, s. 188). Davete çıkacak insanların adı soyadı ve gereken bilgileri kayıt altına alınarak ilgili tarafa izin için gönderilmekte; Söz konusu başvuruya baş müftülük tarafından izin verilince davete çıkılabilmektedir. Bunların dışında davete çıkacaklara ne devlet ne de Müftülük tarafından maddi destek verilmemektedir. Dolayısıyla davete

çıkacak kişinin masraflarını kendisinin karşılaması gerekmektedir.

Davete çıkacak kişinin belirlenen kurallara göre aşağıdaki belgeleri bulundurması şarttır:

1. İç işlerinden belge (Belge 1)
2. Kalmakta olduğu yerin baş imamından ilgili alanda ilmi seviyesinin yeterli olduğuna dair resmi belge (Belge 2)
3. Ailesinden izin kâğıdı (Belge 3)
4. Pasaport veya kimliğini ispatlayan herhangi bir belge
5. Yabancı bir kültürü temsil eden giysi giymemek ve temizliğine dikkat etmek.

Beş numaralı kural daha çok halk içinde faaliyet gösteren cemaat mensuplarının dış görünüşlerine yönelik tepki sebebiyle kabul edilmiş intibai vermektedir. Bunların dış görünüşü çoğunlukla pantolon üzerine giydikleri uzun bir elbise ve uzattıkları sakaldan ibarettir. Giydikleri elbiseler bu hareketin çıktığı Hindistan topraklarında giyilen giysileri andırmaktadır. Halk içinde “erkek adam uzun, dizlere kadar giyer ve dizinden aşağı uzun elbise giymez” şeklinde yerleşik bir kanaat söz konusu olduğu için bu kıyafet (EK 1. fotoğrafta gösterilmiştir) tepki çekmektedir. Sakal hususu da benzer şekilde estetik açıdan, aktif davet yürütenlerin sakallarını düzeltmeden ve şekil vermeden bırakmaları sebebiyle, tartışmalara ve eleştirilere konu olmaktadır. Sakalla ilgili bir diğer eleştiri de, genç yaştaki davetçilerin sakal bırakmaları hususudur. Çünkü bu durum yaygın popüler Kırgız kültüründe karşılığı olmayan bir uygulamadır. Kırgızlarda eskiden sakalı altmış yaşlarına gelen erkekler uzatırdı. Bundan dolayı yaşlı erkeklere saygı göstergesi olarak “aksakal” denilirdi. Sakal bırakmış yaşlı insanlar bu şekilde hitap edilmesi günümüzde de Kırgızlar arasında varlığını sürdürmektedir. Orta yaş Kırgız erkekleri ise isterlerse sadece bıyık bırakırlardı. Mezkûr uygulamalar sebebiyle davetçiler toplum içinde sürekli bir eleştirinin konusu olmaktadır. Kırgızistan müftülüğü de mevcut problemler çerçevesinde davetçilerin kıyafet ve dış görünüşünü Kırgız kültürüne (EK 3. fotoğrafta gösterilmiştir) yakın bir tanımlama çerçevesinde düzenlemiştir. Ancak bu kurallar henüz geniş anlamda uygulamaya konulamamış, davetçiler mevcut ve eleştirilere konu olan kıyafetleriyle faaliyetlerine devam etmektedirler.

Bu kuralların ihdas edilmesindeki temel amaç, tebliğ cemaatinin faaliyetlerini müftülük çatısı altında ve müftülüğün kontrolü dâhilinde yürütmeyi temin etmektir. Bu durum elbette Kırgız toplumundaki din ve irşat faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için başarılı bir strateji olarak görülmelidir. Kılık kıyafet düzenlemesi de büyük oranda toplum nezdindeki olumsuz imajı ve gerginlikleri ortadan kaldırma amacına yöneliktir.

Belge 1

İç İşlerinden Belge

The image shows a blank registration form titled "KATTOO BAPARVACHY". The form has several columns and rows for data entry. The columns are labeled in Kyrgyz: "KATTOO BAPARVACHY", "TUTKANIN ISMI", "TUTKANIN MAMURU", "TUTKANIN MAMURU", "TUTKANIN MAMURU", "TUTKANIN MAMURU", "TUTKANIN MAMURU", "TUTKANIN MAMURU", "TUTKANIN MAMURU". The rows are numbered from 1 to 10. There are also fields for "TUTKANIN MAMURU" and "TUTKANIN MAMURU" at the bottom.

Belgenin Türkçe'ye Tercümesi:

KAYIT KÂĞIDI

Nereden çıktı _____

Nereye gidecek _____

Gidiş “_” ___ 2014

“_” günlük cemaat

Geliş “_” ___ 2014

No	Adı soyadı	Doğum Yeri	Kaldığı Yeri	Doğum Tarihi	Davete çıkma hakkında bilgi	ROVD İmam hatip açıklaması	Pasaport No	Ailemin rızasıyla ve kendi paramla davete çıkmaya geldim
								Miktar
								İmza

Belge 2

Kalmakta olduğu yerin baş imamından ilgili alanda ilmi seviyesinin yeterli olduğuna dair resmi belge

КЫРГЫЗСТАН МУСУЛМАНДАРЫНЫН
ДІН БАШКАРМАЛЫҒЫ

720000 КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ
Бишкек шаары, Ташкент көчөсү, 57
Тел: +996 (312) 48 63 22, 48 63 44, 48 63 43
Факс: +996 (312) 48 63 77, 48 63 23, 48 63 44
И-мэйл: www.madhyat.kg
e-mail: kg-madhyat@mail.ru

ДУХОВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ
МУСУЛЬМАН КЫРГЫЗСТАНА

720000 КЫРГЫЗСКАЯ РЕСПУБЛИКА
г. Бишкек, ул. Ташкент 57
Тел: +996 (312) 48 63 22, 48 63 44, 48 63 43
Факс: +996 (312) 48 63 77, 48 63 23, 48 63 44
Web-адрес: www.madhyat.kg
e-mail: kg-madhyat@mail.ru

ТӨМӨН КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ, БИШКЕК, ГОГОЛ, 6, 57, БИШКЕКТИН-796 313 48 63 22 47 مەن بىر مەنبەئە بوشىڭمۇ، ش. غورۇل
p/c: K296423440308, Үндөсөй факска: 040 706 6000, 0406 12984, 0406 020119970214

№ 05-274 / 14 / 05 2015.

БИСМИЛЛАХИР РАХМАНИР РАХИМ УРУКСАТ БАРАҒЫ

Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармасы Алла Тааламен ираазимчилиги үчүн, кимбилеги Ислам динибиздин негиздерин түшүндүрүү, мусулманчылыктын асыл сапаттарына, кыймылдуулукка, сабырдуулукка жана өз ара урмат – сый мамилеле болуп, Ата – мекенин сүйүүгө, улуттар аралык ынтымакка чакыруу максатында төмөндөгү (13) китепден турган Кыргызстандын атуулдарын (дааватчыларды) Иса облусуна, Кызыл-Р шаарына " А" 04 2015 " 26" 05 2015 чейин 10 күнүн жөнөтөт.

Ушул жогорудагы аты көрсөтүлгөндөрдөн башка бул китептер менен бирге жүрүп даават кылгандары уруксат берилбейт. Ошондой эле уруксаты жок чыгып даават кылгандардын жоопкерчилигин Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармасы өз меймунна дабайт.

Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармасы жергиликтүү бийлик кызматкерлеринен мыйзамдуу даават иштерин жүргүзгөндөрү жардам көрсөтүүлөрүн суранат. Казыларга жана расмий дин кызматкерлерине жогорудагы аты аталган дааватчылардын жободо көрсөтүлгөн милдеттерин аныктоо менен жашоо шарттарына көмөк көрсөтүү, туура эмес иш жасагандары байкалса Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармасына маалымат берүү ишин жүктөлөт.

Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармасы тарабынан дааватчылар бир гана облустарга жөнөтүлөт, ошондой эле бул көрсөтүлгөн уруксат барагы менен Кыргызстандан башка мамлекеттерге дааватчыларды жөнөтүүгө уруксат берилбейт.

КМДБ нын Даават (түтүн-чыкыт) бөлүмүнүн башчысы

Сайтмен Бишкээдин аямы (Даават бөлүмү) 000284

Belgenin Türkçe'ye Tercümesi:

Kırgızistan Müslümanların Dini Başkanlığı

Bismillahirrahmanirrahim

İzin kâğıdı

Kırgızistan Müslümanlarının Dini Başkanlığı Allah razısı için, halkımıza İslam dininin prensiplerini anlatmak, Müslümanlığın eşsiz niteliklerini, tertipliğe, sabırlığa ve kendi aralarında saygılı davranışta olup vatani sevmeye, uluslararası birliğe davet etmek amacıyla aşağıda () kişiden oluşan Kırgızistan'ın vatandaşlarını (davetçileri) _____ bölgesine, _____ şehrine “_” _ 2015 - “_” _ 2015 kadar () güne göndermektedir.

1. 2. 3....

Burada adı yazılı olanlar dışında kimsenin gayri resmi olarak davete çıkmasına izin verilmez. İzinsiz çıkıp davet yapanlar için Kırgızistan Müslümanlarının Dini Başkanlığı hiçbir sorumluluk kabul etmez.⁵

Kırgızistan Müslümanlarının Dini Başkanlığı yerli idarenin kurallar içinde davet ve irşat hizmeti yapanlara destekte bulunmasını rica eder.⁶ Kadınlara ve resmi din adamlarına yukarıda adı geçen davetçilerin davete konu işlerinde ve barınma konusunda yardımcı olmalarını, eğer kural dışı işlerde buldukları fark edilirse de Kırgızistan Müslümanlarının Dini Başkanlığına bildirilmesini ister.

Kırgızistan Müslümanlarının Dini Başkanlığı tarafından davetçiler tek bir bölgeye gönderilmektedir. Davetçilerin aldıkları izin belgesiyle Kırgızistan'dan başka memleketlere davete çıkmalarına izin verilmemektedir.

KMDB'nın Davet
bölüm başkanı

Saypiyev Bilalidin Acı
(Davet bölümü)

⁵ Ülke içinde davette tecrübe kazananlar yurtdışına çıkabilir. Yol masrafı, vize işlemleri davetçinin kendi sorumluluğundadır.

⁶ Bunun dışında Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinden “Bize cemaat gönderin” talebinde bulunan yerler vardır.

Belge 3

Ailesinden izin kâğıdı

АНЫКТАМА

Мен _____
(Ф.И.О.) Үй-бүлөсү, Аты-энес, Акыя, балдары

Бул _____
(Диниятка бара турган кишинин Ф.И.О.)
Диниятка баруусуна каршы эмесмин.

Кошу: _____

Дата: «__» ____ 201__ ж.

АНЫКТАМА

Берилет бул аныктамга _____
Диниятка чыгуучу жарыянын аты-жөнү

Туулган жылы «__» ____ ж. _____
(облус, район, шаар, айыл өкмөтү, кичкөсү, үй номери.)
ИНМдин карамагында катталып, Хизмат-Тажрир ж.б.
экстремисттик уюмдарга тиешеси жок.

Бул аныктамгага талаштар: Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармасы

ИНМ _____
(РОИД, ГУВД, ОБД, ГОМ, Учетный)

Кошу: _____

Дата: «__» ____ 201__ ж.

Моор: _____

АНЫКТАМА

Бул _____
(Ф.И.О.)
Ислам дининин фарслары тууралуу түшүнүккө ээ (кыскача, орточо, терең).

Намазга жетээрлик сүрөө жаттаган (Кыргыз алфавитинде, Араб алфавитинде)

Имам: _____
(Ф.И.О. Облус, район, шаар, айыл)

Кошу: _____

Дата: «__» ____ 200__ ж.

Belgenin Türkçe'ye Tercümesi:

TAKDİR KÂĞIDI (1)

Ben _____

(Adı soyadı, ailesi, anne babası, eşi, çocukları)

Bu _____

(Davete çıkacak adamın adı soyadı)

Davete çıkmasına razıyım

İmza ____ tarih: “_” ____ 201_y

TAKDİR KÂĞIDI (2)

Bu _____

İslam dini hakkında bilgi sahibidir (basit, orta, çok iyi)

Namaza yetecek kadar sure ezberlemiştir (Kırgız alfabesinde, Arap alfabesinde)

İmam _____

(Adı soyadı, bölge, ilçe, şehir)

İmza _____ tarih “_” ____ 201_y

TAKDİR KÂĞIDI (3)

Verilmekte bu takdir kâğıdı _____

—

(Davete çıkacak adamın adı soyadı)

Doğum tarihi “_” ____ 19__y _____

(bölge, ilçe, şehir)

(köy, sokak, ev numarası)

_____ İç işleri bakanlığının kayıt altında olup Hizbut Tahrir vb. terör topluluklarla ilişkisi yoktur.

Bu takdir kâğıdına aday: Kırgızistan Müslümanlarının Dini Başkanlığı

İmza ____ tarih “_” ____

Mühür _____

Böylece Tebliğ cemaatinin faaliyetleri devlet tarafından ülkeye uygun hale getirilmiş ve Müftülüğe bağlanmak suretiyle konumu sağlamlaştırılmıştır. Günümüzde bu hareket ülkenin her bölgesinde kendi faaliyetlerini rahatça yürütebilmektedir. Son yıllarda davete çıkanların sayısı da artmıştır. Davete çıkanlar içinde sıradan dindar/muhafazakâr insanların yanısıra tüccarlar, kültür adamları, bilim adamları ve öğrenciler de bulunmaktadır (Abdılđaev, 2017, s. 3). Tebliğ cemaatinin Kırgızistan'daki faaliyetleri hakkında Kırgızistan baş müftüsü Muratalı Acı Cumanov gazetecilerle konuşmasında fikrini şöyle belirtmiştir:

“Tebliğ cemaati mensuplarının giydikleri elbiseler Kırgız kültürüne aykırı görünmektedir. Bununla birlikte hepsinin zahiri temizlik hususuna riayet etmekle beraber bazılarının ilmi/kültürel seviye hususunda yeterli olmamak gibi zaafı vardı. Fakat davetçileri terör grubu gibi algılamak da doğru değildir. Herhangi bir cemaati dini fanatizm, terörizm konusunda suçlamadan önce buna dair kanıtların olması gerek. Ben bu cemaatten İslam'a karşı ve İslami prensiplerle çelişen her hangi bir eylem ve yorum görmedim. Bunları doğru yolda kullanmak amacıyla Müftülükte Davet bölümü açtık (Baktıbaev, 2009).”

Yukarıda ifade edildiği gibi tebliğciler 3 günlük, 40 günlük ve 4 aylık sürelerle olmak üzere üç ayrı dönemde tebliğe çıkmaktadırlar (Cebeci, 2016, s. 114). Davete kadınların da erkeklerle birlikte çıkmasına “masturat cemaat” denilmektedir. Kadın davetçilerin yanında kocası, babası veya kardeşinin olması şart tutulmaktadır. Kadın davetçilerin davet süreleri ise (masturat) 3 ila 15 yahut 40 gün sürmektedir. Kadın davet grupları genelde dört beş çiftten yani sekiz on kişiden oluşur. Kadınların da davete çıkması öncelikle gittikleri yerlerdeki kadın toplumunun “eğitilmesi” amacını taşımaktadır. Masturat cemaati şeklinde çıkan grubun erkekleri gittikleri yerin mescidinde kalırlar. Kadınlar ise ayarlanan evde kalırlar ve yerli kadınları buraya davet edip burada “dine davette” bulunurlar. Davetçiler gittikleri yerlerde evden eve dolaşarak geldiklerini bildirirler. Daha sonra mescide namaz için toplananlara da tebliğ için bir süre beklemelerini söylerler. Namazın tesbihatı bittikten sonra camide kalanlara İslam'ı anlatır veya ellerindeki bir kitaptan ayet ve hadis okuyarak sohbet ederler (Aydar, 2014, s. 515).

Davet her birey için eğitim kurumudur. İnsan bu süreçte nefsini yenmeyi, hoşgörölü ve sabırlı olmayı öğrenir. Grup içinde bir âmir seçilir. Bu da “Eğer iki kişi bile olsanız aranızda bir amir olmalı, yoksa oraya şeytan

âmir olur” mealindeki hadise dayandırılır. Amir, grup içinde görevleri paylaşır ve grup üyeleri, disiplin gereği, her iş için ondan izin alır. Âmir, sembolik konum ve görevdir, çünkü davetçiler her işi müşavere ederler. Davet sürecinde sabah namazından yatsı namazına kadar hiç bir dakika boş geçmez. Her gün sabah namazından sonra müşavere yapılır, hizmetçi ile talimci belirlenir. 10:30-13:30 arası talim saatidir. Öğle namazından sonra hadisi okuyacak olan belirlenir (bir hadis iki kere okunur). Öğle yemeğinden sonra müzakere (tekrar) yapılır. Müzakere konuları yenilerin ve acemilerin dini esasları (abdest, namaz, dua vs.) pekiştirmesi amacıyla yapılır. İkinci namazı sonrasında kapı kapı dolaşarak evin erkekleri camiye ve namaza davet edilir. Akşam namazından sonra davetçilerden biri camideki cemaate sohbet yapar. Bu uygulamalar davet süresince her gün tekrarlanır. Davet aslında bir süreliğine değil, ömür boyu yapılması gereken bir ibadettir. Davetin 3 gün, 40 gün ve 4 ay şeklinde tanzim edilmesinin de tebliğ cemaati içinde bir mantığı vardır. Vaktinin 1/10’ni tebliğe ayırdığında bir ayda 30 gün varsa, 1/10’i 3 güne tekabül eder. Bu 3 gün İslam’ı öğrenmek ve öğretmek için harcansa kalan 27 gün diğer sorumluluklar (aile, iş ve okul) için ayrılır. 40 gün ise, kaba hesapla 365 günün 1/10’dur. 40 gün bir devredir. Mesela cenin, 40 günde bir mevcut gelişim aşamasını tamamlar. 4 ay, insanın hayatında önemli bir devredir. 4 ayda insan tamamen nefsinı kırar (Bapaeva, 2013).

Tebliğcilerin davet için kullandıkları temel kitap Şeyh Muhammed Zakeriya tarafından yazılmış ve Eratov Ravşan ve Dostmatov Akılbek tarafından Kırgızcaya çevrilmiş olan Fazail-i Amal adındaki kitaptır. Kitapta Kur’an, namaz, zikir ve davetin faziletlerinden bahsedilir (Uyanık, 2007, s. 207-208).

Bu kitap tebliğcilerin kullandıkları kitapların başında gelir. Bunun dışında davete çıkanlar aşağıdaki kitapları da yoğun bir şekilde kullanmaktadırlar. Bu kitapların tamamının cemaate mensup kişiler tarafından yazılmış veya çevrilmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Tebliğ cemaatinin davet sürecinde sıklıkla kullandığı ve istifade ettiği kitaplar, başta Fazail-i amal olmak üzere, birtakım eleştirilere maruz kalmaktadır. Zira kitapta birçok zayıf ve mevzu hadis bulunmaktadır. (EK 4. Fotoğraftaki resimlerde gösterilmiştir) Takip ettikleri metodun eski olması ve İslam dünyasının güncel problemlerine çözüm üretmekte aciz kalması hususu ise eleştirilerin bir başka yönünü oluşturmaktadır. Davetçiler fiili davete çıkmadan önce hem bilgi seviyelerini arttırmak hem de davete ilişkin hususları istişare etmek için sık sık toplantılar düzenlerler. Aşağıdaki resimler (EK 2. Fotoğraftaki resimlerde gösterilmiştir) farklı

dönemlerde yapılan toplantılara işaret etmektedir.

Sonuç

Tebliğ Cemaati, Kırgızistan'a bağımsızlığın ilkyıllarında girmiştir. Diğer dini gruplar gibi dış merkezli olmakla birlikte ülkedeki temsilcileri itibarıyla tamamen yerli bir yapıya kavuşmuştur. Politik taleplerinin olmayışı, yerel kültür unsurlarıyla kaynaşıp entegre olması, şiddete bulaşmaması tebliğ cemaatini sair gruplara karşı oldukça avantajlı bir duruma getirmiştir. Kırgızistan Merkez Müftülüğünün açmış olduğu davet birimi üzerinden faaliyetlerini sürdürmeleri toplumsal kabulü de kolaylaştırmıştır. Tebliğ cemaati sahip olduğu bu olumlu unsurların yanında yine de çok yönlü eleştirilere muhatap olmuştur. Tebliğ metotlarının geleneksel olması, istifade ettikleri temel kaynakların ilmi açıdan zayıf olması, İslam dünyasının ve Müslüman halkların güncel problemlerine yönelik köklü çözüm tekliflerinin olmayışı, fiili davet yürütenlerin kılık kıyafeti ve zahiri temizlik açısından menfi durumları en çok dile getirilen hususlardır. Buna rağmen tebliğ cemaatinin Kırgızistan özelinde, kendi ilkeleri açısından, başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Bunun en büyük sebebi de, hiç şüphesiz, yerleşik din, kültür ve mezhep algısı ile çatışmaktan mutlak sûretle kaçınmalarıdır.

Kaynakça / References

Abdildaev, K. (2017, Mart). *Tebliğ Cemaatinin Kırgızistan'daki faaliyetleri* - III. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu'nda Sunulan Bildiri, İstanbul.

Ahsan, M. (1993). Cemâat-i Tebliğ. *DİA*, 7, 293-294.

Alimova, K. T. (2016). Kırgız respublikasının mamlakettik din siyasatı, *Vestnik KNU*, 3(87), 131-145.

Bapaeva, J. M. (2013). Kırgızistan'da Daavatçılar (Tebliğ Cemaati Mensupları) Hareketi, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, Erişim Tarihi: 10.09.2018, www.21yyte.org/uzmanlar/janyl-myrza-bapaeva

Azattyk, Ünalğısı. (2012, Mart) Çubak aji Jalilov: Diniy Jiktelüü Korkunuçtuu. Erişim tarihi 15.10.2018, http://www.azattyk.org/content/kyrgyzstan_religion_islam/24505273.html

Barbara, M. D. (2002). Traditionalist" Islamic activism: deoband, tablighis and Talibs, *Leiden ISIM*, 1-24.

Bayram, A. (2015). Büyük Britanya'daki İslami akımlar. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 390-415.

Bennigsen, A. ve Lemerrier-Quelquejay, Ch. (1988). *Sufi ve Komiser Rusya'da İslam Tarikatları* (O. Türer çev.), Ankara.

Bozbey, İ. A. (2011). Quo vadis Kırgızistan?: Sovyet sonrası Kırgızistan'da İslami hareketler, *OAKA*, 6(11), 18-50.

Bugubaev, K. (2013). İslam'ın Orta Asya ve Kırgızistan'daki Dinamikleri, *Uluslar Arası Stratejik Bakış Enstitüsü Dergisi*, 1-15.

Cebeci, S. (2016). Kırgızistan'da Dini Durum ve Sovyet Sonrası Dini Gelişmeyi Besleyen Etkenler, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 103-117.

Cusubaliyev, Ali. (2016). *Kırgızdardın Musulmandaşuu Tarihi*, Türkiye Diyanet Fonunun jana Oşmunun Teologiya Fakultetinin Basılmaları-14, Bişkek.

Dooronbekov, R. (2009). *Kırgızstanda İslam Dinin Cayıltuu Metoddoru* (Oş Devlet Üniversitesi Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Fakültesi, Mezuniyet tezi) Bişkek.

Efe, F. (2002). Cemaat-i Tebliğ, doğuşu ve kendisine yöneltilen eleştiriler. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 8, 110-118.

Esenaliev, Klara. "İnkarcılar"-Koomgo Korkunuç Jaratkandarbı? Je "Közü Tostok bakabı", *Kırgız Respublikasının Madaniyat, Maalimat jana Turizm Ministirliğinin Aldındagı Maalimat jana Massalık Komunikassiyalar Departmenti*, 23 Haziran 2016, <http://aimakpress.kg/%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%87%D1%8B%D0%BB%D0%B0%D1%80-%D0%BA%D0%BE%D0%BE%D0%BC%D0%B3%D0%BE-%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BA%D1%83%D0%BD%D1%83%D1%87-%D0%B6%D0%B0%D1%80%D0%B0/>

Heyat, F. (2004). Re-islamization in Kyrgyzstan: Gender, New Poverty and the Moral Dimension, *Central Asian Survey*, 23(3-4).

Hidayet, A. (2014). "Kırgızistan'da dindarlaşma tirendi; problemler, öneriler", *Türk Dünyası bilgeler zirvesi: gönül sultanları buluşması*, 26-28 Mayıs 2014, Eskişehir, ss. 497-536.

Kalberdiev, A. (2010) *Kırgızların Allah anlayışı* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara).

Kılavuz, Akif, Barlas, F. Betül, (2010). "Dünden Bugüne Kırgızistan", *Avrupa Diyanet Aylık Dergisi*, S. 136, ss. 10-12.

Kozukulov, T. (2015). "Kırgızistan'da Dini Kurumsallaşma ve Toplum", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 177-209.

- Mambetaliev, S. (1972). *Sufizm jana Anın Kırgızstandağı Agımdarı*, Frunze.
- Monteil, V. (1992). *Sovyet Müslümanları* (M. Çamdereli çev.) İstanbul.
- Murzahalilov, K. ve Arunov, M. (2010). "Dvijeniya «Tabligi Camaat» v Kırgızstane: Osobennosti Deyatelnosti i Vozmojnosti Posledstiya dlya Razvitiya Religioznoy Situatsii v Respublike.", *Tsentrálnaya Aziya i Kavkaz*, 13(3), 185-192.
- Orozobekova, Ç. (2017). Kırgızstandağı Diniy Bilim Berüü: Medreseler Çukul Reformaga Muktac, *Bulan Institute for Peace Innovations*. Erişim Tarihi: 15. 03. 2018, <http://bulaninstitute.org/wp-content/uploads/2017/04/Report-in-Kyrgyz-final-1.pdf>.
- Pay, S. ve Kılavuz, A. (2009). Kırgızistan'da Bir Din Eğitimi Kurumu: Medreseler, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 247-278.
- Rotar İ. (2008, 20 Kasım). "Pakistanskiy islam v Tsentrálnoy Azii: missionerstvo ili podrıvnaya deyatelnost?", *Nezavisimaya gazeta «Religiya»*
- Sağlık, F. (2010). "Kırgızistan'da Dini Hayat", *Avrupa Diyanet Aylık Dergisi*, S. 136, ss. 13-16.
- Ergeşov, Z. (2018 Ekim). Diniy Bilim Berüünü İretke Keltirebiz. *Bulan Institute for Peace Innovation*. Erişim Tarihi: 15. 11. 2018, <http://bulaninstitute.org/interview-with-ergeshov/>
- Press KG. (2009 Ekim). Dinî Maek: Daavatçılardı Ekstremistik Top Dep Eseptöo Tuura Emes. Erişim tarihi 20.12.2018, (http://www.presskg.com/nazar/09/1002_5.html)
- Soltonoev, B. (1993). *Kızıl Kırgız Tarihi*. Mamlekettik "Uçkun" Konserni.
- Uyanık, M. (2007). "Kırgızistan'da Dini Hayat ve İlahiyat Öğrenimin İşleri", *Uluslar arası Globalleşme Sürecinde Kırgızistan'da Din Bilimleri ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Meseleleri Sempozyumu* 21-22 Mayıs Bişkek, 193-204.
- Ünal, M. (2010). Şemsettin, "Kırgızistan Tarihi", *Avrupa Diyanet Aylık Dergisi*, 136, 5-9.
- Yegorov, Yevgeniy Nailoviç, (2016). "Dvijeniye "Tabligi Camaat": İdeologiya i Spetsifika Deyatel'nosti", *Dagestanskiy Gosudarstvennyy Universitet, İslamovedeniye*, 7(3), 5-16.

Summary

Religious social groups are one of the most important phenomenon in modern Islamic thoughts. As a response to wide spread and destructive effect of Western colonialism in Muslim World too many religious-social groups and revivalist expectations came into existence. Indo-Pakistani subcontinent witnessed the occurrence of the two leading and important religious social groups like Tablighi Jamaat and Jamaat-e Islami. Tablighi Jamaat which occurred in the second quarter of 20th century in Pakistan is one of the biggest and wide spread religious-cultural group in the World. Basic aims of Tablighi Jamaat are reviving the faith, inspiring tabligh, getting Islamic knowledge and enjoining good-forbidden evil. Their number ranges between 70 to 80, spread across more than 150 countries. Tablighi Jamaat which claims to be totally apolitical arrived to central Asia after fall of Soviet Union. Its arrival and spread in Kyrgyzstan was very fast. During its establishment in Kyrgyzstan Tablighi Jamaat faced with too many problems with Kyrgyz Islamic culture. By the time, especially in cooperation with locals, Tablighi Jamaat integrated in Kyrgyz religious system. After getting official recognition by Kyrgyzstan Presidency of Religious Affairs Tablighi Jamaat has become most active and influential group in whole country. Therefore Tablighi Jamaat is becoming one of the main components of Kyrgyz Muslim identity in post Soviet era.

EK 1

Hindistan/Pakistan topraklarında yaygın olarak giyilen ve Kırgız kültüründe karşılığı olmayan bazı kıyafet örnekleri

EK 2

Müftülüğün Davet birimi fiili davete çıkmadan önce davetçilerle hem bilgi seviyelerini arttırmak ve dinî bilgi yeterlilik sertifikası vermek hem de davete ilişkin hususları istişare etmek için sık sık toplantılar düzenler.

EK 3

Kırgızistan müftülüğü gelen eleştiriler çerçevesinde davetçilerin kıyafet ve dış görünüşünü Kırgız kültürüne yakın bir tanımlama çerçevesinde bu fotoğraftaki gibi düzenlemiştir.

EK 4

Tebliğ cemaatinin davet sürecinde sıklıkla kullandığı ve istifade ettiği kitaplardan bazılarıdır. Bu kitaplardan en çok kullanılanı ise Fazail-i amal kitabıdır.

GELİŞEN PİYASALARDA DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMI, EKONOMİK ÖZGÜRLÜK VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ¹

Murat AKKAYA²

Öz

Ekonomik büyüme bir ekonominin zaman içindeki üretim hacmindeki bir artış olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik büyüme her bir kalkınma düzeyinde olan ülke için önemlidir. Yabancı sermaye yatırımları genellikle ikiye ayrılmaktadır: doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve dolaylı yabancı sermaye yatırımları. Gelişmekte olan ülkelere akan doğrudan yabancı sermaye yatırımları ekonomik kalkınmanın, istihdamın ve milli gelirin artmasının ana itici gücü olarak görülmektedir. Küreselleşme ile 1990'lerden itibaren doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında önemli artışlar olmuştur. Literatürde doğrudan yabancı sermaye yatırım (DYSY) girdilerinin getirisinin ev sahibi ülkeye muazzam yararlar öngörmesine rağmen, DYSY - büyüme ilişkisinde çelişkili sonuçlar bulunmaktadır. Bu çalışmada 1995-2016 yılları arasında gelişmekte olan piyasa olarak tanımlanan 12 ülkede doğrudan yabancı sermaye yatırımı, ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme ilişkisinin dinamik panel veri metodu ile analizi amaçlanmıştır. Analiz sonuçlarına göre DYSY ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmasına rağmen ekonomik özgürlükler ile bir ilişkiye rastlanılmamıştır. Ayrıca, yüksek teknolojik ürün ihracatı ve nüfus Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını etkimektedir. Dışa açıklık, faiz oranları, işsizlik oranı, iç tüketim arasında ilişki bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan yabancı sermaye yatırımı, Ekonomik büyüme, Ekonomik özgürlük, Faiz oranları, Panel veri analizi

1 Makalenin Geliş Tarihi: 09.04.2018

Makalenin Kabul Tarihi: 20.06.2018

2 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Finans Bölümü. e-mail: muratakkaya@arel.edu.tr

Atıf: AKKAYA, M. (2019). Gelişen piyasalarda doğrudan yabancı sermaye yatırımı, ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Tesam Akademi Dergisi*, 6(1), 283-303. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.528021>

The Relationship Between Direct Foreign Capital Investment, Economic Freedom and Economic Growth in Emerging Markets

Abstract

Economic growth is defined as an increase in the volume of production of an economy over time. Economic growth is important for the country at every level of development. Foreign capital investments are generally divided into two categories: direct foreign capital investments and indirect foreign capital investments. Foreign direct investment flows in developing markets are seen as the main driving force of economic development, employment and national income. With globalization, there have been significant increases in Foreign Direct Investment since 1990s. Despite the fact that the foreign direct investment (FDI) inflows predicts tremendous benefits to the host country, there are conflicting results in the FDI - growth relationship in the literature. The aim of this study is to analyze the relationship between direct foreign investment, economic freedom and economic growth in the 12 countries defined as emerging markets between 1995 - 2016 by using dynamic panel data Method. According to the results of the analysis, there is a relation between FDI and economic growth. Also no relation with economic freedoms has been observed. Moreover, high technological product exports and population affect FDI. There is no relation between FDI and trade openness, interest rates, unemployment rate, domestic consumption.

Keywords: Foreign direct investment, Economic growth, Economic freedom, Interest rates, Panel data analysis

Giriş

Ekonomik büyüme bir ekonominin zaman içindeki üretim hacmindeki bir artış olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik büyüme her bir kalkınma düzeyinde olan ülke için önemlidir. Farklı görüşler olmasına rağmen, verimlilik ve ekonomik büyüme üzerine görüşler Neo-klasik ve içsel büyüme teorilerine dayanıyor. Neo-klasik görüşe göre, büyümenin kısa vadeli belirleyicisi sermaye birikimidir. Neo-klasik teori, esnekliklerine rağmen, bir ekonomide kişi başına milli gelirin sürekli artabileceğini kabul etmez. Bu modeller, uzun vadede ekonomik büyümenin ana kaynağının teknolojik gelişme olduğunu savunarak, teknolojik gelişmenin kaynağını açıklamada yetersizdir. Gelişmekte olan piyasa ekonomileri göz önüne alındığında, doğrudan yabancı sermaye yatırımları toplam özel sermaye hareketlerindeki en önemli kalemdir. Gelişmekte olan ülkelere akan doğrudan yabancı yatırımlar, genel olarak ekonomik kalkınmanın, istihdamın ve milli gelirin artmasının ana itici gücü olarak görülmektedir.

Yabancı sermaye yatırımları genellikle ikiye ayrılmaktadır: Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve Dolaylı yabancı sermaye yatırımları. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DSYY) yurtdışındaki yatırımcıların bir ülkeye üretim tesisleri kurma, şube açma, taşınmaz edinme ya da mevcut bir şirketin hisselerini kısmen veya hepsini satın alma şeklinde yapılan yatırımlardır. Dolaylı olanı ise mevduat işlemleri, hisse senedi ve tahvil alımı vb. şekilde gerçekleştirilen portföy yatırımlarından oluşmaktadır. Dolaylı sermaye yatırımları genellikle kısa vadelidir ve sıcak para şeklinde adlandırılmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ev sahibi ülkelere çeşitli avantajlar sunmaktadır:

- Sermaye ve teknoloji transferleri,
- Tasarruf açıklarını kapatma,
- Üretim maliyetlerini düşürme ve üretimi, istihdamı artırma,
- Döviz rezervlerini genişletme,
- Rekabet ortamının oluşması,

DSYY'nın oluşabilmesi için OLI Paradigması olarak bilinen 3 koşulun aynı anda sağlanması gerekmektedir. OLI Paradigmasında;

- Yatırım yapılan firmaya sahip olunması (Ownership): firmanın kendisine özgü ürün, teknoloji, patent, marka vb, sahip olunma,
- Pazarın konumsal avantaj sunması (Location): yatırım yapılan ülkedeki ticari ve hukuki düzenlemeleri, finansal ve politik istikrarı ve döviz kurlarındaki stabilite,
- İçselleştirme avantajının (Internalization): Uluslararası lisanslama veya franchising ile pazarlamak yerine yatırım yapılan ülkede üretim yapmak,

unsurlarının bulunması gerekmektedir (Dunning, 1993).

1980'lerin başından itibaren gelişmekte olan ülkeler dahil birçok ülke yabancı sermaye yatırımları kısıtlamalarının önemli bir kısmını kaldırmışlardır. Küreselleşme ile 1990'lardan itibaren Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında önemli artışlar olmuştur. Sonuç olarak, 1982'de 57 milyar ABD Doları olan küresel doğrudan yatırım girişi sert bir artış göstermiş ve 2016'de 1.75 trilyon ABD Doları olmuştur³. UNCTAD (United Nations Conference On Trade And Development), 2017-2018 yılları arasında DYY akışlarının ılımlı bir şekilde iyileşmesini ve 2007 zirvesinin oldukça altında kalması öngörmektedir.

2003-2016 döneminde doğrudan yabancı sermaye yatırımları Tablo 1'de sunulmuştur. Türkiye 2003 yılında DYSY'ndan % 1 pay alırken 2016 yılında bu oran % 1,9 a çıkmıştır. DYSY akışları 2007 yılında zirvede iken ülkemizin payı % 3,9 olmuştur. Bu oran diğer ülkelerle karşılaştırıldığında çok düşüktür. Tablodan da anlaşılacağı gibi DYSY akışları ile ekonomik ve demokratik gelişmişlik arasında bir ilişki bulunmaktadır. Gelişen ülkeler içinde ise en çok payı Çin Halk Cumhuriyeti almaktadır.

Tablo 1

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

	2003	%	2007	%	2016	%
Dünya	557,9	100,0	2.100,0	100,0	1.746,4	100
Gelişmiş Ekonomiler	358,5	64,3	1.444,1	68,8	1.031,4	59,06
Avrupa Birliği	253,7	70,8	923,8	64,0	566,2	54,90
ABD	53,2	14,8	266	18,4	391,1	37,92

³ http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2017_en.pdf

Japonya	6,3	1,8	22,6	1,6	11,4	1,1
Gelişen Ekonomiler	175,1	31,4	564,9	26,9	646,0	40,94
Çin	53,5	30,6	83,5	14,8	133,7	20,7
Brezilya	10,1	5,8	34,6	6,1	58,7	9,1
Hindistan	4,6	2,6	25,0	4,4	44,5	6,9
Rusya	8,0	4,6	55,1	9,8	37,7	5,8
Türkiye	1,8	1,0	22,0	3,9	12	1,9

Kaynak: UNCTAD, *World Investment Report 2017*

DSYY ile istihdam, rekabet gücü finansal gelişme, know-how ve teknoloji transferleri arasındaki ilişkiyi araştırmak üzere çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımının ekonomik büyüme üzerine etkisi önemli ölçüde tartışılmaktadır.

Ekonomik özgürlük ise özel mülkiyet haklarının korunması ve gönüllü hareket özgürlüğü olarak tanımlanmaktadır (Gwartney ve diğerleri, 2004). James Gwartney' göre ekonomik özgürlük; "Kişiler, güç, dolandırıcılık veya hırsızlığı kullanmadan elde ettikleri mülkiyet fiziksel istilalardan başkaları tarafından korunduğunda ekonomik özgürlüğe sahipler ve kendi mülklerine sahip oldukları sürece mülklerini kullanmakta serbesttirler. Eylemler başkalarının aynı haklarını ihlal etmez. Ekonomik özgürlük endeksi, haklı edinilen mülklerin korunma derecesini ve bireylerin gönüllü işlemlerde bulunma oranını ölçmelidir."

Ekonomik özgürlüklerin belirlenmesi ve ölçülmesinde iki önemli endeks kullanılmaktadır. Birincisi, ABD'de yerleşik Heritage Vakfı (Heritage Foundation) tarafından hazırlanan Ekonomik Özgürlükler Endeksidir. İkincisi de Kanada'da yerleşik Fraser Enstitüsü'nün hazırlandığı Ekonomik Özgürlük Endeksidir. Bu çalışmada Heritage Vakfı tarafından hazırlanan Ekonomik Özgürlükler Endeksi kullanılmıştır.

Ekonomik Özgürlükler Endeksi (EFI) yıllık olarak açıklanmaktadır. Ekonomik Özgürlükler Endeksinin 12 adet niceliksel ve niteliksel alt bileşeni bulunmaktadır ve bu bileşenler 4 grupta toplanmıştır⁴:

- 1) Hukukun Üstünlüğü (Rule of Law): mülkiyet hakları, hükümet bütünlüğü, hukuksal etkinlik.
- 2) Kamu Büyüklüğü (Government Size): Kamu harcamaları, vergi yükü, mali sağlamlık.

⁴ <http://www.heritage.org/index/about>

- 3) Düzenleyici verimlilik (Regulatory Efficiency): İş özgürlüğü, emek özgürlüğü, parasal özgürlük.
- 4) Serbest Piyasalar (Open Markets): Ticaret özgürlüğü, yatırım özgürlüğü, finansal özgürlük.

Bu kategorilerdeki 12 özgürlük endekslerinden her biri “0-100” ölçeğinde değerlendirilmektedir. Ülkelerin skorları bu 12 özgürlük endekslerinin ağırlıklı ortalamasından bulunmaktadır. Yüksek skor özgürlük seviyesinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ülkeler, ekonomik özgürlük endeksinin alt endeksleri üzerinden puanlama yapılarak sıralanmaktadır.

Ekonomik özgürlükler genel olarak ekonomik büyüme ve kalkınmanın dinamiklerini harekete geçiren, ekonomiyi herhangi bir dış müdahale olmaksızın doğal dengeye getiren ve toplumdaki bireylerin ekonomik kararları özgürce almasına ve uygulamasına imkân tanıyan bir mekanizma olarak tanımlanmaktadır. Kurumsal bir yapı ekonomik özgürlükleri garanti etmektedir. Başka bir deyişle, liberal bir piyasa ekonomisi hem büyümeyi arttıran hem de gelişmeyi hızlandıran bir ortam yaratmaktadır.

Ekonomik özgürlükler, düşük ve öngörülebilir enflasyon oranları, ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak faiz oranlarının oluşturulması, rekabetçi döviz kurlarının ve ödemeler dengesinin gerçekleşmesi vb. gibi makroekonomik istikrarın sağlandığı bir ekonominin oluşmasını sağlamaktadır. Bu ekonomik yapılanma paralelinde tasarruf hacmi ve uzun vadeli sermaye birikimi artmakta, ulusal refah korunmakta, yatırımlar ve kaynak dağılımında verimlilik sağlanmaktadır. Belirtilen faktörlerin bileşimine bağlı olarak da büyüme süreci hızlanmakta ve sürdürülebilir bir momentum kazanılmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı ve ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme ilişkisi üzerine çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda çelişkili sonuçlar bulunmuştur. Bu çalışmanın amacı 1995-2016 yılları arasında gelişmekte olan piyasa olarak tanımlanan 12 ülkede doğrudan yabancı sermaye yatırımı, ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme ilişkisini panel veri metodu ile tekrar analiz etmek ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile ekonomik özgürlük ortamının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu amaçla değişkenler arasındaki ilişki ampirik olarak test edilmiş ve dikkate alınması gerektiği düşünülen diğer değişkenler de modele eklenmiştir.

Uluslararası piyasalarda yabancı sermaye yatırımının ekonomik büyüme üzerine etkisi üzerine çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Literatürde

doğrudan yabancı sermaye yatırım girdilerinin getirisinin ev sahibi ülkeye muazzam yararlar öngörmesine rağmen, DYSY – büyüme ilişkisinde çelişkili sonuçlar bulunmaktadır (Herzer ve diğerleri 2008). Literatürdeki bazı çalışmalarda doğrudan yabancı yatırımın ev sahibi ülkelerde pozitif büyüme etkisi yarattığı bulunurken (De Mello, 1999; Chong ve diğerleri, 2010, Woo J, 2009, Baltabaev B., 2014), diğerlerinde ise böyle bir kanıt bulunmamış (Ericsson ve Irandoust, 2001) ya da olumsuz bir etki gözlemlenmiştir (Moran, 1998).

DYSY ve ekonomik büyüme ilişkisi iki kanalla gerçekleşmektedir. Birincisi sermaye birikimi ve diğeri ise toplam faktör üretkenliğidir (TFP). DYSY, sermaye birikimi kanalıyla yerli firmaların verimliliğini artırmakta ve böylece üstün teknolojinin yarattığı net bir katkı sonucunda yerli ekonominin toplam yatırımında bir artışa neden olmaktadır. DYSY'nın bir ekonomi üzerinde olumlu bir etkisi olsa da, aynı zamanda iç yatırımları artırabilmekte ve rekabeti düşürebilmektedir. Bu nedenle doğrudan yabancı yatırımın net etkisi belirgin değildir.

DYSY ve ekonomik büyüme üzerine çalışmalar özet halinde Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2

Literatür Taraması

Yazarlar	Ülke	Dönem	Metod	Sonuçlar
Azman-Saini, W. N. W., Baharumshah, A. Z., Law, S. H. (2010)	85	1975 2005	GMM	İlişki Yok
Alfaro, L., Kalemli-O.S. Sayek, S. (2009)	62	1975 1995	Regresyon	İlişki Yok
Baltabaev B (2014)	49	1974 2008	Dinamik panel GMM	Ekonomik büyümeye pozitif etki
Woo J (2009)	92	1970 2000	OLS ve Panel Veri	Ekonomik büyümeye pozitif etki

De Mello (1999)	33	1970 1990	Panel Veri Analiz	gelişmiş ülke- lerde anlamlı ve gelişmekte olan ülkelerde anlamsız
Wang M, Wong MCS (2009)	69	1970 1989	Panel (SUR)	İlişki Yok
E. Borenszteina , J. De Gregoriob, J-W. Leec (1998)	69	1970 1989	SUR	İlişki Yok
Herzer, D., & Donau- bauer, J. (2015).	49	1981 2011	Panel Eşbü- tünleşme & Nedensellik	Gelişmekte olan ülkelerde negatif etki. Uzun dönemde DYSY-Büyüme, Kısa dönemde Büyüme-DYSY nedensellik ilişkisi
Özgür ve Demirtaş (2017)	Türkiye	1992 2013	Eşbü-tünleşme	DYY'lerin büyümeye katkısının pozitif
Ayaydın (2010)	Türkiye	1970 2007	VAR	DYSY ile eko- nomik büyüme arasında po- zitif güçlü bir ilişki
Acar	Türkiye	2001 2015	Granger Ne- densellik	İlişki Yok
Vergil, ve Karaca (2010)	Türkiye	1980 2005	Panel Veri Analiz	Ekonomik bü- yümeye pozitif etki
Ilgun, Koch ve Orhan (2010)	Türkiye	1980 2004	VAR	Çift yönlü nedensellik ilişkisi var
Adalı ve Yüksel (2017)	30	1991 2015	Panel Neden- sellik Test	Doğrudan ya- bancı yatırımların ekonomik büyümenin nedenidir

Ekonomik özgürlük ile büyüme ve ekonomik özgürlük ile doğrudan yabancı yatırımı üzerine çok sayıdaki çalışmaya rastlanılmaktadır (Hanke and Walters (1998), Quazi and Rashid (2004), Doucouliagos and Ulubaşoğlu (2006), Kobeissi (2005), Quazi (2007), Caetano and Caleiro A. (2009), Beşkaya ve Manan (2009), Altunışık, Çakmak ve Peker (2011), Türen ve Gökmen (2011), Tunçsiper ve Biçer (2014), Akıncı, Yüce and Yılmaz (2014), Kızılkaya, Ay ve Akar (2016), Güney (2017), Sucu (2017)).

Ancak doğrudan yabancı sermaye yatırımı, ekonomik özgürlük ve büyüme alanında nadir çalışma bulunmaktadır. Bengoa ve Sanchez-Robles (2003), doğrudan yabancı yatırımların ve ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. 1970-1999 döneminde 18 ülke verilerini kapsayan panel veri analizi kullanılmış ve doğrudan yabancı sermaye yatırım hacminin ekonomik özgürlüğün genişlemesine paralel arttığını tespit etmişlerdir. Ayrıca bu durum sonuç olarak hızlı ekonomik büyümeye neden olmaktadır.

Azman-Saini, Baharumshah ve Law (2010), 85 ülkenin ekonomik özgürlük, doğrudan yabancı sermaye yatırım ve büyüme ilişkisini panel veri analizi ile araştırmışlardır. Sonuçlar doğrudan yabancı sermayenin kendi başına doğrudan (pozitif) ekonomik büyümeye etkisi olmadığını ortaya koymaktadır. Ancak DYSY ekonomik özgürlük seviyesine bağlı olarak ev sahibi ülkelerde etkilidir. Yani ekonomik faaliyetlerin özgürlüğünü daha fazla teşvik eden ülkeler DYSY'dan fayda sağlamaktadır.

Yöntem

Araştırmaya 1996–2016 dönemi ve gelişmekte olan piyasa olarak tanımlanan ülkelere 12 tanesi (Brezilya, Çin, Endonezya, Güney Afrika Cumhuriyeti, Hindistan, Malezya, Meksika, Polonya, Rusya, Şili, Tayland ve Türkiye) analize dahil edilmiş ve yıllık veriler kullanılmıştır. Toplam 264 adet gözlem bulunmaktadır.

Bu çalışmada 2 ana (Ekonomik Özgürlük Endeksi ve Büyüme Oranı) ve 7 araç olmak üzere 9 bağımsız değişkeni kullanılmıştır ve Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3

Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Kısaltma
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	FDI
Ekonomik Özgürlük Endeksi	EFI
Ekonomik Büyüme (ABD Doları)	GDP
Nüfus	POP
Mevduat Faiz Oranı (Yıllık)	DIR
Tasarruf/GSYİH Oranı	Savings
İhracatta Yüksek Teknoloji Oranı	HT Export
Hanehalkı Tüketimi/GSYİH Oranı	HH/GDP
İşsizlik Oranı	UR
Dışa Açıklık Oranı	Trade

Bulgular

Bu bölümde 1995-2016 yılları arasında gelişmekte olan piyasa olarak tanımlanan 12 ülkede doğrudan yabancı sermaye yatırımı, ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme ilişkisinin Dinamik Panel Veri metodu ile analizi amaçlanmaktadır. Dinamik Panel Veri metodu içerisinde gecikmeli değişken veya değişkenleri barındıran bir modeldir. Gecikmeli değerler açıklatıcı faktör olarak ele alınmaktadır.

Modelde kullanılan değişkenler arasında korelasyonlar zayıf olarak tespit edilmiştir. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı ile Tasarruf/GSYİH Oranı arasında - 0,5863, Hanehalkı Tüketimi/GSYİH Oranı arasında - 0,6356 korelasyon bulunmaktadır. Ekonomik Özgürlük Endeksi ile Nüfus arasında ise - 0,5811 korelasyona rastlanılmıştır.

Birim ve/veya zaman etkileri test sonuçlarına göre modelde birim ve zaman etkisi bulunmaktadır. LR testi ayrıca birim ve zaman etkisini ayrı ayrı test etmektedir. Buna göre modelde bireysel etkinin olduğu ve zaman etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 4).

Tablo 4

Birim ve/veya Zaman Etkileri Test Sonuçları

Testler	Birim ve Zaman Etki LR Testleri	Birim Etki LR Testleri	Zaman Etkisi LR Testleri
Olasılık	(0.0000)	(0.0000)	(0.6605)
Birim Etki	evet	evet	-
Zaman Etki	evet	-	hayır

Hausman testi sonucunda panel veri analizinde sabit etkiler modeli bulunmuştur (Tablo 5).

Tablo 5

Hausman Test Sonuçları

Ho: Katsayılarıdaki fark sistematik değildir
$kikare(6) = (b-B)'[(V_b-V_B)^{-1}](b-B)$
= 15.95
olasılık>kikare = 0.0070

Bir sonraki aşamada modelin varsayımlarının testi gerekmektedir. Değişen varyans varsayımı testinde Olasılık değeri (0.0000) < 0.05 olarak bulunmuş ve modelde değişen varyans olduğu görülmüştür (Tablo 6).

Tablo 6

Değişen Varyans Testi

Ho: $\sigma(i)^2 = \sigma^2$
kikare (4) = 47.78
Olasılık>kikare = 0.0000

Baltagi-Lee test istatistiklerinde 1. dereceden otokorelasyonun olmadığı

iddia eden boş hipotezi (H0) red edilmiştir ve otokorelasyonun mevcut olduğu bulunmuştur (Tablo 7).

Tablo 7

Otokorelasyon Testi

H0: No AR(1) in the following specification for the error terms AR(1) disturbances		
F test that all $u_i=0$:	F(11,250) = 12.95	Olasılık > F = 0.0000
Baltagi-Lee = 98.23		

Değişkenlere içsellik testi uygulanmıştır. İçsellik problemi, açıklayıcı bir değişkenin hata terimiyle korele olduğunda gerçekleşmektedir. İçsellik, ölçüm hatası, otokorelasyon hataları, eşzamanlı nedensellik (araç değişken) ve model dışı bırakılan değişkenlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. İki ortak nedeni vardır: Bir modelin bağımsız ve bağımlı değişkenlerine neden olan kontrolsüz bir karıştırıcı ve bir modelin bağımsız ve bağımlı değişkenleri arasında bir nedensellik döngüsü (Woolridge, 2013). Durbin Score ve Wu-Hausmann test sonuçlarına göre EFI ve GDP değişkenleri dışsaldır. Yani içsellik problemi bulunmamaktadır (Tablo 8).

Tablo 8

İçsellik Testi

Ho: Değişkenler dışsaldır							
GDP				EFI			
Chi ² (1)	0,0602	Prob	0,8062	Chi ² (1)	1,0056	Prob	0,3160
F (1,248)	0,5790	Prob	0,8100	F (1,248)	1,1060	Prob	0,2960

Tahmini modelin hata teriminde yatay kesit bağımlılığı, bağımsız değişkenlerin belirsiz ortak değişkenler veya şoklarla korele edilmesi halinde tutarsız katsayı tahminlerine neden olmaktadır. Bu itibarla Breusch-Pagan LM testi uygulanmıştır. Sonuçlara göre modelde yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır (Tablo 9).

Tablo 9

Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

<i>Test</i>	<i>Sonuç</i>
Breusch-Pagan LM	Chi ² (66) = 141.844 prob = 0.0000

Modelde yatay kesit bağımlılığı olduğu için ikinci nesil birim kök testleri kullanılmak zorundadır. Bu amaçla Pesaran (2006) tarafından geliştirilen ve ikinci panel birim kök testi olan CADF (Crosssectionally Augmented Dickey Fuller) testi kullanılmıştır. CADF testi sonuçları Tablo 10'da sunulmuştur. Düzey seviyede birim kök içeren değişkenlerin birinci farkı alınarak durağan hale getirilmiştir.

Tablo 10

Birim Kök Testi Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>CADF*</i>	<i>CADF **</i>
FDI	----	- 3, 058 (0.003)
GDP	- 2,808 (0.000)	-----
EFI	-----	- 2,904 (0.015)

* Seviyede elde edilmiş test istatistikleri ve olasılıklar değerleri

** İkinci seviyede elde edilmiş test istatistikleri ve olasılıklar değerleri

Modelin değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sorununu taşıdığı tespit edilmiştir. N (Değişken sayısı) < T (Dönem sayısı) olduğunda değişkenler arasındaki ilişkileri araştırmada etkin ve tutarlı tahminler yapan ve değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sorununu çözen Kmenta (1986) tarafından geliştirilen FGLS (uygulanabilir genelleştirilmiş en küçük kareler) tahmincisi kullanılmıştır. Panel veri regresyon denklemi ve model aşağıdaki gibi hesaplanmıştır.

$$FDI_{it} = \beta_0 + \beta_1 GDP_{it} + \beta_2 EFI_{it} + \varepsilon_{it}$$

5% anlamlılık düzeyinde Sabit etkiler modellenmiş Panel GLS Regresyon (Genelleştirilmiş en küçük kareler) model sonuçları Tablo 11'de yer almaktadır.

Tablo 11

Panel FGLS Regresyon Sonuçları

		wald chi²(2)	9,25
		Prob	0,0098
d(FDI)	Katsayılar	Std. Hata	Olasılık
GDP	0,0014	0,006	0,002
d(EFI)	2,57	1,39	0,063
C	-1,97	2,816	0,484

Panel regresyon sonuçlarının % 5 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur (F-istatistik değeri=0.0098<0.05). Bu sonuçlara göre doğrudan yabancı sermaye yatırımı ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmaktadır. Yatırımcılar beklendiği gibi ekonomik olarak büyüyen ülkelere yatırım yapmayı tercih etmektedir. Çalışma sonuçları Woo (2009), Ayayadın (2010), Vergil ve Karaca (2010), Baltabaev (2014), Özgür ve Demirtaş (2017) ve Adalı ve Yüksel (2017) bulguları ile uyumludur.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı ve ekonomik özgürlükler arasında beklendiği gibi bir ilişkiye rastlanılmamıştır. Ekonomik özgürlüklerin yabancı yatırımları üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Bu sonuçta literatür ile uyumludur.

Modele daha sonra doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerinde etkisi olduğu düşünülen Nüfus, Mevduat Faiz Oranı (Yıllık), Tasarruf/GSYİH Oranı, İhracatta Yüksek Teknoloji Oranı, Hanehalkı Tüketimi/GSYİH Oranı, İşsizlik Oranı ve Dışa Açıklık Oranı araç değişkenleri eklenmiş ve Panel Regresyon analizi yapılmıştır. 5% anlamlılık düzeyinde Sabit etkiler modellenmiş Panel Regresyon model sonuçları Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12

Panel Regresyon Sonuçları

		wald chi2(2)	372,13
		Prob	0.0000
d(FDI)	Katsayılar	Std. Hata	Olasılık
GDP	0,0082	0,0015	0.0000
HT Export	3,3500	1,5400	0.0290
POP	- 9,2200	4,1500	0,0038
C	.4908	.0499	0.0000

Bu sonuçlara göre doğrudan yabancı sermaye yatırımı ve yüksek teknolojik ürün ihracatı arasında ilişki bulunmaktadır. Yatırımcılar beklendiği gibi yine yüksek teknolojik ürün ihracatı yapan ülkelere yatırım yapmayı tercih etmektedir. Ayrıca Nüfus değişkeni de DYSY'ni etkilemektedir. Ancak katsayı pozitif beklenmesine rağmen negatif çıkmıştır. Faiz oranları, işsizlik oranı, iç tüketim gibi diğer faktörler yabancı yatırımını etkilememektedir. Dışa açıklık ile yabancı yatırımı arasında ilişki beklenmesine rağmen bu ilişkiye rastlanılmamıştır.

Her iki modelinde Arellano-Bond Test ile robust testleri yapılmış ve Tablo 13'de gösterilmiştir.

Tablo 13

Arellano-Bond Test Sonuçları

Arellano-Bond Test		
Order	z	prob>z
1	-7,1152	0,0000
2	1,0550	0,2914

Tartışma

Ekonomik büyüme her bir kalkınma düzeyinde olan ülke için önemlidir. Gelişmekte olan piyasa ekonomileri göz önüne alındığında, doğrudan yabancı sermaye yatırımları toplam özel sermaye hareketlerindeki en önemli kalemdir. Gelişmekte olan ülkelere akan doğrudan yabancı yatırımlar, genel olarak ekonomik kalkınmanın, istihdamın ve milli gelirin artmasının ana itici gücü olarak görülmektedir. Son dönemde Doğrudan

Yabancı Sermaye Yatırımlarında önemli artışlar olmuştur.

Literatürde doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerine çok sayıda çalışma bulunmaktadır. DYSY'nın büyüme üzerine etkisi çalışmalarının sonuçları birbirinde farklıdır. Bazı çalışmalarda anlamlı ilişki bulunurken bazı çalışmalarda ilişki olmadığı görülmektedir. DYSY, ekonomik özgürlük ve büyüme alanında nadir çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada Dinamik Panel Veri metodu kullanılarak gelişmekte olan piyasa olarak tanımlanan 12 ülkede 1995-2016 yılları arasındaki doğrudan yabancı sermaye yatırımı, ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme ilişkisi araştırılmıştır. Panel regresyon sonuçlarına göre DYSY ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmakta ve de yatırımcılar büyüyen ülkelere yatırım yapmayı tercih etmektedir. DYSY ve ekonomik özgürlükler arasında beklenmesine rağmen çalışmada herhangi bir ilişkiye rastlanılmamıştır. Ayrıca, dışa açıklık, faiz oranları, nüfus, işsizlik oranı, iç tüketim faktörleri de yabancı yatırımı etkilememektedir. DYSY ve yüksek teknolojik ürün ihracatı arasında ilişkiye rastlanılmış ve yüksek teknolojik ürün ihracatı yapan ülkelere DYSY olduğu görülmüştür.

Bu itibarla Türkiye'nin öncelikle yüksek teknolojik ürün ihracatına önem vermesi ve ekonomik büyümeyi % 5'in üstünde tutması durumunda küresel DYSY içinde payını yükselteceği düşünülmektedir.

Bundan sonra yapılacak çalışmalarda ülke sayısının artırılmasının, dönemin uzatılmasının ve modele eklenmeyen diğer değişikliklerin de analize eklenmesinin anlamlı sonuçlar verebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça / References

Adalı, Z. ve Yüksel, S. (2017). Causality relationship between foreign direct investments and economic improvement for developing economies. *Marmara İktisat Dergisi*, 1(2),109-118.

Akıncı, M., Yüce, G. ve Yılmaz, Ö. (2014). Ekonomik özgürlüklerin iktisadi büyüme üzerindeki etkileri: bir panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 81-96.

Alfaro, L., Kalemli-Özcan, S. ve S., Sayek, S. (2009). FDI, Productivity and financial development. *World Econ*, 32(1), 111-135.

Altunışık, İ., Çakmak, Y. ve Peker, H.S. (2011). Ekonomik özgürlük ve refah. *Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 1(1).

- Azman-Saini, W. N. W., Baharumshah, A. Z., and Law, S. H. (2010). Foreign direct investment, economic freedom and economic growth: international evidence. *Economic Modelling*, 27(5), 1079-1089.
- Baltabaev, B. (2014). FDI and total factor productivity growth: new macro evidence. *World Econ*, 37(2), 311-334.
- Bengoa, M. and Sanchez-Robles, B. (2003). Foreign Direct Investment, Economic Freedom and Growth: New Evidence from Latin America. *European Journal of Political Economy*, 19(3), 529-535.
- Beşkaya, A. ve Manan, Ö. (2009). Ekonomik özgürlükler ve demokrasi ile ekonomik performans arasındaki ilişkinin zaman serileri ile analizi: Türkiye örneği. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 47-76.
- Caetano, J. and Caleiro, A. (2009). Economic freedom and foreign direct investment: how different are the MENA countries from the EU. *iBusiness*, 1, 65-74.
- Choong, C.-K., Baharumshah, A.Z., Yusop, Z. and Habibullah, M.S. (2010). Private capital flows, stock market and economic growth in developed and developing countries: a comparative analysis. *Japan and the World Economy*, 22, 107-117.
- Coşkun, R. (2001). Determinants of Direct Foreign Investment in Turkey. *European Business Review*, 13(4), 221-226.
- De Mello, L.R. (1999). Foreign direct investment in developing countries and growth: a selected survey. *Journal of Development Studies*, 34(1), 1-34.
- Doucoulagos, C. ve Ulubaşoğlu, M. A. (2006). Economic Freedom and Economic Growth: Does Specification Make A Difference?. *European Journal of Political Economy*, 22, 60-81.
- Dunning, J.H. (1993). *Multinational enterprise and the global economy*, Addison Wesley, Wokingham.
- Ericsson, J. and Iradosut, M. (2001). On the causality between foreign direct investment and output: a comparative study. *International Trade Journal*, 15,1-26.
- Güney, T. (2017). Türkiye Ve Brics Ülkelerinde Ekonomik Özgürlüğün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *International review of economics and management*, 5(2), 30-47.
- Gwartney, J., Hollcombe, R.G. and Lawson R.A. (2004). Economic freedom, institutional quality and cross-country differences in income and growth. *Cato*

Journal, 24(3), 205-233.

Hanke, S. and Walters, S.J.K. (1998). Economic freedom, prosperity and equality: survey. *Cato Journal*, 17, 117.

Herzer, D., and Donaubauer, J. (2015). The long-run effect of foreign direct investment on total factor productivity in developing countries: A panel cointegration analysis. *Empirical Economics*, 1-34.

Herzer, D., Klasen, S., Nowak-Lahman, D. (2008). In search of FDI-led growth in developing countries. *Economic Modelling*, 25, 793-810.

Ilgun, E., Koch, K. and Orhan, M. (2010). How do foreign direct investment and growth interact in Turkey?. *Eurasian Journal of Business and Economics*, 2010, 3(6), 41-55.

Kızılkaya, O., AY, A. and AKAR, G. (2016). Dynamic relationship among foreign direct investments, human capital, economic freedom and economic growth: Evidence from panel cointegration and panel causality analysis. *Theoretical and Applied Economics*, 3(608), 127-140.

Kmenta, J. (1986). *Elements of Econometrics*. New York: Macmillan.

Kobeissi, N. (2005). Impact of governance, legal system and economic freedom on foreign investment in the MENA region. *Journal of Comparative International Management*, 8(1), 20-41.

Moran, T.H. (1998). *Foreign direct investment and development: the new policy agenda for developing countries and economies in transition*. Washington DC: Institute of International Economics.

Parks, R. (1967). Efficient estimation of a System of regression equations when disturbances are both serially and contemporaneously correlated. *Journal of the American Statistical Association*, 62, 500-509.

Pesaran, H. (2006). A simple panel unit root test in the presence of cross section dependence. Cambridge University: Working Paper, No: 0346.

Quazi, R. (2007). Economic freedom and foreign direct investment in East Asia. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 12(3), 329-344.

Quazi, R. and Rashid, S. (2004). Economic freedom and foreign direct investment in developing countries. *The International Journal of Business and Public Administration*, 2(1), 92-99.

Sucu, M. B. (2017). Yükselen piyasa ekonomilerinde ekonomik özgürlük, büyüme

ve kalkınma ilişkisi: bir panel veri analizi. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 2(2), 135-167.

Tunçsiper, B. ve Biçer, Ö.F. (2014). Ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin panel regresyon yöntemiyle incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(2), 25- 45.

Türen, U., Gökmen, Y. ve Dilek, H. (2011). Ekonomik özgürlük endeksinin yurt dışına doğrudan yabancı yatırım yapan Türk sermayesinin ülke seçim kararına etkisi var mıdır?. *Maliye Dergisi*, 161, 298-325.

Vergili, H. ve Karaca, Ç. (2010). Gelişmekte olan ülkelere yönelik uluslararası sermaye hareketlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: panel veri analizi. *Ege Akademik Bakış*, 10(4), 1207-1216.

Wang, M. and Wong, M. C. S. (2009). Foreign direct investment and economic growth: the growth accounting perspective. *Econ Inq*, 47(4), 701-710.

Woo, J. (2009). Productivity growth and technological diffusion through foreign direct investment. *Econ Inq*, 47(2), 226-248.

Wooldridge, J. M. (2013). *Introductory econometrics: a modern approach* (Fifth international ed.). Australia: South-Western. pp. 82-83. ISBN 978-1-111-53439-4.

Summary

Economic growth is defined as an increase in the volume of production of an economy over time. Economic growth is important for the country at every level of development. According to the neoclassical view, the short-term determinant of growth is capital accumulation. Foreign capital investments are generally divided into two categories: direct foreign capital investments and indirect foreign capital investments. Foreign direct investment (FDI) is an investment made by foreign investors in the form of establishing production facilities, opening branches, acquiring immovables or purchasing part or all of the shares of an existing company. The indirect ones are deposit transactions, purchase of shares and bonds, and so on. portfolio investments. Foreign direct investment flows in developing markets are seen as the main driving force of economic development, employment and national income.

Since the early 1980s, many countries, including developing countries, have abolished most of their restrictions on foreign investment. With

globalization, there have been significant increases in Foreign Direct Investment since 1990s. As a result, the global direct investment inflow, which was 57 billion US Dollars in 1982, showed a steep increase and reached 1.75 trillion US Dollars in 2016. Despite the fact that the foreign direct investment (FDI) inflows predicts tremendous benefits to the host country, there are conflicting results in the FDI - growth relationship in the literature.

Economic freedoms are generally described as a mechanism that activates the dynamics of economic growth and development, brings the economy to the natural balance without any external intervention, and allows individuals in society to freely take and implement economic decisions. An institutional structure guarantees economic freedoms. In other words, a liberal market economy creates an environment that both increases growth and accelerates development.

Economic freedom is defined as protection of private property rights and voluntary freedom of movement. According to James Gwartney, Economic freedom is; "people possess economic freedoms when they are protected by others from physical invasions without the use of force, fraud or theft, and are free to use their property as long as they possess their own property. Actions do not violate the same rights of others. The economic freedom index must measure the degree of protection of property acquired and the proportion of individuals involved in voluntary actions ". Two important indices are used in determining and measuring economic freedoms. The first is the Economic Freedom Index, prepared by the Heritage Foundation, based in the U.S.. The second is the Economic Freedom Index, prepared by the Fraser Institute in Canada. The Economic Freedom Index prepared by the Heritage Foundation was used in this study.

There are numerous studies on the relationship between direct foreign investment, economic freedoms and the economic growth. The aim of this study is to analyze the relationship between direct foreign investment, economic freedom and economic growth in the 12 countries (Brazil, China, Endonozya, South Africa, India, Malaysia, Mexico, Poland, Russia, Chile, Thailand and Turkey) defined as emerging markets between 1995 - 2016 by using Dynamic Panel Data Method.

The panel data results are statistically significant at the 5% significance level (F-statistic value = 0.0098 <0.05). According to these results, there is a relation between foreign direct investment and economic growth.

Investors prefer investing in economically growing countries as expected. The results of the study are consistent with the findings of Woo (2009), Ayayadın (2010), vergil and Karaca (2010), Baltabaev (2014), Özgür and demirtaş (2017) and Adalı and Yüksel (2017).

According to the results of the analysis, there is a relation between FDI and economic growth. Then, Population, Deposit Interest Rate (Y_i), Saving / GDP Ratio, High Rate of Exports in Technology, Household Consumption / GDP Rate, Unemployment Rate and Outward Opening Ratio are added to panel regression. High technological product exports and population affect FDI. There is no relation between FDI and trade openness, interest rates, unemployment rate, domestic consumption. There is no such relationship as expected between foreign direct investment and economic freedoms. Economic freedoms have no effect on foreign investments. This is in keeping with the literature. According to these results, there is a relation between direct foreign capital investment and high technological product exports. As expected, investors prefer to invest in countries that export high technological products. Moreover, the population change also affects the FDI. However, the coefficient was negative despite the positive expectation. Other factors such as interest rates, unemployment rate and domestic consumption do not affect foreign investment. Although the relationship between openness and foreign investment is expected, this relationship has not been found.

In this respect, Turkey should give importance to high-tech product export to increase it's share in global FDI.

İSTATİSTİKİ VERİLER IŞIĞINDA CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA SİNOP'TA ÜRETİM SEKTÖRLERİ (1927-1935)¹

Nursal KUMAŞ²

Öz

Osmanlı Devleti Dönemi'nde sancak statüsüyle Kastamonu vilayetine bağlı olan Sinop, Cumhuriyet Dönemi'yle birlikte ayrı bir vilayet statüsü kazanmıştır. Vilayetin idari ve demografik yapısında meydana gelen değişim, vilayetteki iş kollarının çeşitliliği ve işgücünün varlığıyla doğrudan ilişkilidir. Vilayetteki iş sektörleri arasında ilk sırayı; tarım-evcil hayvanlar-av ve balıkçılık almaktadır. Bu alanı sırasıyla; bina inşaatı, maden ürünleri-makine imalatı, ağaç ürünleri, dokuma ve maden çıkarma sanayi takip etmektedir. Çeşitli meslek grupları dışında sadece belirlenmiş meslek grupları açısından bakıldığında; 509 memur (erkek:487; kadın:22), 84 ordu mensubu, 36 hâkim, 21 PTT memuru ve 257 serbest meslek (erkek:225; kadın:32) sahibinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, 1927 yılı sanayi sayımıyla, 1927 ve 1935 yılı nüfus sayımından elde edilen veriler ışığında, Sinop vilayetinin Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarındaki mevcut ekonomik potansiyelinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Her iki sayımdan elde edilen sonuçlar tablolar aracılığıyla karşılaştırılarak ortaya çıkan değişim anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sinop, Cumhuriyet dönemi Sinop, Sinop ekonomisi, Sinop üretim sektörleri, Sinop istatistiki veriler

1 Makalenin Geliş Tarihi: 05.11.2018

Makalenin Kabul Tarihi: 15.12.2018

Bu çalışma, Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü

Sempozyumu'nda (5-7 Ekim 2018, Sinop) aynı başlık altında tarafımdan sözlü olarak sunulmuş ve özet bildiri olarak yayımlanmıştır.

2 Öğretim Görevlisi Dr., Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.
e-mail: nkumas@uludag.edu.tr.

Atıf: Kumaş N. (2019). İstatistiki veriler ışığında cumhuriyetin ilk yıllarında Sinop'ta üretim sektörleri. *Tesam Akademi Dergisi*, 6(1), 305-338. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.528024>

Production Sectors in Sinop in the Early Years of Republic in the Light of Statistical Data (1927-1935)

Abstract

Connecting to the province of Kastamonu with the status of sanjak in the Ottoman State Period, Sinop gained the status of a separate province together with the Republican Period. The change in the administrative and economic structures of the city was directly related to the variety of business sectors in the city and the existence of labor force. Agriculture-livestock-hunting and fishing occupied the first place among the business sectors in the province. They were respectively followed by building construction, mining products-machine manufacturing, wood products, weaving and mining industry. Apart from various occupational groups, when it is taken only from the point of determined occupational groups, it is understood that there were 509 civil servants (male: 487; female: 22), 84 military men, 36 judges, 21 PTT officers and 257 freelancers (male: 225; female: 32). In this study, it was aimed to reveal the economic potential of Sinop in the early years of the Republican Period in the light of the 1927 census and industrial data and the 1935 census data. The emerging change tried to be made sense of by comparing the results obtained from both sets of data in tables.

Keywords: Sinop, Sinop in republican period, Economy of Sinop, Production sectors in Sinop, Statistical data of Sinop

Giriş

Tarihi çok eski dönemlere uzanan Sinop, 1461 yılında (II.Mehmet Dönemi'nde) Osmanlı hakimiyeti altına girdi. Bu tarihten itibaren Kastamonu sancağına kaza statüsüyle bağlandı ve bu özelliğini XVIII. yüzyıla kadar devam ettirmeyi başardı (Ünal, 2014, ss. 21, 26-27). 1844 yılında yeni bir düzenlemeyle Kastamonu eyalet statüsü kazanınca, Sinop'ta bu eyalete bağlı bir sancak konumuna geldi. Gökçeada, Ayancık (İstifan), Boyabat, Durağan ve Gerze yeni teşkil edilen Sinop sancağına bağlandı (Başoğlu, 1978, s.127). Sinop Merkez kazasının nüfusu da 1899 yılında 25.326'ya ve mahalle-köy sayısı da 27'e ulaştı (Demir, 2014, s.58). Bu dönemde müslümanlar tarla ve bahçe tarımıyla uğraşırken, gayrimüslimler özellikle ticari alanda faaliyet göstermişler ve kendi iç tüketimlerini karşılamak için hayvan yetiştiriciliği yapmışlardır (Özcan, 2011, s. 159). Sinop, biri vilayetin kuzeybatısında (Ağlımanı veya Aklıman) diğeri de vilayet merkezinde olmak üzere iki doğal limana sahiptir (Demirkaya ve Tuluk, 2012, ss. 45-46). Kırım Harbi ve ardından 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi neticesinde, Kafkaslardan gelen göçmenlerin bir kısmı Sinop limanları aracılığıyla iç kesimlere nakledilirken, bir kısmı da İstanbul'a sevk edilmiştir. Bu limanların göç yolları üzerinde bulunması ve deniz ticareti açısından etkin olması, vilayetin tarih boyunca ekonomik ve stratejik açıdan önemini korumasına neden olmuştur.

Bu çalışmanın amacı; Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında Sinop vilayetinin ekonomik yapısını hangi sektörlerin oluşturduğunu belirlemektir. Bu amaçla 1927 yılına ait nüfus ve sanayi verileriyle, 1935 yılındaki nüfus verileri incelenmiş ve sayısal veriler tablolar aracılığıyla metne aktarılmıştır. Bu verilerden yola çıkarak vilayetteki üretim sektörlerinde ve çalışan sayısında anlamlı bir değişim olup olmadığı saptanmaya çalışılmıştır. Söz konusu bir değişim yaşanmışsa, bu değişimin sonuçları üzerinde durulması hedeflenmiştir.

Sinop'ta Üretim Sektörleri (1927-1935)

Sinop'un cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomik potansiyelini anlayabilmek için 1927 yılı sanayi verilerine bakmak gerekir. Tablo 1'deki verilere göre; vilayetin ana geçim kaynağı zirai faaliyetlerdir. Bu sektörü sırasıyla; sanayi, ticari, kamu ve serbest meslek grupları takip etmektedir. Vilayet genelinde zirai alanında çalışanlar içinde kadınların payının yüksek olduğu (yaklaşık % 55,7) ilgili tablodan anlaşılmaktadır. Diğer sektörlerde erkek çalışanların bariz bir üstünlüğü gözükmemektedir. Bu dönemde vilayet genelinde 36 hâkim ve 21 PTT memurunun olduğu

bilgisi de dikkate değer görünmektedir.

Tablo 1

1927 Nüfus Sayımı Verilerine Göre Sinop Vilayetindeki Meslek Grupları

MESLEK GRUBU	ÇALIŞAN ERKEK	ÇALIŞAN KADIN	TOPLAM
ZİRAİ	43.026	54.152	97.178
SANAYİ	1224	213	1437
TİCARİ	867	62	929
MEMUR	487	22	509
SERBEST	225	32	257
ORDU MENSUBU	84	-	84
HÂKİM	36	-	36
PTT MEMURU	21	-	21
ÇEŞİTLİ MESLEKLER	367	16	383
TOPLAM ÇALIŞAN	46.337	54.497	100.834
MESLEKSİZ VE MESLEĞİ BİLİNMEYEN TOPLAMI	31.849	37.282	69.131
GENEL TOPLAM	78.186	91.779	169.965

Kaynak: 28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri Fasikül I, 1929, s. XLIV

Tablo 2'ye göre; Sinop vilayetinde çalışma hayatına katılan toplam faal erkek nüfus 53.317, faal olmayan veya mesleği bilinmeyen erkek nüfusun toplamı da 37.451'dir. Vilayet genelinde mesleği belli olan erkeklerin, toplam erkek nüfus içindeki yüzdesi yaklaşık 58,7 iken, mesleği olmayan veya bilinmeyen erkeklerin yüzdesi de yaklaşık 41,3'dür. Kadın nüfus içinde bu oranlar; mesleği belli olan kadın nüfusta yaklaşık % 59,1 ve faal olmayan veya mesleği belli olmayan kadın nüfusta da yaklaşık % 40,9'dur (20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu Kat'î Tasnif Neticeleri, 1937, ss.342-343).

Tablo 2

1935 Yılı Nüfus Verilerine Göre Vilayet Genelindeki Meslek Grupları

MESLEK GRUPLARI	ERKEK	KADIN	TOPLAM
	ÇALIŞAN	ÇALIŞAN	
A.Toprak Mahsulleri	48.140	59.437	107.577
B.Sanayi ve Küçük Sanatlar	2872	342	3214
C.Umumi İdare ve Hizmetler, Serbest Meslekler	1049	69	1118
D.Ticaret	755	50	805
E.Nakliye ve Muvasala (Ulaşım)	462	5	467
F.Ev İktisadiyatı, Şahsi Hizmetler	39	69	108
TOPLAM ÇALIŞAN	53.317	59.972	113.289
G.Mesleksiz, Mesleği Meçhul veya Gayri Muayyen (Belirsiz)	37.451	41.563	79.014
GENEL TOPLAM	90.768	101.535	192.303

Kaynak: 20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Sinop Vilâyeti Kati ve Mufassal Neticeler, 1937, s.79

Tablo 3

1927 ve 1935 Yılı Nüfus Sayımı Verilerine Göre Sinop ve Kazalarının Nüfusu

	1927			1935		
	ERKEK	KADIN	TOPLAM	ERKEK	KADIN	TOPLAM
SİNOP MERKEZ	15.616	16.967	32.583	17.264	18.479	35.743
AYANCIK	19.653	24.416	44.069	24.363	26.900	51.263
BOYABAT	27.468	32.308	59.776	31.163	35.734	66.897
GERZE	15.449	18.088	33.537	17.978	20.422	38.400
SİNOP VİLAYET TOPLAM	78.186	91.779	169.965	90.768	101.535	192.303

Kaynak: 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Fasikül I, Mufassal Neticeler, 1929, s.XV; 20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Sinop Vilâyeti Kati ve Mufassal Neticeler, 1937, s.5

Tablo 3'e göre; 1927 yılında Sinop'un Merkez nüfusu 32.583'dü (erkek: 15.616; kadın: 16.967). Vilayete bağlı; Ayancık, Boyabat ve Gerze kazalarıyla beraber toplam nüfusu 169.965'di (erkek: 78.186; kadın: 91.779). 1935 yılında Sinop Merkez'in nüfusu 35.743'e (erkek: 17.264; kadın: 18.479) çıkarken, kaza sayısı sabit kalmakla beraber toplam nüfusu da 192.303'e (erkek: 90.768; kadın: 101.535) ulaştı. Sinop vilayeti toplam nüfus verileri dikkate alındığında (Tablo 3'e göre) 1927 yılında vilayetin toplam nüfusu içinde kadınların erkeklerden yaklaşık % 8 daha fazla olduğu görülmektedir. 1935 yılında erkek nüfusta bir artış yaşanmış fakat toplam nüfusta bu oran yine kadın lehine yaklaşık % 5,6 olmuştur. Birinci Dünya Savaşı ve arkasından Kurtuluş Savaşı'nın yapılmış olması erkek nüfusu sadece Sinop'ta değil Türkiye genelinde de oldukça azaltmıştır. 1927 yılı verilerine göre; ülkenin kadın nüfusu, toplam nüfus içinde yaklaşık % 51,9 olup erkek nüfustan yaklaşık % 3,8 daha fazladır. Bu bağlamda Sinop aynı yıl içinde ülke ortalamasının yaklaşık % 2,1 üstünde bir kadın nüfusa sahiptir. Bu oran 1935 yılı verilerine göre; % 1,9'dur. Bu veriler kadınların çalışma hayatında erkeklere oranla neden daha fazla yer aldıklarını açıklamaktadır (Bakınız Tablo 2).

Tablo 4

1935 Yılı Nüfus Verilerine Göre Sinop Merkez'de Meslek Grupları

MESLEK GRUPLARI	ERKEK ÇALIŞAN	KADIN ÇALIŞAN	TOPLAM
A.Umumi İdare ve Hizmetler, Serbest Meslekler	279	29	308
B.Sanayi ve Küçük Sanatlar	248	16	264
C.Toprak Mahsulleri	147	99	246
D.Nakliye ve Muvasala (Ulaşım)	169	3	172
E.Ticaret	142	5	147
F.Ev İktisadiyatı, Şahsi Hizmetler	6	17	23
TOPLAM ÇALIŞAN	991	169	1160
G.Mesleksiz, Mesleği Meçhul veya Gayri Muayyen	1714	1998	3712
GENEL TOPLAM	2705	2167	4872

Kaynak: 20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Sinop Vilâyeti Kati ve Mufassal Neticeler, 1937, ss.25-29

Tablo 4'de sadece Sinop Merkez'deki meslek grupları verilmiştir. Tabloya

göre; Sinop genelinde meslek grupları içinde ilk sırada yer alan toprak mahsülleri alanı, Sinop Merkez'de yerini umumi idare-hizmetler-serbest meslek grubuna bırakmıştır. Toprak mahsülleri de üçüncü sıraya gerilemiştir. Genel tabloya göre bir diğer değişiklik de nakliye ve ticaret alanlarının sıralamada yer değiştirmiş olmasıdır.

1927 yılı nüfus sayımı verilerine göre; verilen yaş grupları içinde çalışma yaşı 13-45 olarak kabul edildiğinde bu kategoride vilayet genelinde toplam 83.027 kişinin olduğu anlaşılmaktadır (28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri Fasikül I Mufassal Neticeler, 1929, s.XXX). Bu rakam Sinop'un toplam nüfusunun yaklaşık % 48,9'una (yaklaşık olarak; erkek: % 20,6; kadın: % 28,3) denk gelmektedir. Başka bir ifadeyle yaklaşık olarak her beş erkek veya her dört kadından biri çalışma hayatında yer alabilme potansiyeline sahipti. Vilayet genelinde 0-6 yaş grubunu dikkate almadığımızda; çalışma yaşında olan nüfusun tüm erkekler içindeki oranı yaklaşık % 72,3 iken, bu oran tüm kadın nüfus içinde yaklaşık % 79,2'dir. 1935 yılında vilayet genelinde erkek çalışanlar içinde ağırlığı 15-24 yaş grubuyla gençler oluşturmaktadır. Kadınlarda 25-34 yaş grubuyla biraz daha orta yaşlı çalışanlar çoğunluğu teşkil etmektedir. Mesleği belli olanlar içinde 75 yaşın üstünde (erkek: 1120-kadın: 1075) yaklaşık % 1,9 oranında çalışanın bulunması da oldukça dikkat çekicidir. Üretken nüfus 15-44 yaş aralığı olarak değerlendirildiğinde ve yalnızca mesleği belli olanlar dikkate alındığında; bu yaş grubu içinde erkeklerin kendi içinde yaklaşık % 67,9, toplam nüfus içinde yaklaşık % 31,9; kadınların da kendi nüfusları içinde yaklaşık % 72,4 ve toplam nüfusta da yaklaşık % 38,3 oranında yer aldıkları anlaşılmaktadır. 1935 yılı verilerinde doğrudan 0-14 yaş aralığı alındığı için 7-14 aralığı tespit edilememiştir. Bu durum 1927 yılıyla karşılaştırma yapmayı güçleştirmekle beraber üretken nüfusun sekiz yıllık süreç içinde aynı düzeylerde seyrettiği fakat erkek lehine biraz olsun artmış olduğunu göstermektedir.

1935 yılı nüfus sayımı verileri dikkate alınıp Sinop Merkez'de mesleklerin yaş gruplarıyla ilişkisine bakıldığında; 0-14 yaş gurubunda; erkeklerde 19 ve kadınlarda 10 çalışan olduğu görülmektedir. Toplam 29 çocuk çalışanın 11'i -başka bir ifadeyle yaklaşık üçte biri- toprak mahsülleri sektöründe çalışmaktadır. Bu durum vilayet genelinde değerlendirildiğinde; 8231 erkek ve 6799 kadın olmak üzere toplam 15.030 olup toprak mahsülleri alanı içinde yaklaşık % 14'lük bir orana sahiptir. Diğer sektörler dikkate alındığında; bu yaş grubunda erkeklerde 100 ve kızlarda 49 olmak üzere toplam 149 çocuk çalışanın bulunduğu anlaşılmaktadır. Çocuk çalışanların varlığı bu dönemde sadece Sinop'un değil tüm Türkiye'nin bir gerçeğidir (20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Sinop Vilâyeti Kati ve Mufassal

Neticeler, 1937, ss. 36-37, 94-95).

Tablo 5

1927 Yılı Sanayi Sayımına Göre Sinop Vilayetinde Sanayi Sektörleri ve Çalışan Sayısı

İŞLETME ALANI	İŞLETME SAYISI	ÇALIŞAN SAYISI	1 Kişi		2-3 Kişi	4-5 Kişi	6-10 Kişi	11-20 Kişi	21-50 Kişi	51-100 Kişi	101+ Kişi
			Kişi	Aile Efradı							
Tarım, Evcil Hayvanlar, Av ve Balıkçılık	159	392	62	35	48	9	2	2	1	-	-
Maden Mamulleri Makine İmalat Sanayisi	112	162	67	13	32	-	-	-	-	-	-
Bina İnşaat Sanayisi	48	170	2	1	19	23	3	-	-	-	-
Dokuma	47	104	15	2	25	5	-	-	-	-	-
Ağaç Ürünleri ve Ham Madde Sanayisi	22	112	8	-	8	3	2	-	-	-	1
Maden Çıkarma Sanayisi	10	45	-	-	5	4	-	1	-	-	-
Kâğıt ve Karton Sanayisi	1	6	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Sanayi Grupları Toplamı	399	991	154	51	137	44	8	3	1	-	1

Kaynak: Sanayi Sayımı 1927, 1969, s. 40, 46-56

Tablo 5'deki verilere göre; Sinop vilayetinde 399 adet işletme bulunmaktaydı ve bu işletmelerde toplam 991 kişi çalışmaktaydı. İşletmelerin çoğunluğu; tarım-hayvancılık-balıkçılık ve av hayvanlarından elde edilen ürünlerin işlenmesine yönelik olarak kurulmuştu. Bu durum şehrin ekonomik yapısının ağırlıklı olarak bu sektörler üzerinden şekillendiğini göstermektedir. Şehrin ana iş kollarının yanında madencilik başta olmak üzere; orman ürünleri, dokuma ve inşaat sektörlerinin de bu yapıya eklendiği tablodan görülmektedir. 1924 İzmir İktisat Kongresi'nde alınan misak-ı iktisadi kararları çerçevesinde doğal zenginlik kaynaklarımız olan madenler ve orman ürünleri üzerinden sanayileşme düşüncesini Sinop bu dönemde çok iyi bir şekilde yansıtmaktadır.

Tablo 5'deki verilerden, 1927 yılında Sinop vilayetinde faaliyet gösteren müesseselerin çoğunluğunun bir çalışanı bulunan küçük işletmeler olduğu anlaşılmaktadır. 2-3 kişinin çalıştığı işletmeler ikinci sırada yer alırken, aile efradına mensup bir kişinin çalıştırdığı işletmeler üçüncü sırada yer almaktadır. 4-5 kişilik çalışanı bulunan ve yine küçük işletme sınıfına giren müesseleler de dördüncü sırada yer almaktadır. 6-10 kişi çalıştıran işletmeler beşinci sırada bulunmaktadır. Toplam 399 işletmenin 394'ü on ve on kişinin altında işçi çalıştıran küçük işletmelerdir. Diğerlerine nispeten daha büyük işletme kapsamında sadece 5 adet işletme bulunmakta olup bunlardan yalnız bir tanesinin 100'ün üzerinde çalışanı bulunmaktadır.

Tablo 6

1927 Yılı Verilerine Göre 4 ve Daha Çok İnsan Bulunan İşletmelerde Çalışanların Statüleri

İŞLETME ALANI	İşletme Sayısı	Patron Erkek Türk	Memur Erkek Türk	İşçi Erkek 14 Yaşından Küçük	İşçi Erkek 14 Yaşından Büyük	Çalışan Erkek Toplam
Maden Çıkarma Sanayisi	5	-	-	-	30	30
Tarım, Evcil Hayvanlar, Av ve Balıkçılık	14	7	35	1	70	113
Dokuma	5	1	-	2	20	23
Ağaç Ürünleri ve Ham Madde Sanayisi	6	4	54	-	125	183
Kâğıt ve Karton Sanayisi	1	1	-	-	5	6
Maden Mamulleri Makine İmalat Sanayisi	-	-	-	-	-	-
Bina İnşaat Sanayisi	26	8	-	-	103	111
Sanayi Grupları Toplamı	57	21	89	3	353	466

Kaynak: Sanayi Sayımı 1927, 1969, s.94

Tablo 6'ya göre; 14 yaşından küçük 3 çalışan bulunmaktadır. İşletmelerin çoğunluğu bina inşaat sanayisine ait olmasına karşın çalışan sayısı en fazla olan ağaç ürünleridir. Bu alanda memur sayısının da fazla olması bölgenin zengin orman varlığına işaret etmektedir. Vilayet genelinde faaliyet gösteren 6 adet işletme, Sinop'a ekonomik anlamda büyük değer katmıştır. Bu durum, ağaç ürünleri alanında çalışan sayısının vilayetteki sektörler içinde ilk sırada yer almasıyla tabloda açık bir şekilde görülmektedir.

Sinop'ta üretim sektörlerini yerel düzeyde değerlendirmek için, Merkez kazayla beraber vilayetin üç kazasının işletme ve çalışan sayılarına ait göstergelerini incelemek gerekir. Tablo 7'e göre; 1927 yılında tüm üretim sektörleri açısından en fazla işletme Sinop Merkez'de yer alırken diğer kazalar sırasıyla; Ayancık, Boyabat ve Gerze'dir. Çalışan sayısı açısından en çoktan en aza doğru bir değerlendirme yaptığımızda da Merkez,

Boyabat, Ayancık ve Gerze şeklinde bir durum ortaya çıkmaktadır. Tüm sanayi işletmelerinin yaklaşık % 30,8'i ve tüm çalışanların yaklaşık % 31,3'ü şehir merkezinde yer almaktadır.

Tablo 7

1927 Sanayi Sayımı Verilerine Göre Sinop Merkez ve Kazalarına Ait Sanayi Sektörleri

Üretim Sektörü	MERKEZ		BOYABAT		AYANCIK		GERZE	
	İşletme Sayısı	Çalışan Sayısı	İşletme Sayısı	Çalışan Sayısı	İşletme Sayısı	Çalışan Sayısı	İşletme Sayısı	Çalışan Sayısı
Maden Çıkarma	-	-	10	45	-	-	-	-
Tarım, Evcil Hayvanlar, Av ve Balıkçılık	50	56	41	110	8	13	60	113
Dokuma	17	35	11	32	9	13	10	24
Çeşitli Bitkisel Madde ve Ağaç Mamulleri	10	14	-	-	10	80	2	18
Bina İnşaatı	15	46	25	91	-	-	8	33
Maden ve Maden İşletmesi ve Makine İmalatı	30	53	-	-	82	109	-	-
Kâğıt ve Karton	1	6	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	123	310	87	278	109	215	80	188

Kaynak: Sanayi Sayımı 1927, 1969, s.40

Zirai Sektör (Toprak Mahsülleri)

1927 ve 1935 yıllarında yapılan nüfus sayımlarında meslek grupları farklı bir bölünmeye tabi tutulmuştur. 1927 yılında "zirai" başlığı kullanılmış fakat bu başlığın hangi alanları kapsadığı belirtilmemiştir. 1927 Sanayi Sayımı istatistiklerinde; tarım, evcil hayvanlar, balıkçılık ve av ürünleri faaliyetleri "zirai" başlığı altında toplanmıştır. Bu başlık altında belirlenmiş olan 23 faaliyet alanı şunlardır (Sanayi Sayımı 1927, 1969, s. 23):

a) Tahıl ürünleri

- b) Pirinç ürünleri
- c) Tahıl değirmenleri
- d) Ekmekçilik ve hamur işleri
- e) Pasta, şekerleme, çikolata, helva, reçel ve pekmez imalathaneleri
- f) Yemiş hazırlama, kurutma ve konserve imalathaneleri; incir, üzüm vs.
- g) Sebze hazırlama, kurutma ve konserve imalathaneleri
- h) Her çeşit bitkisel yağ ürünü
- i) Şarap, rakı, bira vb. alkollü içkiler ve sirke imalatı
- k) Tütün sanayisi
- l) Sütçülük, peynircilik, yağcılık, yoğurtçuluk, kaymakçılık
- m) Şeker fabrikaları
- n) Mezbaha, et vb. yenecek hayvan maddesi hazırlayanlar ve korunma haneleri
- o) Yumurta, tavuk, et vb. konserve haneleri
- p) Dabakaneler, deri boyama ve nakış haneleri
- r) Deri ayakkabı imalathaneleri
- s) Çanta, cüzdan, eldiven, tuvalet, süs vb. için deri eşya imalı
- ş) Kayış, koşum vb. deri imalathaneleri
- t) Fırça imalathaneleri
- u) Kemik ve boynuzdan yapılmış tarak ve emsali imalatı, kemik boynuz, mercan, lületaşı, kehribardan mamul, tahtadan ve fildişinden tuvalet ve lüks eşya imalathaneleri
- ü) Yukarıda yazılan maddelerden yapılmış diğer eşya imalathaneleri
- v) Vahşi hayvandan deri, tüy, kıl istihzaratı (hazırlanması) ve kürk imalathaneleri

y) Balık konserve haneleri, balık ürünleri hazırlanması (havyar)

1935 yılı nüfus sayımında “toprak mahsülleri” başlığı kullanılmış olup diğer ikisine göre daha ayrıntılı sayısal bilgiler verilmiştir. Bu başlık içinde; ziraat, bağcılık-bahçivanlık-çiçekçilik, hayvan yetiştirme ve bakımı-arıcılık, ormancılık, deniz-göl-nehir-kara avcılığı olmak üzere beş sektör üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Tablo 8’deki verilere göre; çalışan sayısı açısından ziraat alanında yaklaşık % 10,7 oranında bir artış yaşanmıştır. Bununla beraber, bu rakamı yorumlarken zirai ve toprak mahsulleri şeklinde daha önce ifade edilen ayrımı dikkate almak gerekir.

Tablo 8

1927 ve 1935 Yılı Verilerinin Zirai (Toprak Mahsülleri) Sektörü Açısından Karşılaştırılması

MESLEK GRUBU	1927			1935		
	Çalışan Erkek	Çalışan Kadın	Toplam Çalışan	Çalışan Erkek	Çalışan Kadın	Toplam Çalışan
Zirai (Toprak Mahsülleri)	43.026	54.152	97.178	48.140	59.437	107.577

Kaynak: Tablo 1 ve 2’deki verilere göre hazırlanmıştır.

1927 yılında Sinop’un toplam nüfusu 169.965’dir. Bu nüfus içinde mesleği belli olup çalışanların sayısı 100.834’dür. Zirai başlığı altında 1927 yılında Sinop’ta 97.178 kişinin çalıştığı göz önünde bulundurulduğunda; toplam nüfusun yaklaşık % 57,2’ nin ve mesleği belli olanlar içinde yaklaşık % 96,4’ünün zirai sektöründe çalışıyor olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu sektörde ülke genelinde çalışanların toplam nüfus içindeki oranı 1927 yılı verilerine göre yaklaşık % 32 olup, bu oran mesleği belli olanlar içinde yaklaşık % 81,6’dır. 1935 yılı dikkate alındığında; Sinop vilayetinin toplam nüfusu 192.303’tür. Aynı yıl mesleği belli olanların sayısı da 113.289’dir. Bu verilere göre; toplam nüfusun yaklaşık % 55,9’u ve mesleği belli olanların da yaklaşık % 95’i toprak mahsülleri sektöründe çalışmaktadır. Aynı yıl içinde ülke genelinde toprak mahsülleri başlığı altında çalışanların toplam nüfus içindeki oranı yaklaşık % 40,1 ve mesleği belli olanlar içindeki oranı da yaklaşık % 81,8’ dir (erkek çalışanlar için bu oran % 42,7 ve kadınlarda % 39,1’dir). Tablo 9’daki verilere göre; Bu dönemde zirai sektörün payının Türkiye ortalamaları içinde artma eğiliminde (mesleği belli olanlar içinde yaklaşık % 0,2 ve toplam nüfus içinde

yaklaşık % 8,1) olduğu görülmektedir. Sinop vilayetinde zirai faaliyetlerin sekiz yıllık zaman zarfında toplam nüfus içindeki payının yaklaşık % 1,3 ve mesleği belli olanlar içinde de yaklaşık % 1,4 oranında azalmış olduğu söylenebilir. Bu dönemde vilayet genelinde açılan sanayi kuruluşları, vilayetin ekonomik yapısı içinde zirai sektörün payını daraltmıştır. Bu kısmi düşüşe rağmen vilayetteki zirai alanın Türkiye ortalamalarının üstünde seyretmeye devam ediyor olması, Sinop'un bu dönemde bir zirai kent olma özelliğini koruduğunu göstermektedir.

Tablo 9

Zirai (Toprak Mahsülleri) Sektöründe Çalışanların Toplam Nüfus ve Mesleği Belli Olanlar İçindeki Görünümü

YIL	SİNOP VİLAYETİ		TÜRKİYE GENELİ	
	Toplam Nüfus İçinde (%)	Mesleği Belli Olanlar İçinde (%)	Toplam Nüfus İçinde (%)	Mesleği Belli Olanlar İçinde (%)
1927	57,2	96,4	32	81,6
1935	55,9	95	40,1	81,8

Kaynak:28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri Fasikül I, 1929, s.XVII, XLIV-XLV; 20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Sinop Vilâyeti Kati ve Mufassal Neticeler, 1937, s.5, 79-80; 20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu Kat'î Tasnif Neticeleri, 1937, ss. 7, 322, 329, 338-339

Tablo 10

1935 Yılında Sinop Merkez'de ve Vilayet Genelinde Toprak Mahsülleri Alanında Çalışanların Dağılımı

Toprak Mahsulleri Alanı	SİNOP MERKEZ			SİNOP VİLAYETİ		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Ziraat (Çoğunlukla)	116	94	210	47.329	59.291	106.620
Bağcılık, Bahçivanlık, Çiçekçilik	2	4	6	25	48	73
Hayvan Yetiştirme ve Bakımı, Arıcılık	10	1	11	656	97	753
Ormancılık (idare, muhafaza ve amenajman dâhil) (Amenajman: ormanda ağaç kesimi yapılarak doğal dengenin düzenlenmesi)	8	-	8	98	1	99
Deniz, Göl, Nehir ve Kara Avcılığı	11	-	11	32	-	32
TOPLAM	147	99	246	48.140	59.437	107.577

Kaynak: 20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Sinop Vilâyeti Kati ve Mufassal Neticeler, 1937, s. 26, 80

Tablo 10'a göre; Sinop Merkez ve vilayet genelinde toprak mahsülleri alanında ilk sırayı ziraat almaktadır. Vilayet genelinde ikinci sırayı hayvan yetiştiriciliği alırken diğerleri sırasıyla; ormancılık, bağcılık-bahçivanlık-çiçekçilik ve avcılıktır. Vilayet genelinde kadınların çalıştığı sektörler arasında ilk sırayı ziraat alırken onu yine ziraatle yakından ilişkili hayvan yetiştiriciliği-arıcılık takip etmektedir.

Tablo 11

1935 Yılı Verilerine Göre Toprak Mahsülleri Alanında Çalışan Erkek Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Toprak Mahsulleri	0-14	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75+	Meçhul	Toplam
Sinop Merkez	8	42	36	24	20	11	3	3	-	147
Vilayet Geneli	8131	12.562	10.984	6790	3374	3026	2176	1073	24	48.140

Kaynak: 20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Sinop Vilâyeti Kati ve Mufassal Neticeler, 1937, s. 36, 94

Tablo 11'e göre; toprak mahsülleri alanında çalışanların çoğunluğu 15-24 yaş arasında çalışan ve bir kısmı çocuk sayılabilecek yaşta olan gençlerdir. Üstelik vilayet genelindeki tüm yaş gruplarının toplamının yaklaşık altıda birini de 14 yaşın altındaki çocuklar oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle toprak mahsülleri alanında çalışan her altı kişiden biri çocuktur. Tablo 12'e göre; kadın çalışanlar 25-34 yaş aralığında çoğunluğu oluşturmaktadır.

Tablo 12

1935 Yılı Verilerine Göre Toprak Mahsülleri Alanında Çalışan Kadın Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Toprak Mahsulleri	0-14	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75+	Meçhul	TOP.
Sinop Merkez	3	23	29	21	14	7	2	-	-	99
Vilayet Geneli	6750	11.764	15.015	9994	7373	5189	2261	1069	22	59.437

Kaynak: 20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Sinop Vilâyeti Kati ve Mufassal Neticeler, 1937, s. 37, 95

Ziraat

Daha önce de ifade edildiği üzere bu faaliyet alanı 1927 yılında zirai sektör ana başlığı altında verilmiştir. 1935 yılında toprak mahsülleri başlığı altında beş ayrı sektöre bölünmüş ve bu bağımsız bölümlerden birinin adı da ziraat olmuştur. Ziraat sektörüyle ilgili bir tanımlama yapılmadığı için tarımsal üretimin dışında hangi alanların bu bölüme dahil edildiği belli değildir. Bununla beraber, 1927 yılı sanayi sayımında ziraat sektörü için verilen dağılımda “*tarım, evcil hayvanlar, balık ve av ürünleri sanayi*” başlığı altında toplam 23 faaliyet alanı belirlenmiştir. Bunlar içinde; tahıl ve pirinç ürünleri, tahıl değirmenleri, ekmekçilik ve hamur işleri, sebze hazırlama, kurutma ve konserve imalathaneleri, tütüncülük, balık konserve haneleri...gibi birçok faaliyet alanı bulunmaktadır.

1935 yılı nüfus sayımı verilerinde ziraat başlığı altında vilayet genelinde toplam 106.620 (erkek: 47.329; kadın: 59.291) kişinin çalıştığı bilgisi verilmiştir. Bu dönemde toprak mahsülleri başlığı altında 107.577 (erkek: 48.140; kadın: 59.437-Bakınız Tablo 10) kişinin çalıştığı dikkate alındığında, toprak mahsülleri alanının yaklaşık % 99,1'nin ziraat sektörüne dayandığı anlaşılmaktadır.

Sinop vilayetinde zirai faaliyetlerin başında meyve ve sebze yetiştiriciliği gelmektedir. “*Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası: Zonguldak Sancağı*” isimli 1922 yılında basılan bir rapordaki verilere dayalı çalışma yapan Burhan Sayılır'a göre: (Sayılır, 2013, s. 12)

“Ayancık kazasının fazlaca olan kestanesiyle Boyabat'ın cevizi, Sinop'un seneden seneye ilgi gören elması ile zeytin, limon, portakal, mandalinası istisna edilecek olursa Sinop'ta elma, armut, erik, ayva, nar, şeftali gibi meyveler de yetiştirilmektedir. Çok fazla olmamakla birlikte Sinop merkez ve Ayancık (da) fındık ve ceviz yetiştirilmektedir. Ayancık ilçesinden yıllık olarak ihraç edilen elma, armut oldukça önemli bir miktar teşkil etmektedir... Büyük çiftlik sahipleri bile pulluklarını kullanmayarak eski usul kara sabanla ziraat yapmaktadırlar... Bölgede üretimi yapılan mahsuller şunlardır: Buğday, arpa, mısır, pirinç, sebze, yulaf, bakla, fasulye, mercimek, nohut, patates, pancar, soğan, kendir, keten, pamuk, tütün. Pirinç sadece Boyabat'ta üretilmektedir...”

Evcil Hayvanlar (Hayvan Yetiştirme ve Bakımı, Arıcılık)

1923-1950 Dönemi Sinop'u anlatan bir Yüksek Lisans tezinde vilayetteki hayvancılık faaliyetleriyle ilgili şu bilgi verilmektedir: (Tırıl, 2010, s.203).

“Sinop'ta büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ile kümes ve yük hayvanı yetiştiriciliği yaygındı. Büyük baş hayvanlardan

öküz, inek ve manda, küçükbaş hayvanlardan koyun ve keçi yetiştirilirdi.”

Sinop'ta, bu dönemde daha çok Çerkez ve Abaza göçmenleri hayvancılık alanında faaliyet göstermektedir. Bununla birlikte, hayvancılığın çoğunlukla iç tüketimi karşılamaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır (Sayılır, 2013, s. 14). Hayvancılık alanında faaliyet gösterenlerin sayısı hakkında 1927 yılı istatistiklerinde bir veri mevcut değildir. 1935 yılı verilerinde; 656'sı erkek ve 97'si kadın olmak üzere vilayet genelinde toplam 753 kişinin bu sektörde çalıştığı anlaşılmaktadır (20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Sinop Vilâyeti Kati ve Mufassal Neticeler, 1937, s.80). Hayvancılık, toprak mahsülleri sektörü içinde zirai faaliyetlerden sonra ikinci sırada yer almaktadır (Bakınız Tablo 10).

Ormancılık (İdare, muhafaza ve işletme dahil)

Vilayetin orman yönünden zengin olması, orman ürünlerinin ekonomik açıdan değerlendirilmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Toprak mahsülleri sektörü içinde değerlendirilen bu iş kolunda 1935 yılında; 98'i erkek ve 1'i kadın olmak üzere toplam 99 kişi faaliyet göstermektedir. Şehirde özellikle kereste imalatı önemli bir iş kolu olarak görülmektedir.

Bağcılık, Bahçivanlık, Çiçekçilik

1935 yılı verilerine göre vilayet genelinde 25'i erkek ve 48'i kadın olmak üzere toplam 73 kişi bu alanda çalışmaktadır. Bu faaliyet kolunda özellikle üzümçülük ön plandadır.

Deniz, Göl, Nehir ve Kara Avcılığı

Toprak mahsülleri başlığı altında en az çalışanı olan sektördür. Sinop'un denize kıyısı olması, vilayet genelinde göl ve derelerinin varlığı bu iş kolunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1935 yılında; vilayet genelinde 32 erkeğin bu sektörde çalıştığı anlaşılmaktadır.

Sanayi Sektörü

1927 yılı verilerinde sanayi sektörü dağılımı verilmemişken, 1935 yılı nüfus sayımında bu sektör kendi içinde 16 alt başlığa ayrılmıştır. 1935 yılı verilerine göre; Sinop Merkez'de sanayi kolları içinde şu alanlar ön plana çıkmaktadır: Elbise, gıda, içki, tütün, demir ve ağaç işleme sanayisi. Bu alanda ön plana çıkan meslekler de şunlardır: Marangozluk, kakmacılık, demircilik, nalbantlık, ekmekçilik, kasaplık, kundura ve elbise imalatı... (20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Sinop Vilâyeti Kati ve Mufassal Neticeler, 1937, ss. 25-28).

Tablo 13

1935 Yılı Verilerine Göre Vilayet Genelindeki Erkek Yaş Gruplarının Sanayi Sektörlerine Göre Dağılımı

Sanayi ve Küçük Sanatlar	0-14	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75+	Meçhul	Top.
1.Maden ocakları, memlahalar (tuz) ve taş ocakları(çıkarma ve işletme)	1	4	13	1	2	1	-	1	-	23
2.Taş ve toprak sanayi	-	21	21	17	13	6	-	1	-	79
3.İnşaat, bina ve mobilya sanayi	-	96	88	81	31	14	6	-	-	316
4.Äğaç işleme sanayi	27	304	259	152	72	39	16	10	1	880
5.Demir sanayi	5	90	94	66	42	19	9	7	-	332
6.Makine, cihaz ve alet imalatı sanayi	2	34	25	12	3	-	2	1	-	79
7.Kimya sanayi	-	4	1	-	-	-	-	-	-	5
8.Dokuma sanayi	1	5	5	-	-	1	1	-	-	13
9.Kâğıt ve tabi (yayımcı) sanayi	-	6	3	3	1	1	-	-	-	14
10.Deri, kösele, kauçuk, seloit, kemik, boynuz, kehribar eşya s.	1	8	19	22	10	2	4	-	-	66
11.Gıda, içki ve tütün sanayi	15	82	65	53	46	34	15	3	-	313
12.Elbise sanayi	17	164	151	74	23	20	6	4	-	459
13.Elektrik, gaz ve su istihsal (temin) ve tevzii (dağıtım)	-	-	1	5	-	-	-	-	-	6
14.Sanayi müesseseleri fen ve idare memurları	-	6	9	6	4	2	-	-	-	27
15.İhtisası gayri muayyen (tespit edilmemiş) sanayi amelesi	9	94	90	41	18	6	2	-	-	260
TOPLAM	78	918	844	533	265	145	61	27	1	2872

Kaynak: 20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Sinop Vilâyeti Kati ve Mufassal Neticeler, 1937, s. 94

Tablo 13’de sanayi gruplarının dağılımı ve bu gruplarda çalışan erkeklerin sayıları verilmiştir. Bu duruma göre erkeklerin çalıştığı sanayi kolları içinde ilk üç sırayı; ağaç işleme, elbise ve demir sanayileri almaktadır. Tabloda, çocukluk dönemi olarak nitelendirilen 14 yaşın altında toplam 78 çalışanın bulunuyor olması oldukça dikkat çekicidir. Bu yaş kategorisinde ilk üç sırayı; ağaç işleme, elbise ve gıda-içki-tütün sanayisi almaktadır. Üstelik 75 yaşın üstünde olup çalışma hayatına devam eden toplam 27 çalışan bulunmaktadır.

Tablo No:14

1935 Yılı Verilerine Göre Vilayet Genelinde Sanayi Sektöründe Çalışan Kadınların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Sanayi ve	0-14	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75+	TOP.
Küçük Sanatlar	20	73	83	76	45	30	11	4	342

Kaynak: 20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Sinop Vilâyeti Kati ve Mufassal Neticeler, 1937, s. 95

Tablo 14’e göre; erkek çalışanlarda olduğu gibi kadınlarda da 14 yaşın altında toplam 20 çalışan çocuk bulunmaktadır. Çalışan kadınlar içinde ağırlığı genç nüfus 25-34 teşkil etmektedir. 75 yaş üstü kadınlarda bu sayı 4’dür. Tablo 13 ve 14’ün ortak noktası; 14 yaşın altında ve 75 yaşın üstünde belli sayılarda çalışanın bulunuyor olmasıdır.

Tablo 15

1927 ve 1935 yılı Verilerinin Sanayi ve Küçük Sanatlar Açısından Karşılaştırılması

MESLEK GRUBU	1927			1935		
	Çalışan Erkek	Çalışan Kadın	Toplam Çalışan	Çalışan Erkek	Çalışan Kadın	Toplam Çalışan
Sanayi ve Küçük Sanatlar	1224	213	1437	2872	342	3214

Kaynak: Tablo 1 ve 2’deki verilere göre hazırlanmıştır.

Tablo 15’e göre; 1927 yılında sanayi ve küçük sanatlar alanında kadınların payı yaklaşık % 14,8 iken 1935 yılında bu oran yaklaşık % 10,6’ya düşmüştür. Erkek nüfusta yaşanan artış kadın oranını dönem içinde

azaltmıştır. 1927-1935 döneminde sanayi alanında çalışan işçi sayısında yaklaşık % 123,7 oranında bir artış yaşanmıştır. Ekonomi alanında Devletçilik anlayışının benimsenmesi ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın devreye konulmasıyla birlikte Sinop'ta da birtakım sanayi işletmelerinin açıldığı anlaşılmaktadır. 1923-1938 döneminde 32 adet kereste fabrikasının açılmasına ek olarak, şehir merkezinde elektrik işletmesinin ve bir özel girişimci tarafından pirinç unu fabrikasının kurulmuş olması (Önal, 2007, ss. 19-20) sanayi sektöründe çalışan nüfusta yaşanan büyük artışı açıklayıcı niteliktedir.

Ticaret

Tablo 16

1935 Yılında Sinop Merkez'de ve Vilayet Genelinde Ticari Faaliyetlerin Genel Dağılımı

Ticari Faaliyetin Adı	SİNOP MERKEZ			SİNOP VİLAYETİ		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Ticaret(gayrimenkul ticareti ve tabilik (yayımcılık) dâhil)	106	5	111	596	46	642
Bankacılık, borsacılık	3	-	3	16	3	19
Sigortacılık	1	-	1	3	-	3
Otelcilik, han, pansiyon, gazino, kahve, bar işletmesi	27	-	27	115	-	115
Ticarete yardımcı işler (komisyon, acente, sergi, panayır, ilanlar, iş bulma, istihbarat, daktilo, tercüme, elbise ve mobilya kiralama işleri, ticaret odaları)	5	-	5	25	1	26
TOPLAM	142	5	147	755	50	805

Kaynak: 20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Sinop Vilayeti Kati ve Mufassal Neticeler, 1937, s. 28, 83

Çalışan sayısı açısından bakıldığında Tablo 16'a göre; ticari faaliyetler içinde ilk sırayı gayrimenkul ve yayımcılık sektörü almaktadır. İkinci sırada otel-kahve-pansiyon vb. işletmeciliği, üçüncü sırada ticarete yardımcı işler ve dördüncü sırada da bankacılık ve borsacılık gelmektedir.

Bu dönemde vilayet genelinde üç bankacı veya borsacı bayanın çalışıyor olması, kadınların sadece aile işlerinde çalışmadıklarını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Sigortacılık faaliyetlerinin son sırada yer alması ve vilayet genelinde sadece üç çalışanın bulunuyor olması, bu alanın henüz Sinop'ta gelişme kaydetmemiş olduğunu göstermektedir.

Tablo 17

1927 ve 1935 yılı Verilerinin Ticaret Meslek Grubu Açısından Karşılaştırılması

MESLEK GRUBU	1927			1935		
	Çalışan Erkek	Çalışan Kadın	Toplam Çalışan	Çalışan Erkek	Çalışan Kadın	Toplam Çalışan
Ticaret	867	62	929	755	50	805

Kaynak: Tablo 1 ve 2'deki verilere göre hazırlanmıştır.

Tablo 17'e göre; ticaret alanında çalışan sayısı diğer sektörlerin aksine yaklaşık % 13,3 oranında bir azalma göstermiştir. 1927 yılı verilerinde ticari alan için sektörel bir sınıflama yapılmamış olması söz konusu azalmanın nedenleri üzerinde bir yorum yapılmasına izin vermemektedir. 1935 yılı vilayet genelindeki ticari faaliyetler içinde gayrimenkul ve yayıncılık alanında çalışan sayısının yaklaşık % 79,8'lik bir orana sahip olması, azalma bu sektör üzerinde olabilir mi sorusunu akla getirmektedir. Bununla beraber, bu konuda kesin bir ifade ortaya konulamamaktadır.

Nakliye ve Muvasala (Ulaşım)

Tablo 18

1935 Yılında Sinop Merkez'de ve Vilayet Genelinde Nakliye ve Muvasala Faaliyetlerinin Genel Dağılımı

Ticari Faaliyetin Adı	SİNOP MERKEZ			SİNOP VİLAYETİ		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Kamyon ve Taksi	8	-	8	36	-	36
Hayvan Arabaları	10	-	10	48	1	49
At, Katır, Deve ve Eşek Nakliyatı	4	-	4	53	1	54
Deniz ve Hava Nakliyatı	104	1	105	254	1	255
PTT	11	-	11	23	-	23
Nakliyat, Seyahat Acente ve İdareleri, Hamallık	32	2	34	32	2	34
Demiryolları	-	-	-	16	-	16
TOPLAM	169	3	172	462	5	467

Kaynak: 20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Sinop Vilâyeti Kati ve Mufassal Neticeler, 1937, s. 28, 83

1935 yılı verilerine göre; nakliye ve ulaşım alanında ilk sırayı deniz ve hava nakliyatı almaktadır. Sayım sonuçlarında vilayet genelinde 255 adet deniz ve hava nakliyat aracı bulunduğu bildirilmiş olmasına rağmen, hava nakil araçlarının neler olduğuna dair bir bilgi mevcut değildir. Bununla beraber, 1929 yılında Ayancık kaza merkezinde kurulmuş olan Zindan ve Çangal Ormanları Türk Anonim Şirketi'nin (Zingal) (Kaya, 2011, ss. 37-38) fabrikaya hammadde taşıyabilmek amacıyla havai (teleferik sistemi) ve dekovil (iki ray arası genişliği küçük demiryolu) hatlarını kurmuş olduğu bilinmektedir. 8 Kasım 1932'de Ayancık-Lefken-Çangal arasında inşa edilen hava hattı aracılığıyla, tomruklar işlenmek üzere bu kereste fabrikasına taşınmıştır. Hava hattı 28 Km uzunluğunda olup buhar gücüyle çalışmaktaydı. Tomrukların bu şekilde taşınmasıyla 1934 yılında ülkenin ilk parke fabrikası üretime geçebilmiştir. Hava hatları için malzeme taşımak amacıyla kurulan dekovil hattı sonraki yıllarda orman nakliyatı için kullanılmıştır ve hatta yöre halkı için de bir ulaşım aracı olmuştur Zingal işletmesinin faaliyete girmesi Ayancık kazasının nüfus

potansiyelini artırdığı gibi ekonomik yönden de gelişimini sağlamıştır (Kaya ve Yılmaz, 2018, ss. 129-139). Ayrıca vilayetin bir limana sahip olması, deniz yoluyla yapılan ulaşım ve ticareti de önemli kılmıştır. Deniz nakliyatında öncelikli olarak açıkta bekleyen gemilere yük ve yolcu taşıyan sandalları ve ardından balıkçı teknelerini ön planda tutmak gerekir.

Nakliye ve taşıma faaliyetlerinde çalışan sayısı dikkate alındığında; kamyon veya otomobil olmak üzere toplam 36 taşıtın vilayet genelinde kullanıldığı söylenebilir. Bu taşıtlara ek olarak 49 hayvan arabası ve 54 adet de yük hayvanının (at-deve-katır-eşek) bulunduğu anlaşılmaktadır. Köylülerin sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamak için kullandıkları ve ticari faaliyet içinde değerlendirilmeyen hayvanların ve bu hayvanların çektikleri arabaların sayısı muhtemelen tespit edilen sayıdan daha fazladır.

Umumi İdare ve Hizmetler, Serbest Meslekler

Tablo 19

1935 Yılında Sinop Merkez'de ve Vilayet Genelinde Umumi İdare ve Hizmetler, Serbest Mesleklerin Dağılımı

Faaliyetin Adı	SİNOP MERKEZ			SİNOP VİLAYETİ		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Umumi İdare	210	11	221	695	17	712
Adliye ve Hukuki Yardım İşleri	17	-	17	71	-	71
Umumi Sıhhat İşleri(doktor, eczacı, ebe, hasta bakıcı, sıhhiye memuru)	7	6	13	47	10	57
Tuvalet(manikür, pedikür, banyo ve masaj)	21	-	21	73	-	73
Talim ve Terbiye	10	12	22	87	36	123
Din İşleri	13	-	13	66	-	66
Tiyatro, Müzik, Sinema, Radyo, Güzel Sanatlar, Varyete, Sirk vb.	-	-		6	6	12

DİĞER SERBEST MESLEKLER(âlim, muhabir, gazeteci, kimyager, ilim doktoru vs.)	1	-	1	4	-	4
GENEL TOPLAM	279	29	308	1049	69	1118

Kaynak: 20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Sinop Vilâyeti Kati ve Mufassal Neticeler, 1937, s. 29, 84

Tablo 19'da dikkat çekici unsurlar şunlardır: Sinop Merkez'de ve vilayet genelinde genel idari işlerin ilk sırada yer alması, sanatsal faaliyetlerin Sinop Merkez'de hiç yer almaması ve sağlık hizmetlerinde çalışan personelin oldukça yetersiz oluşu. Tabloda tuvalet başlığı altında verilen alanlarda çalışanların tümünün erkek olması-tabloda yer almasa da çoğunluğunun berber olabileceği düşüncesini akla getirmektedir.

Ev İktisadiyatı, Şahsi Hizmetler

Tablo 20

1935 Yılında Sinop Merkez'de ve Vilayet Genelinde Ev İşlerinde ve Çeşitli Görevlerde Çalışanlar

Faaliyetin Adı	SİNOP MERKEZ			SİNOP VİLAYETİ		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Ev İşlerinde Çalışanlar (erkek ve kadın hizmetçi, vekilharç, mürebbiye, kapıcı, gündelik hizmetçi vb.)	2	17	19	35	69	104
Çeşitli Görevler	4	-	4	4	-	4
GENEL TOPLAM	6	17	23	39	69	108

Kaynak: 20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Sinop Vilâyeti Kati ve Mufassal Neticeler, 1937, s. 29, 84

Tablo 20'e göre; ev ve şahsi hizmetler alanında vilayet genelinde çoğunluğu kadın olmak üzere toplam 108 kişi (yaklaşık % 63,9'u) çalışmaktadır.

Mesleksiz veya Mesleği Belli Olmayanlar

Tablo 21

1935 Verilerinde Mesleksiz Veya Mesleği Meçhul Olarak Görülenlerin Sinop Merkez'de Dağılımları

MESLEKSİZ VEYA MESLEĞİ BELLİ OLMAYANLAR	SİNOP MERKEZ			SİNOP VİLAYET GENELİ		
	ERKEK	KADIN	TOPLAM	ERKEK	KADIN	TOPLAM
A.İrad (gelir) Sahipleri	17	48	65	34	80	114
B.Mütekit, Eytam ve Eramil Maaşlılar (emekli, yetimler ve dullar)	26	8	34	144	27	171
C.Meçhul veya Gayri Muayyen (belirsiz) Meslekliiler	1	-	1	24	4	28
D.Mesleksizler	456	1624	2080	34.841	40.704	75.545
E.Talebe	510	304	814	1630	734	2364
F.Yatı Müesseselerinde Bulunanlar (ceza ve tevfiik evleri, hastane, darülâceze, manastır ve emsali yerler)	704	14	718	778	14	792
TOPLAM	1714	1998	3712	37.451	41.563	79.014

Kaynak: 20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Sinop Vilâyeti Kati ve Mufassal Neticeler, 1937, s.29, 84.

Tablo 21'e göre; vilayet genelindeki öğrencilerin yaklaşık % 31'i, bir başka ifadeyle de her üç öğrenciden biri kızdır. 1935 yılı verilerine göre vilayet genelinde toplam nüfus içinde okuma yazma bilme oranı yaklaşık % 9'dur (yaklaşık erkek: % 6,9; kadın:% 2,1). Sinop Merkez'de

bu oran yaklaşık % 53'dür (yaklaşık erkek: % 32,8; kadın:% 20,2). Erkek nüfus içinde vilayet genelinde yaklaşık % 14,5 ve Merkez'de yaklaşık % 59'dur. Kadın nüfus içinde bu oranlar vilayet genelinde yaklaşık % 4 ve Merkez'de yaklaşık % 45,5'dir. Türkiye genelinde erkek nüfus içinde bu oran yaklaşık % 23,3 iken kadın nüfus içinde bu oran yaklaşık % 8,2'dir (Yalnız okuma bilenler de bu yüzdeye dâhildir).Tüm bu rakamlar okuma-yazma oranları açısından değerlendirildiğinde; Sinop genelde Türkiye ortalamasının altında fakat Merkez'de ortalamaların üstündedir (20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Sinop Vilâyeti Kati ve Mufassal Neticeler, 1937, s.23, 77; 20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu Kati ve Mufassal Neticeler, 1937, s.209).

1935 yılı verilerine göre; 0-14 yaş grubu toplam nüfustan çıkarılıp dikkate alınmadığında, vilayette çalışma yaşında olan toplam 110.930 kişinin 75.545'i (yaklaşık % 68,1) mesleksiz gözükmektedir. Tablo 21'deki gelir sahipleri, emekli, tutuklu vb. çalışmayan (1105 kişi-öğrenciler hariç) nüfus da bu rakama dâhil edildiğinde mesleksizlerin oranı yaklaşık % 69,1'e çıkmaktadır. Vilayet genelinde 0-14 yaş grubunun yaklaşık % 42,3 olması ve okuma yazma oranının da daha önce ifade edildiği üzere oldukça düşük (% 9) düzeylerde seyretmiş olması, mesleksizlerin oranının neden bu kadar yüksek olduğu sorusunu açıklayıcı niteliktedir.

Tablo 22

1935 Verilerinde Türkçe Dili Dışında Çalışan Toplam Nüfusun Konuştuğu Ana Lisanlar

ANA LİSAN	SİNOP MERKEZ			SİNOP VİLAYET GENELİ		
	ERKEK	KADIN	TOPLAM	ERKEK	KADIN	TOPLAM
ABAZACA	4	-	4	218	271	489
ACEMCE	1	-	1	1	-	1
ALMANCA	-	-	-	10	12	22
ARAPÇA	1	-	1	1	2	3
ARNAVUTÇA	6	-	6	135	106	241
BOŞNAKÇA	1	-	1	5	1	6
ÇEKOSLAVAKÇA	1	-	1	2	-	2
ÇERKEZCE	8	1	9	731	813	1544
ERMENİCE	10	11	21	721	785	1506
FRANSIZCA	-	-	-	2	3	5
GÜRCÜCE	18	2	20	1215	1438	2653
HIRVATÇA	-	-	-	1	-	1
KÜRTÇE	50	-	50	408	427	835
LAZCA	-	-	-	4	1	5
LEHÇE	-	-	-	2	1	3
MACARCA	1	-	1	3	2	5
RUMCA	1	-	1	2	-	2
RUSÇA	-	-	-	6	-	6
SIRPÇA	-	-	-	4	1	5
YAHUDİCE	-	-	-	5	7	12
TOPLAM	102	14	116	3476	3870	7346

Kaynak: 20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Sinop Vilayeti Kati ve Mufassal Neticeler, 1937, s.38, 96

Tablo 22'ye göre; vilayet genelinde Türkçe dışında konuşulan ikinci dil Gürcüce'dir. Üçüncü dil Çerkezce ve dördüncü dil de Ermenice'dir. Sinop Merkez'de Türkçe dışında başka bir dili konuşan erkeklerin sayısı 102 olarak gözükmesine karşın, bu kişilerin 91'inin mesleğinin olmadığı veya bilinmediği ilgili tabloda ifade edilmektedir. Erkek çalışanlardan sadece 11 kişinin işi bulunmaktadır. Bunlardan; 6 kişi Ermenice (4'ü toprak

mahsulleri ve 2'si sanayi alanında); 3 kişi Gürcüce (1'i toprak mahsulleri, 1'i sanayi ve 1'i de idari hizmetler alanında), 1 kişi Kürtçe (sanayi) ve 1 kişi de Macarca (sanayi) ana lisansı olarak gözükmektedir. Toplam 14 kadın çalışandan sadece 5 kişinin hangi sektörde çalıştığı bilinmemektedir. Söz konusu 5 kişinin ana dili Ermenice olup, 4'ü toprak mahsulleri ve 1'i de ev işlerinde çalışmaktadır.

Tablo 23'e göre; Merkez'de ve vilayet genelinde İslamiyet'ten sonra gelen ikinci din Hristiyanlıktır. Merkez'de Hristiyan erkeklerin 4'ü toprak, 3'ü sanayi ve 1'i de idari hizmetlerde çalışmaktadır. 4'ünün mesleği belirsizdir. Dini belli olmayan bir erkek de sanayi sektöründe faaliyet göstermektedir. 12 Hristiyan kadından 4'ü toprak, 1'i sanayi alanında çalışırken 7'inin mesleği belirsizdir. Vilayetteki toplam 1608 Hristiyan'ın 861'inin mesleği bilinmemektedir. Mesleği bilinenler içinde sıralama şu şekildedir: toprak mahsulleri (erkek:220-kadın: 218), sanayi ve küçük sanatlar (erkek:177-kadın:92), ticaret (kadın:11-kadın:22), umumi idare ve hizmetler (erkek:5) ve ev iktisadiyatı -şahsi hizmetler (kadın:2). Toplam 17 Musevi içinde mesleği bilinen 7 erkekte 4'ü toprak ve 3'ü de sanayi sektöründe çalışmaktadır. Bu rakamlar vilayet genelinde Müslim-gayrimüslim fark etmeksizin ana iş kolunun toprak mahsulleri olduğunu ve bu alanı sanayi ve küçük sanatların takip ettiğini göstermektedir.

Tablo 23

1935 Yılı Verilerine Göre Çalışan Nüfusun İslamiyet Dışındaki Dinlere Göre Ayrımı

DİN	SİNOP MERKEZ			SİNOP VİLAYET GENELİ		
	ERKEK	KADIN	TOPLAM	ERKEK	KADIN	TOPLAM
Hristiyan	12	12	24	781	827	1608
Musevi	-	-	-	7	10	17
Diğer	1	-	1	1	-	1
TOPLAM	13	12	25	789	837	1626

20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Sinop Vilâyeti Kati ve Mufassal Neticeler, 1937, s.39, 97

Tablo 24

Türk Tebaası Dışında Çalışan Nüfusun Ülkelere Göre Dağılımı

TABİİYETİ OLUNAN ÜLKE	SİNOP VİLAYET GENELİ		
	ERKEK	KADIN	TOPLAM
Almanya	5	4	9
Avusturya	3	4	7
Belçika	2	2	4
Çekoslovakya	1	2	3
İtalya	-	1	1
Polonya	7	1	8
Macaristan	1	2	3
Romanya	5	7	12
Yugoslavya	6	1	7
Filistin	1	1	2
Meçhul	1	-	1
TOPLAM	32	25	57

20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Sinop Vilâyeti Kati ve Mufassal Neticeler, 1937, s.97

Sinop Merkez’de çalışan nüfusun tamamı Türk tebaası olup, yabancı ülkelerin tabiiyetinde bulunan kimse yoktur.

Tablo 24’de; Türk dışında toplam on ülkeye ait tebaa verilmiştir. Bunlar içinde ilk üç sırayı; Romanya, Almanya ve Polonya almaktadır. Erkeklerde ilk sıra Polonya’ya, kadınlarda ilk sıra Romanya’ya aittir.

Sonuç

Cumhuriyet yönetimi 1927 yılında nüfus ve sanayi sayımı yaptı. Bu sayımlardan amaç yeni oluşturulacak politikalar ve hedefler için istatistiki veri elde etmektir. Yeni devletin ilk sayımı olması ve elde edilen verilerin yeterli görülmemesi neticesinde, 1935 yılında vilayet bazında çok daha ayrıntılı bir nüfus sayımı gerçekleştirildi. Bununla beraber, 1927 ve 1935 yıllarındaki sayım şablonlarında doğal olarak uyumsuzluk yaşandı. Bu durumun neticesinde sekiz yıllık dönem içinde kimi verilerin takip edilmesi ve karşılaştırma yapılması imkânsız bir hal aldı. İstatistiki veri boşluğuna rağmen, bu çalışmada sekiz yıllık dönem içinde Sinop vilayetinin ekonomik yapısına dair önemli bilgilere ulaşıldı.

Çalışan nüfusun sektörlere göre dağılımları 1935 yılı verileriyle dikkate alındığında; bu dönemde vilayetin ana geçim kaynağının; ziraat, bağcılık-bahçivanlık-çiçekçilik, hayvan yetiştirme ve bakımı-arıcılık, ormancılık, deniz-göl-nehir-kara avcılığını içine alan toprak mahsülleri sektörüne ait olduğu anlaşıldı. Bu sektörü sırasıyla; sanayi ve küçük sanatlar, umumi idare ve hizmetler-serbest meslekler, ticaret, nakliye ve muvasala (ulaşım) ve ev iktisadiyatı-şahsi hizmetler gruplarının takip ettiği bilgisine varıldı. Bu dönemde açılan işletmeler aracılığıyla Sinop vilayeti genelinde sanayi ve küçük sanatlar alanında çalışan sayısında önemli bir gelişim yaşanmış olduğu görüldü.

Sinop vilayetinin 1927 yılına ait ekonomik göstergeleri; tarım-evcil hayvanlar-balık ve av ürünleri alanında faaliyet gösteren işletmelerin yaklaşık % 61'inin tek kişiyle çalıştığını ve bunların da yaklaşık % 22'ini aile efradına ait işletmelerin oluşturduğunu ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle tek kişilik işletmelerin yaklaşık üçte biri aile bireylerinden oluşmaktadır. Bu durum yöre halkının toprak mahsülleri sektöründe elde ettiği ürünleri ticari bir meta olarak değerlendirmekten ziyade kendi ihtiyaçlarını karşılamak için kullandığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Sinop vilayetine ait 1935 yılı verilerine göre; 75.545 mesleği olmayan mevcut olup (Bknz: Tablo 21-mesleksizler), toplam nüfus içinde yaklaşık % 39,3'lük bir yer kaplamaktadır. Çalışan yaş grupları içinde genç, üretken ve dinamik nüfusun çoğunluğu teşkil edip etken olması, vilayetin ekonomik gelişimine katkısı açısından olumlu olarak görülebilir. Bununla birlikte, 0-14 yaş grubunda 1935 yılı verilerine göre; mesleği belli olup çalışan 15.030 (erkek:8231; kadın:6799) kişi vardır ve mesleği bilinen nüfus içinde yaklaşık % 13,3'lük bir yer kaplamaktadır. Başka bir ifadeyle toprak mahsülleri alanında mesleği belli olup çalışan yaklaşık her yedi kişiden biri 14 yaşın altında çocuktur. Yaşlı olarak nitelendirip çalışma yaşının dışında tutmamız gereken 75 ve üstü yaş grubu içinde de mesleği belli olup çalışanların sayısı 2195'dir (erkek:1120; kadın:1075). Mesleği belli olan nüfus içindeki oranı da yaklaşık % 1,9'dur. Savaşlarda kaybedilen yetişkin erkek işgücünün eksikliği, Anadolu'nun diğer şehirlerinde olduğu gibi Sinop'ta da kendini hissettirmiştir. Bu eksiklik; kadınlar, çocuklar ve yaşlı erkeklerle doldurulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde vilayet genelinde bir nevi ekonomik seferberlik ilan edilmiş ve her yaştan insan üretim sektörlerinin içine dâhil edilmek istenmiştir.

Kaynakça / References

- Baçođlu, B. (1978). *Sinop İli Tarihi*. Ankara: Ayyıldız Matbaası A.Ş.
- Demir, C. (2014). Kastamonu Vilâyeti salnâmelerine göre Sinop'un idari ve demografik yapısı (1869-1903). *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(17), 45-64.
- Demirkaya, F.U. ve Tuluk, Ö.İ. (2012). Eflatun'un "kurbağa" sı Sinope'den Sinop'a: kaynaklara göre Sinop kentinin fiziksel gelişimi. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 45-68.
- Kaya, M. (2011). *Türkiye'nin ilk sanayi kasabalarından biri Ayancık* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı, Samsun)
- Kaya, M. ve Yılmaz, C. (2018). Endüstriyel Miras Turizmi İçin Bir Örnek: Ayancık-Zingal Orman İşletmesi (Sinop). *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XLIV, 121-162.
- Önal, E.A. (2007). *1928-1938 Yılları Arasında Sinop'un Sosyo Kültürel Yapısı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Sinop)
- Özcan, S. (2011). XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop'taki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 145-172.
- Sayılır, B. (2013). Milli Mücadele döneminde Batı Karadeniz'in (Sinop-Kastamonu-Zonguldak) sosyo kültürel ve ekonomik yapısı (Türkiye'nin sıhhi ictimai coğrafyası raporlarına göre). *Akademik Bakış Dergisi*, 38, 1-20.
- Tırıl, A. (2010). *Cumhuriyet Döneminde Sinop (1923-1950)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı, İzmir)
- TÜİK. (1929). 28 teşrinievvel 1927 umumî nüfus tahriri mufassal neticeler, Ffasikül: I. İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası.
- TÜİK. (1937). 20 ilk teşrin 1935 genel nüfus sayımı Sinop vilâyeti kati ve mufassal neticeler, cilt:50, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi.
- TÜİK. (1937). 20 ilk teşrin 1935 genel nüfus sayımı Türkiye nüfusu kat'î tasnif neticeleri, cilt:60, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Ankara: Mehmet İhsan Basımevi.

TÜİK. (1969). Sanayi Sayımı 1927, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No:584. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Ünal, M.A. (2014). *Osmanlı Devrinde Sinop XV. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Sinop Kazâsı*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Summary

Sinop is a city which kept its fame in history due to its geography and two natural harbours. Taking part in administrative construction by its position of being a province in the first years of the Republican era people in Sinop mainly dealt with farming. In this era, after farming sector, industry, trade, governmental and private sectors of professions were engaged by the people.

According to the data in 1927, out of 399 industrial enterprises, 159 in the province belong to agricultural sector including livestock, fishery and hunting. Apart from the main sector, as well as mining and its management at first it has been noted in data that forestry, weaving and construction sectors were added to the list. Like 51,4 % of enterprises in the province were almost formed of one person. Besides others, there were five big enterprises and only one of them had more than 100 workers. Most of the enterprises (almost 30,1 %) were in the city center but there were also others in Ayançık, Boyabat and Gerze.

The population of the city was 169.965 according to the data of the 1927 census, but in 1935 it was 192.303. It increased as 13,1 % in 8 years. Considering the city center, the increase is 9,7 %. As parallel to the increase in population of the city, there was a richness partly in economic situation. In the period of 1927-1935, there was an increase of people as 10,7 % in agricultural sector and like 123,7 % in industry. But it is notable that there was a decrease as 13,4 % in commercial activity in contrast to other sectors. The main reason of the increase in industrial activities is that there was an electric management and 32 lumber factories in the province during the period of 1923-1938.

The First World War and then The Turkish War of Independence fairly reduced working male population. As a result of this situation in the entire country, especially women workers came forward in agricultural sector and there was an increase of child workers under 14 years of age

and there was also a statistical datum of workers older than 70. The number of non-Muslim people dwelling in the city is quite low (as 1626, 0,9 %). So, it made a limitation in economical effect of non-Muslim people in the province. The people in Sinop who had to produce and survive as economically in the first of years of The Republic tried to perform what was needed in production sectors regardless of age and social status.

ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ YERLİ VE YABANCI KAYNAKLARINDA ANADOLU'DA GIDA VE GIDA ÜRETİMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

Sezai SEVİM²
Yusuf Alper GÜLLÜ³

Öz

Anadolu Selçuklu Devleti, Türklerin Anadolu'da kurdukları ilk devlet olarak tarihimizin önemli dönüm noktalarından birini teşkil etmektedir. Türkistan'dan getirdikleri sosyal ve kültürel değerleri Anadolu'nun farklı milletlerinin inanç ve kültürleri ile yoğurarak yeni bir medeniyet ortaya çıkaran Anadolu Selçukluları, bunun yanı sıra bugün dahi bu değerler ile hoşgörü çatısı altında birlikte yaşayabilmenin temelini oluşturmuşlardır.

Yaşadığımız bu topraklara böylesine bir değer katan bu büyük devleti her vechesi ile bilmek ve anlamak tarihin önemli kırılma noktalarına hâkim olabilmek adına önemlidir. Bu çerçevede tarihimizin önemli bir kültür hazinesi olan Anadolu Selçukluları'nın sosyal ve kültürel hayatına ışık tutmak adına incelenmesi gereken bir alan da gıda, beslenme ve yemek kültürü olarak önem arz etmektedir. Bu amaçla çalışmada Anadolu Selçuklu döneminin önde gelen ana kaynaklarında tespit edilen gıda ve üretimi bilgileri yorumlanarak gıda mühendisliği perspektifinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Gıda, Üretim, Kaynak, Kültür

1 Makalenin Geliş Tarihi: 01.07.2018

Makalenin Kabul Tarihi: 31.07.2018

Bu çalışma, Sezai Sevim danışmanlığında Yusuf Alper Güllü tarafından hazırlanan "Türkiye Selçuklu Dönemi Kaynakları Işığında Anadolu'da Gıda ve Üretimi Bilgileri" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı. e-mail: sezaisevim@hotmail.com

3 Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, e-mail: yusufalpergullu@gmail.com

Atıf: SEVİM, S. ve GÜLLÜ, Y. A. (2019). Anadolu Selçuklu dönemi yerli ve yabancı kaynaklarında Anadolu'da gıda ve gıda üretimi üzerine bir değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*, 6(1), 341-358. <http://dx.doi.org/10.30626/10.30626/tesamakademi.530539>

An Evaluation on Food and Food Production in Anatolian Sources of Anatolian Seljuks

Abstract

The Anatolian Seljuk State constitutes one of the important milestones of our history as the first state established by the Turks in Anatolia. The Anatolian Seljuks, which created a new civilization by kneading the social and cultural values they brought from Turkistan with the beliefs and cultures of the different nations, formed the basis of living together even today with these values, under the framework of tolerance.

It is our duty to know and understand this great state which adds such value to these lands. In this context, an area that needs to be examined to shed light on the social and cultural life of the Anatolian Seljuks, which is an important cultural treasure of our history, food, nutrition and food culture that became more of an issue. For this purpose, the food and production information determined in the main sources of Anatolian Seljuk period were interpreted and evaluated in the perspective of food engineering.

Keywords: Seljuks, Food, Production, Source, Culture

Giriş

Anadolu, yemek ve mutfak kültürü açısından günümüzde olduğu gibi geçmişte de oldukça zengindir. Eski çağlardan beri dünya tarihinin seyrini değiştiren bir çok farklı medeniyet ve kültürü bünyesinde barındırmasının yanında Asya ve Avrupa kıtaları arasında geçiş güzergâhı olması sebebiyle de önemli ticaret yollarının uğrak noktası olarak dünya medeniyetlerinin beşiği olarak nitelendirilmektedir. Bir çok Eskiçağ uygarlığının yanı sıra Rum, Ermeni, Süryani, Gürcü, Latin ve Arap halklarına ev sahipliği yapan bu topraklar 1071 Malazgirt Savaşı ile Türklere açılmış, Anadolu Selçukluları ile birlikte de Anadolu'da İslamiyet yayılarak, o günden bu yana Türk-İslam yurdu olarak süregelmiştir.

Anadolu'nun bu renkli yapısı görkemli bir miras olarak Selçuklulara kalmıştır ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin daha geniş bir coğrafyayı dahil ettiği bu sosyo-kültürel değerler günümüze kadar ulaşmıştır. Anadolu Selçukluları'nın bir kültür hazinesi haline gelmesinde en önemli faktörlerden biri, sınırları içinde bulunan farklı inanç ve etnik kimliğe sahip halkların kültürlerine karşı gösterdikleri hoşgörü ve özgürlükçü yaklaşımıdır. Bu da dönemin kültür tarihini çalışmanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Selçuklu kültürüne dair geçmişten günümüze pek çok çalışma yapılmıştır ama Anadolu Selçukluları dönemi için yapılan kültür tarihi çalışmaları, siyasi tarih çalışmalarına göre daha azdır (Mecit, 2017, s. 17). Nihayetinde savaşlardan, zaferlerden, topraklardan, anlaşmalardan v.s. çokça bahsedilirken, kültürel özelliklerin ortaya çıkarılması daha geriden gelmektedir. Oysa modern dünyamızda gelişmiş milletler, siyasi tarihten ziyade tarihin sosyal ve kültürel içeriklerini ele almaktadır ve mümkün olduğu kadar her alanda detay olarak aydınlatabilecekleri son noktaya kadar inceleme yapmaktadırlar. Ülkemizde de son yıllarda bu bağlamda çalışmalar daha çok yapılmakta ve hem Anadolu Selçuklu hem de Osmanlı tarihi farklı veçheleri ile aydınlatılmaktadır. İşte bu makalede de konu olarak Anadolu Selçuklu kültür tarihinin bir cüzüne değinerek gıda özelinde alanı aydınlatmak amaçlanmıştır.

Beslenme ve gıda üretim metotları toplumların bir çeşit kimliği niteliğindedir. Bu kimliğe bakarak fiziksel yapıları, yaşadıkları coğrafya, günlük enerji ihtiyaçları, iktisadi hayatları ve daha birçok beşeri hususta fikir sahibi olabiliriz. Bu durum tarihi bilgilerin ne kadar farklı alanlarda kullanılabileceğinin de bir göstergesidir. Aynı zamanda kültürel verilerin

beşeri meselelerde birbirlerini ne kadar etkiledikleri ve sadece bir alandan aldığımız veriler ile birçok alanda yorum yapabileceğimiz de anlaşılmaktadır. Farklı inceleme alanları ile bulacağımız yeni sonuçlar kendimizi, dahası toplumumuzu ve onun da ötesinde insanlığı daha yakından tanıyabilmek için önemli olacaktır.

Gıda ve üretimi temelinde bilimsel tespitler yapabilmek için ilk olarak kaynaklardan çıkarılacak ifadelerin net olması gerekmektedir. Bu hususta kaynakların analizi ve kaynaklardan alınan bilgilerin etkin bir şekilde değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Değerlendireceğimiz veriler Anadolu Selçuklu dönemi ana kaynakları üzerine yapılan detaylı incelemeler neticesinde elde edilen gıda ve üretimine dair geçen her türlü ifadeyi kapsamaktadır. Bu veriler yerli ve yabancı yirmi beş farklı eserden kelime kelime okuma yapılarak tespit edilmiştir ve karakterlerine göre gruplanarak sistematik bir şekilde kaydedilmiştir. Et, süt, tahıl, meyve sebze olmak üzere dört temel grupta bulunan bilgiler, günümüz mühendislik teknolojileri uygulamalarıyla değerlendirilerek çalışmamızda sunulmaktadır.

Çalışmamızı aydınlatacak ana kaynaklara değinecek olursak, Anadolu Selçukluları dönemi tarihi coğrafyasını merkez aldığımızda yerli ve yabancı denilebilecek nitelikte yazılmış çeşitli türlerden eserler olmasına karşın, dönemin araştırmacıları kaynak muhtevasının dönemi aydınlatmak adına yetersiz olduğunu düşünmektedirler. En azından siyasi tarih açısından yabancı eserlerden de faydalanılsa da sosyal, kültürel, sanatsal v.b. birçok farklı alanda Anadolu Selçuklu halkının hayatına dair detaylı bilgi verecek eserler oldukça sınırlıdır ya da henüz gün yüzüne çıkmamıştır. Bu durumun nedenlerinden birini Prof. Dr. M. Fuat Köprülü, "Anadolu Selçukluları'na ve onların varislerine ait olarak doğrudan doğruya Anadolu'da yazılmış yerli kaynakların azlığı" ifadesiyle açıklamaktadır (Köprülü, 1943, s. 379). İkinci olarak söylenebilecek bir etken ise Türkistan'dan göçebe kültürü ile gelen Anadolu Selçukluları'nın, tam teşekküllü bir arşiv sisteminin olmaması ya da arşiv belgeleri olsa dahi Moğol istilaları ile tahrif edilmiş olması ihtimalidir. Bu çalışmada ele alınan eserler ışığında ortaya çıkan bilgileri, yerinde ve işlevsel olarak kullanarak, verimli sonuçlar elde etmek istenilmektedir.

Her dönemde olduğu gibi Anadolu Selçukluları dönemi tarih yazıcılığında da siyasi tarih ön plana çıkmaktadır. Bunun sebeplerinden biri siyasal bilgilerin ana kaynaklar da oldukça fazla yer alması ve uluslararası yazışmalar dâhilinde ispatlamaya daha müsait olması olarak düşünülebilir. Bugün dahi devlet başkanları ya da temsilcileri arasında

bir ziyaret olması durumunda nasıl yenilen, içilen, giyilen şeylerden ziyade kararlar ve anlaşmalar konuşuluyorsa, tarihi dönemlerde de devletlerin münasebetlerinin daha çok savaşlar, anlaşmalar ve siyasi çekişmeler çerçevesinde kaleme alındığı görülmektedir. Oysa dönemi bir sinema perdesinde izliyormuşçasına gözlemleyebilmemiz için, sosyal hayatın içerisine odaklanan eserler elde etmek gerekmektedir. Anadolu Selçuklu dönemi için düşünecek olursak bu tarz eserleri din ve değerler üzerine yazılanlar, vakıf kayıtları, seyahatnameler vs. oluşturmaktadır. Örneğin araştırmamız çerçevesinde Kerîmüddin Mahmud-i Aksarâyî'nin *Müsâmeretü'l-Ahbâr* adlı eserinde ulaşabildiğimiz sosyo-kültürel bilgilerin Mevlânâ'nın *Mesnevî* ve *Divân-ı Kebîr*'ine ya da *İbn Battûta Seyahatnâmesi*'e kıyaslanamayacak düzeyde az olduğu görülmektedir. Bu tespit, kültür tarihi çalışmaları odaklanmamız gereken eserler hakkında fikir edinmemizi sağlamaktadır. Çalışmada dönemin gıda ve üretimi bilgilerinin değerlendirilmesi amacıyla az veya çok tüm verilerin araştırmayı aydınlatması açısından önemli olduğu aşikârdır. Bundan ötürü siyasi ve sosyal içerikli eserler arasında herhangi bir ayırım yapılmadan Anadolu Selçuklu dönemi tarihi araştırmacılarının genel manada kanaat getirdiği başlıca eserleri incelenmiştir.

Anadolu Selçukluları

Selçuklular Oğuzların Kınık boyuna mensupturlar. Oğuzlar, Seyhun Nehri'nden Hazar Denizi'nin doğusuna uzanan ve Aral Gölü'nün arasında bulunan bölgede yaşarken, Kınıklar X. yüzyılda bu bölgeler arasında bulunan Sir Derya'nın ağzına yakın bir mesafede bulunmuşlardır. Sultan Alp Arslan (1063-1072) komutasındaki Selçuklu ordusunun 1071 yılında Malazgirt Meydan Muharebesi ile Bizans'ı yenilgiye uğratması Türklerin Anadolu'ya yerleşmesine imkân sağlamıştır. Sonrasında Türkler Türkistan coğrafyasından Anadolu'ya büyük bir göç hareketi başlatmış ve bu nüfus hareketi yüzyıllar boyunca sürmüştür. Anadolu Selçuklu Devleti de yine bu süreç çerçevesindeki göç hareketleri neticesinde, Türkmen aşiretlerinin Anadolu'ya olan göçleri sayesinde teşekkül etmiştir.

Selçuk'un oğlu olan Arslan Yabgu'nun torunu I. Rükneddin Süleyman Şah (1075-1086), Kutalmış'ın oğlu, Anadolu Selçukluları Devleti'nin kurucusu ve ilk sultanıdır (Turan, 2014, s. 75). Süleyman Şah'ın tarih sahnesine ilk kez Güney-doğu Anadolu'da çıktığı bilinmektedir (Sevim ve Merçil, 2014, s. 521). Kutalmışoğlu Süleyman Şah Anadolu'da başlangıçta Konya ve çevresinde faaliyette bulunmuş, daha sonra Arap kaynaklarının açık şekilde ifade ettiğine göre, İznik'in fethi ve Anadolu Selçukluları Devleti'nin kuruluşu 1075 yılında gerçekleşmiştir (Turan, s. 84).

Türkiye Selçukluları siyasi tarihinin kırılma noktaları olarak nitelendirilen önemli olaylar şunlardır. Bunlardan ilki Süleyman Şah'ın (1075-1086) oğlu Sultan I. Kılıçarslan (1092-1107) döneminde meydana gelen birinci Haçlı (1096-1099) saldırıdır. Danişmend Gazi ve Kayseri emiri Hasan ile birleşen Sultan I. Kılıçarslan, Haçlılar'a karşı Eskişehir önlerinde Büyük bir mücadele vermiş ama kesin bir üstünlük elde edememiştir. Bunun neticesinde I. Kılıçarslan, Anadolu içlerine çekilmiş, İznik yerine uzun süre Anadolu Selçukluları'na başkentlik yapan Konya'yı merkez yapmıştır (Merçil, 2017, s. 20).

Anadolu Selçukluları tarihinde stratejik önem arz eden bir diğer önemli olay ise, 1176 yılında Miryokefalon Savaşı ile Bizans kuvvetlerinin ağır bir yenilgiye uğratılması neticesinde Bizans'ın Anadolu'ya tekrardan hâkim olma ümitlerinin tamamen ortadan kaybolmasıdır. Bu durum Anadolu da siyasi birliğin sağlanmasına dolayısıyla Anadolu Selçukluları için iktisadi ve kültürel yükseliş devrinin de başlamasını sağlamıştır.

Sultan II. Kılıçarslan (1155-1192) devri, devletin emniyetinin sağlanarak, Anadolu ticaret güzergâhlarının güvenliğinin kontrol altına alındığı ve halkın refahının yükseldiği bir dönem olmuştur. Sonrası devirlerde yine Anadolu'da kültür ve imar faaliyetleri gelişmiş, I. Gıyaseddin Keykavus (1211-1220) döneminde en üst düzeye ulaşmıştır. Anadolu Selçukluları'nın kültürel, sosyal ve sanatsal olarak "altın çağı" olarak ifade edilebilecek devri ise Sultan Alâeddin Keykubad (1220-1237) dönemidir.

"13.yüzyıl seyahatnameleri Anadolu'yu tıpkı Bizans'ın en iyi dönemlerinde olduğu gibi, ekonomik gelişmeler ülkesi olarak betimlemektedir" (Bodmer, 2016, s. 40). Selçuklular'ın Anadolu'yu emniyetli bir medeniyet yurdu haline getirmesi sonucunda, Moğol istilalarından kaçan Türkmen göçbeleri ile beraber ilim ve sanat sahipleri de Anadolu'ya akın etmişlerdir. İranlı ve Türkistanlı birçok şair, bilgin ve sanatkârın himaye edildiği bu devirde Anadolu Selçuklu Devleti sosyal, kültürel, mimari ve sanatsal açıdan önemli ilerlemeler kaydetmiştir.

Moğolların Anadolu'daki ilerlemeleri ve siyasi olarak artan baskıları yanında tahta çıkan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1237-1246) siyasi birliği sağlayamaması buna ilaveten Sadeddin Köpek isimindeki devlet adamının etkisi, Selçuklu Devleti'nin yıkılışını hazırlayan nedenlerden birkaçı olmuştur. Ayrıca Moğol istilaları ile Anadolu'ya kaçan Türkmenler arasında 1239'da baş gösteren "Babaî İsyanı" sebebiyle de Türkiye Selçuklu Devleti ciddi oranda zarar görmüş ve Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusunun 1243'de Selçukluları Köseadağ'da yenilgiye uğratması,

Selçuklular için sonun başlangıcı olmuştur. Sultan II. Mesud'un (1284-1308) ölümüyle de Türkiye Selçuklu Devleti 1308 yılında sona ermiştir (Merçil, a.g.e., s. 25).

Kaynaklarda Gıda ve Gıdanın Üretimi Üzerine Geçen İfadelerin Yorumlanması

İnsanoğlunun hava ve sudan sonra gelen en önemli hayati ihtiyacı, gıdadır. Araştırma konumuzu net bir şekilde anlamak adına gıda ve besin farkını açıklayalım. Canlıların hayatlarını devam ettirebilmek için gerekli olan hücre ve vücut enerjileri ile birlikte temel ihtiyaçlarını da karşılayabilmek için gerekli olan enerjiyi veren maddelere besin derken (örn: protein, karbonhidrat, vitamin v.b.); gıda, bu besin maddelerinin çeşitli şekillerde birleşerek oluşturmuş oldukları ürünlerdir. Diğer bir ifade ile besin maddelerinin canlı vücuduna alınmasını sağlayan yapılardır.

Çalışmamız çerçevesinde önem arz eden bir diğer unsur da gıda üretimidir. Hammadde olarak da nitelendirdiğimiz gıda maddelerinin benzer coğrafyalarda aynı şekilde tezahür ettiğini düşünürsek, Anadolu Selçukluları özelinde yapacağımız esas tespitler üretim metotları ve teknolojileri üzerine olacaktır.

Kaynaklarda Geçen Gıda Bilgilerinin Yorumlanması

Gıdalar, et ürünleri, süt ürünleri, tahıl ürünleri, meyve ve sebze ürünleri olmak üzere dört temel gruba ayrılabilir. Bu gruplandırma daha çok gıdaların elde edildiği kaynağın yapısına göre belirlenmektedir.

Et ve Et Ürünleri

İlk olarak kaynaklarda geçen et ve et ürünlerini ele alacağız. Et ve et ürünleri, içerdikleri hayvansal proteinler ile tüm doku ve organlarımızın temel taşı olan aminoasitleri çeşitli oran, miktar ve yapıda bünyesinde bulunduran organize ürünlerdir (Bulduk, 2007, s. 189). İçerdiği amino asit türlerine göre et ürünlerinin protein bileşimi ve oranı değişebilmektedir. Örneğin karkasta %10-15, organ etlerinde %15-22, balık etlerinde %19-24 oranında protein bulunmaktadır.

Toplumların tükettikleri gıdalar karakterleri, kültürleri ve yaşam koşulları hakkında doğrudan bilgi verebilmektedir. Örneğin göçebe kavimler yer değiştirmeleri ve yetiştirilmeleri kolay olduğu için daha çok küçükbaş hayvancılık ile meşgul olurken, yerleşik toplumlar büyük baş hayvancılığı tercih etmektedir. Öte yandan yerleşik hayata geçen toplumlarda günlük

öğünün önemli bir kısmını tahıl ürünleri sağlarken göçebe toplumlarda et ve süt merkezli beslenme tarzı karşımıza çıkmaktadır.

Türklerin göçebe yaşam tarzına sahip oldukları ve Orta Asya steplerinde daha çok hayvansal ürünlerle beslendikleri bilinmektedir. 1071 Malazgirt Savaşı sonrasında peyderpey Anadolu'ya gelen Türkmen aşiretlerinden bir kısmı göçebe yaşam tarzına devam ederken, bir devlet teşekkülü ile karşımıza çıkan Kınık boyu yerleşik hayata geçmiştir. Dolayısıyla sosyo-kültürel unsurları da bu yönde değişim olmaya başlamıştır. Dönemin kaynaklarında Anadolu'da tespit edilen et ve et ürünlerinden bu çıkarımı yapmak mümkündür. Anadolu'nun birçok farklı yerinde hem göçebe kültürü hem de yerleşik kültürü yansıtan üretim ve tüketim şekilleri mevcuttur.

Anadolu Selçuklularında et işi ile uğraşanlara *kassâb* denmesi, mesleklerin uzmanlıklara ayrılmasının ve dolayısıyla yerleşik hayata geçişin sosyo-kültürel hayat üzerindeki etkilerinin önemli göstergeleri arasındadır (Merçil, 2000, s. 55). Dönemde et çeşitleri olarak inek, öküz, deve gibi hayvanlar da tüketilmiştir (İbn Bîbî, çev. Öztürk: 1996, s. 188; Ebü'l Hayr-ı Rûmî, haz. Demir, Erdem, 2007, s. 467). Koyun, keçi, kuzu gibi küçükbaş hayvanlar daha çok zikredilmektedir (Mevlânâ, s. 427, 518; Anna Komnena; Çev. Umar, 1996, s. 252). Bu durum yerleşik hayata geçildiğinin ancak göçebe kültürün Anadolu'da hala çoğunlukla devam ettiğinin bir göstergesidir. Tavuk, keklik, kaz, güvercin, bıldırcın ve turaç kaynaklarda gıda olarak tüketilen kanatlılar arasındadır. Bir eserde pilav ve tavuk ve gögercin ve keklik ve dürrâc söğümleri (pilav ve tavuk ve güvercin ve keklik ve turaç-çil kuşu söğüşleri) ifadesi ile tüketim şekli de detaylı olarak karşımıza çıkmaktadır. (Yazıcızâde Ali, s. 243). Domuz ve domuz yahnisinin de coğrafyada tüketildiğinin görülmesine karşın Anadolu Selçuklularının tükettiğini bildiren bir kaynak görülmemiştir (Ebü'l Hayr-ı Rûmî , s. 285). Pastırma, kavurma, yağlı kuyruk, etle kaynatılmış buğday yemeği olarak verilen işlenmiş et ürünleri de yine kaynaklarda çokça geçen ifadeler arasında yer almaktadır (Mevlânâ, s. 405; Abûl- Farac, s. 575). Kıyı kesimlerinde balıkçılık faaliyetlerinin olduğunu, o dönemde Karadeniz'de tuzlanmış balık ticaretinin yapıldığından anlamaktayız (Claude Cahen, 2016, s. 132). Mesnevî' de Kızarmış balık tanımıyla bir tüketilme şekline atıf yapılırken, Anadolu'nun içlerinde nehirlerden ve göllerden balık elde edildiği bilinmektedir (Mevlânâ, s. 408).

Et ve et ürünleri tarih boyunca olduğu gibi Anadolu Selçuklu döneminde de Türklerin başlıca öğünlerini oluşturmaktadır. Yerleşik hayatın getirileri ile değişen beslenme ve yemek imkânları ile beraber tüketim şekli zaman

zaman değişse de dönemin gıdalarının büyük bir kısmını oluşturduğu görülmektedir.

Süt ve Süt Ürünleri

Süt, özellikle büyük sürülere bağlı küçükbaş hayvancılığın görüldüğü Anadolu'da buna bağlı olarak süt ve süt ürünlerinin çeşitliliği de artmıştır. Türklerin geleneksel ürünü olan yoğurt başta olmak üzere, yoğurttan elde edilen ayran, kurut, çeşitli çorbalar ve yemekler bunların başında gelmektedir. Türkistan coğrafyasında olduğu gibi Anadolu'da da süt ve süt ürünleri çokça tüketilmiş hem içeriği bakımından hem de ürün çeşitliliği bakımından en önemli hayvansal gıdalardandır. Göçebe kültürün Selçuklular ile beraber Anadolu'ya taşınması neticesinde ana öğüne girmiştir. Türklere has ürünler olan yoğurt, ayran, kımız, gibi gıda maddeleri Türkiye Selçukluları tarafından da fazlaca üretilip tüketilen gıdalar arasındadır. Orta Asya'da Türkler tarafından çokça tüketildiğini bildiğimiz Türklere has mayalı süt ürünlerinden olan kefir oldukça besleyici gıda olmasına karşın incelenen Anadolu Selçuklu dönemi kaynaklarında görülmemiştir. Ama benzerliği sebebiyle ayran şeklinde kaynaklarda zikredildiği düşünülmektedir. Kaynaklarda sütün büyükbaş ya da küçükbaş hayvanlardan elde edildiğine dair detaylı bilgiler nadir verilmiş olmakla birlikte, eşiğin sütü gibi farklı hayvanlardan elde edilen sütler de çeçebilmektedir (Mevlânâ, s. 481).

Süt ürünleri olarak kımız, kımran, peynir, yoğurt, tereyağı, ayran en fazla geçen süt ürünleri arasında yer almaktadır (Yazıcızâde, s.206, 239, 272; Mevlânâ, s. 47; Ahmed Bin Lütfullah, s. 37; Mevlânâ, C.5, s. 178; Mevlânâ, C.3, s. 116). Süt ile bal gibi sütün farklı amaçlarla kullanıldığını gösteren ifadeler de mevcuttur. Muhtemelen rahatsızlık ve hastalık durumlarında tedavi amaçlı kullanılan bu ürünler, bugün yine aynı amaçla kullanılmaktadır.

Bir yerde de yoğurt içmek olarak bir tanımlama yapılması, geleneksel olarak farklı tüketim tarzlarının olduğunun bir göstergesidir. Ayrıca hem saklama hem de damak tadı için uygulanan bir peynir üretme metodu olan ve Anadolu'da hala tüketilen kokmuş peynir ifadesi de bir yerde geçmektedir (Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, C. 5, s. 178; C. 3, s. 116, C. 6, s. 51, C. 4, s. 117).

Tahıl ve Tahıl Ürünleri

Göçebe toplumlarda ziraattan ziyade küçükbaş hayvancılığın daha çok geliştiği bilinmektedir. Elbette arpa, buğday, çavdar gibi tahıllar

neredeyse her coğrafyada hasat edilen ve kullanılan gıdalardır ancak konar-göçer bir toplumda ziraat olarak üretim ve tüketim unsurlarının gelişmesi zordur. Selçuklular geldiklerinde Anadolu'da mevcut bulunan Bizans'ın bakiyesi yerli halk (Rum, Ermeni, Süryani vs.) ekseriyetle kalelerde, onların çevresinde yer alan şehirlerde yaşıyor ve düzenli tarım arazileri kullanıyorlardı. Anadolu'da bir Türk devleti kuran Selçuklular da kendi kale ve şehirlerini oluşturmuşlar, bağ, bahçe ve tarlalarda ziraat yaparak nitelikli çiftçilik faaliyetleri yürütmüşlerdir. Anadolu Selçukluları çağında tahıl ürünlerini öğütürerek un haline getiren kişiye *asiyabân* denilmektedir (Merçil, s. 48). Selçuklu köylüsünün her uygun ortamda hububat yetiştirdiği bilinmektedir (Polat, 1997, s. 133). Köylü halk hububat ürünleri ekecek araziye sahip değilse bağ ve bahçecilik yaparak meyve ve sebze ürünleri yetiştiriyorlardı (Polat, 1997, s. 134). Anadolu Selçukluları döneminde Doğu Roma, Bergama ve Edremit'te güvenli hale getirdikleri tarım arazilerini ıslah etmesiyle, bu arazilerin oldukça verimli hale geldiğinden ve böylece meyve veren her ağacın kök saldığından Niketas'ın *Historia*'sında bahsedilmektedir (Niketas Khoniates, s. 103).

Kaynaklarda geçen başlıca tahıl isimleri buğday, arpa, yulaf, pirinç, nohut, fasulyedir (Abûl- Farac, s. 342; Mevlânâ, C.4, s. 342; İbn Battûta, s. 440; Eflâkî, s. 185; Mevlânâ, C.2, s. 90; Mevlânâ, C.1, S. 11). Dipnotlarda geçtikleri bir nokta verilmiş olsa da birçok farklı yerde farklı suretlerde zikredildiklerini belirtmek gerekir. Bu tahıllar çeşitli şekillerde tüketildiği bilinmekle birlikte, Anadolu coğrafyasında Anadolu Selçuklu dönemi yazılı eserlerinde de görüldüğü üzere tüm kaynaklarda ortak olarak en fazla zikredilen gıda ürünü ekmektir. Hem kolay üretilmesi hem de günlük öğünde gerekli olan besin maddelerinin önemli bir bölümünü karşılaması sebebiyle günümüzde olduğu gibi Anadolu Selçuklu çağında da zengin, fakir demeden bütün sofralarda yer almaktadır. Çeşit olarak dönemin ekmeklerine bakıldığında bugün Anadolu'da hala üretildiğini bildiğimiz yufka ekmeği, kepek ekmeği, buğday ekmeğinden farklı bir üretim metodu olan mısır ekmeği, aynı zamanda darıdan yapılmış ekmeğin de üretildiğini göstermektedir (Mevlânâ, C.4, s. 41; Eflâkî, s. 123; Mevlânâ, C.5, s. 134; Abûl- Farac, s. 417; Mevlânâ, C.5, s. 41; Mevlânâ, C.1, s. 380). Mevlânâ'nın *Divân-ı Kebîr* eserinde somun ekmeği mayalanmış somun olarak geçmektedir (Mevlânâ, s. 329). Anadolu Selçuklusu'nda fırıncılık mesleği ile ilgili olarak *nânâ*, *habbâz*, *nan-vâ*, ve *nân-pez* görülmektedir (Merçil, s. 51).

Dönemin kaynaklarında söz edilen tahılların bugün de Anadolu'da üretilmekte olan temel hububatlar olduğu gözlemlenmiştir. Kaynaklarda pilavın çoğu yerde geçmesine karşın pirincin fazla zikredilmediği

görülmüştür. Sadece El-Ömerî'nin eserinde pirincin Şarköy'de üretildiği görülmektedir (El-Ömerî, s. 158).

Tahılların işlenmesinde değirmen taşı kullanılırdı (Mevlânâ, s. 156). Günümüze kadar gelen bu öğütme şekli Anadolu'nun bazı yörelerinde hala kullanılmaktadır. Öğütme işleminin yan ürünleri olan kepek, kepekli un tabirleri yine kaynaklarda geçmektedir. Tahılların depolandığı yerlerin bilgisi teferruatlı bir şekilde verilmesi de İbnî Bîbî eserinin bir yerinde tahılların muhafazasından söz etmektedir (İbn Bîbî, s.77). Ambara buğday yığma olarak bu yöntemlerde tahıl ürünlerinin sınıflandırılarak depolandığı anlaşılmaktadır.

Bulgur kaynaklarda doğrudan geçmemektedir yalnız, bulgur aşı olarak çeşitli kaynaklarda bulunmasının yanında, içinde yapıldığı yere göre değişik oranlarda tahıl içeren *tarhana çorbası Divân-ı Kebîr*'de geçmektedir (Mevlânâ, C. 3, s. 324, C.4, s. 429, C. 5, ss. 568-569, C. 6, ss. 202-581). Buğdayın da etle kaynatılmış buğday yemeği olarak geçmesinin yanı sıra birçok farklı şekilde kaynaklarda telaffuzu mevcuttur (Abül-Farac, s. 575).

Meyve ve Sebze Ürünleri

Bitkilerin insanlar tarafından yenilebilecek kısımlarına sebze, olgunlaşmış bölümlerine ise meyve denilmektedir. Meyve ve sebze çeşitliliği coğrafi şartlara göre değişmektedir. Anadolu'nun coğrafyası gereği dört iklim aynı anda yaşanabilmektedir. Bu iklim eşitliliğinden ötürü zengin meyve ve sebze çeşitliliğine sahiptir. Kaynaklara yansıdığı kadarı ile bölgeler arası çeşitler farklılık gösterebilmekle beraber meyve, sebze ıslahı yapılarak verimin artırılmaya çalışıldığı da olmuştur.

Anadolu'nun ne kadar bereketli bir yurt olduğu kaynaklarda geçen üzüm, elma, emrud (armut), nar, incir, ceviz, kavun, karpuz, fındık, fıstık, turunç, badem, dut, erik, kayısı, şeftali, zeytin gibi çeşitli meyvelerin yetiştirildiğinden anlaşılmaktadır (Yazıcızâde, s. 146; Mevlânâ, C. 1, s. 151, 472, C. 3, s. 40). Bu dönemde karpuzun Niksar, Mardin ve Denizli çevresinde yetiştirildiği bilinmektedir (Uzunağaç, s. 50). Zeytinin Akdeniz bölgesinde yabancı olarak az miktarda bulunduğu ve daha çok Anadolu'da Selçuklu hâkimiyetinin olmadığı bölgelerde çokça elde edildiği bilinmektedir (Polat, s. 137). İbn Battûta'nın *Seyahatnâmesi*'nde *kamaruddîn* adında çok nefis bir kaysı çeşidinden bahsetmektedir (İbn Battûta, ss. 403-412).

Meyve ve sebzeler bahçelerde, bağ ve bostanlarda ya da dağdaki

ağaçların acı ve tatlı meyveleri olarak *Mesnevî*'de belirtildiği üzere yabani olarak da elde edilmektedir (Mevlânâ, s. 406). Bu şekilde elde edilen yabani meyvelerden olan *ahç*, kırmızı, koyu kırmızı ve siyah renklere sahip olmakla beraber, sonbaharda iplere dizilerek satıldığı hakkında malumatlar mevcuttur (Uzunağaç, 2015, s. 52).

Meyvelerin depolandığı ve mevsimi dışında da tüketildiği turfanda meyve ifadesinden anlaşılmaktadır (Mevlânâ, s. 588). Meyve ve sebzelerin daha çok kurutulularak muhafaza edildiği anlaşılmaktadır. Kurularak muhafaza edilen çeşitli meyveleri ticari ürün olarak da kullanılmış ve Mısır'a kuru kaysı ihracatı yapılmıştır (Polat, s. 136).

Meyveler yüksek oranda şeker içeren gıdalardır. Dolayısıyla doğrudan tüketilmesinin yanında başka gıdalarla birlikte tatlandırıcı olarak kullanılmış, türlü meyvelerin şerbetleri yapılarak içecek gıdalar elde edilmiştir. Örneğin nar şerbeti bunlardan biridir (Mevlânâ, s. 162). Narla ilgili El-Ömerî oldukça detaylı bilgiler yer almaktadır. Eserinde Denizli'de birkaç çeşit çekirdeksiz nar yetiştiği ve baldan ayırt dilemeyecek derecede pekmezi olduğundan bahsetmektedir (El-Ömerî, s. 160). Aynı sayfada yine nardan alkol oranı oldukça yüksek bir tür şarap elde edildiği bilgisi de verilmektedir.

Kaynak incelemelerinde gözlemlenen sebzelerden pırasa, tere, marul, muhtemelen yemek olarak ıspanak (ekşili; tatlı), üzüm yaprağı, sarımsak, soğan, patlıcan ve kerevizdir. Bu gıdalarında yine kurularak muhafaza edilmekte ve daha çok yemek yapımında kullanılmaktadır. Reyhan, karanfil, safran, haşhaş, fesleğen ve nane gibi Anadolu'da bolca üretilebilen lezzet artırıcı gıdalar da bu dönemde kullanılan başlıca ürünler arasındadır (Mevlânâ, s. 295, 436, 620). Anadolu coğrafyasında bolca bulunan safran, Anadolu Selçukluları ticaretine önemli katkı sağlamıştır (Claude Cahen, s. 132).

Kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Türkiye Selçuklularında şekerin Mısır'dan ithal edildiği bilinmekle birlikte, şeker kamışı olarak işlenmemiş şeker de alındığı görülmektedir (Mevlânâ, s. 72, 466). Şeker işi ile meşgul olanlar *şeker-furûş* olarak adlandırılırdı (Merçil, s. 63).

Kaynaklarda Geçen Gıda Üretim Bilgilerinin Yorumlanması

Çalışmamızda gıda üretiminden kastettiğimiz, coğrafyada mevcut bulunan gıda hammaddelerinin tüketmek ya da yeni bir ürün elde etmek amacı ile işlenmesidir. Bu işlemler teknik işlemlerdir. İnsanların ihtiyaçlarına göre uygulanan bu teknikler zamanla farklı kültürlerin eklemlenmesiyle

gelişmiş ve evrensel bir dünya mirası haline gelmiştir. Günümüzde fiziksel, kimyasal ve biyolojik olarak tüm unsurlarını bildiğimiz bu işlemler eski çağlarda deneme yanılma yöntemleri ile geliştirilen tecrübelerin üst üste konulması ile meydana gelmiştir. Araştırmamızın bu bölümünde dönemin kaynaklarında yer alan üretime dair ifadeler günümüz bilgileri ile yorumlanacaktır.

Gıda üretim teknolojileri de ısı işlemler, soğutma ve dondurma, kurutma, evaporosyon (buharlaştırma), damıtma, ekstraksiyon, mekanik ayırma ve depolama gibi temel işlemler çerçevesinde ele alınabilir. Elbette gıda işleme teknolojileri daha birçok fiziksel ve kimyasal işlemin uygulandığı geniş çapta üretim tekniklerini bünyesinde bulundurmaktadır, ancak bu çalışma tarih metodolojisi çerçevesinde hazırlandığı için teknik boyutta detay içermemektedir.

İlk olarak ısı işlemlerden başlayalım. Isıl işlem iki amaçla gıdalara uygulanır. Bunlardan ilki pişirme ikincisi muhafaza etmedir. Muhafaza etmede ısı ile mikroorganizmaları etkisiz hala getirme amaç edinilirken pişirmede, fiziksel ve biyolojik olarak gıdayı beslenmeye hazırlamaktır. Kaynaklarda bu işlemlerin uygulanışı detaylı bir şekilde anlatılmasa da, elde edilen ürünler üzerinden yorumlama yapılabilir.

Muhafaza amacı ile uygulanan ısı işlem için yoğurt örneğinin verebiliriz. Yoğurt mayalanmadan önce kaynatılarak, günümüz tabiri ile pastörize edilerek, zararlı mikroorganizmalarından arındırılıp sonrasında mayalanmaktadır. Orta Asya'dan Selçuklular ile Anadolu'ya gelen bu uygulama açık bir ısı işlem teknolojisidir.

Ürün elde etme adına ısı işlem olarak alabileceğimiz bir diğer uygulama kaynatmadır. Günümüz gıda teknolojisinde *evaporosyon* olarak tanımlanan bu uygulama gıda maddesinin muhtevassından suyun uzaklaştırılarak azaltılması amaç edinilmiştir. Burada hem muhafaza hem de doğrudan tüketime uygun hale getirme amaç edinilmiştir. *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*'da "üzüm suyunu ateş üzerinde kaynatmak sureti ile tatlı ve güzel pekmez elde ettiler" diye verilen işlem, üzümün sıkılarak şıra haline gelmesinin ardından, yüksek oranda su bulunan şıranın kaynatılıp, daha konsantre bir ürün olan pekmezin üretilmesidir (Râvendî, s. 392). Bu açıkça tanımlanmış bir evaporosyon işlemidir. Yine aynı eserde geçen "müselles (kaynatılarak üçte biri kalmış üzüm suyu)" ifadesi şarap için kullanılmış ve alkolün uzaklaştırılması amacıyla yapılan bir çeşit damıtma örneği sunmaktadır (Râvendî, s. 394).

İncelenen kaynaklarda geçen haşlama, kavurma, közleme gibi ifadelerin hepsi pişirmeyi kastetmektedir. Çokça geçen *kavurma* tanımının eti saklamak için kullanılıp kullanılmadığı üzerine bir detay bulunmadığı için muhafaza işlemine bu tür pişirme ifadelerini almıyoruz (Mevlânâ, s. 120).

Isıl işlemler gıda üretiminde ne kadar önemli ise tersi olan soğutma ve dondurma işlemleri de bir o kadar önemlidir. Soğutmanın amacı ürünleri sonra tüketebilmek için muhafaza etmektir. Sıcaklığın 10 °C'ye düşürülmesiyle gıdaların bozulmasına neden olan reaksiyonların hızı yaklaşık olarak yarıya indiği kabul edilmektedir (Cemeroğlu, s. 133). 0 °C'tın altındaki sıcaklıklarda mikroorganizma faaliyeti olmadığı için daha uzun süreli koruma sağlamak da mümkündür. Türkiye Selçukluları döneminde soğutma işleminin dağlarda buz haline gelmiş olan karlar vasıtasıyla yapıldığı düşünülmektedir (Merçil, s. 60). Konya'da, Selçuklular dönemine ait, su doldurulup kışın dondurularak buz elde edilen 3 adet buzhane olduğu bilinmektedir. Anadolu Selçuklularında buzculara, *mücemmid* denilmektedir (Merçil).

Yine ürünleri bünyelerinde bulundurdukları su miktarı ile ilişkili olan bir işlem olarak kurutma karşımıza çıkmaktadır. Gıdalarda bulunan suyun uzaklaştırılarak mikroorganizma faaliyetlerini en aza indirecek düzeye getirmek amaçlanmıştır. Pastırma gibi et ürünleri başta olmak üzere, birçok türden meyve, sebze ve yemişin kurutularak muhafaza edildiği bilinmektedir (El-Ömerî , s. 146). Muhafaza süresinin artması amacıyla günümüzde de tuzlama ile kurutma işlemi kullanılmaktadır. Tuzlama işleminde tuzlu balık kullanılmaktadır (Claude Cahen, s. 132). Kurutma işleminde ise et, sucuk ve pastırma gibi gıdalar kullanılmaktadır (Uzunağaç, s. 81).Yine dönemin ana kaynaklarında kurutma ile ilgili *İbn Battûta Seyahatnâmesi*'nde geçen bir ifade Antalya'nın bademinin lezzetli olduğundan ve kurutularak Mısır'a ihraç edilen değerli yemişler arasında yer aldığından bahsetmektedir (İbn Battûta , s. 403). Mevlânâ'nın *Mesnevî* eserinde de kuru üzüm ve kuru tohum olarak kurutulmuş ürünler zikredilmektedir (Mevlânâ, s. 204, 223, 255, 511).

Kaynaklarda karşımıza çıkan bir diğer özel ürün tereyağıdır (Mevlânâ, s. 178). Basit bir santrifüj işlemi olan tereyağ üretiminde, sütün yayık içerisinde çalkalanması ile büyük olan yağ molekülleri, merkezkaç kuvvetinin etkisi ile yayığın kenarlarına birikir ve bu biriken yağ alınarak ürün elde edilir. Dönemin kaynaklarında üretimi hakkında detaylı bir bilgi verilmesi de günümüze kadar gelen geleneksel yayık yöntemi le üretilmiş olacağı düşünülmektedir. Kaynaklarda birtakım bitkisel yağlardan da

söz edilmektedir. Yalnız bu yağların ekstraksiyon ile mi yoksa basit presleme ile mi olduğu hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Dönemin kaynakları üzerinden oluşan kanaatimiz, yağ oranı yüksek olan tohumların ezilmesi sonucunda elde edildiği yönündedir. Badem yağı ve susam yağı bitkisel yağlar olarak *Divân-ı Kebîr*'de geçmektedir (Mevlânâ, s. 5, s. 446).

Sonuç

Türk tarihinde ve Anadolu coğrafyasında bir dönüm noktası olan Anadolu Selçuklu Devleti sadece siyasi manada değil, sosyal ve kültürel manada da çağını ileri taşımış bir devlettir. Dönemin kültürel tarihini anlamak adına Anadolu Selçuklu bünyesi altında kaleme alınmış eserlerin azlığına karşın, dönemin diğer milletlerinin eserleri ile birleştirilen veriler üzerinden yorum yapabilmekteyiz.

İncelenen yirmi beş civarı kaynaktan tekrar edenlerle birlikte gıda ve üretimine dair üç bine yakın veri elde edilmiştir. Hepsinin bu çalışma çerçevesinde sunulması mümkün olmadığı için burada zikredilmeyenler konu üzerine yapılacak olan tez çalışmasında değerlendirilecektir. Çıkan veriler göstermiştir ki eserlerde yer alan bilgiler daha çok siyasi tarih bilgileridir. Özellikle dini eserler başta olmak üzere, menkıbeler, seyahatnameler vs. gibi sosyal hayata doğrudan temas eden eserlerde dönemin sosyo-kültürel tarihini yansıtan daha çok bilgi mevcuttur. Buna rağmen bir yazma kültürü olarak sosyal ve kültürel hayatın günlük detayları çok az miktarda yer almaktadır. Kılık kıyafet, sofraya kültürü, ahlaki esaslar, toplu organizasyonlar için zaman zaman teferruatlı bilgiler verildiği gözlemlense de, gıdaların üretimi, hasadı, tüketimi, işlenmesi sunulması v.b. durumları bildiren ayrıntılı anlatımlar çoğunlukla yer almamaktadır.

Bu çalışmada bir kısmını yorumladığımız gıda ve gıda üretim bilgilerini dönemin kaynakları üzerine yapılacak yeni çeviriler ve keşfedilecek yeni eserler ile daha da genişletebiliriz. Makalede mevcut durumda elimizde olan sınırlı bilgiyi en verimli şekilde kullanarak dönemin kültür tarihinin bir vechesi aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Kaynakça / References

Abûl- Farac. (1999). Abûl-Farac tarihi. (Ö. R. Doğrul, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ahmed Bin Lütfullah. (2017). Câmiu'd-Düvel. (A. Öngül, Çev.). İstanbul: Kabcı

Yayıncılık.

Ahmed Eflâkî. (1986). Ariflerin menkıbeleri. (T. Yazıcı, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aksarayî. (2000). Müsâmeretü'l-ahbâr. (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Anna Komnena. (1996). Alexiad. (B. Umar, Çev.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Bodmer, J. (2016). *Selçuklular Anadolu'da*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bulduk, S. (2007). *Gıda teknolojisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Claude, C. (2016). *13. yüzyılın başında Anadolu'da ticaret*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ebü'l Hayr-ı Rûmî. (2007). *Saltık gazi destanı*. (N. Demir, M. D. Erdem, Haz.). Ankara: Destan Yayınları.

El-Ömerî. (2014). *Mesâlikü'l Ebsar fî Memâlikil-Emsar*. (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.

Er-Râvendî. (1999). *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*. (A. Ateş, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Gök, H.İ. ve Coşkun, F. (2014). *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*. (H. İbrahim Gök ve Fahrettin Coşkun, Çev.). Ankara: Atif Yayınları.

İbn Battûta. (2000). *İbn Battûta seyahatnâmesi*. (A. S. Aykut, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İbn Bîbî. (1996). *El Evâmirü'l-Alâ'iyye Fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye*. (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınevi.

Köprülü, M. F. (1943). Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları. *Belleten*, 2, 27. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Mecit, S. (2017). *Anadolu Selçukluları (Bir Hanedanın Evrimi)*. (Ö. Akpınar, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Merçil, E. (2017). *Anadolu Selçuklu uygarlığı izinde*. Kayseri: Grup Matbacılık.

Merçil, E. (2000). *Türkiye Selçukluları'nda meslekler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Mevlanâ. (1957). *Dîvân-ı Kebîr*. (7 cilt). (A. Gölpınarlı, Çev.). İstanbul: Yükselen

Matbaası.

Mevlanâ. (1985). *Mesnevî*, (6 cilt). (A. Gölpınarlı, Çev.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Niketas, K.(1995). *Historia* (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri). (Fikret Işıltan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Polat, M. S. (1997). *Moğol İstilasına kadar Türkiye Selçuklularında İçtimaî ve İktisadî Hayat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul (Basılmamış Doktora Tezi).

Sevim, A. ve Erdoğan, M. (2014). *Selçuklu Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Turan, O. (1948). Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri. *Belleten*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 12, 17-171.

Turan, O. (2014). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Uzunağaç, Ö. (2015). *Selçuklu Anadolu'sunda Beslenme ve Yemek Kültürü*. İstanbul: Kitabevi.

Yazıcızâde, A. (2017). *Tevârîh-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Târîhi)*. (2.Baskı). (Abdullah Bakır, Haz.). İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.

Summary

The Anatolian Seljuk period has an important place, both in terms of history and world history of Turkish states. This state, founded in Anatolia, the cradle of civilizations, formed a more developed civilization by combining the Turkish state tradition and culture brought from Turkestan geography with the nations in Anatolia and its surroundings. For this reason, it is necessary to know and understand this civilization in Anatolia not only with its political aspect but also with its social and cultural aspects. This study was conducted for the aim of shedding light to the period of food and production information with the main sources and to interpret them in a social and cultural sense.

Within the framework of the study, around twenty-five sources were re-examined and almost three thousand were obtained for food and production. Since it is not possible to present all of them within the framework of this study, those who are not mentioned here will be evaluated in the thesis study. The data showed that the information contained in the works is more of a political history. Especially in the religious works, especially the stories, travelbooks etc. There is more information reflecting the socio-cultural history of the period. Nevertheless, the daily details of social and cultural life as a written culture are very small. Even

though it is observed that the costumes, tableware culture, moral principles, banquets and invitations are given from time to time, the production, harvesting, consumption, processing of food etc. detailed explanations of situations do not take place in order to enlighten the period.

In this study, we can expand the food and food production knowledge, which we have interpreted in part, with new translations and new works on the sources of the period. In this article, it is tried to clarify a aspect of cultural history of the period by using the limited information which we have in our current situation in the most efficient way.

YAYIN İLKELERİ

GENEL İLKELER

Tesam Akademi Dergisi Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda 2 kez yayımlanmaktadır.

Dergide ekonomi, siyaset bilimi ve kamu yönetimi, dış politika, hukuk ve sosyal bilimler alanında orijinal araştırmalar yayımlanır.

Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde Tesam Akademi Dergisi bütün yayın haklarına sahip olacaktır.

Dergimize yazılarını gönderen yazarlarımız unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adresleri ile telefon numaralarını ve e-posta adreslerini bildirmelidir.

Dergiye verilecek yazılar; Yayın Kurulunca denetlendikten sonra hakemlere gönderilecektir. Hakemlerden gelecek raporlar doğrudan yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine ya da yazının reddine karar verilecek ve durum yazara bildirilecektir. Yazarın rapora itirazı durumunda yazı, yeni bir hakeme gönderilebilecektir. Yayımlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.

Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 15 gün içerisinde yapılarak Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.

Tesam Akademi Dergisi'nin yazı dili Türkçe ve İngilizce'dir. Yazıların yanında, ortalama 150 sözcükten oluşan Türkçe ve İngilizce özetler de yazının başına eklenerek gönderilmelidir. Aynı şekilde, yazının başlığının Türkçe ve İngilizce olarak yazıya eklenmesi, ayrıca yine Türkçe ve İngilizce olarak 5-8 kelime arasında olacak anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir. Makalenin 750 (yedi yüz elli) kelimeyi geçmeyecek şekilde özeti, kaynakça bölümünden sonra yer almalıdır. Bu bölüm Türkçe makalelerde İngilizce, İngilizce makalelerde ise Türkçe olmalıdır.

Hem metin içinde hem de kaynakçada Amerikan Psikologlar Birliği tarafından yayımlanan Publication Manual of American Psychological Association (APA) (6. baskı) adlı kitapta belirtilen yazım kuralları uygulanmalıdır. (Örnekler için <http://www.nmu.edu/library/APASTYLE>. HTML web adresine başvurulabilir). Bu kurallara uygun olmayan makaleler

yazarlarına düzeltme için geri gönderilir.

Tesam Akademi Dergisi'ne gönderilen yazıların yazım bakımından son denetimleri yapılmış olduğu, yazarın tesamakademi@gmail.com.tr adresine göndermiş olduğu makaleleri son hali ile basıma verdiği kabul edilecektir. Yazı teslim edildikten sonra baskı düzeltmeleri için ayrıca yazara gönderilmeyecektir. Bu nedenle yazım yanlışlarının, olağanın üzerinde olması yazının geri çevrilmesi için yeterlidir.

Dergide yayınlanan eserin yazarına 2 (iki) adet ücretsiz dergi verilir. Yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.

TESAM ve Tesam Akademi Dergisi hakkında ayrıntılı bilgi için www.tesam.org.tr ve www.tesamakademi.com adresini ziyaret edebilirsiniz...

GENEL BİÇİM ÖZELLİKLERİ

Yazı Tipi

Bütün metinde 11 punto Cambria yazı karakteri kullanılır. Tablo ve şekillerin nasıl hazırlanacağına dair ilgili bölüme bakınız.

Sayfa Yapısı

- A4 boyutlarındaki kâğıda üst, alt, sağ ve sol boşluk 2,5 cm (0.98 inç) bırakılarak, iki yana dayalı, satır sonu tirelemesiz şekilde olmalıdır.
- Çalışmalar tek sütun olarak hazırlanmalıdır.
- Paragraflarda ve başlıklarda girinti ve çıkıntı olmamalıdır.

Paragraf Yapısı

Paragraf sekmesinde girintiler bölümünde;

- önce ve sonra alanı 0,6 nk
- satır aralığı 1,5 olmalıdır.

ÇALIŞMA BÖLÜMLERİ

Başlık

Makale başlığı, büyük harfli, bold ve sayfaya ortalı olmalıdır. Çalışma daha önce sunulmuşsa, bir projeden veya tezden üretilmişse vs. giriş başlığının sonuna (1) dipnotu konularak açıklama yapılmalıdır.

Yazar İsimleri

Yazar isimleri italik olmalıdır. Yazarın/yazarların tam adları, unvanları, çalıştıkları kurumlar ve elektronik posta bilgileri belirtilmelidir.

Öz

150 kelimeyi aşmayacak şekilde olmalıdır. Özde atıf kullanılmamalıdır.

Anahtar Kelimeler

5-8 kelime arasında olmalıdır.

Ana Metin

Nicel ve nitel çalışmalar Giriş, Yöntem, Bulgular ve Tartışma bölümlerini içermelidir.

Derleme türü çalışmalar problemi ortaya koymalı, ilgili literatürü yetkin bir biçimde analiz etmeli, literatürdeki eksiklikler, boşluklar ve çelişkilerin üzerinde durmalı ve çözüm için atılması gereken adımlardan bahsetmelidir.

Diğer çalışmalarda konunun türüne göre değişiklik yapılabilir, fakat bunun okuyucunun metinden faydalanmasını güçleştirecek detayda alt bölümler şeklinde olmamasına özen gösterilmelidir.

Kaynakça

Hem metin içinde hem de kaynakçada Amerikan Psikologlar Birliği tarafından yayımlanan Publication Manual of American Psychological Association (APA) (6. baskı) adlı kitapta belirtilen yazım kuralları uygulanmalıdır.

Summary

Makalenin 750 (yedi yüz elli) kelimeyi geçmeyecek şekilde özeti, kaynakça bölümünden sonra yer almalıdır. Bu bölüm Türkçe makalelerde İngilizce, İngilizce makalelerde ise Türkçe olmalıdır.

TABLO, ŞEKİL VE EKLER

Tablo ve Şekiller

Tablo, şekil, resim, grafik vb. unsurlar metin içerisinde yer almalıdır. Çalışmanın sonunda ayrıca verilmemelidir.

Tablo ve şekillerde genel şablonun dışında 10 punto Cambria yazı karakteri kullanılır.

Kaynak kısmı ise tablonun altında olup, 9 punto Cambria ve standart yazı karakteri kullanılır.

Paragraf sekmesinde girintiler bölümünde;

- önce ve sonra alanı 0 nk,

- satır aralığı tek olmalıdır.

Başlıklar sola dayalı, bold ve rakam ile sıralanarak yazılmalı. (“**Tablo 1**” veya “**Şekil 5**” gibi...)

Tablo ve şekiller sola dayalı olmalı ve metin kaydırma özelliği kapalı olmalıdır.

Ekler

Her bir ek ayrı sayfalarda, kaynakçadan sonra verilmelidir.

Başlıkları 11 punto Cambria, bold ve sola dayalı yazılmalıdır. (“**EK 1**” gibi...)

BAŞLIK SİSTEMİ

Başlık Oluşturma

Her düzeydeki başlığı oluşturan kelimelerin ilk harfi büyük yazılmalıdır (ve, ile, de, mi gibi ekler her zaman küçük harfle yazılmalıdır.)

Tablo ve şekil başlıkları da bu kurala göre düzenlenmelidir.

Temel Başlıklar

Çalışmanın başlığı büyük harflerle ortalı ve bold yazılmalıdır.

İkinci Düzey Başlık

Sola dayalı ve bold yazılmalıdır. Kendinden önceki paragraftan bir satır boşluk ile ayrılmalıdır.

Üçüncü Düzey Başlık

Sola dayalı bold ve italik yazılmalıdır. Kendinden önceki paragraftan satır boşluğu ile ayrılmalıdır.

Dördüncü Düzey Başlık

Sola dayalı, bold ve italik yazılmalıdır. Sonuna üst üste iki nokta konmalı ve paragraf başlığın hizasından devam etmelidir. Kendinden önceki paragraftan satır boşluğu ile ayrılmalıdır.

Beşinci Düzey Başlık

Sola dayalı ve italik yazılmalıdır. Sonuna üst üste iki nokta konmalı ve paragraf başlığın hizasından devam etmelidir. Kendinden önceki paragraftan satır boşluğu ile ayrılmamalıdır.

Beş düzeyden daha fazla başlık oluşturulması önerilmemektedir.

Tablo ve Şekil Başlıkları

Tablo ve Şekil ifadeleri (**Tablo 1**, **Şekil 1** gibi) bold kullanılmalıdır, başlıklar ise italik yazılmalıdır.

REFERANS KULLANIMI

Metin İçi Referans Gösterimi

Atıflarda yazarlar arasında & işareti değil ve ibaresi kullanılmalıdır.

Örnek;

Arpacı ve Kuyu'nun (2000) çalışması... (Kesme işaretini parantezli ifadeye koymayınız)

(Arpacı ve Kuyu, 2010, s. 72)

(Arpacı, Kuyu ve Huysuz, 2000, ss. 12-13)

Detaylar için **Temel Atıf Biçimleri** tablosuna başvurunuz.

Atıfların Sıralanması

Parantez için atıflar alfabetik olarak dizilmelidir.

Örnek;

(Arpacı, 2013; Arpacı ve Kuyu, 2010, s. 15; Karman, 2000; Zengin, Warrant, Güner, Aykut ve Karpat, 2013)

Aktarılan Kaynak

Bir referansın içindeki bir başka referanstan yapılan aktarma aşağıdaki gibi gösterilmelidir.

Örnek;

(Torgerson, 1958, ss. 1-8'den akt., Baykul, 2000; Zengin, 1957'den akt., Pınar, 1999)

DİĞER HUSUSLAR

Vurgu

Başlıklar, tablo ve şekillerde yer alan temel değişkenler haricinde metin içerisinde bold kullanılmamalıdır. Vurgulanmak istenen hususlar açma kapama tırnak imi [" "] veya italik kullanımı ile yapılmalıdır.

Doğrudan Alıntılar

Doğrudan alıntılar normal metne göre soldan ve sağdan girintili ve 11 punto italik olarak yazılmalıdır

Temel Atıf Biçimleri

Atıf Türü	Metin İçinde İlk Atıf	Metin İçi Müteakip Atıflar	Parantez İçi İlk Atıf	Parantez İçi Müteakip Atıflar
Tek Yazarlı	Walker (2007)	Walker (2007)	(Walker, 2007)	(Walker, 2007)
İki Yazarlı	Walker ve Allen (2004)	Walker ve Allen (2004)	(Walker ve Allen, 2004)	(Walker ve Allen, 2004)
Üç Yazarlı	Bradley, Ramirez ve Soo (1999)	Bradley ve arkadaşları (1999)	(Bradley, Ramirez ve Soo, 1999)	(Bradley ve ark., 1999)
Dört Yazarlı	Bradley, Ramirez, Soo ve Walsh (2006)	Bradley ve arkadaşları (2006)	(Bradley, Ramirez, Soo ve Walsh, 2006)	(Bradley ve ark., 2006)
Beş Yazarlı	Walker, Allen, Bradley, Ramirez, Walker ve Soo (2008)	Walker ve arkadaşları (2008)	(Walker, Allen, Bradley, Ramirez, Walker ve Soo, 2008)	(Walker ve ark., 2008)
Altı ve Daha Fazla Yazarlı	Wasserstein ve arkadaşları (2005)	Wasserstein ve arkadaşları (2005)	(Wasserstein ve ark., 2005)	(Wasserstein ve ark., 2005)
Kurum (Kısaltması yaygın kullanılan)	Milli Eğitim Bakanlığı (MEB, 2003)	MEB (2003)	(Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2003)	(MEB, 2003)

Temel Kaynakça Ögeleri

Kitap

Türkçe Kitap

Bozkurt, M. İ. (2015). *İnhiraf-Kırılma- 2: İslam mezheplerinin analizi*. (İkinci Baskı). Bursa: Revizyon Medya.

Türkçe'ye Çevrilmiş Kitap

Morris, C. (2002). Psikolojiyi anlamak (A. Erkuş, D. Batıgün ve B. Ayvaşık, Çev.). Ankara: TPD Yayınları.

Türkçe Editörlü Kitap

Gleave, R. (2011). Şiilik. Y. M. Choueiri (Ed.), *Ortadoğu Tarihi kitabı* içinde (s. 103-124). İstanbul: İnkılap Yayınları.

Çok Yazarlı Türkçe Kitap

Kurban, D. ve Tsitselikis, K. (2010). *Bir mütekalibiyet hikayesi: Yunanistan ve Türkiye'de azınlık vakıfları*. İstanbul: TESEV.

Türkçe Kitap İçerisinde Bölüm

Öktem, E. (2008). Yeni Vakıflar Kanununun cemaat vakıflarına ilişkin hükümleri hakkında uluslararası hukuk açısından bazı gözlemler. S. Yazıcı, K. Gözler ve E. Göztepe (Ed.), *Prof. Dr. Ergun Özbudun'a armağan, Cilt II: Anayasa Hukuku kitabı* içinde (s. 547-377). Ankara: Yetkin Yayınları.

İngilizce Kitap

Gurr, T. R. (1993). *Minorities at risk*. Washington, D.C.: USIP Press.

İngilizce Editörlü Kitap

Aoi, C. and Coning, C. (2017). Conclusion. In C. Cedric, C. Aoi and J. Karlsrud (Eds.) *UN peacekeeping doctrine in a new era* (pp. 221-226). New York: Rutledge.

Çok Yazarlı İngilizce Kitap

Pruitt, D.G., Kim, S.H. and Rubin, J.Z. (2004). *Social conflict: Escalation, stalemate, and settlement*. New York: McGraw-Hill.

İngilizce Kitap İçerisinde Bölüm

Kjeksrud, S. and Vermeij, L. (2017). Protecting government from insurgencies. In C. Cedric, C. Aoi and J. Karlsrud (Eds.), *UN peacekeeping doctrine in a new era* (pp. 221-226). New York: Rutledge.

<p>Makale</p>	<p>Türkçe Makale Taşdemir, H. ve Saraçlı, M. (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye perspektifinden azınlık hakları sorunu. <i>Uluslararası Hukuk ve Politika</i>, 2(8), 25-35.</p> <p>İngilizce Makale Galtung, J. (1990). Cultural violence. <i>Journal of Peace Research</i>, 27(3), 291-305.</p> <p>Online Edinilmiş Makale Galtung, J. (1990). Cultural violence. <i>Journal of Peace Research</i>, 27(3), 291-305. Retrieved from https://www.galtung-institut.de/wp-content/uploads/2015/12/Cultural-Violence-Galtung.pdf</p>
<p>Tez</p>	<p>Yüksek Lisans Tezi Ateş, T. (2016). <i>Azınlık hakları bağlamında Türkiye’de gayrimüslim cemaat vakıfları</i> (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara)</p> <p>Doktora Tezi Türkel, R. (2013). <i>Vehhabilik ve arka planı (Başlangıçtan II. Suûd Devleti’ne kadar)</i> (Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü Ana Bilim Dalı, İzmir.)</p>
<p>Kongre / Sempozyum Bildirileri</p>	<p>Tanrısever, O. (2017, Kasım). <i>Turkey’s migration diplomacy and the migration trends in its neighbouring regions: Opportunities and risks. Quo Vadis Türkiye? – Ekonomik, Siyasal, Sosyal ve Güvenlik Boyutları ile Türkiye’nin Gelecekteki Konumu</i>, II. Uluslararası TESAM Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan bildiri, Bursa.</p> <p>Ateş, H. ve Bektaş, M. (2016). Suriyelilerin toplumsal, kültürel ve sosyal entegrasyonu. Y. Deniz ve F. Bilgin (Ed.), <i>TESAM Uluslararası sosyal bilimler sempozyumu ekonomik siyasal ve sosyal boyutları ile göç bildiri kitabı</i> içinde (s. 17-42). Erişim tarihi: 09.11.2017, http://tesam.org.tr/wp-content/uploads/2017/03/gocsempozyumbildirikitabi.pdf.</p>
<p>İnternet Kaynakları</p>	<p>T. C. Dışişleri Bakanlığı. (2017). Yunanistan’daki Türk Varlığı. Erişim tarihi: 01.01.2017, http://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa.</p> <p>Hürriyet Gazetesi. (2015, 20 Kasım). Yunan sahil güvenlik mülteci botunu böyle patlattı. Erişim tarihi 04.10.2017, http://www.hurriyet.com.tr/yunan-sahilguvenlik-multeci-botunu-boyle-patlatti-40016425.</p> <p>Brookings Institution. (2014). <i>Syrian refugees and Turkey’s challenges: going beyond hospitability</i>. Erişim tarihi: 23.11.2017, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Syrian-Refugees-and-Turkeys-Challenges-May-14-2014.pdf.</p>

TESAM ACADEMY BROADCASTING STANDARDS

THE GENERAL PRINCIPLES

Turkish Journal of Tesam Academy is published 2 times a year, in January and July.

Original researches in the fields of social sciences, , political science and public administration, foreign policy, law, economy are published in the journal.

Articles sent to the journal should be not published elsewhere or submitted for publication. When articles are accepted for publication, Tesam Academy Journal is going to have all broadcasting rights

Our Authors submitting their articles to the journal, must report their appellation, institutions where they work, communication addresses, e-mail addresses and phone numbers.

Articles which will be given to the journal, will be sent to the referee after checked by the Editorial Board. According to reports sent by referee , it will be decided whether or not the article will be published or corrected as per the report or refused. And the author will be informed about the decision. In case of any objection of the author to the report, the article can be sent to a new referee. Unpublished articles won't be sent back to the author.

If the correction is requested from the author, the correction should be made at the latest within 15 days, should be sent to the Editorial Board.

Tesam Academy Journal's written language is Turkish and English. Besides articles, abstracts in Turkish and English consisting of approximately 150 words should be sent by being appended to the end of the article. Likewise, the article's title both in Turkish and English should be added the text, as well as between five and eight key words in Turkish and English also need to be specified. The abstract of the article shouldn't exceed 750 words and it should be placed after the bibliography. The abstract should be written in English in Turkish articles, but if the article is written in English, this section should be written in Turkish.

For in text citations and references section, APA style (Publication manual of the American Psychological Association [6th edition] published by the American Psychological Association) must be used. (For having a look to examples visit this website: <http://www.nmu.edu/library/APASTYLE>).

HTM) The articles which aren't in accordance with these rules are sent back.

It is going to be accepted that articles submitted to the Tesam Academy Journal have been checked in terms of the spelling and the author have edited the final version of the article which the writer has sent tesamakademi@gmail.com.tr address. After delivery of the text , it won't be sent to the author again for print corrections . Therefore, if spelling mistakes are much more than usual ,the writing is refused.

The author of a work published in the magazine is given 2 (two) free journals. Authors aren't paid royalty fees .

You can visit www.tesamakademi.com and www.tesam.org.tr internet addresses for obtaining detailed information about TESAM and Tesam Academy Journal.

THE GENERAL FORMAT FEATURES

Font

11 point Cambria font is used for all text. Look at the related section about how to prepare the tables and figures.

Page Setup

- You should leave 2.5 cm (0.98 inch) blank to the top,bottom,left and right margins of the A4 size paper. It should be full justified. There should not be a hyphen at the end of the lines
- Studies should be prepared as a single column.
- There shouldn't be recesses and protrusions in the paragraphs and headings

Paragraph Structure

In paragraph tab, indents section;

- 0.6 pt before and after
- Line space should be 1.5.

SECTIONS of the STUDY

Title

Article's title should be uppercase, bold and centered on the page. If the study has already submitted or it is made from a project or thesis, etc, an explanation should be made by placing * footnote at the end of the title.

Author Names

Author names should be italicized. Author's / authors' full names, academic degrees, institutions in which they work and e-mail information should be specified.

Keywords

It should be between 5-8 words.

Abstract

It shouldn't exceed 150 words. A citation shouldn't be used in the abstract.

Main Text

Quantitative and qualitative studies should contain Introduction, Methods, Results and Discussion sections. The sample / Working Group, Data Collection Tools and Process subdivisions should necessarily be situated in method section. Subdivision of model should exist only if the model is original.

Compilations should reveal the problem, analyze relevant literature with a competent way, should concentrate on the deficiencies, gaps and contradictions in the literature and should mention the steps to be taken for the solution.

The changes can be made according to type of the issue in the other studies. But you should be careful that it shouldn't have many subsections or else so many details cause that the reader has difficulties about taking advantage of the text.

Bibliography

The writing rules that are specified in a book, Publication Manual of the American Psychological Association (APA) (6th edition) published by American Psychological Association, should be applied both in the text and bibliography.

Summary

The summary of the article shouldn't exceed 750 words and it should be placed after the bibliography. The summary should be written in English in Turkish articles, but if the article is written in English, this section should be written in Turkish.

TABLES, FIGURES AND APPENDIX**Tables, Figures**

Elements like tables, figures, pictures, graphics etc. should be included

in the text. They shouldn't be placed additionally at the end of the study.

10 point, Cambria and regular font is used in the tables and figures except general template.

The resource section is under the chart, 9 point Cambria font is used.

In paragraph tab, recess section;
before and after space 0 pt,
line spacing should be single.

The titles should be left justified, bold and written by putting in order with number. (For instance "**Chart 1**" or "**Figure 5**" ...)

Tables and figures should be left justified and text scrolling feature should be turned off.

Appendices

Each annex should be in separate pages and given after the bibliography.

Titles should be written left justified, 11 point, Cambria and bold (like "**Annex 1**")

TITLE SYSTEM

Title Formation

All title's words' initial should be capitalized. (words like and, with, also should be written in small letters all the time)

Table's and figure's titles should be arranged according to these rules.

Basic Titles

The title of the study and basic headings (Methods, Results, Discussion) should be written center justified and bold.

Second Level Title

It should be written left justified and bold. It should be separated with one-line gap from the previous paragraph.

Third Level Title

It should be written left justified, bold and italicized . It should be separated with one-line gap from the previous paragraph.

Fourth Level Title

It should be written left justified, bold and italicized . There should be

colon at the end of it and the paragraph should continue from the title's alignment. It should be separated with one-line gap from the previous paragraph.

Fifth Level Title

It should be written left justified and italicized. There should be colon at the end of it and the paragraph should continue from the title's alignment. It should be separated with one-line gap from the previous paragraph.

It isn't recommended that you create more titles than five levels.

Tables and Figures' Titles

Tables and Figures' statements (like **Table 1**, in **Figure 1**) should be bold.

The titles of tables and figures should be italic.

USE OF REFERENCE

Reference Display Inside of the Text

You should use "and" instead of & symbol between authors in citations.

For Instance;

Arpacı and Kuyu's (2000) study... (Do not use the apostrophe in parenthetical statement)

(Arpacı and Kuyu, 2010, p. 72)

(Arpacı, Kuyu and Huysuz, 2000, p. 12-13)

Look at table of **Basic Citation Format** for details.

Ordering Citations

Citations in parenthesis should be in alphabetical order

For Instance;

(Arpacı, 2013; Arpacı and Kuyu, 2010, p. 15; Karman, 2000; Zengin, Warrant, Güner, Aykut and Karpaz, 2013)

Resources Transferred

A transfer made from a reference that is in another reference should be indicated as follows:

For Instance;

(Torgerson, 1958, from pp.1-8 Baykul, 2000; Zengin, from 1957, Pınar, 1999)

Basic Citation Format

Reference Type	The first reference in the text	Following references in the text	The first reference in the parenthesis	Following references in the parenthesis
Single Author	Walker (2007)	Walker (2007)	(Walker, 2007)	(Walker, 2007)
Two Authors	Walker and Allen (2004)	Walker and Allen (2004)	(Walker and Allen, 2004)	(Walker and Allen, 2004)
Three Authors	Bradley, Ramirez and Soo (1999)	Bradley et al. (1999)	(Bradley, Ramirez and Soo, 1999)	(Bradley et al., 1999)
Four Authors	Bradley, Ramirez, Soo and Walsh (2006)	Bradley et al. (2006)	(Bradley, Ramirez, Soo and Walsh, 2006)	(Bradley et al., 2006)
Five Authors	Walker, Allen, Bradley, Ramirez, Walker and Soo (2008)	Walker et al. (2008)	(Walker, Allen, Bradley, Ramirez, Walker and Soo, 2008)	(Walker et al., 2008)
Six and more Authors	Wasserstein et al. (2005)	Wasserstein et al., (2005)	(Wasserstein et al., 2005)	(Wasserstein et al., 2005)
associations, government agencies etc. (commonly used abbreviation)	Ministry of Education (MOE, 2003)	MOE (2003)	(Ministry of Education[MOE], 2003)	(MOE, 2003)

OTHER ISSUES

Emphasis

Bold shouldn't be used in the text except for basic variables in titles, tables and figures. The points that required to be highlighted should be italicized or you should use opening and closing quotation marks [“”] .

Direct Quotes

Direct quotes should be written 11 point, italics, left and right indented as regards normal text.

References Examples

Books

Book in Turkish

Bozkurt, M. İ. (2015). *İnhiraf-Kırılma- 2: İslam mezheplerinin analizi*. (İkinci Baskı). Bursa: Revizyon Medya.

Book Translated in Turkish

Morris, C. (2002). Psikolojiyi anlamak (A. Erkuş, D. Batıgün ve B. Ayvaşık, Çev.). Ankara: TPD Yayınları.

Edited Book

Gleave, R. (2011). Şiilik. Y. M. Choueiri (Ed.), *Ortadoğu Tarihi kitabı* içinde (s. 103-124). İstanbul: İnkılap Yayınları.

Turkish Book with Multiple Authors

Kurban, D. ve Tsitselikis, K. (2010). *Bir mütekabiliyet hikayesi: Yunanistan ve Türkiye’de azınlık vakıfları*. İstanbul: TESEV.

Book Chapter in an Edited Book in Turkish

Öktem, E. (2008). Yeni Vakıflar Kanununun cemaat vakıflarına ilişkin hükümleri hakkında uluslararası hukuk açısından bazı gözlemler. S. Yazıcı, K. Gözler ve E. Göztepe (Ed.), *Prof. Dr. Ergun Özbudun’a armağan, Cilt II: Anayasa Hukuku kitabı* içinde (s. 547-377). Ankara: Yetkin Yayınları.

Book in English

Gurr, T. R. (1993). *Minorities at risk*. Washington, D.C.: USIP Press.

English Edited Book

Aoi, C. and Coning, C. (2017). Conclusion. In C. Cedric, C. Aoi and J. Karlsrud (Eds.) *UN peacekeeping doctrine in a new era* (pp. 221-226). New York: Rutledge.

English Book with Multiple Authors

Pruitt, D.G., Kim, S.H. and Rubin, J.Z. (2004). *Social conflict: Escalation, stalemate, and settlement*. New York: McGraw-Hill.

Book Chapter in an Edited Book in English

Kjeksrud, S. and Vermeij, L. (2017). Protecting government from insurgencies. In C. Cedric, C. Aoi and J. Karlsrud (Eds.), *UN peacekeeping doctrine in a new era* (pp. 221-226). New York: Rutledge.

<p>Article</p>	<p>Article in Turkish Taşdemir, H. ve Saraçlı, M. (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye perspektifinden azınlık hakları sorunu. <i>Uluslararası Hukuk ve Politika</i>, 2(8), 25-35.</p> <p>Article in English Galtung, J. (1990). Cultural violence. <i>Journal of Peace Research</i>, 27(3), 291-305.</p> <p>Online Magazine Article Galtung, J. (1990). Cultural violence. <i>Journal of Peace Research</i>, 27(3), 291-305. Retrieved from https://www.galtung-institut.de/wp-content/uploads/2015/12/Cultural-Violence-Galtung.pdf</p>
<p>Thesis</p>	<p>Master's Thesis Ateş, T. (2016). <i>Azınlık hakları bağlamında Türkiye'de gayrimüslim cemaat vakıfları</i> (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara)</p> <p>Doctoral Dissertation Türkel, R. (2013). <i>Vehhabilik ve arka planı (Başlangıçtan II. Suûd Devleti'ne kadar)</i> (Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü Ana Bilim Dalı, İzmir.)</p>
<p>Meetings and Symposium</p>	<p>Tanrısever, O. (2017, Kasım). <i>Turkey's migration diplomacy and the migration trends in its neighbouring regions: Opportunities and risks</i>. Quo Vadis Türkiye? – Ekonomik, Siyasal, Sosyal ve Güvenlik Boyutları ile Türkiye'nin Gelecekteki Konumu, II. Uluslararası TESAM Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan bildiri, Bursa.</p> <p>Ateş, H. ve Bektaş, M. (2016). Suriyelilerin toplumsal, kültürel ve sosyal entegrasyonu. Y. Deniz ve F. Bilgin (Ed.), <i>TESAM Uluslararası sosyal bilimler sempozyumu ekonomik siyasal ve sosyal boyutları ile göç bildiri kitabı</i> içinde (s. 17-42). Erişim tarihi: 09.11.2017, http://tesam.org.tr/wp-content/uploads/2017/03/gocesempozyumbildirikitabi.pdf.</p>
<p>Internet</p>	<p>T. C. Dışişleri Bakanlığı. (2017). Yunanistan'daki Türk Varlığı. Erişim tarihi: 01.01.2017, http://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa.</p> <p>Hürriyet Gazetesi. (2015, 20 Kasım). Yunan sahil güvenlik mülteci botunu böyle patlattı. Erişim tarihi 04.10.2017, http://www.hurriyet.com.tr/yunan-sahilguvenlik-multeci-botunu-boyle-patlatti-40016425.</p> <p>Brookings Institution. (2014). <i>Syrian refugees and Turkey's challenges: going beyond hospitality</i>. Erişim tarihi: 23.11.2017, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Syrian-Refugees-and-Turkeys-Challenges-May-14-2014.pdf.</p>

